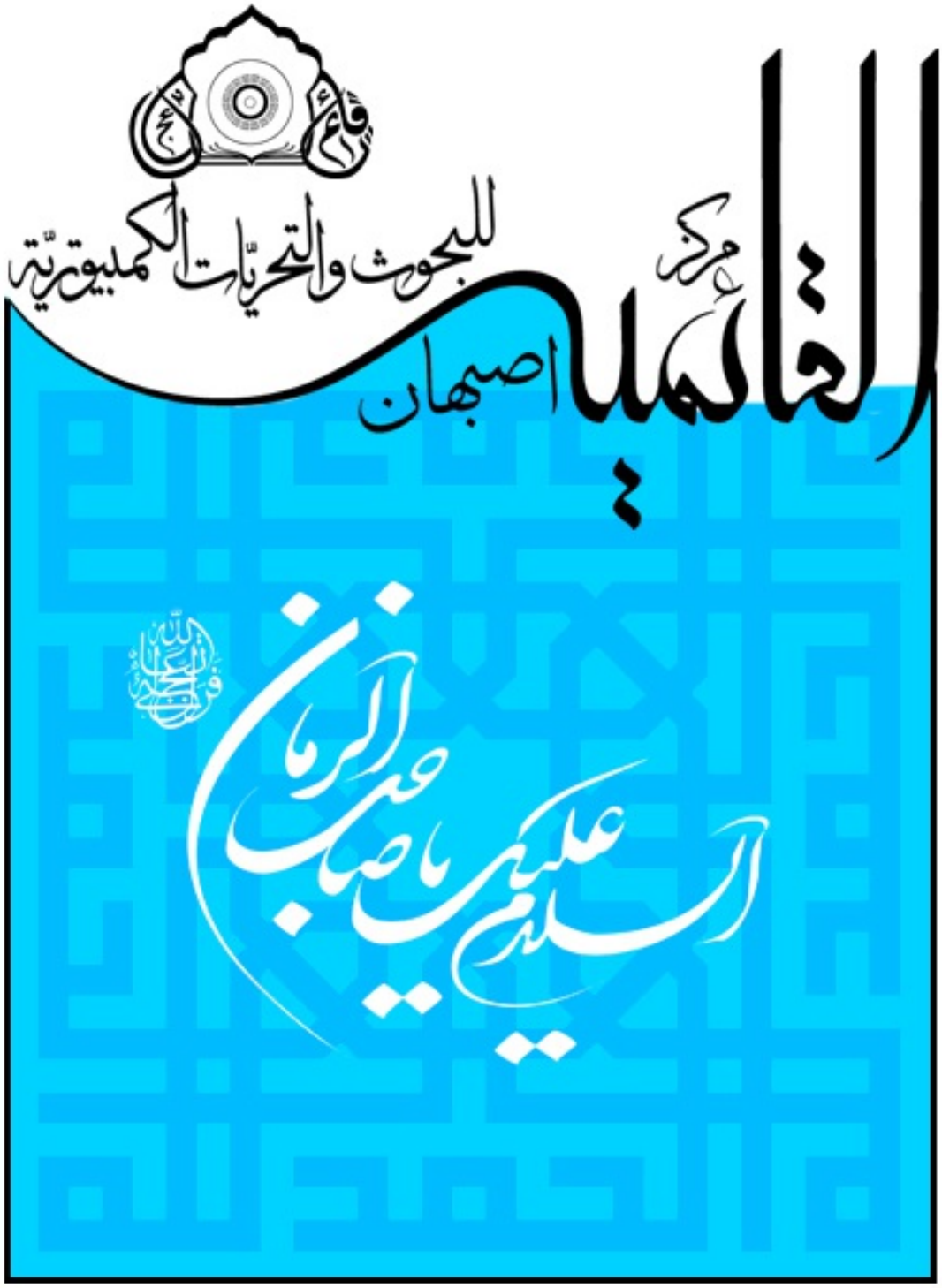

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

الأمير شكيب أرسلان

الحلل السندسية
في الأخبار والآثار الأندلسية

الجزء الثانى

بسم الله الرحمن الرحيم

الحلل السندسيۀ فی الاخبار والآثار الاندلسيۀ

كاتب:

شكيب ارسلان

نشرت فی الطباعۀ:

الدار التقدميۀ

رقمی الناشر:

مركز القائميۀ باصفهان للتحريات الكمبيوتريۀ

الفهرس

الفهرس ----- ۵
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة المجلد ۲ ----- ۱۱
اشارة ----- ۱۱
[المجلد الثانی] ----- ۱۱
[تتمة الفصل الرابع] ----- ۱۱
اشارة ----- ۱۱
من نبغ فی طلیطلة من الحکماء و الفقهاء و الأدباء ----- ۱۱
طلبیرة Telavera ----- ۲۵
قشبرة ----- ۲۶
أقلیش Acles ----- ۲۶
قونکة ----- ۲۶
البسیطة Albacete ----- ۲۷
شنتجالة Chinchilla ----- ۲۷
مکّادة ----- ۲۷
قلعة عبد السلام ----- ۲۷
بالنسیة Palencia ----- ۲۸
لیون Leon ----- ۲۸
طلمنکة Salamanqua ----- ۲۸
زمورة Zamora ----- ۲۹
أشتوریش و جلّیقیة asturies et Galice ----- ۲۹
کورونیة Corogia ----- ۳۰
شنت یاقب Santiago de Campostela ----- ۳۰
اراغون و نبارة Aragon et Navarre ----- ۳۲

وادی الحجارة Guadalajara ----- ۳۲
اشارة ----- ۳۲
من انتسب من العلماء إلی وادی الحجارة ----- ۳۳
مدینة سالم Medinaceli ----- ۳۶
اشارة ----- ۳۶
من انتسب من أهل العلم الی مدینة سالم ----- ۳۷
الحمة Alhama ----- ۳۸
قلعة أیوب Kalat Ayoub و الاسبان یقولون Calatayud کلاتایود [و دروقة] ----- ۳۹
اشارة ----- ۳۹
من نبغ من أهل العلم من أهل قلعة ایوب ----- ۳۹
من نبغ من أهل العلم من مدینة دروقة ----- ۴۰
ترول Teruel ----- ۴۱
شنتمریة ابن رزین ----- ۴۱
اشارة ----- ۴۱
من نبغ من أهل العلم فی شنتمریة ابن رزین ----- ۴۳
سلسلة جبال البرانس Pirenees ----- ۴۴
سرقسطة أو الثغر الأعلی و بنبلونة Pampelonne, Saragosse او Zaragoza ----- ۴۶
اشارة ----- ۴۶
من انتسب الی سرقسطة من أهل العلم ----- ۵۱
تطیلة Tudela ----- ۶۲
اشارة ----- ۶۳
من انتسب إلی تطیلة من أهل العلم ----- ۶۳
طرسونة Tarazona ----- ۶۴
[کلهرّه] ----- ۶۴

[وشقة] ----- ۶۵
اشارة ----- ۶۵
من انتسب إلی وشقة من أهل العلم ----- ۶۵
[ابربشطر] ----- ۶۷
[ابلطانیة] ----- ۷۱
کتلونیةCatalogne ----- ۷۲
مراسلات سلطانیة وقعت بین أقماط برجلونة ملوک أراغون و سلاطین بنی الاحمر أصحاب غرناطة ----- ۸۲
اشارة ----- ۸۲
[معلومات عن ملوک أرغوان] ----- ۸۷
*** [ذکر تراجم الملوک الأرغوانیین الذین خاطبهم سلاطین بنی الأحمر بتلک المراسلات] ----- ۸۷
[تراجم بعض سلاطین بنی الأحمر أصحاب هذه الرسائل] ----- ۸۹
تقسیمات کتلونیة الاداریة ----- ۹۰
[الاردة] ----- ۹۱
[ابلغیّ] ----- ۹۲
[منت شون] ----- ۹۲
[اندور] ----- ۹۳
طرکونةTarragona ----- ۹۳
برشلونةBarcelona ----- ۹۵
جیرونة أو جیروندةGerona ----- ۹۶
تابع للوثائق التاریخیة التی تقدم لنا نقلها فی أثناء البحث عن مملکة کتلونیة ----- ۹۸
الفصل الخامس فی ذکر مشیخة المرابطین و الغزاة من الاسلام و النصرانیة ----- ۱۰۳
اشارة ----- ۱۰۳
*** [تراجم سلاطین غرناطة اللتی صدرت عنهم تلک المکاتیب إلی ملوک أرغوان] ----- ۱۱۲
فهرس مواضیع الجزء الثانی من کتاب الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة ----- ۱۲۰

فهرس الاعلام الواردة فی الجزء الثانی من کتاب الحلل السندسیة فی الاخبار و الآثار الاندلسیة رتبها الفقیر الیه تعالی عثمان خلیل ---------- ۱۲۲
[(أ)] ---------- ۱۲۲
(ب) ---------- ۱۲۵
(ت) ---------- ۱۲۶
(ث) ---------- ۱۲۷
(ج) ---------- ۱۲۷
(ح) ---------- ۱۲۸
(خ) ---------- ۱۲۹
(د) ---------- ۱۲۹
(ذ) ---------- ۱۳۰
(ر) ---------- ۱۳۰
(ز) ---------- ۱۳۱
(س) ---------- ۱۳۱
(ش) ---------- ۱۳۲
ص ---------- ۱۳۳
ض ---------- ۱۳۳
*** ط ---------- ۱۳۳
ظ ---------- ۱۳۳
ع ---------- ۱۳۳
(غ) ---------- ۱۳۹
ف ---------- ۱۳۹
(ق) ---------- ۱۴۰
(ک) ---------- ۱۴۱
(ل) ---------- ۱۴۱

(م) ---- ۱۴۲
(ن) ---- ۱۴۸
(ه) ---- ۱۴۸
(و) ---- ۱۴۹
(ی) ---- ۱۴۹
(ابن) ---- ۱۵۱
بنو ---- ۱۵۶
(أبو) ---- ۱۵۶
فهرس الاماکن و البلاد الواردة فی الجزء الثانی من کتاب الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة رتبها الفقیر إلیه تعالی عثمان خلیل ---- ۱۶۱
(أ) ---- ۱۶۱
(ب) ---- ۱۶۳
(ت) ---- ۱۶۵
(ث) ---- ۱۶۵
(ج) ---- ۱۶۵
(ح) ---- ۱۶۶
(خ) ---- ۱۶۸
(د) ---- ۱۶۸
(ذ) ---- ۱۶۸
(ر) ---- ۱۶۸
(ز) ---- ۱۶۹
(س) ---- ۱۶۹
(ش) ---- ۱۷۰
(ص) ---- ۱۷۱
(ض) ---- ۱۷۱

(ط) ----- ۱۷۱
(ظ) ----- ۱۷۲
(ع) ----- ۱۷۲
(غ) ----- ۱۷۲
(ف) ----- ۱۷۲
(ق) ----- ۱۷۳
(ک) ----- ۱۷۴
(ل) ----- ۱۷۶
(م) ----- ۱۷۶
(ن) ----- ۱۷۹
(ه) ----- ۱۸۰
(و) ----- ۱۸۰
(ی) ----- ۱۸۱
تعریف مرکز القائمیة باصفهان للتحریات الکمبیوتریة ----- ۱۸۱

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ المجلد ۲

اشارهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار والآثار الأندلسیهٔ وهی معلمهٔ أندلسیهٔ تحیط بکل ما جاء عن ذلک الفردوس المفقود

alhll alsndsiah fi ala'khbar wala'thar ala'ndlsiah whi ma'lmah a'ndlsiah thit bkl ma ja'a a'n thlk alfrdous almfkoud

نویسنده: ارسلان، شکیب

تاریخ وفات مؤلف: ۱۹۴۶ م

موضوع: جغرافیای شهرها

زبان: عربی

تعداد جلد: ۳

ناشر: الدار التقدمیهٔ

مکان چاپ: لبنان

سال چاپ: ۲۰۰۸ م

نوبت چاپ: اول

تألیف: شکیب ارسلان تاریخ النشر: ۰۱/۰۹/۲۰۱۱

الناشر: الدار التقدمیهٔ

النوع: ورقی غلاف عادی، حجم: ۱۷×۲۴، عدد الصفحات: ۱۵۶۹ صفحهٔ الطبعهٔ: ۱ مجلدات: ۳

[المجلد الثانی]

[تتمهٔ الفصل الرابع]

اشارهٔ

بسم اللّه الرحمن الرحیم

من نبغ فی طلیطلهٔ من الحکماء و الفقهاء و الأدباء

احمد بن محمد بن داود التجیبی، یکنی أبا القاسم، توفی سنهٔ ۳۸۳. و أحمد ابن سهل بن محسن الأنصاری المقرىء، المکنی بأبی جعفر، المعروف بابن الحداد. له رحلهٔ إلی المشرق، توفی فی شهر رمضان سنهٔ ۳۸۹. و احمد بن محمد بن الحسن المعافری، توفی سنهٔ ۳۹۳، أو فی السنهٔ التی بعدها. و احمد بن محمد بن محمد بن عبیدهٔ الأموی، یعرف بابن میمون، یکنی أبا جعفر، صاحب أبی اسحق بن شنظیر، و نظیره فی الجمع و الاکثار و الملازمهٔ معا، و السماع جمیعا، رحل إلی المشرق سنهٔ ۳۸۰ مع صاحبه أبی اسحق، فحج معه، و سمع بمکهٔ، و المدینهٔ، و وادی القری، و مدین، و القلزم، و غیرها، ثم عاد إلی طلیطلهٔ و استوطنها، و رحل الناس إلیه بها، و التزم الرباط بالفهمین منها، و کانت له أخلاق کریمهٔ، و آداب حسنهٔ، مع الفضل و الزهد و الورع، و جمع کثیرا من الکتب، و کان أکثرها بخط یده. قال ابن بشکوال: و کانت منتخبهٔ، مضبوطهٔ، صحاحا، أمهات، لا یدع فیها شهٔ مهملهٔ. و کانت کتبه و کتب صاحبه ابراهیم بن محمد أصح کتب بطلیطلهٔ، و توفی یوم الاثنین لثمان بقین من شعبان سنهٔ ۴۰۰ و دفن بحومهٔ باب شاقره بربض طلیطلهٔ، و صلی علیه صاحبه أبو اسحق بن شنظیر و کانت ولادته سنهٔ ۳۵۳.

و أبو عمر احمد بن محمد بن وسیم، کان فقیها متفنّنا، شاعرا لغویا نحویا، غزا مع محمد بن تمام إلی مکّادهٔ، فلما انهزموا هرب إلی قرطبهٔ، فاتبعه أهل طلیطله فی

ولایهٔ واضح، و ظفروا به فصلبوه، فقال حینئذ: کان ذلک فی الکتاب مسطورا! و جعل یقرأ سورهٔ یاسین حتی سقط من الخشبهٔ. قال ابن حیان فی تاریخه: صلب ابن وسیم فی رجب سنهٔ ۴۰۱

و احمد بن محمد بن فتحون الأموی، کان نبیلا، توفی سنهٔ ۴۰۷. و احمد بن خلف ابن احمد المعافری، یکنی أبا عمر، و یعرف بابن القلاباجّه، روی عن عبدوس ابن محمد، و عن محمد بن ابراهیم الخشنی، و کان من أهل العلم و الدین، یستظهر موطأ مالک. و احمد بن سعید بن کوثر الأنصاری، یکنی أبا عمر، کان فقیها متفننا، کریم النفس، أخذ عن علماء طلیطلهٔ، و أجاز له جماعهٔ من شیوخ قرطبهٔ. حدّث عبد اللّه ابن سعید بن أبی عون قال: کنت آتی إلیه من قلعهٔ رباح و غیری من الشرق، و کنا نیّفا علی أربعین تلمیذا، فکنا ندخل فی داره فی شهر نونمبر و دوجمیز و ینیر فی مجلس قد فرش ببسط الصوف مبطنات و الحیطان باللبود و وسائد الصوف، و فی وسطه کانون فی طول قامهٔ الانسان مملوء فحما، یأخذ دفئه کل من فی المجلس. فاذا فرغ الحزب أمسکهم جمیعا، و قدّمت الموائد

علیها ثرائد بلحوم الخرفان، بالزیت العذب، و أیام ثرائد اللبان فی السمن أو الزبد. فکان ذلک منه کرما وجودا و فخرا، و لم یسبقه أحد من فقهاء طلیطلة إلی تلک المکرمة. و ولی أحکام طلیطله مع یعیش بن محمد، ثم استثقله و دبّر علی قتله، فذکر أن الداخل علیه لیقتله ألفاه و هو یقرأ فی المصحف، فشعر أنه یرید قتله، فقال له: قد علمت الذی ترید، فاصنع ما أمرت.

فقتله، و أشیع فی الناس أنه مرض و مات. و ذکر ابن حیان غیر هذا، و هو أنه مات معتقلا بشنترین مسموما سنة ۴۰۳ رحمه اللّه

و احمد بن عبد اللّه بن شاکر الأموی، یکنی أبا جعفر، کان معلما بالقرآن، توفی سنة ۴۲۴. و احمد بن یحیی بن حارث الأموی، یکنی أبا عمر، و کان میله إلی الحدیث و الزهد و الرقائق، و کان ثقة. و أحمد بن ابراهیم بن هشام التمیمی أبو عمر، کان معظما عند الخاصة و العامة، توفی فی سنة ۴۳۰. و احمد بن حیّة، کان فاضلا متواضعا حافظا

توفی فی شعبان سنة ۴۳۹. و احمد بن عبد اللّه بن محمد التجیبی، المعروف بابن المشّاط یکنی أبا جعفر، کان ثقة زاهدا، غلبت علیه العبادة. و أحمد بن محمد بن یوسف بن بدر الصدفی، أبو عمر، کان زاهدا عابدا، توفی فی ذی القعدة سنة ۴۴۱. و احمد بن قاسم بن محمد بن یوسف التجیبی أبو جعفر، یعرف بابن ارفع رأسه، کان رأسا فی الفقه، و شاعرا مطبوعا، بصیرا بالحدیث، و کانت له حلقة فی الجامع، و توفی لیلة عاشوراء سنة ۴۴۳. و احمد بن سعید بن احمد بن الحدیدی التجیبی، یکنی أبا عباس له رحلة إلی المشرق، حج فیها، و له أخلاق کریمة، توفی سنة ۴۴۶. و احمد ابن عبد الرحمن بن محمد بن صاعد بن وثیق بن عثمان التغلبی، قاضی طلیطلة، یکنی أبا الولید، استقضاه المأمون بن ذی النون، و کان مجتهدا فی قضائه صلیبا فی الحق، صارما فی أموره کلها، متبرکا بالصالحین، توفی قاضیا لخمس بقین من رمضان سنة ۴۴۹

و احمد بن یوسف بن حمّاد الصدفی، أبو بکر، یعرف بابن العوّاد، کان معلما بالقرآن، حسن الضبط، ورعا؛ توفی سنة ۴۴۹. و احمد بن یحیی بن احمد بن سمیق ابن محمد بن عمر بن واصل بن حرب بن الیسر بن محمد بن علی، قال ابن بشکوال:

کذا ذکر نسبه رحمه اللّه، و ذکر أن أصلهم من دمشق من اقلیم الغدّیر (؟) یکنی أبا عمر، من أهل قرطبة، سکن طلیطلة و توفی بها فی حدود الخمسین و اربعمائة.

و کان خروجه عن قرطبة فی أثناء الفتنة، فولّاه أبو عمر بن الحذّاء قاضی طلطیله أحکام القضاء بطلیرة، فسار فیهم بأحسن سیرة، و عنی بالحدیث، و کان مشارکا فی عدة علوم، و کان متهجدا بالقرآن، له منه حزب باللیل، و حزب بالنهار. و کان ملتزما لداره، لا یخرج منها إلا للصلاة أو لحاجة. و کان یختلف إلی غلّة له بحومة المترب، یعمرها بالعمل لیعیش منها

و احمد بن محمد بن عمر الصدفی، المعروف بابن أبی جنادة، المکنی بأبی عمر، کان من أهل العلم و العمل، صواما قواما، منقبضا عن الناس، فارّا بدینه، ملازما لثغور المسلمین، توفی فی شوال سنة ۴۵۰، و صلی علیه تمام بن عفیف، و حضر جنازته

المأمون بن ذی النون ملک طلیطلة. و احمد بن مغیث بن احمد بن مغیث الصدفی، المکنی بأبی جعفر، من جلّة علماء طلیطلة، بلغ الرئاسة فی العلم و الحدیث و علله، و اللغة، و النحو، و التفسیر، و الفرائض، و الحساب، و عقد الشروط. له فیها کتاب سمّاه المقنع، و کان کلفا بجمع المال، توفی فی صفر سنة ۴۵۹.

و احمد بن محمد بن مغیث الصدفی، له رحلة إلی المشرق، و کان یحفظ صحیح البخاری، و یعرف رجاله، و کان یفضل الفقر علی الغنی، مات فی منسلخ رمضان سنة ۴۵۹ ، و صلی علیه القاضی أبو زید الحشّاء. و احمد بن سعید بن غالب الأموی المکنی أبا جعفر، المعروف بابن اللورانکی، کان فقیها فی المسائل مشارکا فی الحدیث و التفسیر، أدیبا، فرضیا، لغویا، توفی فی شوال سنة ۴۶۹ و صلی علیه عبد الرحمن ابن مغیث.

و أحمد بن محمد بن أیوب بن عدل، المکنی أبا جعفر، کان متولیا الصلاة و الخطبة بجامع طلیطلة، و کان من أهل الصلاح و العفاف، توفی فی ربیع الآخر سنة ۴۷۸، أی بعد سقوط طلیطلة، لأنها سقطت فی محرم، و قیل فی صفر من تلک السنة. و أحمد بن یوسف بن أصبغ بن خضر الأنصاری، أبو عمر، کان ثقة بصیرا بالحدیث و التفسیر، عالما بالفرائض، رحل إلی المشرق و حج، ثم تولی القضاء بطلیطلة ثم صرف عنه، و توفی بقرطبة سنة ۴۸۰. قال ابن بشکوال: انه وجد علی قبره بمقبرة أم سلمة انه توفی فی شعبان سنة ۴۷۹. و احمد ابن بشر الأموی، و کان نبیلا و قورا

عاقلا، انتقل من طلیطلة الی سرقسطة و بقی بها إلی أن توفی سنة ۴۸۵. و احمد ابن عبد الرحمن بن مطاهر الأنصاری، أبو جعفر، لقی کثیرا من الشیوخ و أخذ عنهم و کان بصیرا بالمسائل، مولعا بحفظ الآثار، و تقیید الأخبار، و له کتاب فی تاریخ فقهاء طلیطلة و قضاتها، و قد نقل عنه ابن بشکوال أکثر التراجم التی سبقت و نحن هنا نقلناها تلخیصا عن ابن بشکوال، و توفی بطلیطلة فی أیام النصاری سنة ۴۸۹. و احمد بن ابراهیم بن قزمان المکنی أبا بکر، أخذ عن أبی بکر بن الغرّاب، و أبی عمرو السفاقسی، و حدّث عنه أبو حسن بن الالبیری، و ابراهیم ابن اسحق الاموی المعروف بابن أبی زرد، کنیته ابو اسحق، توفی فی رمضان سنة ۳۸۲. و ابراهیم بن محمد ابن اشبح الفهمی، کان متفنّنا عارفا باللغة و العربیة و الفرائض و الحساب، و شوور فی الأحکام، و توفی فی شعبان سنة ۴۴۸، و صلی علیه احمد بن مغیث، و حضر جنازته المأمون بن ذی النون، و أبو اسحق ابراهیم بن محمد بن أبی عمرو، کان صالحا، و قورا عاقلا، توفی فی صفر سنة ۴۵۱، نقل ذلک ابن بشکوال عن ابن مطاهر، و أبو اسحق ابراهیم بن محمد بن حسین بن شنظیر الأموی،

صاحب أبی جعفر بن میمون الذی سبق ذکره، و کانا معا کفرسی رهان فی العنایهٔ الکاملهٔ بالعلم و البحث عن الروایات.

أخذا العلم معا عن مشیخهٔ طلیطلهٔ، ثم رحلا الی قرطبهٔ، فأخذا عن مشیختها، و سمعا بسائر بلاد الأندلس، ثم رحلا إلی المشرق، فسمعا معا، و کانا لا- یفترقان. و کان السماع علیهما معا، و کانت أجازتهما بخطهما لمن سألهما ذلک معا. و کان لهما حلقهٔ فی المسجد الجامع. و رحل الناس الیهما من الآفاق، و لما توفی احمد بن محمد بن میمون، انفرد ابو اسحق بن شنظیر بالمجلس، و کان فاضلا ناسکا، صواما، قواما، ورعا، کثیر التلاوهٔ لکتاب اللّه، ما رؤی أزهد منه فی الدنیا، و لا أوقر مجلسا. کان لا یذکر فی مجلسه شیء من أمور الدنیا إلا العلم، و لم یکن یجرأ أحد أن یضحک بین یدیه

قال ابن مطاهر: انه توفی سنهٔ ۴۰۱، و دفن بربض طلیطلهٔ. و نقل ابن شکوال عن أبی إسحق ابراهیم بن وثیق أنه سمع أبا اسحق ابراهیم بن شنظیر یقول: ولدت

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۷

سنهٔ ۳۵۲، سنهٔ غزاهٔ الحکم أمیر المؤمنین. و کانت وفاته لیلهٔ الخمیس من سنهٔ ۴۰۲ و قال: هذا أصح من الذی ذکره ابن مطاهر. و أیضا أبو اسحق إبراهیم بن محمد بن شنظیر الأموی، کان من أهل العلم و الدین، اختصر المدونهٔ، و المستخرجهٔ، و کان یحفظها ظاهرا، و یلقی المسائل من غیر أن یمسک کتابا، قال ابن بشکوال: و کان قد شرب «البلاذر» انتهی.

قلت: ورد فی ترجمهٔ أحمد بن یحیی بن جابر البغدادی المؤرخ الشهیر بالبلاذری أنه تناول بغیر قصد کمیهٔ من حب البلاذر، أثرت فی فکره تأثیرا عظیما، حتی کانت تقع له نوبات جنون، إلی أن مات. و هو صاحب تاریخ فتوح البلدان، من أجلّ التواریخ قدرا.

و أبو اسحق إبراهیم بن محمد بن وثیق، أخذ عن أبی إسحق بن شنظیر، و صاحبه أبی جعفر بن میمون، و کان ثقهٔ. و إسماعیل بن إبراهیم بن اسماعیل بن أبی الحارث التجیبی، و کان رجلا صالحا، توفی سنهٔ ۴۴۴. و أبو إبراهیم اسحق بن محمد بن مسلمهٔ الفهری، أخذ عن علماء الأندلس، و رحل إلی المشرق، و کان مشاورا فی بلده، و توفی فی رجب سنهٔ ۴۶۹ عن تسعین سنهٔ. و أغلب بن عبد اللّه المقری، کان قارئا بحرف نافع.

و تمام بن عفیف بن تمام الصدفی الواعظ الزاهد، یکنی أبا محمد، أخذ عن أبی اسحق بن شنظیر، و عن صاحبه ابی جعفر بن میمون، و عن عبدوس بن محمد، و شهر بالزهد و الورع، و کان یعظ الناس، توفی فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۴۵۱، ذکره ابن مطاهر.

و أبو أحمد جعفر بن عبد اللّه بن أحمد التجیبی، من أهل قرطبهٔ، من ساکنی ربض الرصافهٔ بها، استوطن طلیطلهٔ، و أخذ فیها عن أبی محمد بن عباس الخطیب، و أبی محمد الشنتجالی. و کان ثقهٔ فاضلا، قتل فی داره بطلیطلهٔ ظلما لیلهٔ عید الأضحی سنهٔ ۴۷۵، و مولده سنهٔ ۳۹۳. و جماهر بن عبد الرحمن بن جماهر الحجری، یکنی أبا بکر، أخذ عن علماء الاندلس، ثم رحل الی المشرق حاجا سنهٔ ۴۵۲، فلقی بمکهٔ کریمهٔ المروزیهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸

و سعد بن علی الزنجانی، و لقی بمصر أبا عبد اللّه القضاعی، و سمع منه توالیفه. و لقی بالاسکندریهٔ أبا علی حسین بن معافی، و لقی شیوخا کثیرین. و کان حافظا للفقه علی مذهب مالک، عارفا بالفتوی و عقد الشروط. و کان حسن الخلق متواضعا، معظما عند الناس و کان قصیر القامهٔ جدا. و توفی لاثنتی عشرهٔ لیلهٔ خلت من جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۴۶۶، و هو ابن ثمانین سنهٔ، و صلی علیه یحیی بن سعید بن الحدیدی، و ازدحم الناس جدا حول نعشه.

و أبو علی الحسین بن أبی العافیهٔ الجنجیالی، قدم طلیطلهٔ مرابطا، و کان شیخا صالحا، توفی سنهٔ ۳۸۳. و خلف بن صالح بن عمران بن صالح التمیمی، أبو عمر ، کان من أهل الحدیث، توفی لیلهٔ الاثنین لسبع خلون من عشر ذی الحجهٔ سنهٔ ۳۷۸.

و أبو بکر خلف بن اسحق، ولد سنهٔ ۳۰۰، و توفی سنهٔ ۳۸۰. و أبو بکر خلف بن بقیّ التجیبی، تولی أحکام السوق ببلده، و کان یجلس لها بالجامع ثم عزل عنها و کان صلیبا فی الحق. و أبو بکر خلف بن احمد بن خلف الأنصاری المعروف بالرحوی، رحل إلی المشرق، و کان عارفا بالأحکام، ناهضا، و قضی أکثر دهره صائما، و کان مع ذلک کثیر الصدقات، و کان له حظ من قیام اللیل، و دعی إلی قضاء طلیطلهٔ فأبی، و هرب من ذلک، و توفی سنهٔ ۴۲۰.

و أبو القاسم خلف بن ابراهیم بن محمد القیسی المقرء الطلیطلی، سکن دانیهٔ و أخذ عن أبی عمرو المقری، و عن أبی الولید الناجی، و توفی یوم الاثنین عقب ربیع

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۹

الأول سنهٔ ۴۷۷. و أبو القاسم خلف بن سعید بن محمد بن خیر الزاهد الطلیطلی، سکن قرطبهٔ، قرأ القرآن علی أبی عبد اللّه المغامی (نسبهٔ إلی مغام، من قری طلیطلهٔ، و قد سبق ذکرها) و تأدب به، و أخذ أیضا عن أبی بکر عبد الصمد بن سعدون الرکانی و کان رجلا صالحا ورعا، متقللا- من الدنیا، یتبرک به الناس، کثیر التواضع، و کان صاحب صلاهٔ الفریضهٔ بالمسجد الأعظم بقرطبهٔ. قال ابن بشکوال: توفی رحمه اللّه یوم الاثنین، و دفن عشی الثلاثا، منتصف ذی القعدهٔ سنهٔ ۵۱۵، و دفن بالربض، و صلی علیه القاضی أبو القاسم بن حمدین، و کانت جنازته فی غایهٔ من الحفل، ما انصرفنا منها الا مع المغرب، لکثرهٔ من شهدها من الناس.

و أبو الربیع سلیمان بن ابراهیم بن أبی سعد بن یزید بن أبی یزید بن سلیمان بن ابی جعفر التجیبی، کان مقرئا اخذ عن عبدوس بن محمد، و عن محمد بن ابراهیم الخشنی، و کان من أهل الصلاح، توفی فی رمضان سنهٔ ۴۳۱. و أیضا أبو الربیع سلیمان بن عمر بن محمد الأموی، یعرف بابن صهبیّهٔ، روی عن محمد بن ابراهیم الخشنی، و عن الصاحبین: ابن شنظیر و ابن میمون، و کانت له رحلهٔ

الی المشرق، و کان یقرىء القرآن بجامع طلیطلهٔ. و کان ابن یعیش یستخلفه علی القضاء فیها، و کان مع هذا شاعرا، نحویا، خطاطا. و أیضا ابو الربیع سلیمان بن محمد المعروف بابن الشیخ، من أهل قرطبهٔ، لکنه مات فی طلیطلهٔ، فی الاربعین و اربعمائهٔ. و کان بارع الخط، افنی عمره فی کتابهٔ المصاحف. و أیضا أبو الربیع سلیمان بن ابراهیم بن هلال القیسی، کان رجلا صالحا زاهدا، فرّق جمیع ماله، و انقطع الی اللّه عز و جل، و کان مشارکا فی الحدیث و التفسیر، و لزم الثغور، و توفی بحصن عرماج. و ذکروا ان النصاری یزورون قبره و یتبرکون به. و أبو عثمان سعید بن أحمد بن سعید بن کوثر الانصاری، و کانت فتیا طلیطلهٔ تدور علیه و علی محمد بن یعیش. و کان من أهل الفطنهٔ و الدهاء و الثروهٔ، توفی فی نحو الاربعمائهٔ. و أبو عثمان سعید بن رزین ابن خلف الأمویّ، یعرف بابن دحیهٔ، ذکره ابو بکر بن أبیض فی شیوخه و أثنی علیه.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰

و أبو الطیّب سعید بن احمد بن یحیی بن سعید بن الحدیدی التجیبی، روی عن أبیه و عن محمد الخشنی، و جمع کتبا لا تحصی، و کان معظما عند الخاصهٔ و العامهٔ، و رحل الی المشرق حاجا، و سمع بمکهٔ و بمصر، و بالقیروان. و کان أهل المشرق یقولون: ما مرّ علینا مثله. قال ابن مطاهر: توفی یوم الاثنین لخمس خلون من ربیع الأول سنهٔ ۴۲۸. و ابراهیم بن یحیی بن ابراهیم بن سعید، یعرف بابن الأمین، کنیته أبو اسحق، سکن قرطبهٔ، و أصله من طلیطلهٔ، و کان من جلّهٔ المحدثین، و من کبار الادباء، توفی ببلهٔ فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۵۴۴، قال ابن بشکوال: و أخذت عنه و أخذ عنی. و اثنی علیه و علی دینه و علمه.

و خلف بن یحیی بن غیث الفهری، من أهل طلیطلهٔ، سکن قرطبهٔ، و توفی بها سنهٔ ۴۰۵، و کان شیخا فاضلا عالما، و نقل ابن بشکوال عن قاسم الخزرجی انه توفی فی منتصف صفر، ثم قال: و قرأت بخط ابنه محمد بن خلف: توفی والدی رضی اللّه عنه لیلهٔ السبت، و الاذان قد اندفع بالعشاء الآخرهٔ، لاربع خلون من صفر سنهٔ ۴۰۵. و أبو الربیع سلیمان بن سماعهٔ بن مروان بن سماعهٔ بن محمد بن الفرج بن عبد اللّه، نقل ابن بشکوال عن أبی علی الغسانی من خط یده انه قال بحقه: هو شیخ من أهل الأدب، اجتمعت به ببطلیوس و بقرطبهٔ. و أبو عثمان سعید بن محمد بن جعفر الأموی، روی عن الصاحبین: ابن شنظیر و ابن میمون، و کان فاضلا، ثقهٔ، عفیفا، کثیر الصلاهٔ و الصیام، نابذا للدنیا. مات فی رمضان سنهٔ ۴۴۸

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۱

و أبو عثمان سعید بن عیسی الأصفر، کان عالما بالعربیهٔ، مشارکا فی المنطق، کاتبا للأخبار، توفی فی نحو الستین و أربعمائهٔ.

و أبو طیب سعید بن یحیی بن سعید بن الحدیدی التجیبی، کان من أهل العلم و الذکاء، ولّاه المأمون بن ذی النون قضاء طلیطلهٔ، فحسنت سیرته، و کان ثقهٔ متحریا مبلوّ السداد، و لم یزل قاضیا حتی توفی المأمون، فامتحن أبو الطیب هذا و قتل أبوه، و سجن هو بسجن «و بذهٔ» فمکث فیه إلی أن توفی فی شوال سنهٔ ۴۹۲، و ذکر ابن مطاهر انه عهد قبل موته أن یدفن بکبلهٔ، و أن یکتب فی حجر یوضع علی قبره.

(إِنْ یَمْسَسْکُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَ تِلْکَ الْأَیَّامُ نُداوِلُها بَیْنَ النَّاسِ) فامتثل ذلک. و أبو القاسم سلمهٔ بن سلیمان المکتّب، و کان شیخا فاضلا و أبو محمد سرواس بن حمّود الصنهاجی، کان معلما للقرآن، توفی فی ربیع الأول سنهٔ ۳۹۱. و صاعد بن احمد بن عبد الرحمن بن محمد بن صاعد التغلبی، یکنی أبا القاسم أصله من قرطبهٔ، روی عن أبی محمد بن حزم، و الفتح ابن القاسم، و أبی الولید الوقشی و استقضاه المأمون یحیی بن ذی النون بطلیطلهٔ، و کان متحریا فی أموره. و اختار القضاء بالیمین مع الشاهد الواحد فی الحقوق، و بالشهادهٔ علی الخط، و قضی بذلک، و کانت

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۲

ولادته بالمرّیهٔ سنهٔ ۴۲۰، و توفی بطلیطلهٔ، و هو قاضیها، فی شوال سنهٔ ۴۶۲، و صلی علیه یحیی بن سعید بن الحدیدی. و أبو الحسن صادق بن خلف بن صادق بن کتیل الانصاری، من أهل طلیطلهٔ، سکن برغش ، و کان رحل إلی المشرق، فحج و دخل بیت المقدس، و أخذ عن نصر بن ابراهیم المقدسی، و أخذ عن أبی الخطاب العلاء ابن حزم، و ذلک فی البحر فی انصرافهما من الشرق الی الاندلس، و کتب بخطه علما کثیرا، و کان فاضلا، دیّنا، عفیفا، متواضعا، توفی بعد سنهٔ ۴۷۰. و أبو محمد عبد اللّه بن عبد اللّه بن ثابت بن عبد اللّه الأموی، حدّث عنه الصاحبان بطلیطلهٔ، و قالا انه ولد سنهٔ ۳۰۶، و توفی سنهٔ ۳۸۲. و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن صالح ابن عمران التمیمی، حدث عنه الصاحبان أیضا، و قالا کان صاحبنا فی السماع، و توفی سنهٔ ۳۸۴.

و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عبد الرحمن بن أسد الجهینی الطلیطلی، سکن قرطبهٔ، و سمع فیها من قاسم بن اصبغ، و صحب القاضی منذر بن سعید، و رحل إلی المشرق سنهٔ ۳۴۲، و کانت رحلته و سماعه مع أبی جعفر بن عون اللّه، و أبی عبد اللّه ابن مفرّج، فلقوا جلّهٔ العلماء بالمشرق، و لما رجعوا إلی الأندلس رغب الناس إلیه أن یحدّث فقال: لا أحدّث مادام صاحبای أبو جعفر بن عون اللّه، و أبو عبد اللّه بن مفرّج حیین، فلما ماتا جلس للسماع، و أخذ عنه العلماء الکبار: أبو الولید بن الفرضی و القاضی أبو المطرّف بن فطیس، و أبو عمر بن عبد البرّ، و أبو عمر بن الحذّاء، و الخولانی، و غیرهم.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۳

قال ابن الحذّاء: کان أبو محمد هذا شیخا فاضلا، رفیع القدر، عالی الذکر، عالما بالأدب و اللغهٔ و معانی الشعر، ذاکرا للأخبار، حسن الایراد لها، وقورا، و ما رأیت أضبط لکتبه و روایته منه: و قال الخولانی: کان شیخا ذکیا، حافظا لغویا، رحل إلی المشرق، و سمع جلّهٔ العلماء بمکهٔ و بمصر و بالشام، و أسنّ و تیّف علی الثمانین بثلاثهٔ أعوام، و صحبه الذهن إلی أن مات. قال ابن الحذّاء: ولد سنهٔ ۳۱۰،

و توفى يوم الاثنين لسبع بقين من ذى الحجة سنة ۳۹۵، زاد ابن حيّان: و دفن بمقبرة متعة، و صلى عليه القاضى أبو العباس بن ذكوان.

و كان السلطان قد تخيّر أبا محمد بن أسد هذا لقراءة الكتب الواردة عليه بالفتوح بالمسجد الأعظم بقرطبة، لفصاحته، و جهارة صوته، و حسن ايراده، فتولى ذلك مدة، إلى أن ضعف، و ثقل بدنه، فاستعفى السلطان من ذلك فاعفاه، و نصب سواه، فكان يقول: ما ولّيت لبنى أمية قط ولاية غير قراءة كتب الفتوح على المنبر، فكنت أتحمل الكلفة دون رزق، و منذ أعفيت منها كسلت، و خامرنى ذل العزلة. و كان حاضر الجواب، حارّ النادرة، و أخباره كثيرة. و كان يستحسن الاستخارة بالمصحف.

و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن نصر بن أبيض بن محبوب بن ثابت الأموى النحوى، من طليطلة، سكن قرطبة، أخذ عن جلّة العلماء، و كان أديبا حافظا، نبيلا، أخذ الناس عنه، و جمع كتابا فى الرد على محمد بن عبد اللّه بن مسرّة، أكثر فيه من الحديث و الشواهد، و أخذ عنه الصاحبان ابن شنظير و ابن ميمون، و قالا إن مولده فى شعبان سنة ۳۲۹، و سكناه بزقاق دحين، و صلاته بمسجد الأمير هشام بن عبد الرحمن، و توفى سنة ۳۹۹ أو سنة ۴۰۰. و أبو محمد عبد اللّه بن أحمد ابن عثمان، المعروف بابن القشّارى، من طليطلة، و خطيب جامعها، كان ثقة ديّنا و رعا، قليل التصنع. و كان الغالب عليه الرأى، و كان مشاورا فى الأحكام، و كان يعقد الوثائق بدون أجرة، و كان من الشعراء. توفى ليلة السبت لليلتين خلتا من شعبان سنة ۴۱۷، و صلى عليه أبو الطيب بن الحديدى.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۴

و أبو محمد عبد اللّه بن عبد الرحمن بن عثمان بن سعيد بن زنين بن عاصم بن عبد الملك بن إدريس بن بهلول بن أزرق بن عبد اللّه بن محمد الصدفى، روى ببلده عن أبيه، و عن عبدوس بن محمد، و عن أبى عبد اللّه بن عيشون و غيرهم، و بقرطبة عن أبى جعفر بن عون اللّه، و أبى عبد اللّه بن مفرّج، و خلف بن قاسم و غيرهم، و كتب بمدينة الفرج عن أبى بكر بن يبّق، و أبى عمر الزاهد، و أبى زكريا بن مسرّة، و رحل إلى المشرق مع أبيه سنة ۳۸۱، فحج و سمع بمكة و بمصر و بالقيروان ثم عاد إلى طليطلة بلده، فأخذ عنه أهلها، و رحل الناس إليه من البلدان. و كان فاضلا عابدا زاهدا، آمرا بالمعروف، ناهيا عن المنكر، يتولى ذلك بنفسه، و لا تأخذه فى اللّه لومة لائم، و له فى هذا المعنى كتاب. و كان مع تواضعه مهابا مطاعا، يجلّه جميع الناس، و لا يختلف اثنان فى فضله، و كان مواظبا على الصلاة بالمسجد الجامع، و من جملة أوصافه أنه كان يتولى شغل كرمه بيده، و كان كثير الصدقات، و توفى سنة ۴۲۴، و ما رؤى على جنازة بطليطلة ما رؤى على جنازته من ازدحام الناس لأجل التبرك به. و أبو محمد عبد اللّه بن بكر بن قاسم القضاعى، روى عن كثير من الشيوخ، و رحل إلى المشرق حاجا سنة ۴۰۷، و سمع بمكة و بمصر و بالقيروان، و كان فاضلا و رعا عفيفا سليم الصدر، منقبضا عن الناس، توفى سنة ۴۳۱. و عبد اللّه بن سعيد بن أبى عوف العاملى الرباحى، انتقل من قلعة رباح إلى قرطبة، و استوطنها، و رحل حاجا، و كان ورعا، مداوما على صلاة الجماعة، أول من يدخل المسجد لصلاة الصبح، و آخر من يخرج منه بعد صلاة العشاء. و كان فى رمضان يرابط فى حصن ولمش، توفى سنة ۴۳۲.

و عبد اللّه بن موسى بن سعيد الأنصارى، المعروف بالشارقى، يكنى أبا محمد، أخذ عن القاضى بقرطبة، يونس بن عبد اللّه، و عن أبى عمر الطّلمنكى، و عن أبى عمر بن سميق، و أبى محمد الشنتجالى و غيرهم، و حج و سمع فى المشرق من أبى اسحق الشيرازى و رجع إلى الأندلس و استوطن طليطلة، و انقطع إلى اللّه تعالى. و رفض الدنيا بلا أهل

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۵

و لا ولد، إلى أن مات سنة ۴۵۶، و احتفل الناس بجنازته. و كان مع زهده و تنسكه حصيف العقل، نقى القريحة، جيد الادراك، و لا عجب فى صفاء ذهن من رضى من الطعام باليسير، و كان فى آخر أمره عزم على الحج ثانى مرة، فأرسل اليه القاضى زيد ابن الحشّا و قال له: قد قمت بالفرض، فهذه المرة الثانية هى نافلة، و الذى أنت فيه الآن آكد. فمنعه من الخروج حرصا على وجوده فى طليطلة معلما مهذبا للناس.

و أبو محمد عبد اللّه بن سليمان المعافرى، يعرف بابن المؤذّن كان من أهل العلم و الخير غالبا عليه الحديث و الأدب و القراءة، و كان ملازما بيته، لا يخرج إلا لصلاة الجمعة أو لباديته. و كان صرورة لم يتزوج قط، و توفى سنة ۴۶۰. و أبو محمد عبد اللّه بن محمد ابن جماهر الحجرى، روى عن أبى عبد اللّه بن الفخّار، و رحل حاجا، فروى عن الجلّة من العلماء، و كان له حظ وافر من الحساب و الفرائض، و توفى سنة ۴۶۳. و أبو بكر عبد اللّه بن على بن أبى الأزهر الغافقى الطليطلى، سكن المريّة، و حج، و لقى أبا ذر الهروى، و أبا بكر المطوّعى، و كان من أهل العلم، أخذ الناس عنه، و مات سنة ۴۶۳.

و عبد اللّه بن محمد بن عمر، يعرف بابن الأديب، كنيته أبو محمد، روى عن الصاحبين ابن شنظير و ابن ميمون، و عن عبدوس بن محمد، و عن محمد الخشنى، و غيرهم، و عاش طويلا، و مات بعد الثمانين و الاربعمائة.

و عبد اللّه بن فرج بن غزلون اليحصبى، يعرف بابن العمّال كنيته أبو محمد، روى عن أبى عمر بن عبد البر، و عن ابن شق الليل، و ابن ارفع رأسه، و أخذ عن ابيه فرج بن غزلون، و عن القاضى أبى زيد الحشّا، و كان شاعرا مفلقا، و مع الأدب حافظا للحديث متقنا للتفسير، له مجلس حفل، يقرأ فيه التفسير، و عاش طويلا.

و استقضى بطليرة بعد أبى الوليد الوقشى، و توفى سنة ۴۸۷ و قد نيّف على الثمانين.

و أبو محمد عبد اللّه بن يحيى التجيبى، من أهل إقليش، يعرف بابن الوحشى، قرأ بطليطلة و أخذ عن أبى عبد اللّه المغامى، و عن أبى بكر بن جماهر، و كان من أهل الفضل

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۶

و النبل و الذکاء. اختصر کتاب مشکل القرآن لابن فورک، و توفی سنة ۵۰۲ و هو قاض ببلده إقلیش.

و أبو المطرّف عبد الرحمن بن عثمان بن سعید بن ذنین بن عاصم بن ادریس ابن بهلول بن أزراق بن عبد اللّه بن محمد الصدفی، روی عن أبی المطرّف بن مدراج و أبی العباس بن تمیم، و غیرهما، و رحل إلی الشرق سنة ۳۸۱، و لقی بمکة أبا القاسم السقطی و أبا الطاهر العجیفی، و لقی بمصر أبا الطیّب بن غلبون، و أبا اسحق الثّمار، و غیرهما، و لقی بالقیروان أبا محمد ابن أبی زید، و أبا جعفر بن دحمون. و غیرهما.

و کان له عنایة کاملة بالحدیث، و کان فی غایة الورع، تقرأ علیه کتب الزهد و الرقائق فیعظ الناس بها، و له توالیف، منها کتاب عشرة النساء فی عدة أجزاء. و کتاب المناسک و کتاب الأمراض. ولد سنة ۳۲۷، و مات سنة ۴۰۳ و له ۷۹ سنة. و أبو بکر عبد الرحمن بن منخّل المعافری، سکن طلیطلة، و له رحلة إلی المشرق أخذ فیها عن ابن غلبون المقرىء، و حدث عنه حاتم بن محمد، قرأ علیه بطلیطلة سنة ۴۱۸. و أبو محمد عبد الرحمن بن عبد اللّه بن خالص الأموی له رحلة إلی المشرق، و کان من أهل الخیر و الصلاح، حدث عنه جماهر بن عبد الرحمن و غیره.

و أبو محمد عبد الرحمن بن محمد بن عباس بن جوشن بن ابراهیم بن شعیب ابن خالد الأنصاری، یعرف بابن الحصّار، صاحب الصلاة و الخطبة بالمسجد الجامع بطلیطلة، روی عن علماء من أهل بلده، و من أهل ثغورها، و القادمین علیها، و سمع أیضا بقرطبة، و رحل إلی المشرق، و حج و هو حدیث السن، و عنی بالروایة و الجمع، و کانت الروایة أغلب علیه من الدرایة، و کان ثقة صدوقا، و أخذ عنه حاتم ابن محمد و أبو ولید الوقشی، و جماهر بن عبد الرحمن، و أبو عمر بن سمیق و أبو الحسن ابن الالبیری، و غیرهم من المشاهیر. و فی آخر عمره ضعف عن امامة الجامع فلزم داره، و توفی سنة ۴۳۸، رواه أبو حسن الألبیری. و أبو محمد عبد الرحمن بن

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۷

محمد بن أسد، روی عن الصاحبین فی بلده طلیطلة، و له رحلة إلی المشرق، و کان عالما، فاضلا، جوادا، متواضعا، توفی فی شعبان سنة ۴۴۲. و أبو أحمد عبد الرحمن ابن أحمد بن خلف، المعروف بابن الحوّات، له رحلة إلی المشرق، حج فیها، و لقی أبا بکر المطوّعی، و کان اماما. قال الحمیدی إنه کان یتکلم فی الفقه و الاعتقادات بالحجة القویة، و له توالیف، و کان من کبار الأدباء. و توفی قریبا من سنة ۴۵۰، و قیل إنه توفی بالمرّیة فی المحرم سنة ۴۴۸، و قد أربی علی الخمسین. و أبو محمد عبد الرحمن ابن أحمد بن زکریا، یعرف بابن زاها، سمع من عبدوس بن محمد، و من الخشنی، و کان نبیلا فصیحا، أنیس المجلس، کثیر المثل و الحکایات، توفی فی صفر سنة ۴۴۹.

و عبد الرحمن بن اسماعیل بن عامر بن أبی جوشق، یکنی أبا المطرّف، روی عن عبدوس ابن محمد، و عن الخشنی و غیرهما فی بلده، ثم سمع بقرطبة من خلف بن القاسم، و أبی زید ابن العطار، و أبی مطرف القنازعی، و ابن نبات و غیرهم. و کان معتنیا بجمع الآثار، و کتب بخطه علما کثیرا. و کان من الثقات. و توفی بعد سنة ۴۵۰.

و أبو المطرّف عبد الرحمن بن محمد بن عیسی، یعرف بابن البیرولة، سمع من الخشنی و أبی بکر بن زهر، و أبی محمد بن ذنین، و التبریزی، و ابن سمیق و کان من أهل النباهة و الفصاحة ، واعظا، متواضعا، حسن الخلق، سالم الصدر، توفی فی أول ربیع الأول سنة ۴۶۵، و صلی علیه یحیی بن الحدیدی. و عبد الرحمن بن لب بن

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۸

أبی عیسی ابن مطرف ابن ذی النون، یکنی أبا محمد، روی عن أبی عمر الطلمنکی، و روی عنه ابو حسن الالبیری المقرىء.

و أبو زید عبد الرحمن بن محمد بن عیسی بن عبد الرحمن، المعروف بابن الحشّا، قاضی طلیطله، أصله من قرطبة، سمع بالمشرق من أبی ذر الهروی، و أبی الحسن محمد بن علی بن صخر، و أحمد بن علی الکسائی، و عبد الحق بن هارون الصقلی، و روی بمصر عن أبی القاسم عبد الملک القمّی و غیره، و بالقیروان عن أبی عمران الفاسی و غیره، و روی بقرطبة عن القاضی یونس بن عبد اللّه، و عن القنازعی، و أخذ بدانیه عن أبی عمر بن عبد البر، و أبی عمر المقری و غیرهما. و کان من أهل العلم و الفهم، سری البیت عالی الشأن، استقضاه المأمون یحیی بن ذی النون بطلیطلة، بعد أبی الولید بن صاعد، فی الخمسین و الأربعمائة، و حمده أهل طلیطلة فی قضائه، ثم صرف عن قضائها فی الستین، و سار إلی طرطوشة، و استقضی بها، ثم صرف عن قضاء طرطوشة، فاستقضی بدانیة، إلی أن توفی بها سنة ۴۷۳، ذکر تاریخ وفاته ابن مدیر. و عبد الرحمن بن قاسم بن ما شاء اللّه المرادی، کنیته أبو القاسم، کان حافظا للمسائل و الرأی، طاهرا وقورا، توفی فی رجب من سنة ست و سبعین و أربعمائة. و أبو المطرّف عبد الرحمن بن محمد بن سلمة الأنصاری، روی عن أبی محمد بن الخطیب، و أبی عمر الطلمنکی، و حماد الزاهد، و أبی بکر بن زهر و غیرهم، و کان حافظا للمسائل، دربا بالفتوی، وقورا، وسیما، حسن الهیئة، قلیل التصنع، مواظبا علی الصلاة فی الجامع، و کان ثقة فی روایته، و کان الرأی غالبا علیه.

و امتحن فی آخر عمره مع أهل بلده، بحسب عبارة ابن بشکوال، و سار إلی بطلیوس فتوفی بها فجأة، عقب صفر من سنة ۴۷۸، و ظاهر من هنا أنه خرج من طلیطلة

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۹

یوم استولی علیها الاسبانیول، لأنهم فتحوها فی المحرم، أو فی صفر سنة ۴۷۸ کما لا یخفی. و أبو المطرّف عبد الرحمن بن عبد اللّه بن أسد الجهنی، سکن طلیطلة، روی عن ابن یعیش، و ابن مغیث، و غیرهما، و حج، و أخذ بمکة عن أبی ذر الأموی، و غیره، و کان ثقة، و شوور فی الأحکام، و کان متواضعا توفی فی بلده، فی الثمانین و الأربعمائة، أی بعد استیلاء الاسبانیول.

و أبو الحسن عبد الرحمن بن أحمد بن عبد اللّه التجیبی، المعروف بابن المشاط أخذ عن علماء طلیطلهٔ و غیرهم، و کان حافظا ذکیا و أدیبا لغویا، شاعرا محسنا. سکن مدهٔ باشبیلیهٔ، و تولی بها الأحکام، ثم صرف عنها، و قصد مالقهٔ، إلی أن توفی بها لیلهٔ الجمعهٔ لسبع لیال من رمضان سنهٔ الخمسمائهٔ، و شهد جنازته جمع عظیم.

و أبو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن یوسف الأموی، من أهل طلیطلهٔ سکن قرطبهٔ، المعروف بابن عفیف، و هو جده لأمه، سمع من علماء طلیطلهٔ و غیرهم. و کان شیخا فاضلا عفیفا، مشهور العدالهٔ، و کان یعظ الناس، و تولی الصلاهٔ بالمسجد الجامع بقرطبهٔ، قال ابن بشکوال: کان کثیر الوهم فی الأسانید، عفا اللّه عنه، توفی یوم الجمعهٔ و دفن إثر صلاهٔ العصر من یوم السبت الثانی عشر من جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۵۲۱ و دفن بمقبرهٔ ابن عباس، و صلی علیه القاضی أبو عبد اللّه بن الحاج. و أبو مروان عبد الملک محمد بن شق اللیل، سمع بطلیطلهٔ بلده من الصاحبین، و کان زاهدا ورعا، توفی فی ربیع الآخرهٔ سنهٔ عشر و أربعمائهٔ، و أبو بکر عبد الصمد بن سعدون الصدفی المعروف بالرکّانی أخذ عن علماء طلیطلهٔ بلده، ثم رحل إلی المشرق و حج، و توفی بعد سنهٔ ۴۷۵. و أبو حفص عمر بن سهل بن مسعود اللخمی المقرىء، روی ببلده طلیطلهٔ عن علمائها، و رحل إلی المشرق، و لقی کثیرا من العلماء، و کان إماما فی کتاب اللّه، حافظا للحدیث الشریف، و لأسماء الرجال و أنسابهم خفیف الحال، قانعا راضیا، توفی بعد سنهٔ ۴۴۲ و حدّث عنه ابن البیروله. و أبو حفص عمر بن محمد بن عبد الوهاب بن الشرّانی الرعینی، کان مفتیا. توفی فی رجب سنهٔ تسع و أربعین بعد الأربعمائهٔ.

و أبو حفص عمر بن عمر بن یونس بن کریب الأصبحی، أصله من سرقسطهٔ، روی عن الجلّهٔ، مثل القاضی أبی الحزم خلف بن هشام العبدری، و القاضی أبی عبد اللّه ابن الحذّاء، و القاضی عبد الرحمن بن جحاف، و أبی عمر الطلمنکی، و أبی بکر بن زهر و غیرهم، و کان فاضلا ثقهٔ، و أسنّ، و توفی بطلیطلهٔ سنهٔ ست و سبعین و اربعمائهٔ، و أبو بکر عثمان بن عیسی بن یوسف التجیبی، یعرف بابن ارفع رأسه، کان عالما فاضلا، رأسا فی مذهب مالک، تولی قضاء طلیرهٔ. و أبو بکر عثمان بن محمد المعافری المعروف بابن الحوت، المتوفی سنهٔ ۴۴۹. قال ابن بشکوال: و کان من خیار المسلمین و فضلائهم. و أبو الحسن علی بن فرجون الانصاری النحوی، کان شیخا لغویا نحویا شاعرا، جوادا، لا یمسک شیئا، مؤثرا علی نفسه، رقیق القلب، اذا سمع القرآن خشع و بکی. و أبو الحسن علی بن أبی القاسم بن عبد اللّه بن علی المقری، من سرقسطهٔ سکن طلیطلهٔ، روی بالمشرق عن أبی ذر الهروی، و أبی الحسن بن صخر، و أخذ عن القاضی الماوردی کتابه فی التفسیر، و کان رجلا صالحا؛ قدم الی قرطبهٔ فی آخر عمره، و أقام فیها سبعهٔ أشهر فی الفندق الذی نزل فیه منقبضا، لم یتعرض للقاء أحد، إلی أن مات فی ربیع الأول سنهٔ ۴۷۲. و أبو الحسن علی بن سعید بن احمد بن یحیی بن الحدیدی التجیبی، کان فقیها فی المسائل بصیرا بالفتیا، توفی فی شوال سنهٔ ۴۷۴.

و أبو الاصبغ عیسی بن حجاج بن احمد بن حجاج بن فرقد الانصاری؛ أصله من طلیطلهٔ؛ و سکن قرطبهٔ، حدّث عنه الصاحبان؛ و قالا: مولده سنهٔ ۳۱۸، و له رحلهٔ الی المشرق. و أبو الاصبغ عیسی بن علی بن سعید الأموی، روی عن أبیه، و عن أبی زید العطّار، و الخشنی، و توفی سنهٔ ۴۳۵، و له رحلهٔ إلی المشرق.

و أبو الاصبغ عیسی بن فرج بن أبی العباس التجیبی، المغامی أخذ عنه ابنه ابو عبد اللّه المغامی و توفی فی مستهل جمادی الأولی عام أربع و خمسین و اربعمائهٔ. و أبو عبیدهٔ عامر بن ابراهیم بن عامر بن عمروس الحجری من أهل قرطبهٔ سکن طلیطلهٔ روی عنه ابو الحسن ابن الالبیری المقرىء، کان حلیما وقورا خادما للعلم، و أخذ عنه أبو المطرّف

ابن البیروله. و قال: کان شیخا فاضلا حاسبا کاتبا. إمام مسجد ابن ذنی القاضی بالحزام من طلیطلهٔ سمع الناس منه و مات بعد سنهٔ ۴۳۳. و أبو الاصبغ عسلون ابن احمد بن عسلون، حدّث عنه الصاحبان. و قالا: کان رجلا صالحا مستورا. جالسناه و صحبناه، و لزم الانقباض، و لم تزل أحواله صالحهٔ إلی أن توفی. و کان مولده عام ۳۲۰

و أبو النصر فتح بن إبراهیم الأموی، یعرف بابن القشّاری، رحل إلی المشرق، و سمع بالقیروان، و بمصر، و بمکهٔ المکرمهٔ. و کان شیخا صالحا، فاضلا، مجاهدا، صوّاما قوّاما متصدقا. بنی بطلیطلهٔ مسجدین أحدهما بالجبل البارد، و الآخر بالدباغین و کان یلزم الصلاهٔ فی المسجد الجامع. و بنی حصن «وقّش»، و حصن «مکّادهٔ»، فی زمن المنصور بن أبی عامر. توفی أول لیلهٔ من رجب سنهٔ ۴۰۳، و کانت وفاته لیلهٔ الجمعهٔ، و دفن نهار الجمعهٔ بعد صلاهٔ العصر، و صلی علیه عبد اللّه بن ماطور.

و فرج بن غزلون بن العسّال الیحصبی الطلیطلی، روی عن شیوخها، و حدث عنه ابنه أبو محمد عبد اللّه بن فرج الواعظ. و أبو الحسن فرج بن أبی الحکم بن عبد الرحمن ابن عبد الرحیم الیحصبی، و کان من العلماء المعدودین، و کان حفیل المجلس، توفی فی ۱۰ ذی الحجهٔ سنهٔ ۴۴۸، و حبس داره علی طلبهٔ السنّهٔ. و فرج بن غزلون بن خالد الأنصاری، حدّث عن فتح بن إبراهیم و غیره، و کان حسن الخط. و فرج مولی سید بن أحمد بن محمد الغافقی، یکنی أبا سعید، رحل إلی المشرق، و فی حجه لقی أبا ذر الهروی، و أجاز له، و کان رجلا صالحا ثقهٔ. قال ابن بشکوال: أخبرنا عنه أبو الحسن عبد الرحمن بن عبد اللّه العدل، و أثنی علیه و غیره من شیوخنا، و توفی بعد سنهٔ ست و سبعین و أربعمائهٔ. و أبو سعید الفرج بن أبی الفرج بن یعلی التجیبی، تولی أحکام القضاء بطلیطلهٔ، و کان دیّنا فاضلا، عالما عاقلا، حسن السیرهٔ فی قضائه، محببا إلی الناس، معظما عندهم. توفی سنهٔ ۴۷۰ فی شهر رجب.

و أبو نصر فتحون بن محمد بن عبد الوارث بن فتحون التجیبی، حدّث عنه الصاحبان

توفى ليلة الثلاثاء لست خلون من ربيع الأول سنة ۳۹۳، و صلى عليه ابن سائق.

و أبو نصر فتحون بن عبد الرحمن بن فتحون القيسى، روى عن علماء بلده، و كان رجلا معدّلا حسن الأخلاق، توفى سنة ۴۶۴ فى رجب. و فيرّه بن خلف بن فيرّه اليحصبى، من أهل طليطلة كان من أهل المعرفة بالقراءات، حسن الصوت، تولى الصلاة و الخطبة بجامع طليطلة. و كان يكنى بأبى جديده، فأشار عليه ابن يعيش بأن يتكنى بغيرها، فأبى و قال: الكنية القديمة أولى بنا.

و أبو محمد قاسم بن محمد بن عبد اللّه الأموى، يعرف بابن طال ليله، روى عن الحسن بن رشيق، و ابن زياد اللؤلؤى، و تميم بن محمد، و حدّث عنه أبو عبد اللّه ابن عبد السلام الحافظ، و غيره، توفى بعد سنة سبع و أربعمائة.

و أبو محمد قاسم بن محمد بن سليمان الهلالى القيسى، روى عن الصاحبين، و عن عبدوس بن محمد، و عن أبى عمر الطلمنكى، و يونس بن عبد اللّه القاضى، و محمد بن نبات، و ابن الفرضى، و ابن العطار، و ابن الهندى، و جماعة كثيرة من علماء الأندلس. و رحل إلى الشرق للحج، و أخذ عن أبى ذر الهروى و غيره. و كان عظيم الاجتهاد فى العلم، مع الصلاح و الانقباض، و كانت جل كتبه بخط يده، و كان ثقة فى روايته، حسن الخط، و كانت له حلقة فى الجامع، يعظ فيها الناس، و لم يكن يذكر عنه من أمر الدنيا شىء. و كان سيفا على أهل الأهواء، صليبا فى الحق و روى بعضهم أنه كانت به سلاسة بول لا تفارقه، فاذا جلس فى الجامع ارتفع ذلك عنه إلى أن ينقضى مجلسه، فاذا تقوض المجلس؛ و عاد إلى منزله، عاد إليه المرض و كانت وفاته سنة ۴۵۸ فى رجب

و أبو محمد قاسم بن عبد اللّه بن ينّج، له رواية عن أبى جعفر بن مغيث و غيره.

كان من أهل العلم و الفهم، توفى بقرطبة فى رمضان سنة ۴۹۸، و دفن بالربض.

و أبو عبد اللّه محمد بن تمام بن عبد اللّه بن تمام، روى عن أبيه تمام بن عبد اللّه و غيره، و رحل إلى المشرق مع أبى عبد اللّه بن عابد، و كان عالما متفننا، شاعرا، حسن الخط،

مهيبا، إلا أنه كان جشعا فى الأكل. و قتله أهل طليطلة سنة أربعمائة، أو إحدى و اربعمائة. و أبو عبد اللّه محمد بن يبقى بن يوسف بن ارمليوث بن عبدرى الصيدلانى سكن بجّانة، و أصله من طليطلة. له رحلة إلى المشرق، سمع فيها من العلماء، ثم فى طريقه إلى الأندلس أسرته الروم، ثم تخلص و سكن المرية. و أبو عبد اللّه محمد ابن ابراهيم بن أبى عمرو المعافرى، روى بطليطلة عن ابن عيشون و غيره، و له رحلة سمع فيها من أبى قتيبة سلم ابن الفضل، و من أبى بكر بن خروف، و توفى فى نحو الاربعمائة.

و أبو عبد اللّه محمد بن قاسم بن مسعود القيسى، روى عن أبى عبد اللّه بن الفخّار، و ابن القشّارى، و كان من أهل العناية بالعلم و الفقه، مشاورا فى الأحكام، كتب لقضاة طليطلة. و توفى فى رمضان سنة ۴۶۶. و أبو عبد اللّه محمد بن عمر بن محمد بن حفص ابن الشرّانى، و كان يروى عن صهره محمد بن مغيث، و عن أبى بكر بن زهر.

و كان الغالب عليه الورع. و ترك الرئاسة و لزم الانقباض عن الناس، لا يخرج من بيته إلا لما لا بد له منه، و لا ينبسط مع أحد فى الكلام، و كان مع ذلك إذا قصده قاصد يحسن لقاءه، توفى سنة ۴۷۱ فى صفر. و أبو عبد اللّه محمد بن قاسم بن محمد بن سليمان بن هلال القيسى، روى عن أبيه، و عن أبى عمر الطلمنكى و غيرهما، و كان له حظ من الفقه و الأدب توفى سنة ۴۷۲ فى جمادى الآخرة.

و أبو عبد اللّه محمد بن أحمد ابن حزم الأنصارى، من طليطلة، تولى قضاء طليره، و توفى سنة ۴۷۸، أى سنة سقوط طليطلة، و له رحلة إلى المشرق. و أبو عبد اللّه محمد بن عيسى بن فرج بن أبى العباس بن اسحق التجيبى المغامى المقرى، روى عن أبى عمرو المقرى، و عن أبى

محمد مكى بن أبى طالب المقرى، و عن أبى الربيع سليمان بن ابراهيم. و كان اماما فى القراءات، و من أهل الصلاح توفى فى اشبيلية فى منتصف ذى القعدة سنة ۴۸۵، و حبس كتبه على طلبة العلم الذين بالعدوة.

و أبو بكر محمد بن محمد بن عبد الرحمن بن جماهر الحجرى، روى ببلده طليطلة عن عمه أبى بكر جماهر بن عبد الرحمن، و أبى محمد قاسم بن هلال، و أبى بكر ابن العواد و غيرهم، و رحل إلى المشرق مع عمه أبى بكر سنة ۴۵۲، و أدى الفريضة و سمع بمكة من أبى معشر الطبرى و كريمة المروذيّة و غيرهما، و بمصر من أبى عبد اللّه القضاعى و أبى نصر الشيرازى و غيرهما، و بالاسكندرية من أبى على بن معافى. قال ابن بشكوال:

كان معتنيا بالجمع و الاكثار و الرواية عن الشيوخ، لا كبير علم عنده. و قال: توفى بمدينة طليطلة، أعادها اللّه، فى أيام النصارى، دمّرهم اللّه، سنة ۴۸۸، انتهى، أى بعد سقوط طليطلة بعشر سنوات.

و أبو عبد اللّه محمد بن ابراهيم بن قاسم البكرى، روى ببلده عن أبى بكر جماهر ابن عبد الرحمن، و أبى الحسن بن الالبيرى، و ابن ما شاء اللّه و غيرهم، و أجاز له أبو عمر بن عبد البر، و رحل إلى المشرق و حج، و أخذ بمكة و بالاسكندرية، و قدم قرطبة فى شعبان سنة ۴۸۱، و سكن باجه و غيرها من بلاد الغرب، و توفى بباجة.

و أبو عبد اللّه محمد بن يحيى بن مزاحم الأنصارى الخزرجى، أصله من اشبونة، سكن طليطلة، و له رحلة إلى المشرق، و كان النهاية فى علم العربية، و من تآليفه كتاب الناهج للقراءات بأشهر الروايات أخذ عنه أبو الحسن العبسى المقرىء و ابن مطاهر توفى سنة ۵۰۲ فى بدايتها.

و أبو عبد اللّه محمد بن على بن محمد الطليطلى، يعرف بابن الديوطى، سمع من

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۵

أبی الولید الباجی و قاسم بن هلال و غیرهما، و بعد أن استولی الاسبانیول علی طلیطلهٔ خرج إلی بر العدوهٔ، فسکن فاس ثم سبتهٔ، و ولی خطابهٔ الموضعین. و کان ضریرا صالحا، و توفی و هو خطیب سبتهٔ سنهٔ ۵۰۳ فی محرم.

و أبو عامر محمد بن أحمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن اسماعیل بن ابراهیم ، من أهل طلیطلهٔ سکن قرطبهٔ، روی عن علماء طلیطلهٔ، و أجاز له أبو بکر جماهر بن عبد الرحمن، و القاضی أبو الولید الباجی، و أبو العباس العذری، و أبو الولید الوقّشی و کانت عنده جملهٔ کثیرهٔ من أصول علماء طلیطلهٔ و فوائدهم، و کان ذاکرا لأخبارهم و ازمانهم، فکان یحتاج الیه بسببها. قال ابن بشکوال فی الصلهٔ: ترک بعضهم التحدیث عنه لأشیاء اضطرب فیها من روایته، شاهدتها منه مع غیری، و توقفنا عن الروایهٔ عنه، و کنت قد أخذت عنه کثیرا، ثم زهدت فیه لأشیاء أوجبت ذلک غفر اللّه له، و توفی رحمه اللّه عشیّ یوم الجمعهٔ، و دفن بعد صلاهٔ العصر من یوم السبت السابع عشر من ربیع الأول سنهٔ ۵۲۳، و دفن بالربض، و صلّی علیه أبو جعفر ابن حمدین.

و أبو الفضل محمد بن عبد الواحد بن عبد العزیز بن الحارث بن أسد بن اللیث ابن سلیمان بن الأسود بن سفیان التمیمی البغدادی، سکن طلیطلهٔ، و هو من بیت علم و أدب، خرج إلی القیروان فی أیام المعز بن بادیس فدعاه إلی دولهٔ بنی العباس فاستجاب لذلک، ثم وقعت الفتن هناک، فخرج إلی الأندلس، و لقی ملوکها و حظی عندهم بأدبه و علمه و استقر بطلیطلهٔ، فی کنف المأمون بن ذی النون، و توفی بها لیلهٔ الجمعهٔ لأربع عشرهٔ لیلهٔ خلت من شوال سنهٔ ۴۵۵ قال ابن بشکوال: و ذکر أن أبا

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶

الفضل هذا کان یتهم بالکذب، عفا اللّه عنه. و أبو عمران موسی بن عبد الرحمن یعرف بالزاهد، من أهل الثغر، قدم طلیطلهٔ مجاهدا، کانت له رحلهٔ إلی المشرق حدّث عنه الصاحبان بطلیطلهٔ و قالا: قتل فی ربیع الآخر سنهٔ ۳۷۸، و موسی بن قاسم بن خضر کان الغالب علیه قراءهٔ الآثار، و کان فاضلا أصیب فی إحدی الغزوات سنهٔ ۴۴۳.

و موسی بن عبد الرحمن یعرف بابن جوشن کان فاضلا له أخلاق حسان، و آداب لطیفهٔ، حسن اللقاء لا یمرّ بأحد إلا سلم علیه، توفی سنهٔ ۴۴۸، ذکره ابن مطاهر. و أبو عبد الرحمن معاویهٔ بن منتیل بن معاویهٔ، رحل إلی المشرق و حج، و حدّث عنه الصاحبان فی طلیطلهٔ و قالا: انه توفی سنهٔ ۳۷۵ فی جمادی الآخرهٔ. و أبو عبد الملک مروان بن عبد اللّه بن مروان التجیبی یعرف بابن الباله رحل إلی المشرق و انصرف و کان زاهدا فاضلا ورعا، منقبضا عن الناس، بهیّ المنظر دعی لیتولی الاحباس فرفض و اعتذر. ذکره ابن طاهر.

و أبو بکر مفرج بن خلف بن مغیث الهاشمی المعروف بابن الحصّار. کان فقیها عارفا بالفتوی، یعقدها باختصار و إیعاب لفقهها؛ و تأثل منها مالا عظیما؛ و کان معتصما بالسنهٔ مبغضا لأهل البدع. و أبو القاسم محسن بن یوسف روی عن مشیخهٔ بلده طلیطلهٔ؛ و حدث عنه الصاحبان و قالا: توفی سنهٔ ۳۷۴

و أبو القاسم محبوب بن محبوب بن محمد الخشنی، روی عن محمد بن ابراهیم الخشنی، و عن الصاحبین، و کان من أعلم أهل زمانه باللغهٔ العربیهٔ بصیرا بالحدیث و علله، فهما ذکیا، و کان فهمه أکثر من حفظه، مع صلاح و فضل، و مات سنهٔ ۴۴۶ فی المحرم.

و مفرج الخرّاز، یکنی أبا الخلیل، کان من الفقهاء العبّاد الزهّاد، روی عن أبی عمر بن عبد البر و غیره، و کان صائما مدهٔ ستین سنهٔ، و سکن بناحیهٔ طلیطلهٔ، و توفی عند السبعین و أربعمائهٔ، ذکره ابن مدیر، و أبو سعید میمون بن بدر القروی ذکره ابن بشکوال فی الغرباء، و هو من أهل بغداد، قدم الأندلس، و سکن طلیطلهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۷

مرابطا بها، حدّث عنه أبو محمد بن ذنین الزاهد، و قال هذا فی خبره إنه ولد سنهٔ ۳۱۳ و أبو القاسم نعم الخلف بن یوسف، حدّث عن عبد الرحمن بن عیسی بن مدراج، و عن محمد بن فتح الحجاری، و حدّث عنه الصاحبان بطلیطلهٔ و قالا إنه توفی سنهٔ ثلاث أو أربع و تسعین و ثلاثمائهٔ. و وهب بن ابراهیم بن وهب القیسی، و کان خیّرا فاضلا ثقهٔ، و رحل إلی المشرق، و توفی فی ذی الحجهٔ سنهٔ ۴۵۳، و دفن یوم الأضحی.

و أبو الولید هشام بن ابراهیم بن هشام التمیمی، و کان له حظ وافر من الأدب، و شوور فی الأحکام، و کان فارسا شجاعا استشهد سنهٔ تسع عشر و أربعمائهٔ.

و أبو الولید هشام بن عمر بن محمد بن اصبغ الأموی، المعروف بابن الحنشی، کان نبیلا، و رحل إلی المشرق حاجا، و لقی بها جماعهٔ من العلماء، و عاد إلی الاندلس بکتب کثیرهٔ، و کان من أهل الخیر و الانقباض و الثروهٔ. و أبو الولید هشام بن محمد ابن سلیمان بن اسحق بن هلال القیسی السایح، روی عن عبدوس بن محمد، و عن محمد الخشنی، و عن تمام بن عیشون، و عبد الرحمن بن ذنین من مشیخهٔ طلیطلهٔ، و روی بقرطبهٔ عن القاضی یونس بن عبد اللّه، و عبد الوارث بن سفیان، و ابن نبات و ابن العطار، و ابن الهندی، و غیرهم، و رحل إلی المشرق حاجا، فلقی بمکهٔ أبا یعقوب ابن الدخیل و أبا الحسن بن جهضم، و أبا القاسم السقطی، و سمع بالقیروان من أبی حسن القابسی و أبی عمران الفاسی، و کان زاهدا، فاضلا، متبتلا منقطعا عن الدنیا صواما قواما، حسن الخط، جید الضبط، کتب بخطه علما کثیرا، و کان یصوم رمضان فی الفهمین و یصنع فی عید الفطر طعاما کثیرا لأهل الحصن و لمن هناک من المرابطین، و ینفق المال الکثیر، و کان یرابط بنفسه فی الثغور، و یلبس الخشن من الثیاب، و توفی فی العشرین و الاربعمائهٔ، و هشام بن محمد بن حفص الرعینی المعروف ابن الشرّانی قرأ علی ابن یعیش و کان یجله و یکرمه، و کان حافظا لمذهب مالک عاقلا

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۸

حسن السمت و توفی بطلیطلهٔ و صلی علیه ابن الفخار.

و هشام بن قاسم الأموی، و یکنی أبا الولید، قرأ علی محمد بن یعیش، و عنی بالعلم و کان متمولا. و أبو الولید هشام بن محمد بن أحمد الأنصاری، قرأ علی یوسف بن أصبغ، و امتحن فی آخر عمره، و مات مقتولا سنهٔ ۴۳۴ فی آخر ذی الحجهٔ. و أیضا أبو الولید هشام بن محمد بن مسلمهٔ الفهری، له رحلهٔ إلی المشرق، استفاد فیها علما، و کان مشاورا فی الأحکام و وقعت علیه محنهٔ عظیمهٔ، و توفی سنهٔ ۴۶۹ فی صفر.

و أیضا أبو الولید هشام بن أحمد بن خالد بن هشام الکتانی المعروف بالوقّشی، أخذ العلم عن أبی عمر الطلمنکی، و أبی محمد بن عباس الخطیب، و أبی عمر السفاقسی، و أبی عمر بن الحذّاء، و أبی محمد الشنتجالی، و غیرهم، قال القاضی صاعد بن أحمد:

أبو الولید الوقشی أحد رجال الکمال فی وقته، باحتوائه علی فنون المعارف، و جمعه لکلیات العلوم، و هو من أعلم الناس بالنحو و اللغهٔ، و معانی الاشعار، و علم الفروض و صناعهٔ البلاغهٔ، و هو شاعر مجید متقدم، حافظ للسنن، و لأسماء نقلهٔ الأخبار، بصیر بأصول الاعتقادات و أصول الفقه، واقف علی کثیر من فتاوی فقهاء الامصار نافذ فی علم الشروط و الفرائض، متحقق بعلم الحساب و الهندسهٔ، مشرف علی جمیع

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۹

آراء الحکماء، حسن النقد للمذاهب، ثاقب الذهن فی تمییز الصواب، یجمع ذلک إلی آداب الأخلاق، و حسن المعاشرهٔ، و صدق اللهجهٔ. اه.

قال أبو بکر عبد الباقی بن محمد الحجاری: و کان شیخنا أبو محمد الریولی یقول:

و کان من العلوم بحیث یقضی له فی کل علم بالجمیع، توفی بدانیهٔ یوم الاثنین، و دفن یوم الثلثا للیلهٔ بقیت لجمادی الآخرهٔ من سنهٔ ۴۸۹، و قد نیّف علی الثمانین. و یظهر أنه ممن رحل عن طلیطلهٔ بعد استیلاء النصاری علیها.

و یحیی بن عبد اللّه بن ثابت الفهری النحوی، المکنی بأبی بکر، کان من علماء العربیهٔ و الفقه، و کان لسنا شاعرا، و توفی سنهٔ ۴۳۶ فی صفر. و أبو بکر یحیی ابن محمد بن یحیی الأموی، کان أدیبا شاعرا، حسن الخط، و قورا، حسن السمت توفی فی الواحدهٔ و الستین و الاربعمائهٔ.

و أبو بکر یحیی بن سعید بن أحمد بن یحیی بن الحدیدی، سمع من علماء طلیطلهٔ، و کان نبیلا، فصیحا، فطنا، مقدما فی الشوری، کانت له مکانهٔ عظیمهٔ عند المأمون یحیی بن ذی النون، الذی لم یکن یقطع فی شیء إلا بمشورته، و دخل مع المأمون قرطبهٔ لما ملکها، و کان مستولیا علی أمره، فلما توفی المأمون استثقله حفیده القادر باللّه، حتی قتل بقصره یوم الجمعهٔ فی المحرم سنهٔ ۴۶۸ اه. ملخصا عن ابن بشکوال و القادر ابن ذی النون هو الذی بحمقه و سوء تدبیره أضاع طلیطلهٔ، و کان السبب فی هذا الخرق الذی عجز المسلمون عن سده، حتی أدی إلی ضیاع جمیع الأندلس.

و أبو عمر یوسف بن أصبغ بن خضر الأنصاری، أخذ عن الخشنی، و ابن ذنین، و غیرهما و اعتنی بالعلم إلی الغایهٔ، و کانت وفاته سنهٔ ۴۳۱ فی صفر . و أبو عمر یوسف

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۰

ابن عمر الجهنی، یعرف بابن أبی ثلهٔ، کان عالما بالفرائض و الآداب، و علم النجوم و استبحر فی ذلک و توفی فی الخامسهٔ و الثلاثین و الاربعمائهٔ. و أبو عثمان سعید بن عثمان البنا الشیخ الصالح المرابط بالفهمین من قری طلیطلهٔ. و یوسف بن موسی بن یوسف الأسدی، یعرف بابن البابش أخذ عن ابن مغیث و شوور فی الأحکام و ولد ببلدهٔ ولمش و دفن بها سنهٔ ۴۷۵ فی ذی القعدهٔ

و أبو عبد اللّه یوسف بن محمد بن بکیر الکنانی، سمع من أبیه القاضی محمد بن بکیر، کان عالما بالفقه و الحدیث و الفرائض، رحل إلی الشرق و حج، ثم رجع إلی الأندلس، و تولی قضاء قلعهٔ رباح، فحسنت سیرته، و کان حسن الرأی و الهیئهٔ، مات سنهٔ ۴۷۵ فی ذی الحجهٔ.

و أبو الولید یونس بن محمد من أهل قرطبهٔ، سکن طلیطلهٔ. و أبو الولید أیضا یونس بن أحمد بن یونس الأزدی، یعرف بابن شوقه، روی عن أبی محمد بن هلال و جماهر بن عبد الرحمن، و أبی عمر بن عبد البر، و أبی عمر بن سمیق القاضی، و غیرهم کان فاضلا، بارا باخوانه، من أحسن الناس خلقا، و أکثرهم بشاشهٔ، لا یخرج من منزله إلا لأمر مؤکد، و کان الغالب علیه من الحدیث ما فیه الزهد و الرقائق.

و هو من أهل طلیطلهٔ، لکنه مات فی مجریط سنهٔ ۴۷۴، فی ربیع الأول.

و أبو الولید أیضا یونس بن محمد بن تمام الأنصاری، کان فقیها مفتیا، صالحا، منقبضا عن الناس، توفی فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۴۷۸، أی بعد سقوط طلیطلهٔ بأشهر قلائل.

و أبو بکر یعیش بن محمد بن یعیش الأسدی، له رحلهٔ إلی المشرق، و کانت له عنایهٔ کثیرهٔ بالعلم، و کان فقیها. تولی الأحکام ببلده طلیطلهٔ، ثم صار إلیه تدبیر الرئاسهٔ فیه. و نفع اللّه به أهل موضعه. ثم خلع عن ذلک و سار إلی قلعهٔ أیوب، و توفی بها سنهٔ ۴۱۸، علی روایهٔ ابن مطاهر، أو فی التی بعدها علی روایهٔ ابن حیّان.

و فاطمهٔ بنت یحیی بن یوسف المغامی، أخت الفقیه یوسف بن یحیی المغامی، من

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۱

احدی قری طلیطلهٔ، کانت عالمهٔ، فاضلهٔ، فقیههٔ، استوطنت قرطبهٔ، و بها توفیت سنهٔ ۳۱۹ و دفنت بالربض، و لم یر علی نعش امرأهٔ قط ما رؤی علی نعشها، و صلی علیها محمد بن أبی زید. و محمد بن أحمد بن عدل الفقیه المحدث، قرأ کتاب مسلم علی أبی محمد الشنتجالی بطلیطلهٔ. و محمد بن أحمد بن محمد بن غالب، یروی أیضا عن الشنتجالی.

و أبو عبد اللّه محمد بن عیشون، یعرف بابن السلاخ. قال ابن عمیرهٔ فی بغیهٔ الملتمس: غلب علیه الفقه، و له فیه کتاب، و هو من المشهورین. و أبو عبد اللّه محمد ابن الفرج بن عبد الولی الأنصاری، رحل إلی الشرق، و سمع بالقیروان، و بمصر، و بمکهٔ، و کان رجلا صالحا، ثقهٔ، ضابطا، کانت وفاته بعد الخمسین و أربعمائهٔ.

و أبو عبد اللّه محمد بن موسی بن مغلّس. قال ابن عمیرهٔ فی بغیهٔ الملتمس: فقیه موثّق متفنن محدّث. و أحمد بن سهل بن الحداد، قال ابن عمیرهٔ: فقیه مقرىء توفی سنهٔ ۳۸۷. و إسماعیل بن أمیهٔ، کان محدثا، و مات سنهٔ ۳۰۳. و اسحق بن ابراهیم بن مسرهٔ، مات بطلیطلهٔ، لثمان بقین من رجب سنهٔ ۳۵۲، قاله ابن عمیرهٔ. و إسحق ابن إبراهیم، غیر الأول، قال ابن عمیرهٔ: فقیه، توفی بطلیطلهٔ سنهٔ ۳۶۴، قاله ابن عمیرهٔ أیضا. و إسحق بن ذقابا، بالذال، و قیل بالزای محدّث، ولی القضاء بطلیطلهٔ و مات بها سنهٔ ۳۰۳.

و زکریا بن عیسی بن عبد الواحد، توفی ببلده طلیطلهٔ، سنهٔ ۲۹۴، عن بغیهٔ الملتمس. و سلیمان بن هارون الرعینی، أبو أیوب من محدثی طلیطلهٔ مات سنهٔ ۲۷۹ عن بغیهٔ الملتمس أیضا.

و سعید بن أبی هند، من قدماء الأندلسیین، أصله من طلیطلهٔ، و سکن قرطبهٔ و قیل فی اسمه: عبد الوهاب، یروی عن مالک بن أنس رضی اللّه عنه، ذکره محمد بن حارث الخشنی فی کتابه، و زعم أن مالکا کان یقول لأهل الأندلس، إذا قدموا علیه: ما فعل حکیمکم ابن أبی هند؟ توفی سعید المذکور فی أیام

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۲

عبد الرحمن بن معاویهٔ أمیر الأندلس. و قد ترجم صاحب بغیهٔ الملتمس شخصا یقال له عبد الرحمن بن محمد بن عباس، و یکنی أبا محمد، غیر الأول، و قال إنه صاحب الصلاهٔ بجامع طلیطلهٔ، و إنه فقیه مشهور، و ذکر مشایخه، مثل أبی غالب ابن تمام، و محمد بن خلیفهٔ البلوی، و عبد اللّه بن عبد الوارث، و خطاب بن سلمهٔ ابن بتری، و غیرهم، و لکن لم یذکر سنهٔ وفاته، و أبو الحسن عبد الرحمن بن عبد اللّه بن یوسف، المعروف بابن عفیف، قال فی بغیهٔ الملتمس: فقیه فاضل، یروی عنه ابن النعمهٔ، و ابو عبد اللّه بن سعادهٔ، کتب إلیه سنهٔ ۵۱۴، و هو یروی عن جماهر. بن عبد الرحمن بن جماهر. و أبو هند عبد الرحمن بن هند الأصبحی، روی عن مالک بن انس و مات ببلده طلیطلهٔ بعد المائتین.

و کلیب بن محمد بن عبد الکریم، کنیته أبو حفص، و قیل أبو جعفر، طلیطلی، رحل إلی مکهٔ فأقام بها مدهٔ، ثم رجع إلی مصر فمات بها سنهٔ ۳۰۰. و کان فقیها محدثا، ترجمه ابن عمیرهٔ فی بغیهٔ الملتمس. و عیسی بن محمد بن دینار، سمع من محمد بن احمد العتبی، مات بالأندلس، فی ایام الامیر عبد اللّه بن محمد الأموی ترجمه ایضا ابن عمیرهٔ فی بغیهٔ الملتمس. ثم ترجم رجلا آخر اسمه عیسی بن دینار ابن وافد الغافقی صحب عبد الرحمن بن القاسم العتقی صاحب مالک ابن أنس و کان اماما فی الفقه علی مذهب مالک و علی طریقهٔ عالیهٔ من الزهد و العبادهٔ. و یقال إنه صلی الصبح بوضوء العشاء أربعین سنهٔ و کان یعجبه ترک الرأی و الاخذ بالحدیث توفی سنهٔ ۲۱۲ و علی بن محمد بن مغاور، فقیه طلیطلی، یروی عن أبی علی الصدفی. و علی بن عیسی ابن عبید الطلیطلی صاحب المختصر فی الفقه، فقیه مشهور ترجمه ابن عمیرهٔ فی بغیهٔ الملتمس، و عبدوس بن محمد بن عبدوس، یکنی أبا الفرج، فقیه محدث مشهور، توفی سنهٔ تسعین و ثلاثمائهٔ. و هشام بن حسین من علماء طلیطلهٔ، رحل إلی مصر، و سمع من عبد الرحمن بن القاسم، و أشهب بن عبد العزیز، مات قریبا من سنهٔ عشرین و مائتین.

و أبو عمر یوسف بن یحیی الازدی المغامی، قال ابن عمیرهٔ فی البغیهٔ: قال بعضهم: هو

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۳

من ولد أبی هریرهٔ، رحل إلی المشرق، و سمع بمصر من یوسف بن یزید القراطیسی و غیره، و کانت له رحلهٔ إلی مکهٔ و الیمن، و مات بالفیروان سنهٔ ۲۸۳. و قیل ۲۸۵.

و أبو الحسن بن فرجون، و کان من الأدباء. و ابن فصیل الطلیطلی، و کان من الشعراء.

وجودی بن عثمان النحوی العبسی، من أهل مورور، أصله من طلیطلهٔ، رحل إلی المشرق، فلقی الکسائی و الفراء و غیرهما، و هو أول من أدخل الی الأندلس کتاب الکسائی و له تألیف فی النحو یسمی «منبّه الحجارهٔ» ترجمه ابن الأبّار، و قال:

کانت له حلقهٔ، و أدّب أولاد الخلفاء، و ظهر علی من تقدمه، توفی سنهٔ ۱۹۸، و صلی علیه الفرج بن کنانهٔ القاضی.

و جریر بن غالب الرعینی، تولّی قضاء طلیطلهٔ أیام ثورتها علی الأمیر الحکم بن هشام، و هی الثورهٔ التی تقدم ذکرها، و انتهت بقتل عدهٔ مئات من أعیان طلیطلهٔ فی قصر البلدهٔ، وردت ترجمهٔ جریر المذکور فی التکملهٔ لابن الأبّار. و حریز بن سلمهٔ الانصاری، من أهل طلیطلهٔ، سکن بطلیوس، و هو ابن عم القاضی أبی المطرّف بن سلمهٔ، کان من الفقهاء المشاورین. و من الأدباء. ترجمه ابن الأبّار فی التکملهٔ. و خلف ابن تمام، یکنی أبا بکر، من أهل قلعهٔ عبد السلام، من عمل طلیطلهٔ، حدّث عنه أبو محمد بن ذنین. و خلیفهٔ بن ابراهیم، ابو بکر، طلیطلی، حدّث عنه أبو الاصبغ عسلون بن احمد، من شیوخ الصاحبین. و محمد الاسدی، المعروف بابن بنکلش من علماء طلیطلهٔ، وصفه الصاحبان بالفقه و الزهد. و محمد بن حزم بن بکر التنوخی، من طلیطلهٔ سکن قرطبهٔ، یعرف بابن المدینی،

صحب محمد بن مسرّة الجبلى قديما، و اختص بمرافقته فى طريق الحج، و لازمه بعد انصرافه، و كان من أهل الورع، و لما كان فى المدينة المنورة كان يتتبع آثار النبى صلى اللّه عليه و سلم، ليستدل على أمكنة سكناه، و جلوسه. و يتبرك بذلك، و محمد بن يحيى بن آدم التنوخى، من أهل طليطلة، كتب إلى الصاحبين بمعلومات عن رجاله. و محمد بن رضا بن احمد بن محمد، من أهل طليطلة، كان هو و أخوه احمد من أهل الرواية و العناية بالفقه، و قد سمعا جميعا المدونة (۳- ج ثانى)

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۴

من خلف بن احمد المعروف بالرحوى فى سنة ۴۲۳، قال بن الأبّار: وقفت على ذلك.

و محمد بن قاسم بن محمد بن اسماعيل بن هشام بن محمد بن هشام بن الوليد بن هشام بن عبد الرحمن بن معاوية القرشى المروانى، من أهل قرطبة، يعرف بالشبانسى، سكن طليطلة، و كان ممن ترك قرطبة بعد الفتنة فيها و صار فى طليطلة كاتبا للرسائل لأنه كان متقدما فى البلاغة بارع الكتابة. قال بن الأبّار: و كان آخر من بقى من أكابر أهل صناعته، توفى سنة ۴۴۷، ذكره ابن حيان. و محمد ابن احمد بن سعدون، يكنّى أبا بكر، له رحلة إلى الشرق، سمع فيها من أبى ذر الهروى، حدّث عنه القاضى ابو عامر بن اسماعيل الطليطلى، ترجمه بن الأبّار. و محمد بن شدّاد، يكنى أبا عبد اللّه، و يعرف بابن الحداد، يروى عن الحافظ ابن عبد السلام المعروف بابن شق الليل. و أبو عبد اللّه محمد بن يوسف بن سعيد بن عيسى الكنانى من طليطلة، سكن بلنسية، روى عن أبى بكر احمد بن يوسف بن حمّاد سمع منه مختصر الطليطلى فى الفقه، و روى عنه أبو الحسن بن هذيل المقرىء، و كان فقيها أديبا، أصوليا، متكلما، و وقعت عليه محنة فى بلنسية من أبى احمد بن جحاف الأخيف فخرج إلى المرية و توفى قبل الخمسمائة. ذكره ابن الأبّار.

و أبو عبيد اللّه محمد ابن احمد بن عبد الرحمن الانصارى المقرى من أهل طليطلة نزل مدينة فاس يعرف بابن فرقاشش، أخذ القراءات بطليطلة عن المغامى، و أبى الحسن ابن الالبيرى و كان مقرئا جليلا. له تأليف فى اختلاف القرّاء السبعة. أخذ عنه أبو اسحق الغرناطى فى مقدمه غرناطة و اقرائه منها بمسجد حمزة سنة ۵۱۲. و ابو محمد بن محمد ابن عبد اللّه الطليطلى، روى عن عبد اللّه بن سعيد بن رافع الاندلسى، و زياد بن عبد الرحمن القيروانى، و الحسن بن رشيق المصرى. و حدث عنه الصاحبان بطليطلة و نصر المصحفى النقّاط، كان يقرىء القرآن، و ينقّط المصاحف، أخذ عنه محمد ابن عبد الجبّار الطليطلى، فلما قرأ بمصر على ابراهيم النحاس أعجبته قراءته. و نصر بن سيد بونه بن خلف الطائى، له رحلة إلى المشرق حاجّا، و سمع بدانية من الفقيه

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۵

أبى عبد اللّه بن الصايغ، الذى أجاز له سنة ۴۶۶.

و نجدة بن سليم بن نجدة الفهرى الضرير من أهل قلعة رباح، سكن طليطلة، يكنى أبا سهل، روى عن أبى عمرو المقرى، و أبى محمد الشنتجالى، و أبى محمد بن عباس الطليطلى و غيرهم، و تصدّر بطليطلة لاقراء القرآن و تعليم العربية، و توفى بعد سنة ۴۷۵ ذكره ابن الأبّار. و أبو محمد عبد اللّه بن يونس، كان من أهل العلم و العبادة و الجهاد و ترك الدنيا، و التهجّد بالقرآن. و قد حج بيت اللّه، و عاد إلى الاندلس، و لحقته سعاية من قبل عامل طليطلة، فى أيام المنصور بن أبى عامر، فأسكنه قرطبة مدة سنتين، و لكن لم يمد يده الى شىء من نعمته و نشبه، و كان ذا ثروة طائلة، و لما أقام بقرطبة لم يلق فيها أحدا، و لا طلب إلى سلطانه شفيعا، إلى أن صرفه مكرما إلى وطنه، و توفى بعد قليل من تسريحه، سنة خمس و سبعين و ثلاثمائة و سنّه نحو الثمانين. و كان مع تقواه من أهل الأدب، و البصر بالعربية، ترجمه ابن الأبّار. و أبو محمد عبد اللّه بن محمد المعروف بالاشهب، حدّث عنه أبو الحسن عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عفيف ترجمه ابن الأبّار أيضا فى التكملة.

و عبد اللّه بن محمد بن على بن عبيد اللّه بن سعيد بن محمد بن ذى النون الحجرى (بسكون الجيم بعد فتح الحاء) من حجر ذى رعين، أصله من طليطلة، سكن المرية و هم فى الأصل من بنى ذى النون، أمراء طليطلة، كما كان يقول. و لما تحولوا من طليطلة نزلوا حصنا اسمه قنجاير بينه و بين المرية ثلاثون ميلا على الجادّة إلى مالقة.

سمع صحيح مسلم من أبى عبد اللّه بن زغيبة، و روى عن أبى القاسم بن ورد، و أبى الحجاج بن يسعون، و أبى عبد اللّه ابن أبى أحد عشر، و أبى محمد الرشاطى و غيرهم، و ذلك فى المرية. ثم رحل إلى قرطبة، فروى عن أبى القاسم بن بقىّ، و أبى الحسن ابن مغيث، و أبى بكر بن العربى و غيرهم، و لقى باشبيلية شريح بن محمد، و قرأ عليه صحيح البخارى فى رمضان سنة ۵۳۴، و كان شريح بطول العمر قد انفرد بعلو الاسناد فى صحيح البخارى لسماعه إياه من أبيه و أبى عبد اللّه بن منظور، عن أبى ذر (الهروى)

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۶

فكان الناس يرحلون اليه بسببه، و كان قد عيّن لقراءته شهر رمضان، فيكثر الازدحام عليه فى هذا الشهر من كل سنة، قال ابن الأبّار فى التكملة: ان عبد اللّه المذكور كان الغاية فى الصلاح و الورع و العدالة، و كان أبو القاسم بن حبيش يقول: انه لم يخرج على قوس المرية أفضل منه. قال ابن الأبّار: و أشبه أبا القاسم ابن بشكوال فى اكثاره و تولّى الصلاة و الخطبة بجامع المرية، و دعى إلى القضاء فأنى. و لما تغلّب العدو على المرية أول مرة خرج إلى مرسية، فدعى إلى ولايات أباها، ثم خرج إلى مالقة، ثم أجاز البحر قاصدا إلى فاس، ثم عاد إلى سبتة و أقام يقرىء القرآن، و يسمع الحديث و يرحل اليه الناس، لعلو اسناده و حسن ضبطه، و كان له خط حسن، و كانت ولادته بقنجاير سنة ۵۰۵، و توفى ليلة الأحد من صفر سنة ۵۹۱، بسبتة، و هو ابن خمس و ثمانين سنة، و دفن بالموضع المعروف بالمنارة، و كانت له جنازة مشهودة، روى ذلك ابن الأبّار فى التكملة، و نحن ننقله ملخصا.

و أبو الحسن عبد الرحمن بن أبى بكر محمد بن محمد بن مغيث الصدفى، أخذ عن مشيخة بلده طليطلة، و قدم بلنسية فى وجوه أهل

طليطلة، للعقد على ابنة المأمون بن ذى النون، مع المظفّر عبد الملك بن المنصور، عبد العزيز بن أبى عامر، فسمع معهم من أبى عمر بن عبد البر سنة ۴۵۱، و كان هذا الرجل من بيت شهير بالعلم و الفقه فى طليطلة، و هو الذى صلى على أبى جعفر احمد بن سعيد اللورانكى عند وفاته فى طليطلة سنة ۴۶۹.

و أبو المطرّف عبد الرحمن بن محمد بن عبد الكبير بن يحيى بن وافد بن مهند اللخمى، رحل إلى قرطبة، فتعلم فيها الطب على أبى القاسم خلف بن عباس الزهراوى و كان مع تقدمه فى علم الطب فقيها أديبا متفننا، و له فى الطب كتاب الأدوية المفردة استعمله الناس، و كتاب الوساد. و له فى الفلاحة مجموع مفيد، و كان عارفا بوجوهها و هو الذى تولى غرس جنة المأمون بن ذى النون الشهيرة بطليطلة ولد سنة ۳۸۹ و توفى منتصف يوم الجمعة، لعشر بقين من رمضان سنة سبع و ستين و أربعمائة.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۳۷

و أبو زيد عبد الرحمن بن سعيد الأنصارى، لقى أبا الحسن بن الالبيرى المقرى و أخذ عنه، و حدّث عنه أبو بكر بن الخلوف، بكتاب الاستذكار، لمذاهب القراء السبعة المشهورين فى الأمصار، لابن الألبيرى المذكور، قال ابن الأبّار: و قد تقدم ذكر محمد بن عبد الرحمن الأنصارى الطليطلى المقرى، و روايته عن أبى عبد اللّه المغامى، و لعله ابن هذا. و عبد الجبار بن قيس بن عبد الرحمن بن قتيبة ابن مسلم الباهلى، من أهل طليطلة، ولّى قضاءها من قبل الأمير هشام بن عبد الرحمن الداخل.

و أبو الحسن على بن عبد الرحمن بن يوسف الأنصارى من ولد سعد بن عبادة يعرف بابن اللونقة، روى عن أبى عمر بن عبد البر، و أبى العباس العذرى و غيرهما و كان فقيها و رعا، و أخذ علم الطب عن أبى المطرّف بن واقد، و كان خرج من طليطلة قبل تغلب الروم عليها، و أقام بقرطبة، و مات فيها سنة ثمان أو تسع و تسعين و أربعمائة. ترجمه ابن الأبّار. و أبو الحسن على بن احمد بن أبى بكر الكنانى، يعرف بابن حنين الطليطلى، ثم القرطبى، نزيل فاس، سمع بقرطبة، و بجيّان، و حج سنة خمسمائة و بعدها مرتين، و لقى أبا حامد الغرالى، و صحبه، و سمع منه أكثر الموطّأ و أقام ببيت المقدس تسعة أشهر، يقرىء القرآن، و فى سنة ۵۰۳ كان فى مدينة فاس، توفى سنة ۵۶۹ معمّرا، لأنه ولد سنة ۴۷۶، ترجمه ابن الأبّار. و سعيد بن محمد، المعروف بابن البغونش، يكنى أبا عثمان، قرأ بقرطبة علم العدد و الهندسة، و أخذ عن أبى محمد بن عبدون الحلبى، و سليمان بن جلجل، علم الطب. و اتصل بأمير طليطلة الظافر اسماعيل بن ذى النون، ثم انقبض عن الناس، و مال إلى العبادة فى دولة ابنه المأمون يحيى بن ذى النون، و توفى فى رجب سنة ۴۴۴، عن خمس و سبعين سنة.

و أبو عثمان سعيد بن عيسى بن أحمد بن لب الرعينى، يعرف بالأصفر، و بالقصيرى لولادته بقصير عطية، ولد سنة ۳۸۱، و رحل إلى قرطبة فى طلب العلم سنة ۳۹۹، و قرأ بقرطبة و بمالقة على أبى الحسن الزهراوى، و على أبى عثمان نافع، و كان

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۳۸

مقدما فى علم العربية، و توفى سنة اثنتين و ستين و أربعمائة. و أبو اسحق ابراهيم بن محمد الأنصارى المقرىء الضرير، يعرف بالمجنقونى، سكن قرطبة، و أصله من طليطلة كان من جلّة أصحاب أبى عمر المقرىء، و سمع الحديث على أبى بكر جماهر بن عبد الرحمن الحجرى، و كان ثقة فاضلا عفيفا منقبضا، و كان إمام مسجد طرفة بالمرية، و كانت وفاته عقب شعبان سنة سبع عشرة و خمسمائة. و أبو بكر يحيى بن احمد من طليطلة، نزل اشبيلية بعد تغلّب الروم على وطنه. قال ابن الأبّار: إنه كان يتقدم أدباء عصره تفننا فى الآداب، و تصرفا فى النظم توفى سنة ۵۴۵.

و أبو عبد اللّه محمد بن إبراهيم بن موسى بن عبد السلام الأنصارى، يعرف بابن شق الليل، سمع بمصر أبا الفرج الصوفى، و أبا القاسم الطحّان، و أبا محمد بن النحاس، و غيرهم، و كان قد قرأ على علماء طليطلة، و كان غالبا عليه علم الحديث، مع معرفة اسماء رجاله. و كان مليح الخط، جيد الضبط، شاعرا مجيدا، لغويا، صالحا فاضلا، توفى بطلميرة يوم الجمعة منتصف شعبان سنة ۴۵۵، ترجمه ابن بشكوال، و ذكره المقرّى فى من رحل من أهل الأندلس إلى الشرق. و أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن محمد بن سهل الأموى الطليطلى، المعروف بالنقّاش، نزل مصر، و قعد للاقراء بجامع عمرو بن العاص، و أخذ عنه جماعة، و توفى بمصر سنة ۵۲۹، و رد ذكره فى نفح الطيب. و أبو زكريا يحيى بن سليمان، قدم إلى الاسكندرية، ثم رحل إلى الشام، و أقام بحلب، و له ديوان شعر أكثر فيه من المديح و الهجاء، قال بعض من طالعه: ما رأيته مدح أحدا إلا و هجاه. عن نفح الطيب. و أبو محمد عبد اللّه ابن العسال الطليطلى، له شعر قرأته فى صفحة ۱۴۸ من الجزء الثانى من نفح الطيب و عبد اللّه بن المعلم الطليطلى. و محمد بن خيرة العطار كان متقنا لعلم العدد و الفرائض علم بذلك فى قرطبة، ذكره القاضى صاعد، ترجمه ابن الأبّار فى التكلمة. و احمد بن محمد بن الحسن الطليطلى، من شيوخ الصاحبين.

و أبو جعفر احمد بن خميس، بن عامر بن منيح من أهل طليطلة، قال القاضى

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۳۹

صاعد بن احمد عنه: أحد المعتنين بعلم الهندسة و النجوم و الطب، و له مشاركة فى علوم اللسان، و حظّ صالح فى الشعر، و هو من أقران القاضى أبى الوليد هشام بن احمد ابن هشام، و أبى إسحق ابراهيم بن لب بن إدريس التجيبى، المعروف بالقويدس.

كان من أهل قلعة أيوب، ثم أخرج عنها، و استوطن طليطلة، و تأدّب فيها، و برع فى علوم العدد و الهندسة و الفرائض، و قعد للتعليم بذلك زمانا طويلا و كان له بصر بعلم هيئة الأفلاك، و حركات النجوم، و عنه أخذت كثيرا من ذلك، و كان له مع ذلك نفوذ فى العربية، و قد أدّب بها زمانا بطليطلة، و توفى رحمه اللّه ليلة الأربعاء، لثلاث بقين من رجب سنة أربع و خمسين و اربعمائة. انتهى.

ثم ذكر القاضى صاعد بعض من عنى بالفلسفة من أهل الأندلس فقال: و فى زماننا هذا افراد من الاحداث متدبون بعلم الفلسفة، ذوو افهام صحيحة، و همم رفيعة قد أحرزوا من أجزائها، فمنهم من سكان طليطلة و جهاتها: أبو الحسن على بن خلف ابن احمر، و أبو اسحق ابراهيم بن يحيى النقّاش المعروف بولد الزرقيال، و أبو مروان عبد اللّه بن خلف الاستجى، و أبو جعفر أحمد بن يوسف بن غالب التهلاكى، و عيسى بن أحمد بن العالم، و ابراهيم بن سعيد السهلى الاسطرلابى. (ثم قال):

و أعلمهم بحركات النجوم، و هيئة الأفلاك، أبو اسحق ابراهيم بن يحيى النقاش، المعروف بولد الزرقيال، فانه أبصر أهل زماننا بارصاد الكواكب، و هيئة الأفلاك، و حساب حركاتها، و أعلمهم بعلم الازياج، و استنباط الآلات النجومية اه.

ثم ذكر القاضى صاعد غير هذا من الحكماء و علماء الفلك و الرياضيين، من أهل الأندلس، ممن سنذكرهم عند الوصول إلى ذكر بلدانهم. ثم ذكر علماء الطب فقال مايلى: و كان بعد هؤلاء إلى وقتنا هذا جماعة من أشهرهم: أبو عثمان سعيد بن محمد بن البغونش، و كان من أهل طليطلة، رحل إلى قرطبة بطلب العلم، فأخذ عن مسلمة بن أحمد علم العدد و الهندسة، و عن محمد بن عبدون الجبلى و سليمان بن جلجل، و ابن الشناعة، و نظرائهم، علم الطب. ثم انصرف إلى طليطلة، و اتصل بأميرها الظافر

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۴۰

اسماعيل بن عبد الرحمن بن اسماعيل بن عامر بن مطرّف بن ذى النون، و حظى عنده و كان أحد مدبّرى دولته، و لقيته فيها بعد ذلك، فى صدر دولة المأمون ذى المجد يحيى بن الظافر بن اسماعيل بن ذى النون، و قد ترك قراءة العلم، و أقبل على قراءة القرآن، و لزوم داره، و الانقباض عن الناس، فلقيت منه رجلا عالما، جميل الذكر و المذهب، حسن السيرة، نظيف الثياب، ذا كتب جليلة، فى أنواع الفلسفة، و ضروب الحكمة. و تبينت منه أنه قد قرأ الهندسة و فهمها، و المنطق و ضبط كثيرا منه. ثم أعرض عن ذلك، و تشاغل بكتب جالينوس و جمعها، و تناولها بتصحيحه و معاناته، فحصل له بتلك العناية فهم كثير منها. و لم يكن له دربة فى علاج المرضى، و لا طبيعة نافذة فى فهم الأمراض. و توفى عند صلاة الصبح يوم الثلثاء أول رجب سنة أربع و أربعين و أربعمائة، و عمره خمس و سبعون سنة اه.

ثم ترحم القاضى صاعد الوزير أبا المطرّف عبد الرحمن بن محمد بن عبد الكبير ابن يحيى بن واقد بن مهنّد اللخمى، قال عنه: أحد أشراف أهل الأندلس و ذوى السلف الصالح منهم، و السالفة القديمة فيهم، عنى عناية بالغة بقراءة كتب جالينوس و تفهمها، و مطالعة كتب ارسطاطاليس، و غيره من الفلاسفة، و تمهّر فى علوم الأدوية المفردة، حتى ضبط منها ما لم يضبط أحد فى عصره. و ألّف فيها كتابا جليلا لا نظير له جمع فيه ما تضمنه كتاب ديوسفوريدوس، و كتاب جالينوس المؤلفين فى الأدوية المفردة، و رتبه أحسن ترتيب. و هو مشتمل على قريب من خمسمائة ورقة، و أخبرنى عنه أنه عانى جمعه، و حاول ترتيبه، و تصحيح ما ضمّنه من أسماء الأدوية و صفاتها، و أودعه إياه من تفصيل قواها، و تحديد درجاتها، من عشرين سنة، حتى كمل موافقا لغرضه، مطابقا لبغيته. و له فى الطب منزع لطيف، و مذهب نبيل. و ذلك أنه لا يرى التداوى بالأدوية، ما أمكن التداوى بالاغذية، أو ما كان قريبا منها، فاذا دعت الضرورة إلى الأدوية فلا يرى التداوى بمركّبها، ما وصل إلى التداوى بمفردها.

فان اضطر إلى المركّب لم يكثر التركيب. بل اقتصر على أقل ما يمكن منه. و له نوادر

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۴۱

محفوظة، و غرائب مشهورة، فى الابراء من العلل الصعبة، و الأمراض المخوفة، بايسر العلاج و أقربه، و هو فى وقتنا هذا حى مستوطن مدينة طليطلة و أخبرنى أنه ولد فى سنة ثمان و تسعين و ثلاثمائة اه.

ثم ذكر القاضى صاعد علماء آخرين من بلده، اشتهروا بالفلسفة و الطب و الفلك و الهندسة فقال: ثم من احداث عصرنا، ممن يعتنى بطلب الفلسفة: أبو الحسن عبد الرحمن ابن خلف بن عساكر، اعتنى بكتب جالينوس عناية صالحة، و قرأ كثيرا منها على أبى عثمان سعيد بن محمد بن بفونش، و اشتغل أيضا بصناعة الهندسة و المنطق، كانت له عبارة بالغة، و طبع فاضل فى المعاناة، و منزع حسن فى الفلاح، و هو مع ذلك صنع اليدين، متصرف فى ضروب من الأعمال اللطيفة، و الصناعات، ساع فى نيلها، و له من جودة القريحة، و صحة الفهم، ما يمكنه من البلوغ إلى المراتب الراقية من الفلسفة، إن أعانه جد، و ساعده حال.

و أما صناعة أحكام النجوم فلم ترل نافعة بالاندلس قديما و حديثا، و اشتهر بتقلدها جماعة فى كل عصر إلى وقتنا هذا. فكان من مشاهيرهم فى زماننا هذا، و زمان بنى أمية: أبو بكر يحيى بن أحمد، المعروف بابن الخياط، كان أحد تلاميذ أبى القاسم مسلمة بن أحمد المجريطى فى علم العدد و الهندسة. ثم مال إلى أحكام النجوم، فبرع فيها، و اشتهر فى علمها، و خدم بها سليمان بن الحكم بن الناصر لدين اللّه أمير المؤمنين فى زمان الفتنة، و غيره من الأمراء. و كان آخر من خدم بذلك معتنيا بصناعة الطب دقيق العلاج، و كان حصيفا، حليما، دمثا، حسن السيرة، كريم المذهب، توفى بطليطلة سنة سبع و أربعين و أربعمائة، و قد قارب ثمانين سنة اه.

(ثم قال): و منهم من أحداث عصرنا أبو مروان عبيد اللّه بن خلف، أحد المتحققين بعلم الأحكام، و المشرفين على كتب الأوائل، فلا أعلم أحدا فى الأندلس فى وقتنا هذا و لا قبله، وقف من أسرار هذه الصناعة و غرائها على ما وقف عليه.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۴۲

و له فى التسيرات، و مطارح الشعاعات، و تعليل بعض أصول الصناعة، رسالة فاضلة، لم يتقدمه أحد إليها. كتب بها إلىّ من مدينة قونكة اه.

هؤلاء هم علماء العرب المنسوبون إلى طليطلة، من فقهاء، و محدثين، و حكماء، و متكلمين، و شعراء، و منشئين، و أطباء، و مهندسين،

و حکمـاء و ریاضـیین، ممن وقفنا علی أخبـارهم. و لاـ شـک فی أنه نـدّ منهم من لم نقف علی خبره، أو من وقع منـا سـهو عن تقیید ترجمته، و الاحاطهٔ غیر ممکنهٔ، کما لا یخفی. و ان فاتنا شیء و وقفنا علی فوته قیدناه لیلحق بالطبعهٔ الآتیهٔ إن شاء اللّه

فأما الذین ینسـبون إلی طلیطلهٔ من کبار الرجال فی دور النصرانیهٔ، فأشهرهم الکردینال «بادرو غونزالز دو مندوزا» الذی کان أکبر موقد لنار الحرب علی غرناطهٔ، توفی سـنهٔ ۱۴۹۵. و الکردینال «شـیمینیس دوسیزناروس » المتوفی سنهٔ ۱۵۱۷، و هو صـاحب دیوان التفتیش الشـهیر، الـذی کـان یحرق بالنار المسـلمین و الیهود الـذین یأبون التنصـر، أو یتنصـرون ظاهرا، ثم یأتی من یخبر عنهم بأنهم لا یزالون یدینون بدینهم سـرا. و الکرادلهٔ «رودریقو» ، و «فونسـیکا» ، و «تینوریو» ، بانی قنطرهٔ طلیطلهٔ الأخیرهٔ. و «تافیره» ، و «لورانزانه» ، و کلهم کانوا رؤساء أساقفهٔ أسبانیهٔ. و فی طلیطلهٔ مات الشاعر اغسطین کابانیا ، سنهٔ ۱۶۶۹ و ولد فرنسیسکو روجاس زورلّا سنهٔ ۱۶۰۷

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۴۳

طلبیرهٔTelavera

و من الأعمال الشـهیرهٔ التی کانت مضافـهٔ إلی طلیطلـهٔ فی زمان العرب طلبیرهٔ ، و هی علی مسافهٔ ۱۳۵ کیلومترا من مجریط. و سـکانها الیوم أحد عشـر ألف نسـمهٔ، واقعهٔ علی ضفهٔ نهر تاجه، و لها جسر ۲۵ قوسا باق من القرن الخامس عشـر، و فیها باب رومانی قـدیم، و أبراج عربیـهٔ من زمن بنی أمیـهٔ. و فی هذه البلدهٔ هزم الانکلیز جیش بونابرت فی ۲۸ یولیو سنهٔ ۱۸۰۹. و یوجد ثلاث بلاد باسم طلبیرهٔ فی أسبانیهٔ:

طلبیرهٔ علی ضفهٔ وادی یانه، من عمل بطلیوس فی غرب الأندلس و هی قریهٔ صغیرهٔ، و طلبیرهٔ هذه ذات الشأن، و کانت تعد من أعمال طلیطلهٔ. و طلبیرهٔ بیجهٔ علی ۳۰ کیلومترا من طلبیرهٔ الکبری.

قال یاقوت الحموی: طلبیرهٔ بفتـح أوله و ثانیه، و کسـر الباء الموحـدهٔ، ثم یاء مثناهٔ من تحت ساکنـهٔ، وراء مهملـهٔ: مدینهٔ بالأندلس، من أعمال طلیطلـهٔ، کبیرهٔ، قدیمـهٔ البناء، علی نهر تاجه بضم الجیم. و کانت حاجزا بین المسـلمین و الافرنج، إلی أن اسـتولی الافرنج علیها فهی فی أیدیهم الآن، فیما أحسب. و کان قد اسـتولی علیها الخراب، فاسـتجدها عبد الرحمن الناصـر الأموی، و لطلبیرهٔ حصون و نواح عدهٔ اه.

و ینتسب إلی طلبیرهٔ عدد کبیر من أهل العلم، مما یدل علی عمرانها العظیم فی أیام العرب: منهم أبو الحسن عبد الرحمن بن سـعید بن شمّاخ، روی ببلـده عن أبی الولید مرزوق بن فتح، و روی عن أبی عبد اللّه المغامی، و کان من أهل الذکاء و المعرفهٔ، توفی فی شوال سنهٔ ۵۲۰. و أبو الولیـد عبدر به بن جهور القیسـی، روی عن أبی عبد اللّه محمد بن ابراهیم بن عبد السـلام الحافظ و غیره، و روی عنه ابنه ابراهیم بن عبدربه.

و أبو القاسم عیسـی بن ابراهیم بن عبـدربه المـذکور، سـکن شـریش، و رحل إلی الشـرق و دخل بغداد، و أخذ عن الحریری صاحب المقامات، و کان أدیبا بارعا صالحا ثقهٔ، مات باشبیلیهٔ وسط سنهٔ ۵۲۷.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۴۴

و أبـو الحسـن علی بن موسـی بن ابراهیم بن حزب اللّه، من أهـل طلبیرهٔ سـکن سرقسـطهٔ، روی عن أبی عمر المـدیونی، و رحـل إلی المشـرق و حـج، و أدرک الجلّهٔ من الرجـال، و حـدث عنه أبو عمرو المقرىء، و أبو حفص بن کریب، و کـان کـثیر الروایـهٔ، غیر أن العبادهٔ غلبت علیه، فامتنع عن الروایهٔ إلّا یسـیرا، و اعتزل الناس، و کان یختم القرآن فی ثلاث لیال. قال ابن بشـکوال: و لم ألق مثله فی الزهـد و التبتـل، رحمه اللّه. و أبو نصـر فتوح بن عبـد الرحمن بن محمـد الأنصـاری، روی عنه أبو الولیـد مرزوق بن فتـح، و قال: کان الغالب علیه الرأی.

و أبو عبد اللّه محمد بن فتوح بن علی بن ولید بن محمد بن علی الأنصاری، روی عن أبی جعفر بن مغیث وثائقه، و أخذ عن أبی عمر بن عبد البرّ، و أبی عمر بن سـمیق، و أبی عمر الطلمنکی، و عن التبریزی. و کان عالما بالرأی و الوثائق، تولّی أحکام القضاء بغرناطهٔ و توفی بمالقه، أول یوم من صـفر سنهٔ ۴۹۸. و أبو الولید مرزوق بن فتح بن صالح القیسـی، روی عن أبی عبد اللّه محمد بن عبد السـلام الحافـظ، و عن أبی العبـاس بن فتوح و عن التبریزی، و السفاقسـی، و عن أبی محمـد الشـنتجیانی، و أبی محمـد بن عبـاس الخطیب، و رحل إلی المشـرق حاجا، و لقی بمکهٔ أباذر الهروی فی موسم سـنهٔ ۴۲۸، و کان من أهل المعرفـهٔ و النباهـهٔ، توفی فی جمادی الآخرهٔ سنـهٔ اثنتین و ثمانین و أربعمائـهٔ و أبو الفتـح نصر بن عامر بن أنس الأنصاری، روی عن عبـد الرحمن بن مدراج، و روی عنه ابن عبد السـلام الحافظ، و أبو محمد بن خزرج. و قال هذا عنه: کان من أهل العلم، ثقهٔ ثبتا، مشـهورا بالعنایهٔ و السماع، و ذکر أنه أجاز له سنهٔ ۴۱۶.

و أبو العباس ولید بن محمد بن فتوح الأنصاری، روی عن عبدوس بن محمد، و له رحلهٔ إلی المشرق، و کان یغلب علیه الرأی.

و أبـو العبـاس احمـد بن عمر المعـافری المرسـی، أصـله من طلبیرهٔ، یعرف بـابن إفرنـد. و خلف المقری مولی جعفر الفـتی، یکنی أبا القاسم، له رحلهٔ إلی المشرق، سمع فیها بالقیروان من أبی محمد بن أبی زید، و لازمه سنین عدهٔ، و أقام بالمشرق

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۴۵

سبعهٔ عشـر عاما، و حج ثلاث حجج، و قرأ القرآن بمصـر علی ابن غلبون المقرىء، و دخل بغداد و البصرهٔ و الکوفهٔ، قال ابن بشکوال: قرأت خبره کله بخط أبی بکر المصحفی، و ذکر أنه لقیه بطلبیرهٔ، و قال: کان رجلا صالحا متبتلا، دائم الصیام، عابدا، یسکن المسجد،

و یحاول عجن خبزه بیده، و کان قصیرا مفرط القصر، و کان فقیها یقظا، و ذکر أنه أخذ عنه سنهٔ ثمان و أربعمائهٔ. و أبو بکر خلف بن یوسف بن نصر المعروف بالمغیلی، أخذ عن أبی عبد اللّه بن عیشون مختصره فی الفقه، و حدّث عنه الصاحبان فی طلیطلهٔ، و قالا: توفی فی شعبان سنهٔ ست و تسعین و ثلاثمائهٔ.

قشیرهٔ

و من أعمال طلیطلهٔ بلدهٔ یقال لها قشیرهٔ، بضم أوله و ثانیه، و سکون الباء. قال یاقوت الحموی: وجدت بعض المغاربهٔ کتبه بالواو (قشوبره). و هی من إقلیم شنشلهٔ ینسب إلیها أبو الحسن علی بن محمد بن احمد الأنصاری القشیری، سمع الحدیث بأصبهان من أبی الفتوح بن محمود بن خلف العجلی، و محمد بن زید الکرانی، و حدّث فیما وراء النهر ببخاری و سمرقند، و کان عالما بالهندسهٔ، و توفی بسمرقند

أقلیشAcles

و من أعمال طلیطلهٔ أیام العرب أقلیش، ذکرها یاقوت فی المعجم فقال: بضم الهمزهٔ، و سکون القاف، و کسر اللام و یاء ساکنهٔ، و شین معجمهٔ: مدینهٔ بالأندلس من أعمال شنت بریهٔ، و هی الیوم للأفرنج. و قال الحمیدی: اقلیش بلیدهٔ من أعمال طلیطلهٔ، ینسب إلیها أبو العباس احمد بن القاسم المقری الاقلیشی، و أبو العباس احمد بن معروف بن عیسی بن وکیل التجیبی الاقلیشی. قال أحمد بن سلفهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۴۶

فی معجم السفر: کان من أهل المعرفهٔ باللغات، و الانحاء و العلوم الشرعیهٔ. و من جملهٔ أساتیذه أبو محمد بن السید البطلیوسی، و أبو الحسن بن سبیطهٔ الدانی، و أبو محمد القلنّی، و له شعر، و کان قد قدم علینا الاسکندریهٔ سنهٔ ۵۴۶، و قرأ علیّ کثیرا، و توجه إلی الحجاز، و بلغنا أنه توفی بمکهٔ. اه

و عبد اللّه بن یحیی التجیبی الاقلیشی، أبو محمد، یعرف بابن الوحشی، أخذ بطلیطلهٔ عن المغامی المقرىء القراءهٔ، و سمع بها الحدیث، و له کتاب حسن فی شرح الشهاب و اختصر کتاب مشکل القرآن، لابن فورک. و تولی أحکام بلده فی آخر عمره و توفی سنهٔ اثنتین و خمسمائهٔ. اه

قلنا: و ممن ینسب إلی اقلیش من العلماء خلف بن مسلمهٔ بن عبد الغفور، کان قاضیا فی أقلیش یکنی أبا القاسم روی بقرطبهٔ عن أبی عمر بن الهندی، و أبی عبد اللّه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۴۷

ابن العطار، و أخذ عنهما کتاب الوثائق من تألیفهما، و جمع کتابا فی الفقه سماه بالاستغناء، و أبو القاسم خلف ابن مسعود بن أبی سرور، روی بقرطبهٔ عن شیوخها و حدث عنه القاضی محمد بن خلف بن السقّاط. و أبو محمد عبد اللّه بن یحیی التجیبی المعروف بابن الوحشی، الذی ذکره یاقوت فی المعجم کما تقدم. و أبو الربیع هشام بن سلیمان المقری، له کتاب فی القراءات. و أبو العباس احمد بن قاسم بن عیسی بن فرج بن عیسی اللخمی المقری الاقلیشی سکن قرطبهٔ . و أبو العباس الاقلیشی احمد ابن معد بن عیسی التجیبی الاندلسی الدانی. قال الحنبلی فی شذرات الذهب. إنه مات سنهٔ ۵۰۵، و سمع أبا الولید ابن الدبّاغ، و أخذ بمکهٔ عن الکروخی، و کان زاهدا عارفا، و له شعر فی الزهد، و تصانیف من جملتها کتاب النجم. انتهی.

و کان والده أبو بکر معد بن عیسی بن وکیل التجیبی، نزیل دانیهٔ، من العلماء أیضا، و قد حدّث عنه ابنه المذکور، ذکر ذلک ابن الأبّار فی التکملهٔ. و أبو المطرف عبد الرحمن بن خلف التجیبی، روی عن أبی عثمان سعید بن سالم المجریطی، و رحل حاجا سنهٔ ۳۴۶. و بهلول بن فتح من أهل اقلیش، له رحلهٔ إلی المشرق حج فیها، و کان رجلا صالحا. و أبو اسحق ابراهیم بن محمد بن سلیمان بن فتحون من أهل اقلیش و قاضیها رحل إلی المشرق و حج، و سمع بمکهٔ، من کریمهٔ المروزیهٔ، و سمع بمصر من أبی اسحق الحبّال، و أبی نصر الشیرازی، و أبی الحسن محمد بن مکی الازدی، و کان سماعه منهم مع أبی عبد اللّه الحمیدی سنهٔ ۴۵۰، و کان خطیبا محسنا، استقضی باقلیش بلده، ثم أعفی من القضاء، ثم دعی إلی قضاء و بذی فأبی و عزم علیه فی ذلک و جاءه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۴۸

أهل و بذی لهذا الغرض، و باتوا لیلتهم فی اقلیش، و توفی أبو اسحق فی صبیحهٔ تلک اللیلهٔ. و أبو اسحق ابراهیم بن ثابت بن أخطل من أهل أقلیش، سکن مصر، و کان دخوله إلیها بعد سنهٔ ۳۹۰ و استوطنها، و کان مقرئا، و توفی سنهٔ اثنتین و ثلاثین بعد الاربعمائهٔ اه.

و ینسب إلی بعض قری اقلیش حلالهٔ بن حسن الفهری، ذو الوزارتین، یعرف بابن المدیونی سکن سرقسطهٔ و قونکهٔ، ثم سکن غرناطهٔ، و علّم فیها النحو و الأدب

قونکهٔ

و غیر بعید عن طلیطلهٔ «مدینهٔ قونکهٔCeuenca » و هی مرکز مقاطعهٔ، و سکانها الیوم بضعهٔ عشر الفا. و هی الآن قسمان: البلدهٔ القدیمهٔ و هی مبنیهٔ علی قمهٔ شاهقهٔ، علیها حصن، و أمامها وادی شقر و إلی الشمال الغربی من المدینهٔ تقع البلدهٔ الجدیدهٔ و فی

قونکة کنیسة قدیمة من القرن السادس عشر، فیها مقابر عائلة البرنس Albornoz و یسیر الراکب من ارانجویش إلی قونکه شرقا مسافة ۱۵۲ کیلومترا، و قد کان العرب عمروا قونکة، و کانت تابعة لشنترية، فأخذها منهم الأزفونش الثامن سنة ۱۱۷۷. قال یاقوت فی المعجم. قونکة مدینة بالاندلس من أعمال شنترية ینسب إلیها ابراهیم بن محمد بن خیرة أبو اسحق القونکی، روی ببلدته عن فاضیها أبی عبد اللّه ابن محمد بن خلف بن السقاط، و سکن قرطبة و أخذ بها عن أبی علی العسالی و عن عبد اللّه بن کرج و کان حافظا للحدیث و مات فی شوال سنة ۵۱۷. قاله ابن بشکوال

البسیطة Albacete

و من المدن التی تقع فی الجانب الشرقی من طلیطلة مدینة البسیطة و هی کاسمها فی بسیط من الأرض و سکانها الیوم خمسة عشر ألفا، و هی قسمان: المدینة القدیمة، و المدینة الجدیدة، و الجدیدة و هی فی أسفل القدیمة، و یمر بها الطریق الحدیدی الذاهب من مجریط إلی القنت و السواحل الشرقیة.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۴۹

شنتجالة Chinchilla

و علی مقربة من البسیطة. مدینة شنتجالة. و هی بلدة معروفة جدا فی أیام العرب و موقعها علی مسافة ۲۹۸ کیلومترا من مجریط، و لها حصن مرتفع علی رابیة تعلو مائتی متر. و بجانب هذا الحصن کهوف کثیرة مسکونة. و شنتجاله هی ملتقی خطی الحدید:

خط مرسیة، و خط قرطاجنة، و قد ورد ذکرها فی ما نقلناه عن جغرافی العرب، عند ما تکلموا علی تقسیمات الأندلس. و لنذکر الآن ما قاله یاقوت فی معجمه:

شنتجالة بالأندلس. و بخط الاشتری: شنتجیل، بالیاء. ینسب إلیها سعید بن سعید الشنتجالی أبو عثمان. حدّث عن أبی المطرف بن مدرج و ابن مفرج و غیرهما. و حدث عنه أبو عبد اللّه محمد بن سعید بن بنان. قال ابن بشکوال: و عبد اللّه بن سعید بن لبّاج الأموی الشنتجالی المجاور بمکة، و کان من أهل الدین و الورع و الزهد، و أبو محمد رجل مشهور لقی کثیرا من المشایخ، و أخذ عنهم و روی، و صحب أباذر عبد اللّه بن أحمد الهروی الحافظ، و لقی أبا سعید السجزی، و سمع منه صحیح مسلم، و لقی أبا سعد الواعظ، صاحب کتاب شرف المصطفی، فسمعه منه، و أبا الحسین یحیی بن نجاح، صاحب کتاب سبل الخیرات، و سمعه منه. و أقام بالحرم أربعین عاما لم یقض فیه حاجة الانسان، تعظیما له، بل کان یخرج عنه إذا أراد ذلک، و رجع إلی الأندلس فی سنة ۴۳۰. و کانت رحلته سنة ۳۹۱، و أقام بقرطبة إلی أن مات فی رجب سنة ۴۳۶ اه

قلنا: و یقال إن أبا محمد عبد اللّه بن لبّاج المذکور حج خمسا و ثلاثین حجة

هذا و ممن ینسب من العلماء إلی شنجالة أبو الولید یونس بن أبی سهولة بن فرج ابن بنّج اللخمی، سکن دانیة، و توفی بها سنة ۵۱۴. و أبو الحسن مفرّج بن فیرّه الشنجالی. و خدیجة بنت أبی محمد عبد اللّه بن سعید الشنجالی، و کانت من الفاضلات المحدّثات. و أما أبو الحسن مفرّج بن فیرّه فکان قد أخذ عن أبی ولید الوقشی، و أبی عبد اللّه بن خلصة الکفیف. و توفی حول ۴۸۰

(۴- ج ثانی)

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۵۰

و بالقرب من شنجالة بلدة یقال لها ألبیرة Alpera یوجد بجانبها کهفان فیهما نقوش من العصر الجلیدی، من رسوم حیوانات و رجال. و هناک أیضا قریة المنصة Almansa و اصل هذه اللفظة «المصنع» و ذلک أنه یوجد فیها برکة ماء کبیرة طولها ألفا متر، فی عرض ألفین، فی عمق ثمانین مترا، و هذا المصنع مبنی علی واد، و السد ینخفض کلما ذهب صعدا. و یوجد فی قریة المصنع حصن من زمن العرب مشرف علی تلک السهول. و قد مررت فی سیاحتی إلی أسبانیة بهذه الأمکنة کلها.

مکّادة

و من أعمال طلیطلة المعروفة فی أیام العرب «مکّادة» بفتح أوله و تشدید ثانیه و بعد الألف دال مهملة. قال یاقوت: مدینة بالأندلس من نواحی طلیطلة هی الآن للافرنج (یاقوت توفی سنة ۶۲۶) قال ابن بشکوال: سعید بن یمن بن محمد بن عدل ابن رضا بن صالح بن عبد الجبّار المرادی، من أهل مکّادة، یکنی أبا عثمان، روی عن وهب بن مسرّة و عبد الرحمن بن عیسی و غیرهما و توفی فی ذی القعدة سنة ۴۳۷.

و أخوه محمد بن یمن بن محمد بن عدل، رحل إلی المشرق روی عن الحسن بن رشیق و عمر بن المؤمل. و أبو محمد بن أبی زید، و کان رجلا صالحا خطیبا بجامع مکّادة حدّث عنه جماعة، و مات بعد سنة ۴۵۰ اه.

و ممن ینسب إلی مکّادة أبو عثمان سعید بن عثمان، و کان معتنیا بالحدیث و سماعه و حدّث، قال ابن بشکوال: و رأیت السماع علیه مقیدا فی کتابه سنة ۴۲۱ بطلمنکة فی جامعها.

قلعة عبد السلام

و من أعمال طلیطلة قلعة عبد السلام، و إلیها ینسب من أهل العلم أبو بکر خلف ابن تمام، حدّث عنه أبو محمد بن ذنین. و ابراهیم بن سعید بن سالم بن أبی عصام القلعی،

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۵۱

یروی عن محمد بن القاسم بن مسعدة، و عن عبد الرحمن بن عیسی بن مدراج و غیرهما روی عنه الصاحبان و قالا: قدم علینا طلیطلة مجاهدا، و توفی فی التسعین و ثلاثمائة.

و أبو عمر یوسف بن عمر بن یوسف الأنصاری الخزرجی، یعرف بابن الفخار، یحدث عن مسعود بن سعید بن عبد الرحمن، حدّث عنه أبو محمد بن ذنین

بالنسیةPalencia

هذا و من المدن المعدودة فی قشتالة بالنسیة، غیر بلنسیة الشرقیة، و هی مدینة ایبیریة قدیمة، استولی علیها الرومان بعد مقاومة شدیدة. و فی القرن الثانی عشر صارت مقرا لملوک قشتالة، و فی أیام شارلکان ثار أهلها فی جملة من ثار به فأفحش الامبراطور فیها النکایة، و أسقطها عن عظمتها، و فیها کنیسة عظیمة بدیعة الصنعة، هی الکنیسة الکبری، و فیها کنائس أخری أیضا، و سکانها الیوم بضعة عشر ألفا.

لیونLeon

و مدینة لیون و هی من المدن الشهیرة، و لها مقاطعة یقال لها مقاطعة لیون، و لکنها الیوم قد نزلت عن درجتها الأولی، و لا یزید سکانها علی خمسة عشر ألفا، و هی من المدن القدیمة التی استولی علیها الرومان، و جعلوا فیها مرکز قیادة عسکریة.

ثم استولی علیها القوط، و لبثت فی أیدیهم إلی أن فتحها العرب سنة ۹۸۳، ثم استرجعها الاسبانیول، و عظم أمرها فی القرن الحادی عشر إلی الثالث عشر، ثم انضمت إلی قشتالة مملکة واحدة، و کنیستها الجامعة من أبدع محدثات الأسلوب القوطی فی البناء، و أول حجر وضع فیها کان سنة ۱۲۰۰، و فیها کنائس و أدیار متعددة، و آثار تدل علی عظمتها السالفة. ثم مدینة

طلمنکةSalamanqua

فالعرب یلفظونها بالطاء، و أما الأسبان فیلفظونها بالسین، و هی بلدة متوسطة، سکانها ۲۵ ألفا، واقعة علی نهر طورمس، و هی مرکز مقاطعة و أسقفیة، و إنما اشتهرت

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۵۲

من القدیم بمدرستها الجامعة، و هی فی بسیط من الأرض، و هواؤها شدید الاختلاف أشبه بهواء برغش، ففی الشتاء یشتد فیها البرد، کما فی برغش و آبلة، و فی الصیف حرّها لا یطاق. و کان اسمها فی القدیم سالامانتیکا. و استولی علیها أنیبال القرطاجنی سنة ۲۱۷ قبل المسیح، ثم کانت فی زمن الرومان تابعة لولایة لوز یطانیة، و لما جاء العرب وقعت علیها الوقائع الشداد بینهم و بین الأسبان، لکونها واقعة علی الطریق السلطانی الرومانی، المؤدی من ماردة إلی أسترقه. و قد استردها الأسبان من أیدی العرب فی جملة ما استردوه من شمالی أسبانیة، و صارت قاعدة مملکة لیون، و حصّنها الاذفونش السادس الذی استولی علی طلیطلة، و لأجل أن یجعل الأذفونش فیها حامیة کثیفة استجلب إلیها کثیرا من الغرباء، لا سیما من الافرنجة، و لکن عظمة طلمنکة لم تبدأ حقا إلا بالمدرسة الجامعة التی بناها أذفونش التاسع سنة ۱۲۳۰ ، و قد قارن النجاح هذه المدرسة، فازدهرت، و شاع ذکرها، و صارت تعد من أکبر جامعات أوربة، نظیر جامعة باریز و اکسفورد. و کان فیها سبعة آلاف طالب فی القرن السادس عشر، و کانوا من جمیع أقطار الأرض. جاء فی دلیل بدیکر أن هذه المدرسة کانت هی التی تنشر معارف العرب فی بقیة أوربة.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۵۳

نهر تورمس و جسر رومانی فی طلمنکة

من مبانی طلمنکة

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۵۴

و لم تبدأ طلمنکة بالانحطاط إلا فی زمن فیلیب الثانی عند ما نقل کرسیه من طلیطلة، و جعل مرکز الأسقفیة فی بلد الولید بدلا من طلمنکة. و أهم من ذلک أنه کان فیها عدد کبیر من الموریسک، أی بقایا العرب، فلما أجبروهم علی الجلاء سنة ۱۶۱۰ تناقص بذلک جدا عمران المدینة. و فی زمن بونابرت عند ما استولی الفرنسیس علی أسبانیة، جعلوا طلمنکة قاعدة حربیة، فهدموا کثیرا من حاراتها.

و فی طلمنکة ساحة عمومیة مربعة، هی من أجمل ساحات أسبانیة، و فیها جسر رومانی قدیم، و فیها کنائس متقنة کسائر کنائس أسبانیة. و فیها خزانة کتب تشتمل علی ثمانین ألف مجلد، بینها مخطوطات نفیسة، و هذه الخزانة خاصة بالمدرسة الجامعة، إلا أن المدرسة لیست الیوم علی شیء من أهمیتها الماضیة، و عدد الطلبة فیها لا یتجاوز ثلاثمائة. و کم فی طلمنکة من أثر قدیم، و بناء فخم، و دور مرخّمة، و أحجار مخرّمة

و قد ذکر یاقوت الحموی طلمنکة فقال: بفتح أوله و ثانیه، و بعد المیم نون ساکنة، و کاف: مدینة بالأندلس من أعمال الافرنج اختطّها

محمـد بن عبـد الرحمن بن الحکم بن هشام بن عبـد الرحمن بن معاویهٔ بن هشام بن عبد الملک. خرج منها جماعهٔ منهم أبو عمرو، و قیل أبو جعفر، أحمـد بن محمـد بن عبد اللّه بن لب بن یحیی بن محمد المعافری المقری الطّلمنکی، و کان من المجوّدین فی القراءهٔ، و له تصانیف فی القراءهٔ روی الحدیث و عمّر حتی جاوز التسعین، یروی عنه محمد بن عبد اللّه الخولانی اه.

ثم قلت: و کـان أبو عمر الطلمنکی من أشـهر علماء الأنـدلس، من أخـذ عنه عـد نفسه قـد رزق حظا کبیرا، و کثیرا ما یـدور ذکره فی تراجم العلماء، و قد سار علی أثره ابنه أبو بکر عبد اللّه بن أبی عمر أحمد بن محمد بن عبد اللّه بن لب المعافری الطّلمنکی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۵۵

میدان میور بطلمنکهٔ

زمورهٔZamora

و علی مسافـهٔ ستین کیلومترا من طلمنکهٔ، مدینهٔ زمورهٔ، مبنیهٔ فوق صـخرهٔ عالیهٔ یجری تحتها الوادی الجوفی، و کانت من قدیم الزمان قلعـهٔ منیعـهٔ تتصادم أمامها الجیوش و طالما وقعت عنـدها الملاحم، بین العرب و الافرنـج، و لا تزال آثار حصونها مائلهٔ، و فیها کنائس مذکورهٔ، أبدع فیها الصناع، و لها جسر أنیق المنظر علی وادیها و لیست

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۵۶

فی یومنا هـذا من المـدن المعدودهٔ، و ینسب الیها رئیس جمهوریهٔ اسـبانیهٔ السابق، الذی یقال له «قلعهٔ زمورهٔ» Alcala -Zamora ، الذی ترأس جمهوریهٔ اسبانیهٔ فی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۵۷

السـنوات الاخیرهٔ بعـد سـقوط الملکیـهٔ فیها. و قـد کانت العرب اسـتولت علی زمورهٔ، ثم استرجعها الأسـبان فی زمن الملک فرویلهٔ بن أذفـونش بن بطره، أیـام عبـد الرحمن الـداخل بسـبب فتن العرب بعضـهم مع بعض، إلاـان عبـد الرحمن الناصـر استرجعهـا و أنزل بها المسـلمین. ثم بعـد وفـاهٔ الحکم المستنصـر استرجع النصـاری تلک المـدن، فزحف علیهم المنصور سـنهٔ ۳۷۸، و افتتـح لیون و حاصـر زمـورهٔ، و أخـذها عنـوهٔ، و أوطن المسـلمین زمورهٔ سـنهٔ ۳۸۹، إلی أن کـانت الفتنـهٔ فی قرطبـهٔ، فرجعت إلی النصـاری، و کـان عـامل المنصور علی زمورهٔ أبو الاحوص معن بن عبد العزیز التجیبی.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۵۸

أشتوریش و جلّیقیهٔasturies et Galice

ان مقاطعـهٔ اشـتوریش القدیمـهٔ هی الیوم ولایـهٔ اوفیدوOviedo و یقول لها العرب أوبیط و هـذه الولایـهٔ عدد سـکانها یناهز سـبعمائهٔ ألف، واقعهٔ إلی الغرب من بلاد الباشکونس، و جبال قنتبریهٔ، إلی خلیج بسقایهٔ أو غشقونیهٔBiscaye ou Gascogne و أما مدینهٔ أوبیط فأصل اسمها أو بیطوم، و سکانها ۲۵ ألفا و فیها کرسی أسقفیهٔ، و مدرسهٔ جامعهٔ.

و أصـل بنـاء هـذه المدینـهٔ ان الملـک فرویلـهٔ الأول بنی هنـاک دیرا فی القرن الثامن للمسیح، ثم جعل الاذفونش الثانی هناک مقرّه فتکونت بجانب هذا الدیر بلدهٔ و لم یقدر العرب و لا النورمندیون أن یستولوا علی أوبیط. و موقع هذه البلدهٔ هو علی رابیهٔ مشرفهٔ علی نهر «نوره» و أرضها منبسطهٔ موصوفهٔ بالخصب و فیها کنیسهٔ جامعهٔ تشتمل علی کثیر من بدائع التصاویر و لیست بالکنیسهٔ الوحیدهٔ.

و غیر بعیـد عن اوبیـط مدینـهٔ جیجون و فیهـا ثلاـثون ألف نسـمهٔ، و لهـا مرسـی عظیم علی الخلیـج بناهـا الرومانیون. و لما جاء العرب اسـتولوا علیها مدهٔ قصـیرهٔ من سنهٔ ۷۱۵ الی سـنهٔ ۷۲۲ لأن الأمیر بیلای، و هو أول أمیر اسـبانی مسـتقل بعـد مجیء العرب کما سـیأتی الکلام علیه، عاد فاسترجعها و صارت مرکزا لملوک اشـتوریش و تعاقبت علیها من ذلک الوقت أدوار مختلفهٔ. و قد استفادت جدا من مد السـکهٔ الحدیدیهٔ الیها سنهٔ ۱۸۸۴. و فیها مدرسـهٔ للتجارهٔ و الملاحـهٔ. و فی هذه المدرسهٔ خزانهٔ کتب فیها ۵۵۰۰ مجلد و عدد کبیر من التصاویر. و فی ساحهٔ جیجون تمثال لبیلای البادیء بتحریر اسبانیهٔ. و من مدن اشـتوریش بلدهٔ اسـتورقهٔAstorga و هی رومانیهٔ کانت فی القـدیم عامرهٔ و مرکزا لجنوبی اشـتوریش. و قـد وصل الیها العرب و هـدموا حصونها و لعل اسـتورقهٔ هـذه هی التی یسـمیها یاقوت باستوریس و یقول عنها: حصن من

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۵۹

أعمـال وادی الحجـارهٔ بالانـدلس، أحـدثه محمـد بن عبـد الرحمن بن الحکم بن هشام الأموی، عمّره فی نحر العـدو. و لا تزال أسوار اســتورقهٔ ماثلــهٔ، و الحکومــهٔ تحافـظ علیهـا خدمـهٔ للتاریـخ. و حـول اســتورقهٔ جبـال یســکنها جیـل مـن النـاس یقـال لهم المغاراتوسMagaratos یظن انهم أقـدم سـلالهٔ للامـهٔ الاییریـهٔ و هم أهل جد و نشاط ذوو زراعهٔ و صـناعهٔ و لکنهم علی أشد ما یکون من المحافظـهٔ علی عاداتهم القدیمـهٔ و لهم أزیاء خاصهٔ بهم، و لا یتزوج بعضـهم إلا من بعض. ثم مدینهٔ لوغوLugo و هی من زمن الرومانیین، و لها سور لا یزال قائما، و علیه أبراج کثیرهٔ، و قد استولی علی هذه البلدهٔ العرب، فیما استولوا علیه. و هناک بلدهٔ یقال لها بیتنزوسBetanzos ، سـکانها عشرهٔ الآف، واقعهٔ علی نهیر بین کروم و أعناب، و هی من البلاد التی استولی علیها العرب، و فیها حصن باق من أیامهم.

کورونیهٔCorogia

و هناک مدینهٔ کورونیهٔ، فیها أربعون الی خمسین الفا من السکان، مرکز لمقاطعهٔ بهذا الاسم، واقعهٔ علی لسان من الأرض، بین جونین من البحر، أحدهما إلی الشرق اسمه «الباهیه»، و الآخر إلی الغرب اسمه «اورزان»، و کان للبلد

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۶۰

حصون هی مهملهٔ الان، و هی مدینهٔ ایبیریهٔ قدیمهٔ. و کان یقال لها فی زمن الرومان «بریفانتیوم»، ثم اطلق علیها اسم «کورنیوم»، فی القرون الوسطی. و قد استولی علیها العرب فی ما استولوا علیه، و صارت تابعهٔ لقرطبهٔ. و من مرسی هذه البلدهٔ ذهب اسطول فیلیب الثانی سنه ۱۵۸۸، المؤلف من ۱۳۰ سفینهٔ حربیهٔ، علیها ثلاثون الف مقاتل، لغزو انجلترهٔ، انتقاما عن قتل ماریهٔ ستوارت، و لکن الانجلیز عادوا فأحرقوا کورونیهٔ سنهٔ ۱۵۹۸، و کذلک بقرب کورونیهٔ فی ۴ یونیو سنهٔ ۱۷۴۷ تغلب الاسطول الانکلیزی علی الاسطول الافرنسی، ثم فی ۲۲ یولیو ۱۸۰۵ أحرق الانکلیز اسطولا افرنسیا اسبانیولیا متحدا.

و البلدهٔ قسمان: أعلی و أسفل. فالقسم الأعلی هو القدیم منها، و القسم الأدنی هو الجدید. و کان فی الماضی حارهٔ لصیادی السمک، فالیوم صارت فیه مساکن المترفین، و شوارعه علی الطراز الجدید، بخلاف القسم الأعلی الذی شوارعه ضیقهٔ، و بیوته قدیمهٔ. و فی تلک البلدهٔ إلی الشمال الغربی، علی لسان داخل فی البحر، فوق جندل کبیر علوه ۵۶ مترا؛ منارهٔ للسفن من زمان الرومانیین.

و علی مقربهٔ من کورونیهٔ بلدهٔ الفرّولFerrol و هو المرسی الحربی الوحید لاسبانیهٔ علی الاقیانوس الاطلانتیکی؛ و سکان هذا المرسی ۲۵ الفا و فیه مسلحهٔ و دار صنعهٔ للمراکب، و مدرسهٔ بحریهٔ.

و مدینهٔ أورنسOrense سکانها عشرهٔ آلاف واقعهٔ علی ضفهٔ نهر مینیوMino و هی مرکز مقاطعهٔ؛ و کانت فی زمان الرومانیین یقال لها أوریومAurium لوجود الذهب فی نواحیها؛ مما یدل علیه اسمها؛ و قد غزاها العرب سنهٔ ۷۱۶، ثم عاد الاذفونش الثالث فبناها؛ و أحکم أسوارها سنهٔ ۸۸۴؛ و لها جسر علی نهر مینو بسبع أقواس

ثم مدینهٔ فیغوVigo و سکانها ثلاثون ألفا، و هی مرسی حربی و تجاری، مبنیهٔ علی منحدر رابیهٔ، علیها حصن سان سابستیان. و قد وقعت فیها واقعهٔ بحریهٔ سنهٔ ۱۷۰۲ بین الانجلیز و الهولندیین من جههٔ، و الفرنسیس و الاسبان من جههٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۶۱

أخری، و فی هذه البلدهٔ أیضا حارهٔ قدیمهٔ بشوارع ضیقهٔ، و حارهٔ عصریهٔ جدیدهٔ.

ثم مدینهٔ بونت فیدراPonte Vedra و هی صغیرهٔ سکانها عشرهٔ الآلاف و لها مرسی علی البحر.

شنت یاقبSantiago de Campostela

و هی بلدهٔ سکانها ۱۵ ألف نسمهٔ، و کانت قاعدهٔ مملکهٔ جلّیقیهٔ. و کان لها الشأن الاول، فنزلت عن معالیها السالفهٔ، و رجعت مرکز مقاطعهٔ، و کرسی رئاسهٔ أساقفهٔ. و فیها مدرسهٔ جامعهٔ بناها المطران فونسیکا سنهٔ ۱۵۳۲، و هی قدیما و حدیثا مدینهٔ اسبانیهٔ المقدسهٔ، یحج الیها الاحامس فی الدین الکاثولیکی من جمیع اسبانیهٔ و البلدان المجاورهٔ، و ذلک لأنه یوجد حکایهٔ متواترهٔ عند الاسبانیول بأن أحد الحواریین و هو یعقوب بن زبدهٔ، قد ذهب الی اسبانیهٔ، و نشر فیها العقیدهٔ المسیحیهٔ، و هذه الحکایهٔ لها رضخ یرجع الی القرن الرابع للمسیح، إلا أنها بدأت ترسخ فی أذهانهم فی القرن السابع، ثم بمرور الأیام صارت هذه القصهٔ تجر ذیولّا. منها: أن عظام الحواریّ یعقوب کانت مدفونهٔ فی ذلک المحل الذی استشهد فیه، و لم یکن أحد یهتدی الی مکانها الی أن کشفها المطران تدمیر الإیریTheodemir D'Iria فبنیت الکنیسهٔ الحاضرهٔ علی القبر، و أما لفظهٔ کومبوستالّا، أی حقل النجمهٔ، فقد قالوا فیها انها جاءت من جههٔ ان المطران اهتدی الی القبر بنجمهٔ ضاءت له و قد فنّد دلیل بدیکر هذا القول، و ذهب الی أن الاسم سابق لقصهٔ الحواریّ یعقوب، و کیف کان الأمر فالاسبانیول یعدون القدیس یعقوب، دفین شنت یاقب، بزعمهم، حامی اسبانیهٔ و شفیعها، و به کانوا یستغیثون فی حروبهم مع المسلمین، و طالما رأوه بزعمهم متقلدا سلاحه، یقاتل فی صفوفهم، و أول من بنی علی هذا القبر هو الاذفونش الأول، و لکن الکنیسهٔ التی بناها هذا الاذفونش هدمها الغازی الکبیر المنصور بن أبی عامر المعافری سنهٔ ۹۹۷ للمسیح ثم جددوا بناءها، و مازالوا یزیدون فی شنت یاقب الادیار

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۶۲

و الکنائس حتی أصبح فیها ۴۶ بیعهٔ و ۲۸۸ مذبحا و ۱۱۴ جرسا و ۳۶ رهبانیهٔ، و فی هذا ما یکفی لاثبات قدسیتها التامهٔ عند الاسبانیول، و کونها لهم الحرم الأعظم.

و قد کان الابتداء ببناء الکنیسهٔ العظمی سنهٔ ۱۰۷۸، و ما زال الا ساقفهٔ یشتغلون ببنائها إلی سنهٔ ۱۲۱۱، و لها رتاج کبیر، علی جانبه برجان، ارتفاع الواحد منهما سبعون مترا و فی أعلی الحائط تمثال للقدیس یعقوب. و داخل الکنیسهٔ له منظر مؤثر بکثرهٔ الاساطین و المماشی و القباب، و المذبح الأعظم واقع علی القبر، و یقال ان فیه خمسمائهٔ کیلو جرام من الفضهٔ، و فی محراب یعلو المذبح تمثال لیعقوب الحواریّ مزین بالفضهٔ و الذهب و الحجارهٔ الکریمهٔ، و ینزلون إلی القبر بدرج أمام المذبح الأکبر، و هناک مرقد یعقوب و اثنین من رفاقه، و فی هذه الکنیسهٔ قبور لا تکاد تحصی لأعاظم الاسبانیول و ملوکهم مثل فردیناند الثانی، و اذفونش التاسع، ملک لیون، و امرأهٔ اذفونش السادس، و أمرأهٔ بطرس الغاشم و غیرهم. و فیها تصاویر و تهاویل و تماثیل لأشهر المصورین و النحاتین. و لا یسع الکاتب أن یصف جمیع ما فی شنت یاقب من المعاهد الدینیهٔ، و الآثار الفنیهٔ لکثرتها، و تنافس الملوک و الأحبار فی البذل و

الانفاق عليها. أما غزوة المنصور بن أبى عامر لهذه البلدة فقد ذكر المقّرى فى نفح الطيب ما يلى: و من ذلك غزوة المنصور لمدينة شنت ياقب، قاصية غليسية، و أعظم مشهد للنصارى فى بلاد الأندلس، و ما يتصل بها من الأرض الكبيرة، و كانت كنيستها عندهم بمنزلة الكعبة عندنا، و للكعبة المثل الأعلى، فيها يحلفون، و اليها يحجون، من أقصى بلاد رومة و ما وراءها، و يزعمون أن القبر المزور فيها قبر ياقب الحوارى أحد الاثنى عشر، و كان أخصهم بعيسى، على نبينا و عليه الصلاة و السلام و هم يسمونه أخاه، للزومه إياه، و ياقب بلسانهم: يعقوب، و كان أسقفا ببيت المقدس، فجعل يستقرى الارضين، داعيا لمن فيها جتى انتهى الى هذه القاصية. ثم عاد إلى أرض الشام فمات بها، و له مائة و عشرون سنة شمسية، فاحتمل أصحابه رمته فدفنوها بهذه الكنيسة، التى كانت أقصى أثره، و لم يطمع أحد من ملوك الاسلام فى قصدها

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۶۳

كنيسة شنت ياقب المشهورة

و لا الوصول اليها لصعوبة مدخلها، و خشونة مكانها، و بعد شقتها، فخرج المنصور اليها من قرطبة غازيا بالصائفة، يوم السبت لست بقين من جمادى الآخرة سنة سبع و ثمانين و ثلاثمائة، و هى غزوته الثامنة و الاربعون. و دخل على مدينة «قورية» فلما وصل الى مدينة غليسية، و افاه عدد عظيم من القوامس المتمسكين بالطاعة فى رجالهم، و على أتم احتفالهم، فصاروا فى عسكر المسلمين، و ركبوا فى المغاورة سبيلهم.

و كان المنصور نقدم فى انشاء اسطول كبير فى الموضع المعروف بقصر أبى دانس من ساحل غرب الاندلس، جهزه برجاله البحريين، و صنوف المترجلين، و حمل الأقوات و الأطعمة، و العدة و الاسلحة، استظهارا على نفوذ العزيمة، إلى أن خرج لموضع برتقال، على نهر «دويرة» فدخل فى النهر إلى المكان الذى عمل المنصور على العبور منه، فعقد هناك من هذا الاسطول جسرا بقرب الحصن الذى هناك، و وجه

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۶۴

المنصور ما كان فيه من الميرة الى الجند، فتوسعوا فى التزود منه إلى أرض العدوّ، ثم نهض منه يريد شنت ياقب، فقطع ارضين متباعدة الأقطار، و قطع بالعبور عدة أنهار كبار، و خلجان يمدها البحر الاخضر ثم أفضى العسكر بعد ذلك إلى بسائط جليلة من بلاد فرطارس و ما يتصل بها، ثم أفضى الى جبل شامخ شديد الوعورة لا مسلك فيه و لا طريق، لم يهتد الأدلّاء الى سواه، فقدم المنصور الفعلة بالحديد.

لتوسعة شعابه، و تسهيل مسالكه، فقطعه العسكر، و عبروا بعده وادى «منيه» و انبسط المسلمون بعد ذلك فى بسائط عريضة و أرضين، و انتهت مغيرتهم إلى دير فشان ، و بسيط بلنبه على البحر المحيط، و فتحوا حصن شنت بيلايه، و غنموه و عبروا بساحته إلى جزيرة من البحر المحيط، لجأ اليها خلق عظيم من أهل تلك النواحى فسبوا من فيها ممن لجأ اليها، و انتهى العسكر إلى جبل مراسية ، المتصل من اكثر جهاته بالبحر المحيط، فتخللوا أقطاره، و استخرجوا من كان فيه، و حازوا غنائمه، ثم أجاز المسلمون بعد هذا خليجا فى معبرين. أرشد الادلاء اليهما. ثم الى نهر آبلة، ثم افضوا الى بسائط واسعة العمارة، كثيرة الفائدة، ثم انتهوا إلى موضع من مشاهد ياقب صاحب القبر، تلو مشهد قبره عند النصارى فى الفضل، يقصد نساكهم له من أقاصى بلادهم، و من بلاد القبط و النوبة و غيرهما، فغادره المسلمون قاعا، و كان النزول بعده على مدينة شنت ياقب البائسة، و ذلك يوم الاربعاء لليلتين خلتا من شعبان فوجدها المسلمون خالية من أهلها، فحاز المسلمون غنائمها، و هدموا مصانعها و أسوارها و كنيستها و عفّوا آثارها، و وكل المنصور بقبر ياقب من يحفظه و يدفع الأذى عنه، و كانت مصانعها بديعة محكمة فغودرت هشيما، كأن لم تغن بالأمس.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۶۵

مدرسة الطب فى شنت ياقب

و انتسفت بعد ذلك سائر البسائط، و انتهت الجيوش الى مدينة شنت مانكش منقطع هذا الصقع على البحر المحيط، و هى غاية لم يبلغها قبلهم مسلم، و لا وطئها لغير أهلها قدم، فلم يكن بعدها للخيل مجال، و لا وراءها انتقال.

و انكفأ المنصور عن باب شنت ياقب، و قد بلغ غاية لم يبلغها مسلم قبله ، فجعل

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۶۶

فى طريقه القصد على عمل برمند بن اردون، يستقريه عائثا، حتى وقع فى عمل القوامس المعاهدين، الذين فى عسكره، فأمر بالكف عنها، و مر مجتازا حتى خرج على حصن بيليقية من افتتاحه، فأجاز هنالك القوامس بجملتهم على أقدارهم، و كساهم و كسا رجالهم، و صرفهم إلى بلادهم، و كتب بالفتح من بيليقية، و كان مبلغ ما كساه فى غزاته هذه لملوك الروم، و من حسن غناؤه من المسلمين، ألفين و مائتين و خمسا و ثمانين شقة من صنوف الخز الطرازى، و واحدا و عشرين كساء من صوف البحر، و كساءين عنبريين، و أحد عشر سقلاطونا، و خمسة عشر مريشا، و سبعة انماط ديباج، و ثوبى ديباج رومى، و فروى فنك.

و وافى جميع العسكر قرطبة غانما، و عظمت النعمة و المنة على المسلمين، و لم يجد بشنت ياقب إلا شيخا من الرهبان جالسا على القبر، فسأله عن مقامه، فقال: أونس يعقوب فأمر بالكف عنه. اه.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۶۷

الراهب الذى بقى يؤنس يعقوب الحوارى عند ما وصل المنصور بن أبى عامر إلى شنت ياقب و فر جميع الرهبان

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۶۸

اراغون و نبارهٔ Aragon et Navarre

هاتان المملکتان هما متجاورتان، یسقی کلا منهما نهر ابزه، و هذا النهر له منبعان أحدهما یقال له «هیجار Higar »، یتفجر من جبل یقال له «کورد» Cardel علیه الثلج صیفا و شتاء، و تنحدر منه میاه إلی الوادی الجوفی، منحدرهٔ إلی الغرب و من میاهه ما یتحدر إلی الشرق، و هی میاه هیجار التی تجری مسافهٔ ۱۶ کیلومترا، ثم تلتقی مع میاه ابره، التی تنبع من غربی مکان یقال له «رینوزه» Reinosa و هذا الوادی یخرج من بحیرات صغیرهٔ بین تلک الجبال المتفرعهٔ من البرانس، ثم یمد ابره عدهٔ أنهار، حتی یعدّل ماؤه، عندما یصل إلی میرانده، بعشرین الف متر مکعب فی الثانیهٔ. و عندما یصل إلی لوکرونی، بواحد و ثلاثین الف متر مکعب. فاذا وصل الی تطیلهٔ صار یصب ۴۵۲۰۰ متر مکعب فی الثانیهٔ. و هو یسقی عند تطیلهٔ جانبا من بسیط اراغون الذی لولا ابره لکان أشبه بصحراء افریقیهٔ.

و لکن لا یستفید من میاه ابره و فروعه إلا حزء قلیل من هذه الصحراء، بحیث إن بعض أهالی الأماکن المأهولهٔ من أطرافها هم فی عناء شدید من جههٔ الماء، فقد صح فی أهلها المثل القائل: أیا عطشی و الماء یجری. قیل إن عامل بلدهٔ تارديانته Tardienta جمع أهالی بلدته لیوزع علیهم الماء الباقی فی الصهریج العمومی، فکان نصیب العائلهٔ الواحدهٔ عشرهٔ لیترات من الماء، و هو ماء من کدورته یؤکل و لا یشرب

فلو کان هناک جداول من ابره لتحولت تلک الصحراء جنانا غناء. و السائح تری البلاد هناک علی طرفی بقیض، فبینما صحراء «فیولاده» Violada هی کفیافی بنی أسد، إذا ضواحی سرقسطهٔ غیر بعیدهٔ عنها، هی کغوطهٔ دمشق. و قد شق الأسبانیول جدولین من أبره عند سرقسطهٔ و تطیلهٔ، و سقوا بهما أراضی واسعهٔ، و لا یزالون یشقون منها جداول إلی یومنا هذا فی أراغون و کتلونیهٔ. و بالاجمال فلو لا إبره لکانت الحیاهٔ متعذرهٔ فی أکثر مملکهٔ أراغون، و فی قسم کبیر من کتلونیهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۶۹

مملکهٔ نبارهٔ القدیمهٔ هی الیوم مقاطعهٔ بهذا الاسم، مساحتها ۱۰۵۰۰ کیلومتر مربع، و عدد سکانها ثلاثمائهٔ و خمسهٔ عشر الف نسمهٔ. أما أراغون فهی عبارهٔ عن مقاطعهٔ سرقسطهٔ، و مساحتها ۱۷۴۲۴ کیلومترا مربعا، و سکانها ۴۴۸۹۹۵ نسمهٔ. و مقاطعهٔ وشقهٔ، و مساحتها ۱۵۱۴۹ کیلومترا مربعا، و أهلها ۲۴۸۲۵۷ نسمهٔ. و مقاطعهٔ ترول Teruel ، و مساحتها ۱۴۸۱۸ کیلومترا مربعا، و سکانها ۲۵۵۴۹۱ نسمهٔ. و إذا توجه الراکب بالسکهٔ الحدیدیهٔ من مجریط قاصدا إلی سرقسطهٔ، فان أهم ما یمر به من البلاد هو القلعهٔ المسماهٔ بقلعهٔ هینارس، علی مسافهٔ ۳۴ کیلومترا من مجریط. و هذه البلدهٔ هی رومانیهٔ، کانوا یقولون لها «کومبلوتوم»، و لما جاء العرب استولوا علیها، و بعد خروجهم من هناک اسّس الکردینال شیمیناس رئیس أساقفهٔ طلیطلهٔ فیها مدرسهٔ جامعهٔ، تضاهی مدرسهٔ طلمنکهٔ، و بقیت فیها إلی سنهٔ ۱۸۳۶ فنقلوها إلی مجریط. و إلی هذه البلدهٔ ینسب الکاتب الشهیر سرفنتس Cervantes صاحب کتاب الدون کیشوط، و عدد سکان البلدهٔ الیوم اثنا عشر ألف نسمهٔ.

و فی هذه البلدهٔ بقایا حصون عربیهٔ. و ضواحی هذه البلدهٔ ناضرهٔ بهیجهٔ.

وادی الحجارهٔ Guadalajara

اشارهٔ

ثم علی مسافهٔ ۵۷ کیلومترا من مجریط تقع وادی الحجارهٔ، و سکانها الیوم بقدر سکان القلعهٔ، و هی مبنیهٔ علی الضفهٔ الیمنی من نهر هینارس. و فی هذه البلدهٔ تزوج فیلیب الثانی بالملکهٔ إیزابلّا، من آل فالوا، و فیها مات الکاردینال بادرو مندوزه، و فیها مدفن الکونت طاندیلّا، أول قائد عسکری لغرناطهٔ بعد استیلاء الاسبانیول علیها.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۷۰

أحد مناظر وادی الحجارهٔ الیوم

و قد کانت مدهٔ بقاء العرب فی وادی الحجارهٔ ۳۶۷ سنهٔ. قال یاقوت الحموی فی المعجم: فرج بالتحریک و الجیم، مدینهٔ بالأندلس تعرف بوادی الحجارهٔ، و هی بین الجوف و الشرق من قرطبهٔ، و لها مدن بینها و بین طلیطلهٔ. ینسب إلیها أیوب ابن الحسین بن محمد بن احمد بن عوف بن حمید بن تمیم، یکنی أبا سلیمان، و یعرف بابن الطویل، رحل إلی المشرق، ثم استقضاه الحکم المستنصر ببلده، و کان أدیبا حکیما، قدم قرطبهٔ، و روی عنه ابن الفرضی، و توفی سنهٔ ۳۸۳ بوادی الحجارهٔ، ذکر ذلک ابن الفرضی. انتهی.

و قال ابن حوقل عن وادی الحجارهٔ: مدینهٔ کبیرهٔ، ثغر مشهور الحال، مسور بحجارهٔ، و هی ذات أسواق، و فنادق، و حمامات، و حاکم، و محلّف، و بها تسکن ولاهٔ الثغور، کاحمد بن یعلی و غالب، و علیها أکثر جهاد جلیقیهٔ، و منها إلی شعراء القوارير، و بها منهل تنزله الرفاق مرحلهٔ، و منها إلی مدینهٔ سالم مرحلهٔ. انتهی.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۷۱

و جاء فی الانسیکلوبیدیهٔ الاسلامیهٔ: أن وادی الحجارهٔ یقال لها أیضا مدینهٔ الفرج، نسبهٔ إلی عائلهٔ من البربر یقال لهم بنو فرج کما روی الیعقوبی. و کان فتح العرب لهذه البلدهٔ سنهٔ ۷۱۴، زحف الیها موسی بن نصیر و طارق بن زیاد معا، و بقیت فی أیدی العرب إلی

سنة ۱۰۶۰، إذ استرجعها منهم الملك فرديناند القشتالى و لكن عاد العرب ففتحوها مرة ثانية، و بقيت فى أيديهم إلى سنة ۱۰۸۱، فافتتحها ألفاريانس دوميتيّة Alvar Ganez de Minaya من أبناء عم القمبيدور، الملقب بالسيد، و من قواد الاذفونش السادس، و كانت معدودة من القلاع العربية الحصينة و خرج منها كثير من أهل العلم، كما يظهر من المكتبة العربية الاسبانية. أى مطبوعات قديرة ، و النسبة إلى هذه البلدة حجارى، و هناك مؤرخ معروف اسمه الحجارى، أصله من وادى الحجارة. و لما كانت فى أيدى العرب كان قد بقى فيها عدد غير قليل من المسيحيين. انتهى.

من انتسب من العلماء إلى وادى الحجارة

منهم أبو بكر يحيى بن الفتح بن حنش الأنصارى الحجارى، يروى عنه محمد بن عبد الرحيم. و محمد بن عذرة الحجارى، سمع من محمد بن وضّاح و غيره، و مات بالاندلس سنة ۳۱۳. و أبو عبد اللّه محمد بن يونس الحجارى، روى عن أبى عمر الطلمنكى، و أبى محمد بن الأسلمى و غيرهما، و كان مقدما بالمعرفة و النحو و اللغة، و كتب الاشعار و الأخبار، و استأدبه المظفر بن الأفطس، صاحب بطليوس لنفسه و لبنيه، و سكن بطليوس، و توفى بها سنة اثنتين او ثلاث و ستين و أربعمائة. و أبو عثمان سعيد بن على ابن يعيش بن أحمد بن خلف الاموى، حدث عنه ابن ابيض، و كان من أهل السنة

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۷۲

و الخير، مولده سنة ۳۱۶ و محمد بن إبراهيم بن حيون الحجارى، كان إماما فى الحديث حافظا لعلله، بصيرا بطرقه، لم يكن فى الاندلس فى وقته أبصر به منه، سمع من أبى عبد اللّه الخشنى، و ابن وضّاح، و ابن مسرّة.

ثم رحل إلى المشرق، فتردد هناك نحوا من خمس عشرة سنة، سمع فيها بصنعاء من أبى يعقوب الدبرى و عبيد بن محمد الكشورى، و سمع بمكة من على بن عبد العزيز و أبى مسلم الكشّى، و محمد بن على الصايغ، و غيرهم، و ببغداد من جماعة، منهم عبد اللّه بن احمد بن حنبل، و روى عن القاضى أبى عبد الرحمن احمد بن حماد بن سفيان الكوفى، لقيه بالمصيّصة سنة ۲۹۴، و سمع بمصر من عبد اللّه بن احمد بن عبد السلام الخفّاف، و ابراهيم بن يعقوب الجوزجانى، و سمع من ابن قتيبة بعض كتبه، و رجع إلى الأندلس، و أخذ عنه الكثيرون، و كان من الشعراء و توفى بقرطبة عقب ذى القعدة سنة ۳۰۵ و مفرّج بن يونس بن مفرّج بن محمود بن فتح بن نصر بن هلال الحجارى المكتّب، سكن قرطبة، و كان يعلم بمسجد سرور، و كان شيخا صالحا. و أبو بكر محمد بن القاسم بن مسعده البكرى الحجارى، المكنى أبا عبد اللّه، سمع بقرطبة من الحسن بن سعد، و حدّث عنه بالناسخ و المنسوخ، و سمع من غيره بقرطبة. و رحل إلى المشرق، سمع فيها من ابن الاعرابى بمكة، و من محمد ابن أيوب الصموت بمصر.

و أبو بكر محمد بن القاسم الكاتب، يعرف باسكنهادة، سكن قرطبه، و هو من وادى الحجارة، و ارتحل إلى المشرق بعد الفتن التى جرت بقرطبة، و حوّلت أحوالها فجال فى العراق و الشام و حلب، ثم عاد إلى الى الاندلس و استقر بدانية ، و طاب الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۷۳

مقامه بها. و أبو بكر عبد الباقى بن محمد ابن سعيد الأنصارى، المعروف بن برّال.

و محمد ابن ابراهيم بن اسحق الحجارى

و أبو عبد اللّه محمد بن يوسف، الورّاق التاريخى الحجارى، ألّف للخليفة الحكم المستنصر كتابا ضخما فى ممالك أفريقية و مسالكها، و ألف أيضا كتابا جمة فى أخبار ملوكها و حروبهم، و فى أخبار تيهرت، و وهران، و سجلماسة، و نكور الخ. قال أبو محمد بن حزم: و محمد هذا أندلسى الأصل و الفرع. آباؤه من وادى الحجارة، و مدفنه قرطبة، و هجرته إليها، و إن كانت نشأته بالقيروان.

و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن لب بن صالح بن ميمون بن حرب الأموى الحجارى المقرىء، سكن قرطبة، يعرف بالريوله، ولد سنة ۳۴۴، و كان فى قرطبة إماما لمسجد ابن حيويه، و له رحلة إلى المشرق، روى فيها عن أبى بحر الشيرازى، و روى عن الحسن بن رشيق، و كان من أهل الفضل و الخير، حسن الصوت، مجوّدا للقرآن.

و أبو بكر عبد اللّه بن محمد بن فتح، روى عن أبيه محمد بن فتح، كتاب جهاد النفس من تأليفه، حدّث عنه أبو الفرج بن فتح السالمى، من شيوخ المنذر بن المنذر الحجارى.

و أبو محمد عبد اللّه بن محمد الأنصارى، يعرف بابن بيبر، سمع من أبى عيسى الليثى، حدّث عنه بالموطأ، و أبى عمرو أحمد بن ثابت التغلبى، و غيرهما. روى عنه أبو عبد اللّه الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۷۴

ابن شق الليل الطليطلى، ذكره ابن الدباغ، و ترجمه ابن الأبار فى التكملة. و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عيسى بن وليد النحوى، يعرف بابن الأسلمى، و يقال فيه أيضا ابن الأسلميه. روى بوادى الحجارة عن أبى الحسن بن معاوية بن مصلح، و أبى عبد اللّه ابن مسعدة، و أبى عمر المديونى، و أبى بكر بن يَنّق، و أبى عبد اللّه بن خلف بن سعيد الشوله، و روى بقرطبة عن أبى جعفر بن عون اللّه. سمع منه صحيح البخارى، و عن القاضى عبد اللّه بن مفرج، و سمع بقلعة أيوب عن أبى محمد بن قاسم، و بقلعة عبد السلام عن أبى عمر بن عمران الفخار، و روى أيضا عن أبى حفص عمر بن على الحجارى، و أخذ عن أبى اسحق بن شنظير، و أبى محمد بن ذنين، من علماء طليطلة، و أخذ عن أبى عمر الطلمنكى، و أجاز له الحسن بن رشيق، مع جاره أبى الحكم المنذر ابن المنذر الحجارى. قال ابن الأبّار عنه: أحد الأئمة المتفننين فى العلوم، المتقدمين فى معرفة لسان العرب، و الاحاطة به، المشار إليهم بالكمال، مع النزاهة و الاعتدال، و له تواليف منها كتاب تفقيه الطالبين، و كتاب الارشاد، إلى اصابة الصواب فى الأشربة، و توفى بعد العشرين و اربعمائة، و

قیل أنه کان یختم کتاب سیبویه کل خمسهٔ عشر یوما، و کان عفیف النفس وقورا

و أبو محمد عبد اللّه بن محمد، المعروف بابن الأثرم، کان من أهل المعرفهٔ بالنحو و الأدب معلما بذلک، أخذ عنه أبو حاتم الحجاری و غیره، ذکره ابن عزیر.

و أبو محمد عبد اللّه بن علی بن المنذر بن المنذر بن علی بن یوسف الکنانی، کان من أصحاب أبی العیش معمّر بن معذّل الحجاری، و کان راویهٔ فقیها، له وقوف علی النحو و الأدب، ذکره ابن عزیر. و أبو الحسن اسماعیل بن عیسی بن محمد بن نقی. و اسماعیل ابن احمد الحجاری، کان من أهل الفضل محدّثا. و أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن مطرّف الحجاری، المعروف بابن المورّه. یروی عن أبی محمد الشنتجالی، و کان محدثا، قال ابن الأبار: وقفت علی اجازته لبعض رواته فی سنهٔ ۴۶۵. و محمد بن الدباغ أخذ عن ابراهیم بن حفص، و صحب القاسم بن فتح، و سفر بینه و بین أبی محمد بن حزم

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۷۵

فی مسائل و جوابات کانت بینهما. و کان أبرع أهل وقته فی النحو و الأدب. ذکره ابن عزیر. و أبو عبد اللّه محمد بن عیسی بن محمد بن بقاء الأنصاری، من أهل بلغی و سیأتی ذکرها. و کان یسکن فی وادی الحجارهٔ، و یقرىء فیها بالمسجد الجامع، ولد فی الثانی و العشرین من شعبان سنهٔ ۴۵۴، و أخذ القراءات عن أبی داود بن نجاح، و رحل إلی الشرق حاجا، و قدم دمشق، و اقرأ بها القرآن بالسبع. و توفی یوم الاربعاء عند صلاهٔ العصر، و دفن یوم الخمیس، عند صلاهٔ الظهر، الثانی من ذی الحجهٔ سنهٔ ۵۱۲، و دفن فی مقبرهٔ الصحابهٔ، بالقرب من قبر أبی الدرداء، رضی اللّه عنه. قال ابن عساکر: و شهدت أنا غسله و الصلاهٔ علیه و دفنه.

و أبو العیش معمّر بن عبد اللّه بن معذّل الباهلی، أخذ عن ابراهیم بن حفص الحجاری، و کان من کبار أصحابه، عارفا بالعربیهٔ، مع الفقه و الحدیث، و المشارکهٔ فی سائر العلوم، حدّث عنه اسماعیل بن عیسی الحجاری، و أبو بکر البلجانی و غیرهما و أبو عبد اللّه محمد بن عثمان بن حسین البکری الحجاری، روی بوادی الحجارهٔ عن أبی بکر عبد الباقی بن برّال، و أبی الربیع سلیمان بن خلف الطحان، و أجاز له أبو عبد اللّه بن المورّه الحجاری، و أبو الولید الوقشی، کتب إلیه من بلنسیهٔ سنهٔ ۴۸۵ قال ابن الأبار: و رأیت السماع علیه فی سنهٔ ۵۱۹. و أبو الحسن عبد الرحیم بن قاسم ابن محمد بن النحوی، کان عالما، فاضلا، صالحا، کثیر البکاء و العبادهٔ توفی سنهٔ ۵۴۳ فی قرطبهٔ. و أبو الحسن علی بن المنذر بن المنذر بن علی الکنانی. روی عن أبی عمر الطّلمنکی، و أبی عمر بن عبد البر، و له رحلهٔ إلی المشرق، توفی فی نحو الثمانین و أربعمائهٔ. و ابن أمینهٔ الحجاری الفقیه الشافعی، ذکره ابن حزم و أثنی علیه.

و أبو الحسن سعید بن محمد بن سعید الجمحی المقرىء المعروف بابن قوطه له رحلهٔ قرأ فیها علی جماعهٔ، و أخذ أیضا عن أبی الولید الباجی، و أقرأ القرآن بوادی الحجارهٔ، و توفی ببلدهٔ طرسونهٔ من الثغر سنهٔ ثمان أو تسع و خمسمائهٔ

و سعید بن عمر، من أهل وادی الحجارهٔ، روی عن وهب بن مسرّهٔ، و سمع

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۷۶

بقرطبهٔ من أبی بکر بن الأحمر، و حدّث عنه الصاحبان و قالا: توفی بالمشرق فی نیّف و ثمانین و ثلاثمائهٔ و سعید بن مسعدهٔ الحجّاری المحدّث، مات سنهٔ ۲۷۳. و قیل سنهٔ ۲۸۸، ذکر ذلک بن عمیرهٔ فی بغیهٔ الملتمس. و أبو محمد عبد العزیز بن احمد ابن لب الأنصاری، روی عن وهب بن مسرهٔ، و ابن الأحمر، و أبی میمونهٔ، و محمد ابن فتح الحجاری، و حدّث عنه الخولانی، و أبو عبد اللّه بن عبد السلام الحافظ

و أبو القاسم عبد العزیز بن عمر بن عبد العزیز، یعرف بابن غرسیّهٔ، روی بوادی الحجارهٔ عن محمد بن فتح، و عن محمد بن عبد الرحمن الزیادی، و غیرهما، حدّث عنه الصاحبان و قالا: کان رجلا صالحا، و توفی سنهٔ احدی أو اثنتین و ثمانین و ثلاثمائهٔ.

و أبو بکر عبد الباقی ابن محمد بن سعید بن أصبغ بن قرّیال الأنصاری، روی عن المنذر بن المنذر، و أبی الولید هشام الکنانی، و أبی محمد بن الفتح، و أبی عمر الطّلمنکی. قال ابن بشکوال: و کان نبیلا، حافظا، ذکیا، أدیبا، شاعرا، محسنا، سکن فی آخر عمره بالمریهٔ، و أخبرنا عنه غیر واحد من شیوخنا، و توفی فی مستهل رمضان سنهٔ ۵۰۲ ببلنسیهٔ، و کان مولده سنهٔ ۴۱۶.

و أبو الحکم منذر بن منذر بن علی بن یوسف الکنانی، روی بلده عن أبی الحسن علی بن معاویهٔ بن مصلح، و أبی بکر بن موسی، و احمد بن خلف المدیون و عبد اللّه بن القاسم بن مسعدهٔ، و أبی سلیمان أیوب بن حسین، قاضی مدینهٔ الفرج، أی وادی الحجارهٔ، و روی أیضا عن عبد اللّه بن قاسم بن محمد القلعی، و رحل إلی المشرق فحج، و أخذ عن أبی بکر احمد بن محمد الطرسوسی، و أبی عبد اللّه محمد ابن احمد البلخی، و أخذ بمصر عن الحسن بن رشیق و غیره: و أخذ بالقیروان عن أبی محمد ابن أبی زید، و أبی الحسن القابسی، و کان رجلا صالحا، قدیم الطلب للعلم، کثیر الکتب، موثوقا فیما یرویه، قال ابن بشکوال: و کان ینسب إلی غفلهٔ کثیرهٔ، و توفی سنهٔ ۴۲۳. و أبو بکر احمد بن موسی بن ینّق، سمع من وهب بن مسرّه معظم ما عنده، و کان رجلا صالحا، ثقهٔ، حدّث عنه الصاحبان، و أبو محمد بن ذنّین من

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۷۷

علماء طلیطلهٔ، و قالوا: توفی فی ذی القعدهٔ سنهٔ ۳۷۹، و کان مولده سنهٔ ۳۰۶.

و أبو عمر احمد بن خلف بن محمد بن فرتون المدیونی الزاهد الراویهٔ، سمع ببلده وادی الحجارهٔ من وهب بن مسرّهٔ، و سمع بطلیطلهٔ من عبد الرحمن بن مدراج، و رحل إلی المشرق، و روی عن أبی الفضل محمد بن ابراهیم الدیبلی المکی، و الحسن ابن رشیق المصری، و أبی محمد بن الورد، و أبی الحسن النیسابوری، و أبی علی الأفیوطی، و أبی حفص الجرجیری، و حدث عنه أبو عمر

الطلمنکی، و المنذر بن المنذر الکنانی و أبو محمد بن أبیض. و کان زاهدا، ثقهٔ فیما یرویه و من روایته عن وهب من مسرّهٔ قال: دخلت علی محمد بن وضّاح بین المغرب و العشاء مودعا، فقلت له: أوصنی رحمک اللّه. فقال: أوصیک بتقوی اللّه عز و جل، و برّ الوالدین، و حزبک من القرآن فلا تنسه، و فرّ من الناس، فان الحسد بین اثنین، و النمیمهٔ بین اثنین، و الواحد من هذا سلیم. و روی عن النیسابوری عن أبی عبد الرحمن النسائی قال: ما نعلم فی عصر ابن المبارک رجلا أجل من ابن المبارک، و لا أعلی منه، و لا أجمع لکل خصلهٔ محمودهٔ، هذا، و ممن روی عن احمد بن فرتون المدیونی الصاحبان؛ أبو اسحق بن شنظیر، و أبو جعفر بن میمون، و کذلک أبو محمد بن ذئین، و قالوا جمیعا: توفی سنهٔ ۳۷۷.

و قال أبو محمد: یوم الخمیس فی المحرم، و هو ابن ثمان و أربعین سنهٔ، و صلی علیه أبو بکر احمد بن موسی.

و علی بن معاویهٔ بن مصلح، یکنّی أبا الحسن، رحل إلی المشرق و سمع بمکهٔ من عمر بن احمد الجمحی، و أبی الحسن الخزاعی، و أبی اسحق الدیبلی، و أبی بکر الآجرّی و سمع بالمدینهٔ من قاضیها عبد الملک المروانی، و سمع بمصر من الحسن بن رشیق، و الحسن بن الخضر، و أبی محمد بن الورد، و غیرهم، و سمع بالاسکندریهٔ من أبی العباس بن سهل العطّار و غیره و سمع بقرطبهٔ من أبی بکر القرشی، و اسماعیل بن بدر و غیرهما، و سمع بطلیطلهٔ من ابن مدراج و غیره، و بوادی الحجارهٔ من وهب بن مسرّهٔ و محمد بن القاسم بن مسعدهٔ، و حدّث عنه الصاحبان و غیرهما، و کان شیخا فاضلا ثقهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۷۸

توفی فی رجب سنهٔ ۳۹۷، و مولده سنهٔ ۳۱۳، ذکر مولده و وفاته الحافظ بن عبد السلام. و أبو زکریا یحیی بن محمد بن وهب بن مسرهٔ بن حکم بن مفرّج التمیمی سمع ببلده، وادی الحجارهٔ، من جده وهب بن مسرهٔ و غیره، و رحل إلی المشرق، و روی عن أبی بکر الطرسوسی، و الحسن بن رشیق، و أبی الطیب الحریری، و عبد الغنی ابن سعید الحافظ، و اختصر کتاب الأسماء و الکنی للنسائی، و أخذ عنه الناس کثیرا قال ابن شنظیر: توفی یوم الجمعهٔ عقب ذی القعدهٔ سنهٔ ۳۹۴، و مولده سنهٔ ۳۳۴، و أبو الحسن عبد الرحیم بن قاسم بن محمد بن النحوی المقریء، کان من أهل المعرفهٔ و الفضل و الذکاء و الحفظ، قوی الأدب، و مع ذلک کان دیّنا، عابدا، کثیر الصلاهٔ قوام اللیل متهجدا، کثیر البکاء، حتی أثّر ذلک بعینیه، توفی عقب شعبان من سنهٔ ۵۴۳ ذکر ذلک بن بشکوال، و کانت وفاته بقرطبهٔ. و أبو محمد عبد اللّه بن علی بن المنذر بن المنذر بن علی بن یوسف الکنانی، و قد تقدمت ترجمهٔ أبیه أبی الحسن علی ابن المنذر، و کان عبد اللّه هذا راویهٔ، فقیها عالما بالنحو، أدیبا، و صحب أبا العیش معمّر بن معذل الحجاری.

و أبو مروان عبد الملک بن غصن الخشنی الشاعر، و کان من الأدباء المعدودین، و امتحنه المأمون بن ذی النون، صاحب طلیطلهٔ، و سجنه فی و بذهٔ مع جماعهٔ غضب علیهم، فألّف حینئذ کتابه المعروف بکتاب «السجن و المسجون و الحزن و المحزون» ضمنه ألف بیت من شعره و روایته، ثم أطلق سبیله، فسار إلی بلنسیهٔ، ثم إلی قرطبهٔ و توفی سنهٔ ۴۵۴ فی غرناطهٔ. و أبو نصر الفتح بن یوسف بن محمد المعروف بابن الریول والد الحافظ أبی محمد قاسم، من وادی الحجارهٔ، روی ببلده عن القاضی أیوب بن حسین، و بقرطبهٔ عن احمد بن ثابت و غیره، و حدث عنه ابنه أبو محمد بن الفتح، و أخذ عنه احمد بن بدر سنهٔ ۴۰۸.

ثم ابنه ابو محمد قاسم بن الفتح، روی عن أبیه، و عن أبی عمر الطلمنکی، و أبی محمد الشنتجیالی، و رحل إلی المشرق و أدی الفریضهٔ، و روی عن أبی عمران الفاسی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۷۹

و غیره و کان عالما بالحدیث عارفا باختلاف الأئمهٔ، قارئا بالقراءات السبع، مفسرا، متکلما شاعرا، أدیبا زاهدا، ورعا، صادق اللهجهٔ، و کان لا یری التقلید، و له تآلیف حسنهٔ و من شعره:

یا طالبا للعلاء مهلاما سهمک الیوم بالمعلّی

کم أمل دونه اخترامو کم عزیز یذوق ذلّا

أبعد خمسین قد تولّت تطلب ما قد نأی و ولی

فی الشیب، إمّا نظرت وعظقد کان بعضا فصار کلا

قال أبو القاسم بن صاعد: کان ابو محمد القاسم بن الفتح واحد الناس فی وقته فی العلم و العمل، سالکا سبیل السلف فی الورع و الصدق، و البعد عن الهزل، متقدما فی علم اللسان و القرآن، و أصول الفقه و فروعه، ذا حظ جلیل من البلاغهٔ، و نصیب صالح من قرض الشعر. و توفی رحمه اللّه علی ذلک جمیل المذهب، سدید الطریقهٔ، عدیم النظیر. و ذکره الحمیدی، و وصفه بالعلم و الفقه و الزهد، و أنشد له من زهدیاته:

یا معجبا بعلائه و غنائهو مطولا فی الدّهر حبل رجائه

کم ضاحک أکفانه منشورهٔو مؤمل و الموت من تلقائه

قال أبو بکر عبد الباقی بن بریّال الحجاری: إنه کان إماما مختارا، و لم یکن مقلدا، و کان یقول بالعلهٔ المنصوص علیها و المعقولهٔ، و لا یقول بالمستنبطهٔ، و مضی علیه دهر و هو یقول بدلیل الخطاب، ثم ظهر له فساد هذا القول، فنبذه. و توفی فی بلده، بعد مطالبهٔ جرت علیه من جههٔ القضاهٔ بها، رحمه اللّه، و کانت وفاته سنهٔ ۴۵۱، قاله ابن صاعد.

و أبو حفص عمر بن علی الحجاری، روی عن أبی جعفر بن عون اللّه، و ابن مفرّج و غیرهما، و له رحلهٔ إلی المشرق سمع فیها من علماء جلّهٔ، و حدث عنه الخولانی، و أجاز له سنهٔ ۳۹۷، رواه ابن بشکوال. و طاهر بن أحمد بن عطیهٔ المری القاضی،

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۰

أصله من وادی الحجارهٔ، یکنی أبا محمد، روی عن أبی بکر بن بشر، و أجاز له و لا بنه عبد اللّه بن طاهر فی سنهٔ ۵۳۷، یحدّث عنه أبو محمد عبد الحق بن عبد الرحمن الاشبیلی، ذکره ابن بشکوال. و أبو محمد عبد اللّه بن ابراهیم الحجاری، المؤرخ الشهیر، صاحب المسهب، و ولداه أحمد و محمد، و حفیداه موسی و علی و کلهم من أهل العلم. و سعد بن عمر. و أحمد بن سعید بن مسعدهٔ، ذکره صاحب بغیهٔ الملتمس

و من المدن القریبهٔ من وادی الحجارهٔ علی ضفهٔ نهر هنارس، «سیغونزه»

Signenza

و کان اسمها عند الرومانیین «سیغونطیهٔ Segontia» ، و قد استولی علیها العرب، و فیها من آثارهم قصر لا یزال معروفا، و فیها کنیسهٔ قدیمهٔ، بنیت سنهٔ ۱۱۰۲ و سکان هذه البلدهٔ خمسهٔ الآف نسمهٔ، و غیر بعید عنها بلدهٔ یقال لها «الکنیسهٔ» Alconeza

و السکهٔ الحدیدیهٔ بین مجریط و سرقسطهٔ ترتفع إلی علو ۱۱۹۱ مترا عن سطح البحر، و ۵۵۱ مترا عن مجریط، و تدخل فی نفق یقال له «هورنه» ثم ینحدر الخط الحدیدی، و لا یزال ینحدر حتی یصل إلی سرقسطهٔ، و علی هذا الخط، بین البلدتین بلاد کثیرهٔ منها «ترّالبه» Torralbo «و المازان» Almazan و «صوریه» Soria . و العرب یقولون لها شوریهٔ، و هی بلدهٔ قدیمهٔ، سکانها سبعهٔ آلاف نسمهٔ و موقعها علی الضفهٔ الیمنی من نهر دوروه، و لکن الأراضی حولها قلیلهٔ الجداء، و فی هذه البلدهٔ أیضا أدیار و کنائس قدیمهٔ، و متحف فیه آثار ایمیریهٔ و أخری رومانیهٔ عثروا علیها فی أخربهٔ بلدهٔ «نومنسه» Numance

و هی بلدهٔ ایمیریهٔ قدیمهٔ، عند ما زحف الرومان إلی أسبانیهٔ، کانت من أشدها مقاومهٔ لهم. فحاصرها هؤلاء مدهٔ سنوات إلی أن فتحوها عنوهٔ سنهٔ ۱۳۳ قبل المسیح و جعلوها دکا، و بقیت خاویهٔ علی عروشها. و فی سنهٔ ۱۹۰۵، إلی ۱۹۱۲، قام الأستاذ المسمی «شولتن» Sculthen بأعمال حفر مهمهٔ للکشف عن بقایا هذه المدینهٔ الایبیریهٔ، التی دمرها؟؟؟ ییون الرومانی، فکشف منها جانبا. و انکشفت

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۱

له أیضا مستعمرهٔ رومانیهٔ، و أماکن المعسکرات التی کانت لسیمون عند ما أحاط بالبلدهٔ، ثم کشف الأسبانیول بعد شولتن مساکن ایبیریهٔ قدیمهٔ

و من شوریهٔ یذهبون بالعربات إلی «کستیجون» Cestjon و «کالاهرّهٔ» Celaharo و «طرسونه»

مدینهٔ سالم Medinaceli

اشارهٔ

ثم مدینهٔ سالم، و الأسبانیول یقولون لها مدینهٔ «سالی» و یلفظونها بالثاء لا بالسین، و هی فی موقع رفیع منیع، و قد کان للعرب فیها قلعهٔ شهیرهٔ، جعلوها من أهم الثغور فی وجه الاسبانیول و البلدهٔ المعروفهٔ من قبل العرب و لا تزال فیها آثار رومانیهٔ من القرن الأول بعد المسیح إلا أن العرب حصنوها و اعتنوا بها و کانت مرکزا عسکریا عظیما. و کان یقال لمدینهٔ سالم «الثغر الأوسط»، فقد کانوا یقسمون الثغور إلی کور منها: الثغر الأعلی، و یقال له أیضا الثغر الأقصی، و هذا الثغر هو سرقسطهٔ و کورتها، ثم الثغر الأوسط و یقال له أحیانا الثغر الادنی، و هو مدینهٔ سالم و کورتها و طلیطلهٔ، و کان یوجد ثغر ثالث، و هو ثغر «قویمرهٔ»، و ربما أضیف إلی الثغر الأوسط بعض الأحیان.

و کان ولاهٔ هذه الثغور قوادا، و کان أکثرهم من أبناء البیوتات، سواء من العرب، أو من البربر، أو من المولدین، و ذلک مثل التجیبیین، و بنی هود، و بنی رزین، و بنی ذی النون، و بنی قسّی، و هؤلاء اسبانیون دانوا بالاسلام، و کان من أشهر قواد الثغور فی زمن بنی أمیهٔ غالب بن عبد الرحمن، فهو الذی فی سنهٔ ۳۳۵ هجریهٔ رمّم حصون مدینهٔ سالم، بعد أن خربت. و هو الذی فی سنهٔ ۳۴۲ زحف علی قشتالهٔ، و أوقع بأهلها، و بقی فی قیادهٔ الثغر الأوسط إلی زمن الحکم المستنصر، فانتدبه لامارهٔ الجیوش فی افریقیهٔ، عند ما عزم علی محاربهٔ الأدارسهٔ. و فی إحدی غزواته (۶- ج ثان)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۲

ببر العدوهٔ استصحب معه قاضیا محمد بن أبی عامر، فاتصل به، و انعقدت بینهما مودهٔ أکیدهٔ، انتهت بأن غالبا أزوج محمد بن أبی عامر ابنته، و بواسطهٔ هذه المصاهرهٔ ترقی ابن أبی عامر. و حاز رتبهٔ ذی الوزارتین، و ما زال یترقی فی الدولهٔ حتی صار هو الحاجب الکبیر، و حتی غلب علی الدولهٔ کلها، و حجر الخلیفهٔ هشام، و لم یبق له إلا اسم الخلافهٔ، و أخیرا وقعت الوحشهٔ بین القائد الکبیر غالب بن عبد الرحمن و صهره محمد بن أبی عامر، الذی تلقب بالمنصور، و ذلک بعد أن استفحل أمره، و رأی فیه غالب خطرا علی الدولهٔ، فأدی ذلک إلی الحرب بینهما، و جرح غالب بن عبد الرحمن فی الواقعهٔ و مات، و فقدت الدولهٔ الأمویهٔ بموته رکنا من أعظم أرکانها.

و فی مدینهٔ سالم هذه دفن المنصور بن أبی عامر، کما هو معروف فی التاریخ، و کان قد توفی فی الغزوهٔ الأخیرهٔ . فاحتملوه إلی مدینهٔ سالم، و دفن بها قال ابن خلدون:

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۳

و هلک المنصور أعظم ما کان ملکا، و أشد استیلاء، سنهٔ اربع و تسعین و ثلاثمائهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۴

بمدینهٔ سالم، منصرفه من بعض غزواته، و دفن هنالک. و ذلک لسبع و عشرین سنهٔ من ملکه. اه. و زاد المقری علی ذلک فی النفح قوله: مما حکی أنه مکتوب علی قبر المنصور رحمه اللّه تعالی:

آثاره تنبیک عن أخباره‌حتی کأنک بالعیان تراه

تاللّه لا یأتی الزمان بمثله‌أبدا و لا یحمی الثغور سواه

قال: و عن شجاع مولی المستعین بن هود: لما توجهت إلی اذفونش، وجدته فی مدینهٔ سالم، و قد نصب علی قبر المنصور بن أبی عامر سریره، و امرأته متکئهٔ إلی جانبه، فقال لی: یا شجاع أما ترانی قد ملکت بلاد المسلمین، و جلست علی قبر ملکهم؟؟

قال: فحملتنی الغیرهٔ أن قلت له: لو تنفس صاحب هذا القبر و أنت علیه، ما سمع منک ما یکره سماعه، و لا استقر بک قرار!! فهمّ بی! فحالت امرأته بینی و بینه و قالت له: قد صدقک فیما قال، أ یفخر مثلک بمثل هذا؟ و قال فی موضع آخر: و توفی رحمه اللّه فی غزاته للافرنج بصفر سنهٔ اثنتین و تسعین و ثلاثمائهٔ، و حمل فی سریره علی أعناق الرجال، و عسکره یحف به و بین یدیه إلی أن وصل إلی مدینهٔ سالم، و دامت دولته ستا و عشرین سنهٔ، غزا فیها اثنتین و خمسین غزوهٔ. قال انتهی کلام ابن سعید و فی بعضه مخالفهٔ لبعض کلام ابن خلدون. ثم نعود إلی الکلام علی مدینهٔ سالم فنقول:

إن یاقوت الحموی یذکرها فی المعجم تحت اسم «سالم» و یقول: مدینهٔ بالأندلس، تتصل بأعمال باروشهٔ ، و کانت من أعظم المدن و أشرفها، و أکثرها شجرا و ماء، و کان طارق لما افتتح الأندلس ألفاها خرابا. فعمرت فی الاسلام، و هی الآن بید الافرنج. اه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۵

المنصور بن أبی عامر یجود بنفسه بین أیدی ابنه و قواده و أطبائه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۶

و جاء فی صبح الأعشی: مدینهٔ سالم قال ابن سعید: و هی بالجههٔ المشهورهٔ بالثغر من شرقی الاندلس (و الحقیقهٔ أنها من شمالیها الی الشرق أو من جوفیها علی رأی الأندلسیین) قال: و هی مدینهٔ جلیلهٔ. قال فی تقویم البلدان: و بها قبر المنصور بن أبی عامر.

و فی مدینهٔ سالم قبور عائلهٔ أسبانیولیهٔ نبیلهٔ یقال لها عائلهٔ دوق مدینهٔ سالمDuc du Medinaceli . و کورهٔ مدینهٔ سالم قاحلهٔ، قلیلهٔ الزرع و الضرع، و یکثر فی أرضها الجفصین.

و علی مسافهٔ ثلاثین کیلومترا من مدینهٔ سالم بلدهٔ شنتا مریهٔSanta Maria de Huerta . و بالقرب من شنتا مریهٔ هذه، بینها و بین «أدیزه»Ariza خرابات مدینهٔ ایبیریهٔ قدیمهٔ یظن انها مدینهٔ ارکوبریقهArcobriga . ثم تمر ببلدهٔ أریزهٔ، و هی داخلهٔ فی حدود اراغون، و حول هذه المدینهٔ الصغیرهٔ کهوف و مغاور کانت مسکونهٔ فی القدیم. و الغالب علی أرض هذه البلدهٔ الصخور و الجنادل، و لون التراب أحمر الی السواد، و یمر بها نهر شلون و ماؤه یمیل الی الحمرهٔ، و کانت من ملحقات

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۷

مدینهٔ سالم فی أیام العرب بلدهٔ یقال لها «شمّونت»، قال یاقوت: شمّونت بالفتح و التشدید و سکون الواو و فتح النون، قریهٔ من أعمال مدینهٔ سالم بالاندلس، لها ذکر فی أخبارهم. انتهی. و قال أبو الفداء: إن مدینهٔ سالم کانت قاعدهٔ الثغر الأوسط، و قال الادریسی إنها مدینهٔ عامرهٔ ذات بساتین و ریاض. و جاء فی الانسیکلوبیدیهٔ الاسلامیهٔ ما معناه إن مدینهٔ سالم واقعهٔ فی نصف الطریق بین مجریط و سرقسطهٔ، و ارتفاعها عن سطح البحر الف متر. و لیست هی مدینهٔ ابن السالم، التی هی من ملحقات اشبیلیهٔ، و کانت فی زمان العرب مرکز الجیوش المرابطهٔ فی الثغور، و منها تخرج الی قتال العدو، و الیها تتراجع، و بها تعتصم فی حال الفشل.

و کانت قد سقطت مکانتها حینا من الدهر، الی أن تولی الخلیفهٔ الناصر، فاعاد عمرانها فی سنهٔ ۳۳۵ للهجرهٔ، عن ید القائد غالب، و بقیت فی أیدی المسلمین الی أن استرجعها المسیحیون. ثم عاد المسلمون فاسترجعوها. ثم عاد المسیحیون فأجلوهم عنها، عندما أخذ الاسلام فی الاندلس بالتقهقر

من انتسب من أهل العلم الی مدینهٔ سالم

إن العرب لم یحلوا فی محل، و لو مدهٔ قصیرهٔ الّا و حلّت مدنیتهم معهم فیه.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۸۸

و اشتغلوا هناک بالعلم و الأدب، و عکفوا علی الاقراء، و التدریس، و تصنیف الکتب.

فمن المنسوبین الی مدینهٔ سالم من أهل العلم أبو الحسن علی بن یوسف القیسی السالمی، سکن جیّان. و أخذ القراءات عن محمد بن أحمد بن الفرّا، و تصدّر للاقراء.

ذکره ابن الابّار فی التکملهٔ. و أبو الحسن علی بن موسی بن علی بن موسی بن محمد بن خلف الأنصاری السالمی الجیانی، المعروف بابن النقرات. کان من القراء، و نزل مدینهٔ فاس، و الیه ینسب الکتاب الموسوم بشذور الذهب فی الکیمیاء، ذکره التجیبی و أثنی علیه بالصلاح و الورع و قال: سألته عن مولده فقال: سنهٔ ۵۱۵، و بقی الی سنهٔ ۹۳. و ابو الاصبغ عیسی بن أبی یونس بن أسد اللخمی، قرأ

على أبى العباس بن هاشم المقرىء، و على غيره، و توفى ببلده سنة ۴۸۲، على رواية ابن بشكوال.

و منه يفهم ان الاسبانيول افتتحوا طليطلة نهائيا قبل مدينة سالم، لأن الروايات متفقة تقريبا على أنهم استولوا على طليطلة سنة ۴۷۸، و مدينة سالم هى الى الشمال من طليطلة بمسافة بعيدة، فما كذب الذى قال:

الثوب ينسل من أطرافه و أرى ثوب الجزيرة منسولا من الوسط

هذا إلا إذا كان هذا الرجل أقام بمدينة سالم من بعد استيلاء الأسبان عليها ثم أبو الحسن على بن ابراهيم بن فتح، يعرف بابن الامام، أخذ عن أبى عمر بن عبد البر و أبى الوليد الباجى و غيرهما، و كان من أهل النبل و الأدب، توفى سنة ۴۷۹، و له ثلاث و ستون سنة. ذكره ابن مدير، و عنه نقل ابن بشكوال. و أبو الأصبغ عيسى بن عبد الرحمن بن سعيد الأموى المقرىء، سمع من القاضى ابن السقاط، و كان من أهل العلم، و توفى بمصر سنة ثمان و تسعين بعد الاربعمائة. و أبو العاص حكم بن محمد بن اسماعيل بن داود القيسى السالمى، من ساكنى سرقسطة، أخذ عن جماعة من علماء الأندلس، ثم رحل إلى المشرق، فأخذ عن ابن رشيق و غيره، و كان صالحا ورعا تولى الصلاة بجامع سرقسطة، و حدّث عنه الصاحبان، و ذكر وضّاح بن محمد السرقسطى أنه توفى سنة ۳۹۹، نقلا عن ابن بشكوال. و أبو عامر محمد بن أحمد بن عامر البلوى،

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۸۹

من أهل طرطوشة و سكن مرسية، و أصله من مدينة سالم، كان من أهل العلم و الادب مؤرخا، له كتاب اسمه «درر القلائد و غرر الفوائد» و له فى اللغة كتاب حسن، و له كتاب فى الطب سماه «الشفاء» و كتاب فى التشبيهات، و كان له حظّ من قرض الشعر، و توفى سنة ۵۵۹. ترجمه ابن الأبار فى التكملة. و محمد بن أحمد البلوى السالمى، قال فى بغية الملتمس: إنه فقيه أديب، له كتاب جمع فيه علوما، و جدّد من الدهر آثارا و رسوما، سماه «كتاب السلك المنظوم، و المسك المختوم» و لم يذكر ابن عميرة فى البغية أين سكن محمد بن أحمد البلوى هذا، و لم نعلم هل هو أبو عامر محمد ابن أحمد البلوى، الذى سكن طرطوشة، و ترجمه ابن الأبار، و له كتاب «درر القلائد و غرر الفوائد» أم هو غيره. كما أن ابن عميرة لم يذكر سنة وفاته، بحيث يترجح عندنا أن هذا البلوى محمد بن أحمد هو واحد، لا اثنان تشابه اسماهما؟

و أبو زيد خالد بن أحمد بن أبى زيد الرصافى، ولى قضاء مدينة سالم و امتحن بالنهب عند قتل و اليها ذى الوزارتين أبى عبد اللّه محمد بن أحمد بن باق، الكاتب القرطبى سنة ۴۱۹، و كان يلقّب بجبل الثلج. من خط ابن حبيش. قاله ابن الأبّار فى التكملة. و خلف بن يامين، من أهل مدينة سالم و قاضيها. قال ابن الأبار:

حضر مع غالب مولى الناصر، و ثوبه على محمد بن أبى عامر، إذ حلول الفتك به.

فقبض على أسفل كمه لما أهوى إليه بالسيف، فنثر خربته، و جعل يناشده اللّه حتى أدهشه، و أفلت ابن أبى عامر، و عدا غالب عليه (أى على خلف) بعد ذلك، فقتله أفظع قتلة، لخروج مدينة سالم عن يده. و ذلك فى منسلخ شهر رمضان سنة ۳۶۹ انتهى.

و من هنا يعلم أن مدينة سالم تداولها المسلمون و النصارى مرارا لأنه بعد هذا التاريخ دفن فيها محمد بن أبى عامر الملقب بالمنصور، و كانت يومئذ فى أيدى المسلمين. و خلف ابن محمد بن خلف المقرىء، روى عن أبى عمرو المقرىء، و أخذ عنه أبو الحسن بن قوطه الحجارى، سمع منه فى شعبان سنة ۴۷۶. و أبو الوليد يونس بن عيسى بن خلف الأنصارى، سمع من أبى عبد اللّه بن السقاط، و قرأ على أصحاب أبى عمرو المقرىء،

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۹۰

قال ابن بشكوال: أخذ عنه أصحابنا، و قرأت بخط بعضهم أنه توفى سنة ۵۰۸، و بيبش ابن خلف الأنصارى، روى عن أبى عمرو المقرىء، و كان عنده علم و خير. و قد حدث، و أخذ عنه عن ابن بشكوال. و نصر بن عيسى بن نصر بن سحابة من أهل مدينة سالم، سكن سرقسطة، كان من أهل الأدب و المعرفة بالعروض، و له فى العروض كتاب، صنعه للمؤتمن بن المقتدر بن هود. قال ابن الأبار فى التكملة: و كان له حظ من النظم ضعيف. و له رواية عن أبى الحسن بن سيده. و أبو عبد اللّه محمد بن ابراهيم بن شاس القيسى، من أهل مدينة سالم، سكن سرقسطة، كان أديبا كتب عنه ابن سيدراى.

و ابن القلعى كامل السالمى الحكيم، حكى عنه أبو داود المؤيدى فى حفظ أبى عمرو المقرئ، و ذكر أنه كان رفيقا له.

و أبو محمد الغالب بن يوسف السالمى، كان عالما بالأصول، سكن سبتة، ثم مراكش و توفى بها سنة ۵۷۶

و أبو عبد اللّه محمد بن موسى الأنصارى، كان من القراء أخذ عن المغامى.

و أبو مروان عبد الملك بن خلف بن محمد الخولانى المكتّب، أصله من مدينة سالم. سكن غرناطة و تصدر للاقراء بها. و كان من جلة القراء مع الصلاح و الزهد، أخذ عنه أبو بكر بن الخلوف و أبو الحسن بن ثابت، ترجمه ابن الأبار فى التكملة.

الحمةAlhama

و على مسافة ۲۱۹ كيلومترا من مجريط إلى الشرق و على مقربة من أريزة توجد بلدة الحمةAlhama حمة أراغون، فيها مياه معدنية سخنة، و من ذلك اسمها «الحمة» و أينما وجد العرب مياها حارة تنبع من الأرض، سموها حمة و بقرب هذه المياه

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۹۱

الحامة فى اراغون

الحارهٔ یجری نهر شلون بین الصخور. و ضواحی هذه البلدهٔ هی فی غایهٔ النضارهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۹۲

شلال آخر

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۹۳

و ینحدر من نهر «بیبره»Piepra هناک اثنا عشر شلالا، إحداها ینصب من علو ۴۴ مترا، و فی تلک النواحی کهوف تستحق الفرجهٔ ثم بلدهٔ «بوبیرقهٔ» و عندها جسر علی نهر شلون. ثم بلدهٔ «عتیقهٔ»Ateca و هی بلد قدیمهٔ و سکانها ۳۱۰۰ نسمهٔ کان لها قلعهٔ فی زمن العرب افتتحها القمبیذور سنهٔ ۱۰۷۳ و أخرج منها، و لا تزال فیها أبراج من أیام العرب

و علی مسافهٔ ۲۴۵ کیلومترا من مجریط إلی الشرق

قلعهٔ أیوبKalat Ayoub و الاسبان یقولونCalatayud کلاتایود [و دروقهٔ]

اشارهٔ

و هی الآن بلیدهٔ لا یزید عدد سکانها علی عشرهٔ آلاف نسمهٔ، لکنها فی موقع من أبدع المواقع منظرا، علی وادی جالون یشرف علیها قلعهٔ تسمی قلعهٔ أیوب، یقال إن بانیها هو أیوب بن حبیب اللخمی ابن أخت موسی بن نصیر و لذلک انتسبت الیه.

و مبانی هذه البلدهٔ من الطین المجفف فی الشمس، و علیها علامهٔ الفقر. و فیها کنیسهٔ یقال لها کنیسهٔ سانتامریهٔ، کانت فی الأصل جامعهٔ، و لها منارهٔ للجرس کانت فی أصلها مئذنهٔ، و کنیسهٔ أخری یقال لها کنیسهٔ القبر المقدس، لها برجان، و کانت فی الماضی أعظم مرکز لفرسان الهیکلین فی أسبانیهٔ. و قد بنیت هذه الکنیسهٔ سنهٔ ۱۱۴۱ أی بعد اجلاء العرب عن قلعهٔ أیوب باثنتین و عشرین سنهٔ، لأن الاذفونش الاول ملک أراغون انتزع قلعهٔ أیوب من أیدی العرب سنهٔ ۱۱۱۹

و فی جوار قلعهٔ أیوب کهوف و غیر ان یسکن فیها البشر، أشهرها الکهف الذی یقال له المرریهٔMoreria ، و کذلک المغاور التی یقال لها «کامینو سولیداد»Camino de la Soledad . والی الشرق من قلعهٔ أیوب علی الطریق السلطانی المؤدی من ماردهٔ الی سرقسطهٔ، کانت مدینهٔ «بیلبیلیس»Bilbilis . و هی بلدهٔ بناها بعض الجالیهٔ الایطالیهٔ فی أثناء المائهٔ الأولی من التاریخ المسیحی، و کانت موصوفهٔ بحسن الصیاغهٔ، و باتقان صنعهٔ الاسلحهٔ، و بتربیهٔ الخمیل المسوّمه. و من قلعهٔ أیوب

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۹۴

الی بلنسیهٔ ۲۹۴ کیلومترا بالقطار الحدیدی، الذی یسیر کل یوم، و منها طریق الی تروئلTeruel یسیر علیه القطار أیضا. ثم إن السکهٔ الحدیدیهٔ تمتد من قلعهٔ أیوب فی وادی جلّقGiloca فلا یسیر القطار اکثر من خمسهٔ کیلو مترات حتی یصل إلی بلدهٔ یقال لها «باراکولوس»Paracuellos ، و بعد خمسهٔ کیلو مترات أخری، الی بلدهٔ یقال لها «مالونده قلّیلهٔMaluenda Velilla ، و فیها عدد من الکنائس، و بعد ثلاثهٔ کیلو مترات لا غیر یصل الی موراتهMorata ، ثم علی مسافهٔ تقرب منها الی قریهٔ یقال لها «فنت جلق»، فی أرضها معدن من الجفصین و المرمر. ثم علی مسافهٔ قریبهٔ من هذه بلدهٔ «فیلا فلیش»Villa Feliche ، واقعهٔ بین أکمتین، و فیها آثار مساجد اسلامیهٔ. و السکهٔ الحدیدیهٔ فی هذه المسافهٔ تخترق الجبل فی عدهٔ أماکن. و علی ۳۵ کیلومترا من قلعهٔ أیوب مدینهٔ دروقهٔ، و لیس فیها الآن الّا أربعهٔ آلاف نسمهٔ، لکنها فی موقع بدیع خفیف علی الروح، ضمن واد عمیق من جلّق. و قد کانت هذه البلدهٔ من زمان الابیبریین، و لکنها عمرت کثیرا فی أیام العرب، الی أن افتتحها الاذفونش الأول صاحب أراغون سنهٔ ۱۱۲۱ و أجلی العرب عنها، و لها قلعهٔ من بناء العرب معروفهٔ بقلعهٔ دورقه، و سور عظیم طوله ثلاثهٔ کیلومترات، و علیه ۱۱۴ برجا.

و الی الشمال الشرقی من دروقهٔ، و هناک منظر من أبدع المناظر، سرداب طویل، یزید علی خمسمائهٔ متر، و یعلو ستهٔ أمتار، لاجل تصریف المیاه، فی وقت الفیضان، نحو وادی جلق. و علی مقربهٔ من دورقهٔ بلدهٔ فی سهل مریع تسمی «باغنه»Bagiena ، و بلدهٔ أخری اسمها کلموشهCalamocha ثم بلدهٔ تسمّی کامیزیالCaminreal علی نهیر یقال له «ریجه» واقع علی الطریق السلطانی بین قاعدتی سرقسطهٔ و بلنسیهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۹۵

من نبغ من أهل العلم من أهل قلعهٔ ایوب

و لنذکر الآن بعض ما جاء فی کتب العرب و غیرها عن قلعهٔ أیوب. قال یاقوت:

مدینهٔ عظیمهٔ جلیلهٔ القدر بالأندلس بالثغر، و کذا ینسب الیها، فیقال: ثغری، من أعمال سرقسطهٔ، بقعتها کثیرهٔ الأشجار، و الأنهار، و المزارع. و لها عدهٔ حصون.

و بالقرب منها مدینهٔ لبلهٔ. ینسب الیها جماعهٔ من أهل العلم، منهم محمد بن قاسم بن خرّهٔ، من أهل قلعهٔ أیوب، یکنی أبا عبد اللّه، رحل سنهٔ ۳۳۸، سمع بالقیروان من محمد بن أحمد بن نادر، و محمد بن محمد بن اللباد، حدثنا عنه ابنه عبد اللّه بن محمد الثغری، و قال: توفی سنهٔ ۳۴۴. قاله ابن الفرضی. و محمد بن نصر الثغری، یکنی أبا عبد اللّه، أصله من سرقسطهٔ، کان حافظا للاخبار و الأشعار، عالما باللغهٔ و النحو، خطیبا بلیغا، و کان صاحب صلاهٔ قلعهٔ أیوب. قال ابن الفرضی: أحسب أن وفاته کانت فی نحو سنهٔ ۳۴۵. انتهی

قلنا: لم یذکر یاقوت استیلاء النصاری علی قلعهٔ أیوب، و نظن ذلک قد فاته سهوا، لأنه فی أیام یاقوت الحموی المتوفی فی ۶۲۶ للهجرهٔ، کان مضی علی قلعهٔ أیوب نحو مائهٔ و عشرین سنهٔ و هی فی ید الاسبانیول. و قد ذکر یاقوت تحت لفظهٔ الثغر، ترجمهٔ أبی محمد عبد اللّه بن محمد بن القاسم بن حزم بن خلف الثغری، من أهل قلعهٔ أیوب، سمع بتطیلهٔ من ابن شبل، و أحمد بن یوسف بن عباس، و بمدینهٔ الفرج من وهب بن مسرهٔ، و رحل الی المشرق سنهٔ ۳۵۰، فسمع ببغداد من أبی علی الصواف، و أبی بکر بن حمدان، سمع منه مسند احمد بن حنبل و التاریخ، دخل البصرهٔ و الکوفهٔ، و سمع بها، و سمع بالشام و مصر و غیرهما، من جماعهٔ یکثر تعدادهم، و انصرف الی الاندلس، و لزم العبادهٔ و الجهاد، و استقضاه الحکم المستنصر بموضعه، ثم استعفاه منه فأعفاه، و قدم قرطبهٔ فی سنهٔ ۳۷۵، و قرأ علیه الناس. قال ابن الفرضی: و قرأت علیه علما کثیرا، فعاد الی الثغر، فاقام الی أن مات. و کان یعد من الفرسان.

و توفی سنهٔ ۳۸۳ بالثغر من مشرق الأندلس اه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۹۶

قلنا: و ممن ینسب إلی قلعهٔ أیوب من أهل العلم، أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه ابن عیسی بن عبد الرحمن بن عبد الحمید التجیبی، یعرف بالقبریری، کان فقیها مالکیا جلیلا بصیرا بالمذهب، حافظا للرأی، و له مسائل فی الآذان، و فی الحضانهٔ و کتاب سماه «بالانتصار لابن العطار فیما رده علیه أبو عبد اللّه بن الفخار» و قد روی عنه أبو عبد اللّه بن سیدرای القلعی، ذکره القنطری، و قال فی نسبه: محمد بن عبد اللّه بن عیسی بن محمد بن عبد الحمید، و ذکر أنه کان من کبار الفقهاء الحفاظ و کان شاعرا، روی هذا ابن الأبار فی التکملهٔ. و أبو عبد اللّه محمد بن احمد الکفیف یعرف بابن الحاج، حدث عنه ابن عبد السلام الحافظ و قال: أجاز لنا کتاب الشریعهٔ لأبی بکر الآجری، و کان قد کف بصره. و أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن محمد بن سعید بن مطرف التجیبی القلعی، یعرف بالبیرانی، روی عن أبی محمد بن عتاب، و کان من أهل العلم و الفضل، حدث عنه ابنه أبو حفص عمر، و توفی بعد الأربعین و الخمسمائهٔ. ذکره ابن الأبار. و أبو عبد اللّه محمد بن سلیمان بن سیدرای الکلابی الوراق القلعی، سکن ببلنسیهٔ، کان یروی عن أبی الحسن بن واجب و أبی بکر بن العربی و أبی الأصبغ المنزلی، و أبی عبد اللّه القبریری، سمع منه المدونهٔ ثلاث مرات، و خرج من بلده لما تغلب العدو علیه، بعد وقیعهٔ کتندهٔ فی سنهٔ ۵۱۴، فکان یبیع الکتب فی دکان له، و کان أبوه من قبله ورّاقا، توفی ببلنسیهٔ فی رجب سنهٔ ۵۴۸، و قد نیف علی السبعین، و قیل بلغ الثمانین.

و أبو عمر یوسف بن یونس الأموی، یعرف بالموری، له رحلهٔ إلی المشرق أخذ فیها عن أبی الوشا، و أبی حفص بن عراق، و رایق الصقلی و غیرهم، و أخذ ببلده قلعهٔ أیوب عن القاضی ابی محمد عبد اللّه بن قاسم، و اخذ عنه الصاحبان و ابو عمر المقرّی

و أبو الطیب سعید بن فتح الانصاری، من قلعهٔ أیوب، أخذ القراءات عن أبی داود، و ابن البدوش، و ابن البیاز، و غیرهم، و تصدر للأقراء بمرسیهٔ، و کان

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۹۷

متقنا أدیبا، أخذ عنه أبو عبد اللّه بن فرج المکناسی و غیره، توفی بقرطبهٔ سنهٔ خمس عشرهٔ أو ست عشرهٔ و خمسمائهٔ. ذکره ابن الأبار.

و أبو محمد یحیی بن محمد بن حسان القلعی، أخذ القراءات عن أبی جعفر بن حکم، و رحل، فلقی بالمهدیهٔ أبا عبد اللّه ابن الحداد الأقطع، و أخذ عن أبی عبد اللّه الطرابلسی، و تصدر للإقراء فی قلعهٔ أیوب، و أخذ عنه أبو عمرو عثمان البلجیطی ، و کانت وفاته سنهٔ ۵۱۲، ذکره ابن الأبار.

و أبو القاسم اسماعیل بن أبی الفتح، قال ابن بشکوال: کان فقیه جهته، من أهل العلم و التقدم فی الفتوی، توفی فی نحو الخمسمائهٔ. أفادنیه ابن عیاض. و أبو القاسم اسماعیل ابن یونس الموری، حدّث عن أبی محمد عبد اللّه بن محمد بن قاسم الثغری و غیره، حدّث عنه أبو عمرو المقری و أبو حفص بن کریب و غیرهما. و أبو عثمان سعید بن یوسف ابن یونس الأموی، له رحلهٔ إلی المشرق روی فیها عن أبی بکر بن عمار الدمیاطی، و أبی اسحق ابراهیم بن أبی غالب المصری، و أبی محمد بن النحاس و غیرهم، حدّث عنه الصاحبان، و أبو عبد اللّه بن عبد السلام، و قال: توفی فی عقب ذی الحجهٔ سنهٔ ۳۹۷.

و أبو بکر عبد اللّه بن عبد اللّه بن محمد بن قاسم بن أبی محمد القلعی، توفی سنهٔ ۴۲۵.

و أبو یونس عبد العزیز بن عبد اللّه بن هذیل العبدی القلعی، یروی عن أبی الولید الباجی، سمع منه صحیح البخاری بسرقسطهٔ فی جیئته رسولا الیها سنهٔ ۴۷۰، روی عنه أبو الحسین بن حفصیل السرقسطی، و أبو مروان بن الصیقل الوشقی، و کان أدیبا فقیها مشاورا.

و أبو محمد عبد الرحیم بن عبد الجبار بن یوسف بن عبد الرحیم بن احمد الشعنتی، و شعنت حصن فی قلعهٔ أیوب، خرج من بلده سنهٔ ۵۱۱، و نزل بمرسیهٔ سنهٔ ۵۲۶، و تصدر بها للإقراء. و أبو یونس عبد اللّه بن هذیل العبدری، والد عبد العزیز ابن عبد اللّه بن هذیل. و أبو محمد عبد اللّه بن عبد اللّه بن عبد اللّه (ثلاثا) بن محمد ابن قاسم القلعی، تولی قضاء قلعهٔ أیوب بعد أبیه، و توفی سنهٔ ۴۸۷.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۹۸

و أبو بکر عبد اللّه بن عبد اللّه بن محمد بن قاسم بن حزم یعرف بالبطروری نسبهٔ إلی قریهٔ منها بوادی جلّق، و هو والد القاضی أبی محمد القلعی، توفی سنهٔ ۴۲۵.

من نبغ من أهل العلم من مدینهٔ دروقهٔ

أبو عبد اللّه محمد بن ابراهیم بن سعید بن عبد اللّه بن سعید الدروقی، یعرف بابن زریاب، لقی أبا بکر بن العربی، و کان من أهل العلم و الزهد، فقیها مشاورا، توفی ببلنسیة لیلة الخمیس منتصف رمضان سنة ۵۲۲. ذکره ابن الأبار فی التکملة.

و أبو القاسم محمد بن عبد العزیز بن محمد بن سعید بن معاویة بن داود الأنصاری، أصله من دروقة، و سکن أبوه قرطبة، و کان یقال له الدروقی، روی عن أبیه عبد العزیز و عن أبی علی الصدفی، و عن أبی بکر بن العربی، و کان من أهل الحفظ للحدیث.

قاله ابن الدباغ، و توفی فی حیاة أبیه قبل العشرین و خمسمائة، ذکره ابن الأبار.

و أبو محمد عبد العزیز بن محمد بن معاویة الانصاری. یعرف بالدروقی الأطروش، قال ابن بشکوال: روی عن أبی بکر محمد بن مفوز، و أبی علی حسین الصدفی، و أبی عبد اللّه الخولانی، و سمع من جماعة من شیوخنا بقرطبة و غیرها. و کان معتنیا بالحدیث و کتبه و تقییده، حافظا له، عارفا بعلله و طرقه، و صحیحه و سقیمه، و أسماء رجاله، مقدما فی جمیع ذلک علی أهل وقته، سمعنا منه، و أجاز لنا بلفظه ما رواه و جمعه، و کان حرج الصدر، نکد الخلق، توفی رحمه اللّه فی ربیع الآخر سنة ۵۲۴. انتهی. قلنا:

و جاء فی معجم البلدان تحت اسم «دورقة» بالدال قبل الواو، ترجمة عبد العزیز هذا و لکنه کنّاه بأبی الأصبغ لا أبی محمد، عبد العزیز بن محمد بن سعید بن معاویة ابن داود الأنصاری الدورقی الأطروشی. و قال یاقوت: کان من أهل المعرفة بالحدیث و الحفظ و له تآلیف، و کان عسرا سیی‌ء الأخلاق، قلما یصبر علی خدمة أحد، و کان له ولد من أهل الفقه و المعرفة یقال له محمد بن عبد العزیز، مات قبل أبیه. قال یاقوت:

و أبو زکریا یحیی بن عبد اللّه بن خیرة الدورقی المقری‌ء، بلغ الاسکندریة، و حضر عند أبی طاهر السلفی، و کتب عنه، انتهی ملخصا

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۹۹

و من الغریب أن یاقوت الحموی ذکر فی معجمه دروقة، بفتح أوله و ثانیه، و سکون الواو. و هنا قدّم الراء علی الواو، و قال إنها بلدة أو قریة بالأندلس، ینسب إلیها أبو زکریا یحیی بن عبد اللّه بن خیرة الدروقی المقری‌ء، قال السلفی: قدم علینا الأسکندریة سنة ۵۲۹، و سألته عن مولده فقال: سنة ۴۶۴ بدروقة، و قرأت القرآن علی أبی الحسین یحیی بن ابراهیم البسّار القرطبی بمرسیة، و سمعت الحدیث علی أبی محمد عبد اللّه بن محمد بن اسماعیل القاضی بسرقسطة. انتهی، ثم قال: و مات بقفط من الصعید سنة ۵۳۰ انتهی. ثم رجع یاقوت فذکر بلدة اسمها دورقة، بتقدیم الواو علی الراء، و قال: إنها مدینة من بطن سرقسطة، ینسب إلیها جماعة، منهم أبو محمد عبد اللّه ابن جوشن الدورقی المقری‌ء النحوی، کان ایة فی النحو، و تعلیل القراءات، و له شعر حسن، و سکن شاطبة و بها توفی سنة ۵۱۲. ثم ذکر یاقوت ترجمة أبی الأصبغ عبد العزیز الأطروشی، و أبی زکریا یحیی بن خیرة الدورقی، و ذلک بعد أن کان ذکر ترجمة ابن خیرة المذکور تحت اسم دروقة، لا دورقة. و الحقیقة أنه لا یوجد بلدتان إحداهما اسمها دروقة، و الأخری دورقة. و إنما هی بلدة واحدة یتلفظ بعضهم باسمها بتقدیم الراء علی الواو، و الآخرون بتقدیم الواو علی الراء.

و الذی فی الصلة لابن بشکوال، و فی التکملة لابن الأبار، هو دروقة بتقدیم الراء علی الواو، و هکذا یتلفظ بها الاسبانیول. و ممن ینسب إلیها، عدا من تقدم ذکرهم، أبو الحسن علی بن محمد بن یحیی بن أبی العافیة الأنصاری الدروقی، روی عن أبی القاسم بن حبیش، و أبی القاسم السهیلی، و احمد بن ابراهیم الدروقی. و أما محمد بن عبد اللّه بن جوشن المقری‌ء النحوی، فقد أخذ القراءات بسرقسطة عن أبی زید ابن الورّاق، و أبی جعفر بن الحکم، و أخذ العربیة عن أبی جعفر بن باق. و کان له معرفة بعلم الکلام، و مشارکة فی الطب، و کانت وفاته سنة ۵۱۴، و هو دون الأربعین، هذا ما قرأناه عنه، و یاقوت یقول: إن وفاته کانت سنة ۵۱۲.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۰۰

ترول Teruel

و علی مسافة ۱۳۱ کیلومترا من قلعة أیوب، إلی الجنوب، بلدة «ترول» Teruel ، و سکانها ۱۲ ألفا، و هی مرکز جنوبی أراغون، و موقعها علی وادی الأبیار، و فیها آثار أسوار من القرون الوسطی، و فیها قناة معلقة، و هی إلی الشرق من مملکة بلنسیة القدیمة، و منها یقطعون النهر الذی یقال له المجرّ، و علیه جسر علوه ۴۲ مترا، و فی تلک الناحیة بلدة یقال لها «جریقة» Gerica ، و فی هذه البلدة آثار حصن عربی قدیم استولی علیه جقّوم الأول، ملک أراغون سنة ۱۲۳۵، و الخط الحدیدی ینحدر من هناک إلی بسائط مملکة بلنسیة القدیمة، و فی مقاطعة ترول هذه یضع الجغرافیون مدینة شنتمریة الشرق

شنتمریة ابن رزین

اشارة

جاء فی الأنسیکلوبیدیة الأسلامیة أن شنتمریة الشرق، و یقال لها شنتمریة ابن رزین، هی مدینة علی نهر «تریه» Turia الذی یقول له العرب وادی الأبیار المنحدر من مقاطعة ترول فی جنوبی أراغون. و قد ورد ذکر هذه البلدة فی تاریخ ابن عذاری، عند کلامه علی ذهاب أمیر شنتمریة، الذی هو ابن رزین من البربر، و ذلک إلی قرطبة، لأجل حلف یمین الأمانة للخلیفة عبد الرحمن الناصر. و قد سموا هذه البلدة شنتمریة ابن رزین، و منها جاء اسم «البراسین» الذی هو الیوم اسم تلک المقاطعة Albarracin و یقال لها شنتمریة الشرق، تمییزا لها عن شنتمریة الغرب، التی هی الیوم فی البرتغال، و مرکزها قریب من مرسی «فارو» Faro

جاء فی الانسیکلوبیدیهٔ المذکورهٔ أنه بعد سقوط بنی أمیهٔ فی قرطبهٔ، و مجیء ملوک الطوائف، استقل بشنتمریهٔ الشرق أبو محمد هذیل بن خلف بن لب بن رزین، ثم جاء بعده أخوه أبو مروان عبد الملک بن خلف، ثم خلفه ابنه أبو محمد هذیل الثانی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۱

الملقب بعز الدولهٔ، و جاء بعده ابنه أبو مروان عبد الملک الثانی الملقب بحسام الدولهٔ، و ذلک سنهٔ ۴۹۶ للهجرهٔ، وفق ۱۱۰۲ للمیلاد. و فی سنهٔ ۱۰۸۷ انضم ابن رزین إلی القمبیذور الملقب بالسید، و زحف معه لحصار بلنسیهٔ سنهٔ ۱۰۹۴ ثم إن شنتمریهٔ ابن رزین انتهی أمرها باستیلاء الدون بتره رویز الصخرهٔ Raiz de Azagra علیها، فخرجت من ید الاسلام، و فی سنهٔ ۱۲۳۱ اندمجت فی مملکهٔ أراغون. انتهی.

و قد اطلعنا علی ذیل لکتاب «البیان المغرب فی أخبار ملوک الأندلس و المغرب» لأبی العباس بن عذاری المراکشی طبعه الأستاذ لاوی بروفنسال مع الجزء الثالث من کتاب ابن عذاری، و فیه نتف من أخبار ملوک الطوائف. و من الجملهٔ ذکر دولهٔ بنی رزین هؤلاء. قال الکاتب: ذکر دولهٔ بنی رزین ملوک شنتمریهٔ الشرق، و هی مدینهٔ عظیمهٔ فی شرقی الأندلس، و یعرفون ببنی الأصلع، لما اشتعلت الفتنهٔ بالأندلس فی ثورهٔ ابن عبد الجبار، و ثار کل رئیس بموضع، ثار ابن الأصلع بشنتمریهٔ و یقال لها السهلهٔ، و اسمه هذیل بن خلف بن لب بن رزین البربری، و کنیته أبو محمد، بویع له بها سنهٔ ثلاث و أربعمائهٔ، و کان من أکابر ناس الثغر، و کان بارع الجمال، حسن الخلق، جمیل العشرهٔ، ظاهر المروءهٔ، لم یر فی الأمراء أبهی منه منظرا مع طلاقهٔ لسانه، و إدراک حوائجه ببیانه، و کان أرفع الملوک همهٔ فی اکتساب الآلات، و اقتناء القینات، اشتری جاریهٔ الطبیب أبی عبد اللّه الکنانی بثلاثهٔ آلاف دینار.

قال ابن حیّان فی تاریخه: لم یر فی زمانها أخف منها روحا، و لا أسرع حرکهٔ و لا ألین أعطافا، و لا أطیب صوتا، و لا أحسن غناء، و لا أجود کتابهٔ، و لا خطا، و لا أبدع أدبا، و لا أحضر شاهدا، مع السلامهٔ من اللحن فی کتبها و غنائها، لمعرفتها بالنحو و اللغهٔ و العروض، إلی المعرفهٔ بالطب، و علم الطبائع، و معرفهٔ التشریح، و غیر ذلک مما یقصّر عنه علماء الزمان. و کانت محسنهٔ فی صناعهٔ الثقاف، و المجاولهٔ بالتراس و للعب بالرماح و السیوف و الخناجر المرهفهٔ، لم یسمع لها فی ذلک بنظیر و لا مثل و لا عدیل

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۲

ثم إن الأمیر هذیل اشتری کثیرا من الجواری الحسنات المشهورات بالتجوید، طلبهن فی کل جههٔ، فکانت ستارته أحسن ستائر ملوک الأندلس. و کان مع هذه الأوصاف کنفا للقصاد، و منهلا عذبا معینا للورّاد، سهل المأخذ، لم یزل علی أحسن حالاته إلی أن أدرکته منیته، فمات بالسهلهٔ، سنهٔ ست و ثلاثین و أربعمائهٔ. فکانت دولته ثلاثا و ثلاثین سنهٔ کلها آمنهٔ هادئهٔ

و ولّی بعده ابنه عبد الملک بن هذیل بن خلف بن لب بن رزین، بویع له یوم موت أبیه سنهٔ ست و ثلاثین و أربعمائهٔ، و کان فی أیام أبیه یسمی حسام الدولهٔ، و کان بالعکس من أبیه. قال ابن حیان: و کان سیئهٔ الدهر، و عار العصر، جاهلا لا متجاهلا، و خاملا لا متخاملا، قلیل النباههٔ، شدید الإعجاب بنفسه، بعید الذهبهٔ بأمره، زاریا علی أهل عصره، إن ذکرت الخیل فزیدها، أو الدهاهٔ فسعدها و سعیدها، أو الشعراء فجرولها و أسیدها، أو الأمراء فزیادها و یزیدها، أو الکتاب فبدیع همذان، أو الخطابهٔ فقس و سحبان، أو النقد فقدامهٔ، و العلم لیس منه و لا کرامهٔ، خلیّ من المعارف، و شعره أهتف من کل هاتف، و منه قوله الذی هو جسم بلا روح، و لیل بلا صبوح:

أدرها مداما کالغزالهٔ مزّهٔتلین لرائیها و تأبی عن اللمس

و تبدو إلی الأبصار دون تجسمعلی أنها أشفی علی الذهن و الحسّ

و قوله أیضا:

یا ربّ لیل أطال الهجر مدّتهفأیأس العمر من إدراک منتصفه

لیل تطاول حتی ما تبیّن لیعند التأمّل أن الدهر من سدفه

و قوله:

أنا ملک تجمعت فیّ خمسهی للأنام محی ممیت

هی ذهن و حکمهٔ و مضاءو کلام فی وقته و سکوت

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۳

إلی غیر هذا من سخفه، انتهی کلام ابن حیان. و من لعمری لا یوافقه علیه؟

و ذکره الفتح بن خاقان فی کتابه «قلائد العقیان» فأثنی علیه بما لیس فیه من المحاسن، و وصفه بصفات لیس هو بأهل لها، ثم قال بعدها: إلا أنه کان یتشطط علی ندامهٔ، و لا یرتبط فی مجلس مدامهٔ، فربما عاد إنعامه بوسا، و انقلب ابتسامه عبوسا، فلم تمّ معه سلوهٔ، و لا فقدت فی میدانه کبوهٔ، و قلیلا ما کان یقیل، و لا یناجی المذنب عنده إلا الحسام الصقیل

ففهم من هذا الوصف هوره و حماقته، و سرعته إلی القتل. و لم یزل علی ذلک من أفعاله إلی أن مات بحصن السهلهٔ، غدوهٔ الاثنین التاسع من شعبان سنهٔ ست و تسعین و أربعمائهٔ، فکانت دولته ستین سنهٔ. انتهی.

قلنا: فما کان أصبر رعیته علی نار هذه المحنهٔ، التی استمرت ستین سنهٔ! ثم جاء فی هذا الذیل ذکر ولده یحیی بن عبد الملک بن هذیل بن خلف بن لب بن رزین، بویع له یوم موت أبیه، بعهده و وصیته، و سلک فی التخلف مسلک أبیه، مدمنا للخمر، مکثرا من الغثیان، ضعیف العقل؛ و من ضعف عقله أن الفنش (یعنی به الأذفونش السادس) لما أخذ الثغور و تملکها، أهدی إلیه کل ملک من

ملوک الطوائف الهدایا الجلیلهٔ، فلم یلتفت إلی أحد منهم، و لا کافأه علی هدیته. فأهدی إلیه حسام الدولهٔ یحیی هذا هدیهٔ جلیلهٔ، من الحلی و الحلل، و الخیل و البغال، و تحف الملوک، یعجز عنها الوصف، فأعجب الفونش هدیته، فکافأه علیها بقرد. فکان من ضعف عقله یفخر بذلک القرد علی ملوک الأندلس. فانظر إلی هذا السخف و هذا الخذلان! و لم یزل علی سخفه و خذلانه إلی أن خلعه المرابطون یوم الاثنین الثامن من رجب سنهٔ سبع و تسعین و أربعمائهٔ، فکانت دولته سنهٔ واحدهٔ. و انقرضت دولتهم اه

و لما کانت شنتمریهٔ ابن رزین معمورهٔ بالعرب، خرج منها عدد من أهل العلم لأنهم أینما حلوا کانوا یقیمون سوق المعارف علی ساقها

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۴

من نبغ من أهل العلم فی شنتمریهٔ ابن رزین

أبو عیسی لب بن عبد الجبار بن عبد الرحمن یعرف بابن ورهزن، سمع من أبیه و من القاضی أبی بکر بن العربی، لقیه بکولیهٔ من الثغور الشرقیهٔ حین غزاها مع الأمیر أبی بکر بن علی بن یوسف بن تاشفین فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ ۵۲۲، و سمع أیضا من أبی مروان بن غردی، و ولی الأحکام بشاطبهٔ، ثم ولی قضاء بلدهٔ شنتمریهٔ بآخرهٔ من عمره مضافهٔ إلی البونت من أعمال بلنسیهٔ. و توفی سنهٔ ۵۳۸ و قد نیف علی الستین.

ترجمه ابن الأبار فی التکملهٔ. و أبو عیسی لب بن عبد الملک بن احمد بن محمد بن نذیر الفهری من أهل شنتمریهٔ الشرق، سکن بلنسیه، روی عن أبیه أبی مروان، و تولی قضاء بلده وراثهٔ عن أبیه، ثم سعی به إلی السلطان فغربه عن وطنه و أسکنه حضرته بلنسیهٔ إلی أن توفی بها بعد سنهٔ ۵۴۰، حدّث عنه ابنه أبو العطاء وهب بن لب.

و أبو عبد اللّه محمد بن مسعود بن خلف بن عثمان العبدری من شنتمریهٔ الشرق، سکن مرسیهٔ و رحل حاجا، و سمع من أبی علی الصدفی. و أبو مروان عبد الملک بن احمد بن محمد بن نذیر بن وهب بن نذیر الفهری، سمع ببلدهٔ شنتمریهٔ الشرق من أبیه، و بمدینهٔ سالم من أبی الحسن علی بن الحسن صاحب الصلاهٔ فیها، و تولی القضاء ببلده، و توفی بعد التسعین و الأربعمائهٔ. و أبو الوکیل عبد الجبار بن عبد الرحمن بن ورهون من أهل شنتمریهٔ الشرق و قاضیها، روی عن أبی مروان بن نذیر فی شنتمریهٔ سنهٔ ۴۸۹.

و أبو مروان عبد الملک بن عبد العزیز بن فیروه بن وهب بن غردی من أهل مرسیهٔ، أصله من شنتمریهٔ الشرق، له رحلهٔ إلی المشرق، ذکر ابن بشکوال أنه توفی سنهٔ ۴۲۵، و أبو مروان عبد الملک بن مسرّهٔ بن فرج بن خلف بن عزیر الیحصبی من أهل قرطبهٔ، أصله من شنتمریهٔ الشرق، و من مفاخرها و أعلامها، اختص بالقاضی أبی الولید بن رشد و جمع بین الحدیث و الفقه، و کان علی منهاج السلف الصالح، و توفی سنهٔ ۵۵۲

و أبو الخیار مسعود بن عثمان بن خلف العبدری، والد أبی عبد اللّه محمد بن مسعود ابن عثمان العبدری. و أبو جعفر احمد بن بقاء بن مروان بن نمیل الیحصبی، من أهل

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۵

شنتمریهٔ الشرق، نزل مرسیهٔ، و توفی سنهٔ ۵۴۴. و أبو العطاء وهب بن لب بن عبد الملک ابن احمد بن محمد بن وهب بن نذیر الفهری من شنتمریهٔ الشرق، سکن بلنسیهٔ، و تولی قضاءها مع الخطابهٔ، و توفی سنهٔ ۵۹۵، ترجمه ابن الأبار، و ترجم والده أبا عیسی لب بن عبد الملک. و أبو عبد اللّه محمد بن وهب بن نذیر بن وهب بن نذیر الفهری، له و لأهل بیته نباههٔ، و بسماع العلم عنایهٔ، توفی صفر سنهٔ ۴۳۳ قاله ابن الأبار.

ثم إن ابن عذاری فی البیان المغرب فی أخبار بنی رزین، بدأ بذکر أبی مروان عبد الملک الملقب بحسام الدولهٔ، فنقل عن ابن حیان ما یلی: کان جده هذیل بن خلف بن لب بن رزین، المعروف بابن الأصلع صاحب السهلهٔ، موسطهٔ ما بین الثغر الأقصی و الأدنی من قرطبهٔ، فانه کان من أکابر برابر الثغر، ورث ذلک عن سلفه، ثم سما لأول الفتنهٔ (أی فتنهٔ قرطبهٔ الکبری) إلی اقتطاع عمله، و الأمارهٔ لجماعته، و التقیل لجاره اسماعیل بن ذی النون، فی الشروع عن سلطان قرطبهٔ. فاستوی له من ذلک ما أراد هو و غیره من جمیع من انتزی فی الأطراف، شرقا و غربا، و قبلهٔ و جوفا. إلا أن هذیلا هذا مع تعززه علی المخلوع هشام (أی ابن الحکم المستنصر) لم یخرج عن طاعته، و لا وافق الحاجب منذرا، و لا جماعهٔ المتمالئین علی هشام، فی شأن سلیمان عدوّه (سلیمان بن الحکم بن الناصر، و کان یسمی بالمستعین)، إلی أن ظفر بهشام، فسلک هذیل مسلکه، فرضی منه سلیمان بذلک، و عقد له علی ما فی یده هنالک لعجزه عنه، فزاده ذلک بعادا منه، و تمرّس به الحاجب منذر بن یحیی، مدرجا له فی طی من استعمله، و اشتمل علیه من سائر أمراء الثغر النازلین فی ضبنه، فأبت له نفسه الخنوع له، و الانضمام إلیه، فردّ أمره و حادّه، و أجاره منعهٔ معقله، و ظاهر أعداء منذر، حتی حالف الموالی العامریین، و استمر معهم علی دعوهٔ هشام المخلوع.

و قطع دعوهٔ سلیمان. و کانت واقیهٔ اللّه له کونه موسطهٔ الثغر، فصار ذلک أردّ الأشیاء عنه، فسلم من معرّهٔ الفتنهٔ أکثر وقته، و تخطته الحوادث لقوهٔ سعده، و اقتصر مع ذلک علی ضبط بلده، المرسوم بولایهٔ عهده، و ترک التجاوز لحده، و الامتداد إلی شیء الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ ؛ ج۲ ؛ ص۱۰۶

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۶

من ولایهٔ غیره، فاستقام أمره، و عمر بلده، و قطع بعد جمهور الثوار بالأندلس شأو الحیاهٔ.

و لیس فی بلـد الثغر أخصب بقعـهٔ من سـهلته المنسوبـهٔ إلی بنی رزین سـلفه فی اتصـال عمارتها. فکثر ماله، إذ ناغی جاره و شبیهه فی جمع المـال، اسـماعیل بن ذی النون، و نـافسه فی خلال البخل، و فرط القسوهٔ. و کان مع ذلک شابا جمیل الوجه حامی الأنف، غلیظ العقاب، جبارا، مسـتکبرا، صار الیه أمر والده منبعث الفتنهٔ، و هو فتی فی العشـرین من سـنه، فأنجده الصباء علی الجهالهٔ، و قواه الشباب علی البطالهٔ، فبعد فی الشـرور شأوه، فلم یحالف أحدا من الأمراء علی أداء الأتاوهٔ، و لا حظی أمراء الفتنهٔ منه بسوی إقامهٔ الدعوهٔ فقط، دون معونـهٔ بـدرهم، و لا إمداد بفارس، و لا شارک الجماعهٔ فی حلو و لا مر، علی کثرهٔ ما طرق الحضـرهٔ من خطوب دهم، اسـتخفت البطـاء، و قربت البعـداء، فضـلا عن الأولیـاء، إلّا ما کان من هـذه الحیـهٔ الصـماء، فانه لم یزل علی تصامّه عن کل نـداء، إلی أن مضـی لسبیله، و الأخبار متتابعهٔ عن جهله و فظاظته، حتی زعموا أنه سـطا بوالدته، و تولی قتلها بیده، لتهمهٔ لحقتها عنده، و کانت أشنع ما کان من کبائره.

ثم ذکر ابن حیان ما تقدم نقله عن هذیل هذا من مغالاته فی شراء القیان

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۷

ثم ذکر ابن عـذاری عن حسام الدولـهٔ أبی مروان ابنه خلاف ما جاء فی الذیل المتقدم ذکره، فانه قال عنه: کان له طبع یدعوه فیجیب، و یرمی بغرّهٔ الصواب عن قومه فیصـیب، علی ازدراء کان منه بالأمـهٔ، و قلـهٔ اسـتجداء لمن عنی بالأخذ عنه من الأئمهٔ، و ربما جالسـهم مباحثا، بین مغالطهٔ و أنفهٔ، و بالجملهٔ فلو جری ذو الرئاستین علی عفوه، لبلغ منتهی شأوه. قال: و کان شاعرا مجیدا، و من شعره:

یا ربّ لیل أطال الهجر مدته الخ. و قد تقدم هذان البیتان

و لنعد إلی قلعهٔ أیوب متوجهین صوب سرقسطهٔ قاعدهٔ الثغر الأعلی فنقول:

إن الخط الحدیدی یمر بینها و بین سرقسطهٔ علی ثمانیهٔ جسور، معقود أکثرها علی نهر شالون، و هو یخترق أحشاء جبال بیکور ، و إن منظر ضـفاف نهر شالون هو من أبدع مناظر الاندلس، بما فیه من خضـرهٔ ناضرهٔ، و جنان زاهرهٔ، تحاذی القفار الیابسهٔ التی بأزائها، أشبه شیء بغوطـهٔ دمشق، بحـذاء جبـل الصالحیـهٔ الموجود، و لا تزال القری و القصاب منتظمـهٔ بلبّیهٔ نهر شالون الی أن تبلغ سرقسـطهٔ، و من جملتها بلـدهٔ «کالاتوراو» و هی مدینـهٔ قدیمـهٔ رومانیهٔ، حصّـنها العرب و أقاموا بها، و بالقرب منها بلدهٔ «ساللاس» و فیها بیوت منحوتهٔ فی الجبـل، ثم بلـدهٔ أبیلـهٔ، و لعلهـا التی یقول لها العرب لبلـهٔ، من عمل سرقسـطهٔ، و هی بحـذاء سلسـلهٔ جبال یقال لها شارات «مولا» و بحذاء تلک الجبال بلدهٔ «روطهٔ» و فیها حصن قدیم من بناء العرب. قال یاقوت فی معجم البلدان: روطهٔ بضم أوله و سـکون ثانیه و طاء مهملهٔ:

حصن من أعمال سرقسـطهٔ بالأندلس، و هو حصین جدا علی وادی شلون. ثم بلدهٔ یقال لها «بلازنسیا» علی شالون، ثم «کازیتاس» علی مقربهٔ من سرقسطهٔ و علی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۸

مسافهٔ ۳۴۱ کیلومترا من مجریط تقع مدینهٔ سرقسطهٔ عاصمهٔ مملکهٔ أراغون فی القدیم، و مرکز ولایهٔ أراغون الیوم.

و قبل أن ندخل فی مبحث أراغون و سرقسطهٔ، نری مناسبا أن نتکلم عن:

سلسلهٔ جبال البرانسPirenees

هـذه هی الجبال الفاصـلهٔ بین فرنسـهٔ و اسـبانیهٔ. و لما انتخب الأسـبان حفیـد لویس الرابع عشـر ملک فرنسهٔ ملکا علیهم قال له جده: یا ولدی لم یبق برانس. و ذلک إشارهٔ إلی أن هذه الجبال هی الحد الحاجز بین المملکتین.

و هی ممتـدهٔ من البحر المتوسط الی البحر الاطلانطیکی، و بدایتها من جههٔ البحر المتوسط رأس «کریّوس»Creus فی أرض اسبانیهٔ، و هـو متصـل «برأس سـربار»Cerbere مـن أرض فرنسـهٔ شـمالی مرسـی «بـو»Port -Bou و نهایتهـا عنـد الاطلاـنتیکی نهر «بیداسوا»Bidassoua الـذی یصب ماؤه فی خلیـج غشـقونیهٔGascogne و فی وسـط هـذا النهر جزیرهٔ الحجـال الـتی اصـطلحت المملکتان أن تجعلها منطقهٔ متحایدهٔ بینهما.

عرض هذه الجبال هو من الغرب ۳۰ و ۴۲ إلی ۲۰ و ۴۳، و من الشرق من ۲۰ و ۴۱ إلی ۴۳، فهی مائلهٔ من الشمال الغربی إلی الجنوب الشـرقی. و کلما تقدمت نحو البحر الرومی یزداد عرضـها. و تخانهٔ هذه السلسـلهٔ الجبلیهٔ هی ۵۵۳۸۰ کیلومترا مربعا، من أصـلها ۳۸۵۶۵ کیلومترا مربعا فی المنحدر الأسبانیولی، و ۱۶۸۱۵ فی المنحدر الافرنسی، فمنها إذا الثلثان فی أرض أسبانیهٔ، و الثلث فی أرض فرنسهٔ.

و هذه السلسلهٔ حفظت فی الجنوب هیئتها الأصلیهٔ أکثر مما حفظت فی الشمال، و ذلک بسبب کون الجنوب أصفی أفقا، و أکثر شعاع شمس، بحیث إن المیاه تتبخر فیه بسرعهٔ. فأما فی الشمال فالرطوبهٔ الزائدهٔ، و الریاح الشدیدهٔ الهابهٔ من الشمال، أحدثت فی هذه الجبال بکرور الدهاریر تغیرات عظیمهٔ. و کثیرا ما تبددت النجود لا حقهٔ بالسهول. و یزداد هذا التفکک فی البرانس الشمالیهٔ، کلما قربت من الأوقیانوس

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۰۹

و ارتفاع البرانس یتـدرج من المکان الـذی یقال له «رون»Rhune و علوه تسـعمائهٔ متر مقابلا للاوقیانوس إلی قمـهٔ «أنیتو»Anto ، و علوها ۳۴۰۴ أمتار، و هی أعلی قمـهٔ فی الجبال المسـماهٔ بالجبال الملعونهٔMaudits و فی جمیع السلسـلهٔ. و هنـاک قمم أقل ارتفاعا، مثل قمهٔ «آنی»Anie التی علوهـا ۲۵۰۴ أمتار، و قمـهٔ «أوساو»Ossau و علوهـا ۲۸۸۵ مترا، و قمـهٔ «بلایطس»Balaitous و علوها

۳۱۴۶ مترا، و ذروة «قينمال»Vignemale ، و علوها ۳۲۹۸ مترا، و ذروة الجبل الضائع Mont Perdu و علوها ۳۳۵۲ مترا، و قنة «بوزانس»Posets و علوها ۳۳۶۷ مترا

و إلى الشرق من الجبال الملعونة، و من قمة أنيتو، تهبط الارتفاعات إلى ۲۷۵۸ مترا، و لكن يبقى ارتفاع كبير لا- يهبط، فان جبل كانيفو Canigou المشرف على البحر المتوسط لا يقل ارتفاعه عن ۲۷۸۵ مترا

أما المعابر التى فى جبال البرانس، و التى يقال لها عند العرب أنفسهم «البرتات» فهى تعلو بحسب علو الجبال، و تكثر عقابها، و يمر السائر فيها بكثير من مناسف الثلج. و فيها طرق معبدة أحيانا، تمر عليها العربات إلا أنه يوجد أماكن ليست فيها طرق صالحة للعربات، و إنما هى شعاب يصعب حتى على البغال العبور منها. و من هذه المعابر أو البرتات، معبر مركادو Marcadau ارتفاعه ۲۵۵۶ مترا، و هو يفضى من المكان الذى يسمى كوتريه Cauterets إلى حمامات بانتيكوزه Panticosa التى علوها ۱۶۷۳ مترا فى جوف نهر كالدارس Caldares و هو من الأنهر التى تنصب فى جلّق، نهر سرقسطة. و قبل الوصول إلى بنتيكوزه يمر السائح ببحيرات ماشيماسة Machi Massa و يرى شلالا عظيما يقال له ليفازه Levaza ، و كثيرا ما يذهب السياح إلى هناك لمشاهدة جمال الطبيعة.

و كل شىء يراه الانسان هناك يراه صغيرا بالنظر لعظمة الجبال الشماء، فالبشر أشبه بالنمل، و المبانى التى لو كانت فى أماكن أخرى لكانت شاهقة، لا يكاد الرائى يبصرها. و فى أواسط جبال البرانس نقطة يقال لها غافارنى Gavarnie علوها ۱۳۴۶

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۱۰

مترا، منها ينفذون من مضيق يقال له مضيق رولان Breche de Roland علوه ۲۸۰۴ أمتار، و هو مضيق و عر، يمرون منه على مثلجة يقال لها تايّون، علوها ۳۱۴۶ مترا، و لكن هذه المثلجة لا تخلو من خطر، لأنها أبدا تقذف بالصخور، و بقطع الثلج الكبار، و قد سبق هلاك المارة من هناك.

و من المعابر المشهورة البورت المسمى فينسك Venasque علوه ۲۴۴۸ مترا، و يذهبون إليه من لوشون، و فى أيام الصيف تكثر القوافل المارة منه بالسياح أو بالتجار، و هناك معبر يقال له البرش La Peereche بين سردانية Cerdagne و كابسير Capcir و كانت تمر به بينهما طرق رومانية قديمة، و علوه ۱۶۰۰ متر، ثم معبر برتوس Perthus يفيض الناس منه على سهول أمبوردانية Ampurdan و من هنا يقع المرور بين باربينيان Perpignan فى فرنسة، و جيرونة Girona فى أسبانية.

و هذا المعبر هو البورت الأعظم، و الأقدم، و طالما مرت به جيوش العرب فى غزواتها للأرض الكبيرة

أما الحدود هناك بين فرنسة و أسبانية فلا تسل عنها، بل هى مما يصح أن يقال فيه: كيفما اتفق. فأية هيئة سياسية تقدر أن تسير أشهرا فى تلك الجبال الشامخة فى جوار المثالج الهائلة، حتى تعين حدودا معقولة بين المملكتين؟ فلذلك تجد أنهارا أسبانيولية منابعها أفرنسية، و أخرى أفرنسية منابعها أسبانيولية، و ترى كثيرا من من الجبال و الوهاد متشابكة بين فرنسة و أسبانية تشابكا فظيعا. و لجميع أقسام أسبانية حظ من البرانس، و لكن أوفرها حظا منها مملكة أراغون، فان الجبل الضائع، و جبل مالاديتا Maladeta ، هما أراغونيان. و الفاصل بين برانس أراغون و برانس كتلوتية واد يقال له ريباغورزانة Ribagorzana

أما الجبال المسماة بالجبال الملعونة، فهى تابعة لبلاد أراغون، و أعالى ذراها تبلغ ثلاثة آلاف متر، فهى من شواهق جبال أوربة. و لو كانت هذه الجبال فى آسية أو أميركا لما كانت بهذه الجلالة، لأن جبال حملايا فى آسية ترعى فيها الغنم إلى

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۱۱

ارتفاع ستة آلاف متر. و فى أميركا الجنوبية توجد بلاد مسكونة فى الجبال على ارتفاع أربعة آلاف متر. و فى جزيرة العرب تجد قرى و قصبات عامرة على ارتفاع ثلاثة آلاف متر. فكوكبان من اليمن بلدة تعلو عن سطح البحر ثلاثة آلاف متر، و صنعاء اليمن تعلو ۲۳۴۲ مترا. و صعدة مدينة تعلو ۲۲۱۶ مترا، و الروضة ۲۳۰۶ أمتار. و تلا ۲۸۶۱ مترا. و زمرمر ۲۶۹۸ مترا. و شبام ۲۶۳۵ مترا. و ذمار ۲۴۳۱ مترا. و بوعان ۲۹۳۶ مترا. و سوق الخميس ۲۳۷۲ مترا، و مناخة ۲۳۲۱ مترا.

و عمران ۲۳۰۲ أمتار. و أبها من عسير ۲۲۷۵ مترا. و غامد من عسير ۲۱۱۰ أمتار.

و السبب فى كون ارتفاعات كهذه توجد عليها المساكن، هو قربها من خط الاستواء ، و عدم نزل الثلوج عليها إلا فى النادر الأندر. فلو كانت هذه الجبال فى سورية لما استطعت سكناها أصلا، لأنها تكون مغمورة بالثلج أكثر أشهر السنة. هذا و إن غلظ جبال البيرانس هو أعظم من غلظ جبال الالب، فمسافاتها بعيدة، و السفر فيها متعذر جدا، لعدم وجود مراكز يمكن استمداد الغذاء و لوازم المعيشة منها. فمن أراد أن يتوقل جبال البيرانس، لزمه أن يحمل معه جميع اللوازم إلى مدة مديدة، و ليس هذا بالأمر السهل. و لهذا بقيت أكثر أراضى البيرانس مجهولة طول الدهر، و لم يبدأ الناس أن يعرفوا عنها ما يجب العلم به إلا- من خمسين سنة. و أعلى قمم الجبال الملعونة من الشمال الغربى إلى الجنوب الشرقى هى

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۱۲

قنة ألب، علوها ۳۱۱۹ مترا، و قنة روسّل Russel و علوها ۳۱۹۸ مترا. و القنة المسماة «مالديتا» علوها ۳۳۱۲ مترا. و أكثر ما يتراكم الثلج و يستمر هو فى نواحى قنة ماليديتا. و أما القنة العليا على الجميع، و هى أنيتو، فان الثلج محيط بها من كل الجهات، و قد وصل إليها السياح بشق الأنفس، و من جملتهم الكونت روسل Russel الذى كتب عن سياحته هذه تذكرة بديعة

أما الجبل الضائع فعلوه ۳۳۵۲ مترا، و مكانه متوسط بين حرارة الجنوب، و برد الشمال، و بين أشعة الشمس المحرقة من جهة أسبانية، و

الضباب الکثیف المطبق من جههٔ فرنسهٔ. و فی حذاء الجبل الضائع یوجد مزارع لفلاحی الأراغون، و یبدأ العمران، و هناک نهر یقال له «آره» Ara علیه بلدهٔ یقال لها بروتو Broto و حولها قری، و یقال لهذه الناحیهٔ وادی بروتو، و کلما انحدر الانسان من هناک یزداد العمران. و تجد قری و قصابا، و هناک مکان غربی شارهٔ بارسیز Berciz یقال له «بارنکومسکون» Berranco de Mascum و فیه بلدهٔ یقال لها القصر Alquezar و سواء کان القصر أو المسکون فلفظه عربی، و لا تزال فی هذه البلدهٔ آثار من زمن العرب، و قد قرأت أنه فی القرن التاسع کان للعرب مسلحهٔ فی هذه البلدهٔ، و منها کانوا یحرسون معابر جبال البیرانس، و کانوا قد جعلوا محارس علی القمم المشرفهٔ علی تلک المعابر، و هی أبراج، کل برج منها یقابل أخاه، فإذا أحسوا عدوا، أوقدوا النیران من برج إلی برج، فکانوا دائما علی حذر و أهبهٔ. و من هذه الابراج برج مدیانو Mediano المشرف علی وادی انترمون Entremon و أبراج أبیزنده Abizanda و ارتازونه Artasona و استادیلا Estadilla علی وادی الغراده Elgrado و أبراج أولفینا Olvena و بینابار Benabarre و الساموره Alsamora و هی فی وادی «ریبارغورزانه» المتقدم ذکرها، و کانت علی وادی بلاریزا Pallaresa قلاع للعرب لأن هؤلاء طاردوا الاسبانیول، لأوائل الفتح، إلی أن أقبعوهم فی الکهوف و المغاور. و سیأتیک خبر صخرهٔ بیلای التی آوی إلیها بیلای، و لم یبق معه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۱۳

سوی ثلاثین علجا، و الاسبانیول یقولون لهذه الصخرهٔ صخرهٔ «کوفا دونقه» Covalouga و کان بطل آخر یسمی غرسی شیمینیس Garci- Jimenez قد لجأ بجماعهٔ إلی أعالی بلاد أراغون، فطاردهم عبد الرحمن الأموی، و أرسل جیشا، فاستولی علی بلدهٔ جاقهٔ Jaca و اکتسح وادی أراغون، و دمّر قصبهٔ أنسه Ainsa عند ملتقی نهری «آره» و «سنسکه».

و لکن إلی الغرب من جاقهٔ، فی بریهٔ عاصیهٔ، اجتمع فلّ المشرّدین، علی رأسهم جوان اتارس Atares و کان من رفاق لذریق آخر من ملوک القوط، و صار کل من انهزم ینضم إلی هؤلاء الشذاذ.

ثم زحف غرسی المذکور و معه خمسمائهٔ مقاتل، فاجتاز وادی جلق الی وادی آره، و هجم علی العرب بغتهٔ بقرب «أنسهٔ» فهزمهم، و انتعش بذلک أصحابه، و بایعوه باسم ملک سوبرار به Sobrarbe و جعلوا أنسهٔ قاعدهٔ للمملکهٔ الجدیدهٔ. و لما کان عددهم قلیلا لم یکونوا فی بادیء الأمر یجرءون علی الخروج من جبالهم التی کانت تقاتل معهم، و لکن بفتن العرب بعضهم مع بعض بصورهٔ مستمرهٔ، کانت تلوح للاراغونیین کل یوم غرّهٔ فینتهزونها، و ینحدرون إلی الأمام، و یأخذون قلعهٔ بعد قلعهٔ، و یدمرون حصنا بعد حصن، إلی أن بلغوا مدینهٔ وشقهٔ Huesca ، و جعلوها قاعدهٔ مملکهٔ سوبراربه، ثم صارت بعد ذلک تسمی مملکهٔ اراغون، و کان استرجاع الاسبانیول لوشقهٔ سنهٔ ۱۰۹۶ بعد حصار شهیر قتل فیه ملک اراغون شانجهٔ رامیریس.

و فی وشقهٔ آثار قدیمهٔ کثیرهٔ.

(۸- ج ثان)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۱۴

سرقسطهٔ أو الثغر الأعلی و بنبلونهٔ Pampelonne, Saragosse او Zaragoza

اشارهٔ

قد تقدم لنا ذکر منبع وادی ابره، و قول الناس إن أصله راشح من وادی «هیجار» حتی قالوا إنه اذا جرت سیول بسبب الزوابع اضطرب لها و تعکرماء هیجار یتعکر أیضا ماء ابره. و علی کل حال فابره یمده وادی «هیجار» و منبع «رینوزهٔ»، و هو حیاهٔ مملکهٔ أراغون، و قسم من کتلونیهٔ. و کلما تقدم إلی الشرق تنضم الیه أنهر من الشمال و من الیمین، و لا سیما الأنهر التی تأتیه من الشمال، فهی ذات بال، و ینحدر الی أراغون من البیرانس میاه لا تحصی أنهارها.

و من المدن المعدودهٔ فی تلک الناحیهٔ مدینهٔ بنبلونهٔ ، یقال إن الرومانیین

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۱۵

أحدثوها، ثم استولی علیها القوط، ثم العرب سنهٔ ۷۳۸، و لکن العرب لم تطل مدهٔ استیلائهم علیها، قیل إنهم لم یلبثوا فیها إلا بضع عشرهٔ سنهٔ، و إن النباریین استرجعوها، ثم استغاثوا بشارلمان الذی جاء من فرنسهٔ، و حاصر سرقسطهٔ، فرده العرب عنها، ففی أثناء رجوعه، کان النباریون و البشکونس قد رأوا من جیشه ما أثار حفائظهم، فکمنوا له فی الجبال و أوقعوا به.

و لا تزال بنبلونهٔ حافظهٔ حصونها و آثارها القدیمهٔ، و هی أهم مدینهٔ فی تلک الجبال.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۱۶

و موقعها علی نهر آرغه Arag و تأتی بعدها مدینهٔ جاقهٔ، و فیها أیضا قلاع و حصون و أبراج. و من تلک الجبال یخرج نهر جلّق Gallego الذی یمر بأراضی سرقسطهٔ، و یتصل بابره. فأما سرقسطهٔ فهی علی الضفهٔ الیمنی من ابره، و لها ربض علی الضفهٔ الیسری منه. و یقال لهذا الربض الطاباس Altavas ، و بین البلدهٔ و الربض جسر حجر

و سرقسطهٔ بلدهٔ کبیرهٔ سکانها یناهزون ۱۲۰ ألف نسمهٔ، و فیها مدرسهٔ جامعهٔ، و دار أسقفیهٔ، و هی مرکز قیادهٔ جیش أراغون، و ضواحیها تشرب من القناهٔ التی یقال لها القناهٔ السلطانیهٔ التی شقها رجل یقال له بینیاتلّی Pignatelli ، و له بسرقسطهٔ تمثال.

و كل من نهر هورفه Huerva و ابره و جلق يمر بأرض سرقسطة. و من سرقسطة يسرح النظر فى بسائط أراغون

و سرقسطة مدينة جيدة الهواء، معتدلة لا يشتد الحر فيها و لا البرد. و منها قسم جديد، و قسم لا يزال على قدمه. و كان العرب يبالغون بمحاسنها، و قد مر بنا قولهم إن الحيّات لا تعيش فيها، و إنه إذا جيء إليها بأفعى لا يلبث أن يموت حالا. و قالوا إن الفواكه فيها تبقى مدة طويلة و لا تتعفن، و لكننا لم نجد لها هذه الأوصاف فى كتب الافرنج. و فيها من الكنائس الشيء الكثير، و أعظمها كنيسة سيو Seo قد بنيت على أنقاض المسجد الأعظم الذى كان للمسلمين، و يقال إن بانى هذا

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۱۷

المسجد هو التابعى حنش بن عبد اللّه الصنعانى رضى اللّه عنه، و إنه توفى سنة ۱۰۰ للهجرة، و دفن مع أحد أصحابه بازاء المحراب. ثم إن هذا المسجد ضاق عن جماعة المسلمين، فوسعوه سنة ۲۴۲، فى أيام الأمير محمد بن عبد الرحمن الأموى. و لما استرجع النصارى سرقسطة هدموا المسجد، و لم يبقوا من بنائه إلا القليل، و بنوا الكنيسة العظمى سيو على مقتضى الفن القوطى، و أتقنوا بناءها إلى النهاية. و من الغريب أن فيها رواقا من النحاس الأصفر، هو أبدع شيء فيها، قد رأيته عند ما زرت سرقسطة، و شاهدت هذه الكنيسة. و البنّاء الذى بنى هذا الرواق هو مهندس عربى اسمه الرامى Alrami ، صنعه سنة ۱۴۹۸ على ما فى دليل بديكر

و فى هذه الكنيسة قبر فرنندو حفيد الملك فرديناند الكاثوليكى. و الكنيسة و إن كانت على طرز البناء القوطى، ففيها كثير من الزليج و الصنعة العربية، و ذلك أن سرقسطة لا تزال حافظة مسحة عربية قوية، كان السبب فيها أنه لما تغلب أهل أراغون على العرب، و أخرجوهم من سرقسطة، بقى كثير من صناع العرب ساكنين فى المدينة لأجل أسباب معيشتهم، و كانت لهم علاقات وطيدة مع المسيحيين من أهل سرقسطة. و كذلك بقى فيها اليهود الذين كانت ثقافتهم عربية، فلم يبرحوا المدينة.

ثم لما استولى فرديناند و ايزابلّا على غرناطة، و ضيّقوا على مسلمى الجنوب ذلك التضييق الفاحش، لم يجدوا لزوما لمثل هذا التضييق فى الجهات الشمالية، حيث المسلمون مبعثرون فى مدن متعددة، و لم تكن لهم أدنى قوة سياسية هناك، فمن أجل هذا بقى مسلمون كثيرون، و يهود كثيرون، فى سرقسطة و برشلونة. و كان منهم صناع كثيرون متمسكون بتقاليدهم الشرقية. و كانت لهم آثار كثيرة لا تزال محفوظة إلى الآن. و من أهم هذه الآثار هو حائط القرميد الذى فى كنيسة السيو، و كذلك برج الساعة الذى بنى فى زمن الملك فرديناند، و ثبت نحوا من أربعمائة سنة، ثم تداعى إلى الخراب، فهدموه خوفا من خطر سقوطه و هناك برج آخر لكنيسة سان ميشال

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۱۸

المعروفة بسان ميشال النباريين، فهو أيضا مصنوع بالقرميد و الزليج. و قبة الجرس فى كنيسة المجدلية أصلها منارة جامع، و هى مزينة بالزليج و الفسيفساء

و من مبانى العرب المشهورة فى سرقسطة، المحفوظ منها جانب إلى اليوم، قصر الجعفرية، شرقى البلدة، على ضفة ابره. و هو الآن ثكنة عسكرية. قرأت فى دليل بديكر أن بانيه هو أبو جعفر أحمد، بناه فى القرن الحادى عشر للمسيح، و لم أطلع على ترجمة لأبى جعفر أحمد هذا، و يغلب على ظنى أن بانى هذا القصر هو المقتدر باللّه بن هود، ملك سرقسطة، و قد كان يكنى بأبى جعفر فقيل لقصره: الجعفرية، نسبة إليه.

و كذلك كان يقال للمستعين الثانى ابن هود «أبو جعفر»

و قد زرت هذا القصر فى شهر يونيو سنة ۱۹۳۰، فلم أجد فيه من آثار العرب المحفوظة سوى جامع صغير و مقصورة. و فى هذا القصر الغرفة التى ولدت فيها سنة ۱۲۷۰ القديسة اليصابات ملكة البرتغال. و بالاختصار فمن جهة الصنعة تتلاقى فى سرقسطة أوربة و آسية. و فى قصر الجعفرية مثال بارز لهذا الأمر. و قد كان ملوك أراغون بعد أن استولوا على سرقسطة، جعلوا إقامتهم فى هذا القصر، ثم صار مركزا لديوان التفتيش. و سنة ۱۸۰۹ فى أثناء الحرب بين الفرنسيس و الاسبانيول، تهدم الجانب الأعظم من الجعفرية، ثم رمموه، و جعلوه ثكنة للعساكر.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۱۹

و من المبانى المشهورة فى سرقسطة كنيسة سيدة بيلار Pilar و هى الكنيسة الثانية بعد كنيسة السيو فى تلك البلدة، و قبابها مزخرفة بالزليج العربى، و فيها العمود الذى يزعمون أنه تجلت عليه السيدة العذراء للحوارى يعقوب، عند ما كان ذاهبا إلى شنت ياقب، و فى هذه الكنيسة من الصنعة و الزخرف، و فى خزانتها من الكنوز ما يعجز القلم عن وصفه. و هناك كنيسة ثالثة شهيرة يقال لها سان بابلو، و لها برج مبنى على الطرز العربى، و فيه كثير من الزليج الأخضر و الأبيض.

و فى سرقسطة حارات جديدة بشوارع واسعة، على الطراز الحديث، و لكن لا يزال فيها أيضا حارات قديمة، ذات شوارع ضيقة، و أما القناة الامبراطورية المشتقة من ابره فانما سميت بذلك نسبة للامبراطور شارلكان، و كان الابتداء بشقها سنة ۱۵۲۸، و هى تتبع الضفة اليمنى من ابره، و طولها ۸۸ كيلومترا.

و بساتين سرقسطة غاية فى البداعة، فيها التين و الزيتون و اللوز و الكرم و أصناف الفواكه، و أما نهر جلق فأصل اسمه عند الاسبان غالّيقو Gallego و لكن العرب قالوا له جلق لأنه كاسم دمشق التى يقال لها جلق. و جاء فى نفح الطيب أن موسى بن نصير لما وصل إلى سرقسطة و شرب من مائها، استعذبه جدا، و قال إنه لم يشرب بالأندلس أعذب منه، و سأل عن اسم النهر الذى منه هذا الماء، فذكروا له اسمه، فقال: إذا هذا نهر جلق، و هذه غوطة دمشق، لأن البساتين التى تحدق بسرقسطة تشبه غوطة الشام

و جاء فى معجم البلدان لياقوت الحموى عن سرقسطة ما يلى:

سرقسطة، بفتح أوله و ثانيه، ثم قاف مضمومة، و سين مهملة ساكنة، و طاء مهملة: بلدة مشهورة بالاندلس، تتصل أعمالها بأعمال تطيلة، ذات فواكه عذبة، لها فضل على سائر فواكه الأندلس، مبنية على نهر كبير، و هو نهر منبعث من جبال القلاع، و قد انفردت بصنعة السّمور، و لطف تدبيره، يقوم فى طرزها بكمالها، منفردا بالنسج فى منوالها، و هى الثياب الرقيقة المعروفة بالسرقسطية. هذه خصوصية لأهل

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۲۰

هذا الصقع. و هذا السمور المذكور هنا لا أتحقق ما هو، و لا أى شىء يعنى به:

إن كان نباتا عندهم، أو وبر الدابة المعروفة؟ فان كانت الدابة المعروفة فيقال لها الجند بادستر أيضا، و هى دابة تكون فى البحر، و تخرج إلى البر و عندها قوة ميز.

و قال الأطباء: الجند بادستر حيوان يكون فى بحر الروم، و لا يحتاج منه إلا الى خصاه، فيخرج ذلك الحيوان من البحر، و يسرح فى البر، فيؤخذ و يقطع منه خصاه، و يطلق، فربما عرض له الصيادون مرة أخرى، فاذا علم أنهم ما سكوه، استلقى على ظهره، و فرّج بين فخذيه، ليريهم موضع خصيته خاليا، فيتركونه حينئذ.

و فى سرقسطة معدن الملح الذرّانى، و هو أبيض صافى اللون، أملس خالص، و لا يكون فى غيرها من بلاد الأندلس.

قال: و لها مدن و معاقل، و هى الآن بيد الافرنج، صارت بأيديهم منذ سنة ۵۱۲ انتهى.

ثم ذكر من ينسب الى سرقسطة من العلماء، و سنأتى على هذا البحث. و قد تقدم فيما نقلناه عن نفح الطيب ما ذكره العرب من مزايا هذه المدينة، و قالوا إنها هى أم تلك الكورة التى يقال لها الثغر الأعلى، و كانت تسمى بالبيضاء. و نقلوا عن الحجارى فى كتابه «المسهب» أن السّمور الذى يعمل من وبره الفراء الرفيعة، يوجد فى البحر المحيط بالأندلس، من جهة جزيرة برطانية، و يجلب إلى سرقسطة، و يصنع بها. جاء فى نفح الطيب: و لما ذكر ابن عالب و بر السمور الذى يصنع بقرطبة قال: هذا السمور المذكور هنا لم أتحقق ما هو، و لا ما عنى به إن كان هو نباتا عندهم، أو بر الدابة المعروفة، فان كانت الدابة المعروفة، فهى دابة تكون فى البحر، و تخرج إلى البر، و عندها قوه ميز. و قال حامد بن سمحون الطبيب، صاحب كتاب «الأدوية المفردة»: هو حيوان يكون فى بحر الروم، و لا يحتاج منه إلا إلى خصاه، فيخرج الحيوان من البحر فى البر، فيؤخذ، و تقطع خصاه و يطلق، فربما عرض للقناصين مرة أخرى، فاذا أحس بهم، و خشى أن لا يقوتهم، استلقى

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۲۱

على ظهره، و فرّج بين فخذيه، ليرى موضع خصيته خاليا، فاذا رآه القناصون كذلك تركوه. قال ابن غالب: و يسمى هذا الحيوان أيضا الجند بادستر، و الدواء الذى يصنع من خصييه هو من الأدوية الرفيعة، و منافعه كثيرة. الخ

قلنا: أنت ترى أن هذه العبارات هى عبارات ابن غالب فى وصف هذا الحيوان، و هو الذى قال: و هذا السمور المذكور هنا لا أتحقق ما هو، و لا أى شىء يعنى به.

و الحال أن ياقوت الحموى يذكر هذه العبارة بدون أن يرويها عن ابن غالب، بل يسوقها كأنها منه، و إنما تصرّف فى بعض جملها، و زاد و نقص. و بدلا من قول ابن سعيد: قال حامد بن سمحون الطبيب، جعل: قال الأطباء. فأخل ياقوت هنا بأمانة النقل

و أما أن سرقسطة لا تدخلها عقرب و لا حية، و إذا جيء إليها بشىء من ذلك مات لحينه، و أن القمح فيها لا يتففن و لو بقى مائة سنة، و أن العنب يؤكل فيها و لو تعلق ستة أعوام، و أنه لا يسوس فيها الخشب، و لا يدخل العث على أثوابها، صوفا كانت أو حريرا أو كتانا، إلى غير ذلك مما جاء فى كتب العرب، فلم أجد شيئا من هذه الأوصاف فى كتابات الاوربيين عن سرقسطة. و سألت عن ذلك بعض أدباء الأسبانيول فلم يجيبونى بأجوبة شافية

و جاء فى الانسيكلوبيدية الاسلامية ما ملخصه: سرقسطة مدينة من أسبانية، هى مركز مقاطعة سرقسطة اليوم، و قاعدة مملكة اراغون فى القديم، واقعة على يمين نهر ابره، ارتفاعها عن البحر ۱۸۴ مترا، و هى فى وسط بقعة خضراء بديعة، و اسمها سرقسطة هو الاسم الذى أعطاه إياها أغسطس الرومانى، مشتق من سيزارية أو غسطة Caesarea Ongusta فالعرب قالوا لها سرقسطة، و النسبة إليها عندهم سرقسطى، و منذ فتحها العرب إلى أن استرجعها المسيحيون كانت تعد من قواعد المملكة الاسلامية الكبرى، و بسبب موقعها الجغرافى كانت مركز الثغر الأعلى. و فى أيام الادريسى، أى القرن الثانى عشر، كانت معمورة جدا، و كان يقال لها المدينة البيضاء، نظرا لبياض أسوارها، و كانت فواكهها معدودة

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۲۲

من أحسن فواكه الأندلس، و كان فرو السمور الذى يصنع بها مشهورا فى كل العالم الاسلامى.

و قد استولى العرب على سرقسطة سنة ۹۴ للهجرة، وفق ۷۱۲، بعد أخذهم طليطلة بقليل، زحف إليها موسى بن نصير ففتحها، و فتح القصاب، و الحصون التى حولها. و روى ايزيدور الباجى أن العرب عاثوا فيها، و عاملوا أهلها بأقصى الشدة.

و فى أيام يوسف بن عبد الرحمن الفهرى أمير الأندلس كانت من القواعد الكبار، و تولى عليها الصميل بن حاتم، و كان ذلك سنة ۱۳۲. و لما جاء شارلمان يحاول فتحها سنة ۷۷۸ مسيحية، كان فيها واليا الحسين بن يحيى الخزرجى، فحاصرها شارلمان، فامتنعت عليه، و إذ ذاك جاء الخبر إلى شارلمان من بلاد الرين بخطب أوجب انصرافه إلى بلاده، فقفل بعساكره، و لما صار إلى مضيق

رونسفو Rancevaux کمن له هناک البشکنس و أوقعوا بجیشه، و کانت وقیعة شنیعة تخلد ذکرها بأنشودة رولان.

و فی سنة ۱۶۴ زحف الیها عبد الرحمن الداخل ففتحها، و لکنها عادت فخرجت من أیدی الأمویین، فسرح الیها هشام سنة ۱۷۵ جیشا عقد لواءه لعبید اللّه بن عثمان، فاستولی علیها، ثم عادت فانتقضت سنة ۱۸۱، و کان خلائف قرطبة یسرّحون الیها الزحف بعد الزحف، فتارة ینجحون و تارة یفشلون، و فی أواخر القرن الثامن عظم أمر عائلة یقال لها بنو قصیّ، فاستولت علی أراغون، و هی عائلة اسبانیولیة دانت

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۲۳

بالاسلام، و أحد رؤساء هذه العائلة موسی بن فورتونیو Fortinio صهر اینیقوار یستهInigo Arista ، أول ملک علی بنبلونة، انحاز الی الامیر هشام الأموی، و ساعده علی استرجاع سرقسطة. ثم إن موسی الثانی من أفراد هذه العائلة کان والیا علی تطیلة و قائدا لجیوش عبد الرحمن الثانی التی کانت تغیر علی حدود الافرنجة، و قد کان لموسی هذا مواقف جهاد فی رد عادیة النور ماندیین الذین کانوا نزلوا فی البرتغال

و سنة ۸۵۲ لما تولی الأمیر محمد الأموی کان موسی بن قصی عاملا له علی سرقسطة و تطیلة و وشقة، و کان أشبه بأمیر مستقل، و طالما تبادل الهدایا مع ملوک النصاری، مثل شارل الأصلع، ملک فرنسة، إلا أنه فی سنة ۸۶۰ تغلب أوردونة الأول ملک لیون علی موسی، و لم یلبث أن قتل بعد ذلک بسنتین، و بعد موته انتقض بنو قصی علی خلائف قرطبة. فعول الأمیر محمد الأموی علی التجیبیین لا دخال بنی قصی فی الطاعة، و ولی عبد الرحمن التجیبی علی الثغر الأعلی.

و التجیبیون عائلة عربیة استقرت فی سرقسطة من أول الفتح (و کانت أهالی سرقسطة و نواحیها عربا صراحا کما هو معلوم فی التاریخ).

و فی سنة ۸۸۸ بلغ الأمیر عبد اللّه الأموی خبر مکیدة تدبّر علیه فی سرقسطة، فولی محمد بن عبد الرحمن التجیبی الملقب بالأنقر، و أمره بالفتک بعامل سرقسطة، فأنفذ الأمر، و لکنه استبد بالامارة، و قتل محمد بن لب زعیم بنی قصی، و توارث الامارة عقبه إلی زمن

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۲۴

عبد الرحمن الناصر، الذی أحسن إلی التجیبیین، و لکن أحدهم محمد بن هاشم خلع الطاعة سنة ۹۳۴، و انضم الی رومیروه الثانی ملک لیون، و إلی ملک نبارة، و أثار جمیع أهالی الثغر الأعلی علی الخلیفة، فزحف الخلیفة بنفسه، و أخذ قلعة أیوب عنوة، و حاصر سرقسطة و ضیق علیها، إلی أن لاذ محمد بن هاشم بطلب العفو، فعفا الناصر عنه، و أقره علی إمارته، و خلفه ابنه یحیی التجیبی، الذی صار من قواد الناصر، و ابنه الحکم المستنصر. و تولی سرقسطة سنة ۹۷۵.

و فی أیام حجابة المنصور بن أبی عامر أراد عامل سرقسطة عبد الرحمن بن مطرف ابن محمد بن هاشم التجیبی أن یشق عصا الطاعة، فتغلب علیه المنصور و قتله سنة ۹۸۹.

و لما سقطت الخلافة فی قرطبة کان الوالی علی سرقسطة أحد أحفاد یحیی المذکور، و خلفه ولده المنذر، الذی اتفق مع الصقالبة علی البربر، و أعلن نفسه ملکا علی سرقسطة، و تعاهد مع ملوک قشتالة و برشلونة، و فی أیامه استتبت الراحة فی سرقسطة و ازداد عمران البلدة، و بلغت أوج مجدها.

و کان للمنذر التجیبی هذا أبهة ملک، و نعمة عیش، تغنت بهما الشعراء. و من جملتهم ابن درّاج القسطلی. و استمر حکم المنذر إلی سنة ۱۰۲۳ مسیحیة، فخلفه ابنه المظفر، و لم تطل مدته، فخلفه ابنه المنذر الثانی، معزّ الدولة، فاستمرت إمارته عشر سنوات. ثم خرج عن طاعة الخلیفة هشام الثانی، فقتله ابن عمه عبد اللّه بن الحکم، و کاد یستولی علی الامارة، فثار به الأهالی، و اشتعلت الفتنة بینهم، حتی جاء عامل لاردة، أبو أیوب سلمان بن محمد بن هود، فدخل البلدة، و مهد الأمور، و استأثر بالإمارة لنفسه، ثم اتخذ لقب المستعین، و هو مبدأ دولة بنی هود، التی کان مرکزها سرقسطة، و کان یتبعها لاردة و طلیطلة، و قلعة أیوب. و کانت وفاة المستعین هذا سنة ۴۳۸، وفق ۱۰۴۶، و خلفه أحمد المقتدر سیف الدولة إلی سنة ۴۷۴، ثم یوسف المؤتمن إلی سنة ۴۷۸، ثم أحمد المستعین الثانی. و قتل فی معرکة بینه و بین النصاری اسمها معرکة فلتیرةValtierra ، و خلفه ابنه عبد الملک عماد الدولة، و فی أیامه انتزع

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۲۵

سرقسطة

ملعب الثیران فی سرقسطة

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۲۶

النصاری سرقسطة من أیدی المسلمین فی ۴ رمضان سنة ۵۱۲

قال لاوی بروفنسال: إنه لا یوجد عندنا معلومات کافیة عن أیام دولة بنی هود، و إن أرقام التواریخ المتعلقة بهم یناقض بعضها بعضا. و قد ثبت أنه قبل استیلاء النصاری علی سرقسطة بتسع سنوات کان جیش المرابطین قد احتلها، و أدخلها تحت حکم علی بن یوسف بن تاشفین، و ذلک فی أول ذی القعدة سنة ۵۰۳

و لم یبق من آثار المسلمین فی سرقسطة شیء کثیر، لأنها بمرور الأعصر تهدمت مرارا، و بنیت مرارا، بکثرة ما وقع علیها من المحاصرات الشدیدة، أما کنیسة السیو المبنیة مکان الجامع الأعظم ففی الشمال الشرقی منها حائط مزیّن بالزلیج، یظهر أنه من أیام العرب . و روی بعض المؤرخین و الجغرافیین أن بانی المسجد الأعظم الذی فی محله بنیت کنیسة السیو هو التابعی حنش بن عبد اللّه الصنعانی ، المتوفی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۲۷

نهر أبرهٔ فی سرقسطهٔ

کنیسهٔ السیو فی سرقسطهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۲۸

سنهٔ مائهٔ للهجرهٔ. و الآن لا یوجد بناء عربی جدیر بالذکر فی سرقسطهٔ سوی الجعفریهٔ نسبهٔ إلی جعفر أو ابن جعفر، و لا نعلم من هو. (قلت: یظهر لی أنها من بناء المقتدر أو المستعین الثانی ابن المؤتمن بن هود و کان یقال لکل منهما أبو جعفر. و اللّه أعلم).

فهذا البناء حصلت فیه تغییرات کثیرهٔ، و تهدم جانب منه سنهٔ ۱۸۰۹، و لم یبق منه سوی مسجد صغیر: ۲۲ مترا مربعا، فوقه قبهٔ بدیعهٔ علوها ۱۴ مترا قائمهٔ علی أعمدهٔ من المرمر، لها قواعد بدیعهٔ، و له محراب بحفر و تنزیل. و یغلب علی الظن أن الجعفریهٔ هی من جملهٔ أبنیهٔ بنی هود التی لم نحفظ منها إلا اسم قصر السرور

و ممن ینتسبون إلی سرقسطهٔ من العلماء المحدّث الکبیر أبو علی الحسین بن محمد ابن فیرّه بن حیون الصدفی، المعروف بابن سکرهٔ، ولد سنهٔ ۴۵۲، و قتل شهیدا فی واقعهٔ کتندهٔ سنهٔ ۵۱۴، و لأجل تراجم تلامیذه جمع ابن الأبار المعجم الذی نشره قدیرهٔ فی المجلد الرابع من المکتبهٔ العربیهٔ الأسبانیهٔ. اه.

قلنا. و کان لبنی هود فی سرقسطهٔ قصور متعددهٔ لم یبق لها أثر، منها دار السرور و منها قصر الذهب، اللذان یقول فیهما ابن هود:

قصر السرور و مجلس الذهب‌بکما بلغت نهایهٔ الطرب

و جاء فی صبح الأعشی ذکر سرقسطهٔ قال: قال فی تقویم البلدان. سرقسطهٔ بفتح السین و الراء المهملتین، و ضم القاف، و سکون السین الثانیهٔ، و فتح الطاء المهملهٔ، و هاء فی الآخر: مدینهٔ من شرقی الأندلس، موقعها فی أواخر الاقلیم الخامس من الأقالیم السبعهٔ، قال ابن سعید: حیث الطول إحدی و عشرون درجهٔ و ثلاثون

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۲۹

دقیقهٔ، و العرض اثنتان و أربعون درجهٔ و ثلاثون دقیقهٔ، قال فی تقویم البلدان:

و هی قاعدهٔ الثغر الأعلی، و هی مدینهٔ أزلیهٔ بیضاء فی أرض طیبهٔ، قد أحدقت بها من بساتینها زمردهٔ خضراء، و التف علیها أربعهٔ أنهار، فأضحت بها مرصعهٔ مجزّعهٔ، و لها متنزهات. منها قصر السرور، و مجلس الذهب.

ثم قال فی محل آخر: و أما سرقسطهٔ و الثغر فاستولی علیهما بقیهٔ بنی هود، إذ کان منذر بن یحیی بن مطرّف بن عبد الرحمن بن محمد بن هاشم التجیبی، صاحب الثغر الأعلی بالاندلس، و کانت دار إمارته سرقسطهٔ. و لما وقعت فتنهٔ البربر آخر أیام بنی أمیهٔ، استقل منذر هذا بسرقسطهٔ و الثغر، و تلقب بالمنصور، و مات سنهٔ أربع عشرهٔ و أربعمائهٔ، و ولی مکانه ابنه یحیی. و تلقب بالمظفر، و کان أبو أیوب سلیمان ابن محمد بن هود بن عبد اللّه بن موسی مولی أبی حذیفهٔ الجذامی من أهل نسبهم مستقلا بمدینهٔ تطیلهٔ و مدینهٔ لاردهٔ، من أول الفتنهٔ، و جدهم هود هو الداخل الی الأندلس، فتغلب سلیمان المذکور علی المظفر یحیی بن المنذر، و قتله سنهٔ إحدی و ثلاثین و أربعمائهٔ، و ملک سرقسطهٔ و الثغر من أیدیهم، و تحول إلیها، و تلقب بالمستعین و استفحل ملکه. ثم ملک بلنسیهٔ و دانیهٔ، و ولی علی لاردهٔ ابنه احمد المقتدر، و مات سنهٔ ثمان و ثلاثین و أربعمائهٔ، فولی ابنه احمد الملقب بالمقتدر سرقسطهٔ و سائر الثغر الأعلی، و ولی ابنه یوسف الملقب بالمظفر لاردهٔ، و مات احمد المقتدر سنهٔ اربع و سبعین لتسع و ثلاثین سنهٔ من ملکه. فولی بعده ابنه یوسف المؤتمن، و کان له الید الطولی فی العلوم الریاضیهٔ، و ألّف فیها التآلیف الفائقهٔ، مثل «المناظر» و «الاستکمال» و غیرهما، و مات سنهٔ ثمان و سبعین و أربعمائهٔ. و ولی بعده ابنه احمد الملقب بالمستعین، و لم یزل أمیرا بسرقسطهٔ إلی أن مات شهیدا سنهٔ ثلاث و خمسمائهٔ، فی زحف ملک الفرنج إلیها. و ولی بعد ابنه عبد الملک، و تلقب عماد الدولهٔ، و زحف الیه الطاغیهٔ أذفنش ملک الفرنج، فملک منه سرقسطهٔ، و أخرجه منها و استولی علیها سنهٔ ثنتی عشرهٔ و خمسمائهٔ، و مات سنهٔ ثلاث عشرهٔ. و ولی ابنه أحمد، و تلقب سیف الدولهٔ (۹- ج ثان)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۳۰

صورهٔ بنبلونهٔ

صورهٔ بنبلونهٔ (منظر عمومی)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۳۱

و المستنصر، و بالغ فی النکایهٔ فی الطاغیهٔ ملک الفرنج، و مات سنهٔ ست و ثلاثین و خمسمائهٔ. و کان من ممالک بنی هود هؤلاء طرطوشهٔ، و قد کان ملکها مقاتل أحد الموالی العامریین سنهٔ ثلاث و ثلاثین و أربعمائهٔ، و مات سنهٔ خمس و أربعین. و ملکها بعده یعلی العامری، و لم تطل مدته، و ملکها بعده نبیل أحدهم، إلی أن نزل عنها لعماد الدولهٔ أحمد بن المستعین بن هود سنهٔ ثنتین و خمسین و أربعمائهٔ، فلم تزل فی یده و ید بنیه بعده إلی أن غلب علیها العدو المخذول فیما غلب علیه من شرق الأندلس. انتهی.

و جاء فی کتاب «أخبار مجموعهٔ» أقدم کتاب فی تاریخ الأندلس، کتب فیما یظهر لعهد المستنصر بن الناصر الأموی- کلام عن مدینهٔ سرقسطهٔ و ما جری بها من الحوادث، لأول الفتح الأموی، قال: ثار سلیمان الأعرابی بسرقسطهٔ، و ثار معه حسین بن یحیی الأنصاری، من ولد سعد بن عبادهٔ، فبعث إلیه الأمیر (عبد الرحمن الداخل) ثعلبهٔ بن عبد، فی جیش، فنازل أهل المدینهٔ و قاتلهم أیاما.

ثم إن الأعرابی طلب الفرصهٔ من العسکر، فلما وضع الناس عن أنفسهم الحرب، و قالوا قد أمسک عن الحرب، و أغلق أبواب المدینهٔ؛

لم يشعر الناس حتى هجم على ثعلبة فأخذه فى المظلة، فصار عنده أسيرا؛ و انهزم الجيش، فبعث به الأعرابى الى قارلة

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۳۲

فلما صار عنده، طمع فارلة فى مدينة سرقسطة من أجل ذلك، فخرج حتى حل بها، فقاتله أهلها و دافعوه أشد الدفع، فرجع إلى بلده. و خرج الأمير غازيا إلى سرقسطة، فقبل أن يبلغ الأمير سرقسطة عدا حسين بن يحيى الأنصارى على الأعرابى يوم جمعة، فقتله فى المسجد الجامع، و صار الأمر لحسين وحده فنزل به الامير، و كان عيسون بن سليمان الاعرابى قد هرب إلى أربونة. فلما بلغه نزول الأمير بسرقسطة أقبل فنزل خلف النهر، فنظر يوما إلى قاتل أبيه قد خرج عن المدينة، و صار على جرف الوادى، فأقحم عيسون فرسا له كان يسميه الناهد، و قتله، ثم رجع إلى أصحابه، فسمى ذلك الموضع إلى اليوم مخاضة عيسون، ثم استدعاه الأمير حتى صار فى عسكره، و حارب سرقسطة معه، فلما ضاق أهل المدينة من الحصار طلب حسين الصلح، و أعطى ابنه رهينة، فقبل ذلك الأمير منه، و رجع عنه. و كان اسم ابنه ذلك سعيدا، و كان نجدا، فلم يقم فى عسكر الأمير إلا يوما، حتى أعمل الحيلة فهرب إلى أطيان له بأرض بلبارش، و مضى الأمير فدوّخ بنبلونة، و قلنبرة، و كر على البشكنس، ثم على بلاد الشرطانيس، فحل بابن بلاسكوط، فأخذ ولده رهينة، و صالحه على الجزية. (إلى أن يقول): إن حسين بن يحيى الأنصارى متولى سرقسطة، عاد إلى نفاقه، قال: فخرج اليه الأمير عازيا، و نصب على سرقسطة المجانيق، فيقال إنه حفها بستة و ثلاثين منجنيقا، و ضيق على أهلها أشد الضيق. فترامى القوم اليه، و أسلموا اليه حسينا، فلم يقتل من أهل المدينة غيره، و غير رجل من أهلها يقال له رزق من البرانس. انتهى

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۳۳

ملاقاة سليمان الأعرابى مع شارلمان

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۳۴

صورة نهر أرقا فى بنبلونة

و قد اشتهرت سرقسطة من قديم الدهر بشدة المقاومة لمن يحاصرها، فقبل الفتح العربى كان قد غزاها سنة ۵۳۳ شيلد برت Childeberte ، ملك الافرنج، و كذلك كلوتار الثانى Clotaire ، و قاومتهما مقاومة خارقة للعادة. و لما جاءها شارلمان بنفسه عجز عنها، و كثيرا ما زحف إليها بنو أمية بجيوشهم فلم ينالوا منها وطرا. و لما استرجعها أذفنش الأول ملك اراغون من أيدى العرب، و استمرت الحرب عليها خمس سنوات؛ و ما دخل الاسبانيول سرقسطة إلا بعد حصار شديد، اتصل تسعة أشهر.

و من أشد مدافعاتها المشهورة الدفاع الذى دافعت به الفرنسيس سنة ۱۸۰۸ و ۱۸۰۹، و ذلك فى حرب الاستقلال، فقد زحف إليها الفرنسيس بجيش جرار، يقوده أربعة قواد، كل منهم برتبة مارشال. و كان الذين تولوا كبر المقاومة: شابا من أهلها اسمه بلافوكس Palafox ، و قسيسا اسمه سنت ياغوساس، و رجلا كان يقال له العم، و اسمه جورج ايبور Ibort ، و انضم إليهم اثنان من الفلاحين، أحدهما اسمه ماريانو سيريزو Cerezo ، و الآخر مارين. فهؤلاء أثاروا حمية الأهالى، و وقفت البلدة كلها وقفة

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۳۵

صورة بنبلونة

الرجل الواحد فى وجه الفرنسيس، و بعد حصار شهرين اضطر المارشال لفقر Lefepvre أن يرفع الحصار. ثم عاد اليها الفرنسيس بجيش عدده ثلاثون ألفا، و كان السرقسطيون قد زادوا تأهبهم للدفاع، و لكن لم يكن سور بلدتهم يعلو أكثر من ثلاثة إلى أربعة أمتار، فترك السرقسطيون الدفاع عن دير يسوع، على ضفة أبره من اليمين، و تركوا أيضا الدفاع عن دير «طوريروه» و جمعوا أنفسهم الى داخل المدينة، و بدأ القتال بشدة لم يسبق لها مثيل، فوضع الفرنسيس خمسين مدفعا تقذف بالنار الدائمة، الى أن خرقوا السور من ثلاث جهات. و فى ۲۲ يناير سنة ۱۸۰۹ دخل المارشال «لان» الى البلدة من جهة دير سنتا انغراسيه. و لكن الأهالى استمروا يقاومون عن بيت بيت، و يقاتلون فى شارع شارع، فقتل و جرح من الفريقين أربعة و خمسون ألف نسمة فى مدة ستين يوما. و لم تعول البلدة على الاستسلام إلا بعد أن فتكت بأهلها المجاعة و الأمراض. و قد لقبت سرقسطة من أجل ذلك الدفاع بالخالدة Inmortal .

و كذلك كأن لها موقف شديد فى الحرب الكارلوسية ضد الكارلوسيين

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۳۶

أما تاريخها القديم قبل العرب فالمعلوم منه أن السويفيين Sueves استولوا عليها سنة ۴۵۲، و أن القوط دخلوها سنة ۴۷۶، و أنها كانت فى زمن الأبيريين يقال لها «سالدوبه» Salduba ، و أن أغسطس قيصر رومة اعتنى بها، و من اسمه اشتق اسمها

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۳۷

من انتسب الى سرقسطة من أهل العلم

قال ياقوت الحموى فى المعجم: و ينسب الى سرقسطة أبو الحسن على بن ابراهيم ابن يوسف السرقسطى، قال السلفى: كان من أهل المعرفة و الخط. و كان بينى و بينه مكاتبة. و أنبل من نسب الى سرقسطة ثابت بن حزم بن عبد الرحمن بن مطرف بن سليمان بن يحى العوفى، من ولد عوف بن غطفان، سمع بالأندلس، ثم رحل الى المشرق هو و ابنه قاسم، فسمعا بمكة و مصر، و توفى ثابت بسرقسطة عن ۹۵ سنة، و كان مولده سنة ۲۱۷. و ابنه قاسم بن ثابت كان أعلم من أبيه، و أنبل و أروع، و يكنى أبا محمد، رحل مع أبيه فسمع معه، و عنى بجمع الحديث و اللغة، فأدخل الى الأندلس علما كثيرا. و يقال إنه أول من أدخل كتاب العين للخليل إلى الأندلس. و

ألف قاسم بن ثابت کتابا فی شرح الحدیث سماه کتاب الدلائل، بلغ فیه الغایهٔ من الاتقان، و مات قبل کماله، فاکمله أبوه ثابت بعده. قال ابن الفرضی: سمعت العباس بن عمرو الوراق یقول: سمعت أبا علی القالی یقول: کتبت کتاب الدلائل، و ما أعلم وضع فی الأندلس مثله. و لو قال إنه ما وضع فی المشرق مثله ما أبعد. و کان قاسم عالما بالحدیث و الفقه، متقدما فی معرفهٔ الغریب و النحو و الشعر، و کان مع ذلک ورعا ناسکا، أرید علی أن یلی القضاء بسرقسطهٔ فامتنع من ذلک، و أراد أبوه إکراهه علیه، فسأله أن یترکه یتروی فی أمره ثلاثهٔ أیام، و یستخیر اللّه فیه، فمات فی هذه الثلاثهٔ الأیام. یقولون إنه دعا لنفسه بالموت، و کان یقال إنه مجاب الدعوهٔ. و هذا عند أهله مستفیض. قال الفرضی: قرأت بخط الحکم المستنصر باللّه: توفی قاسم بن ثابت سنهٔ ۳۰۲ بسرقسطهٔ، و ابنه ثابت بن قاسم بن ثابت من أهل سرقسطهٔ، سمع أباه وجده، و کان ملیح الخط، حدّث بکتاب الدلائل، و کان مولعا بالشراب.

و توفی سنهٔ ۳۵۲. قال: وجدته بخط المستنصر باللّه أمیر المؤمنین، انتهی. قلنا: لا یخفی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۳۸

أن الحکم المستنصر بن عبد الرحمن الناصر کان معدودا من العلماء و الحکماء، و قد ترک آثارا من قلمه

قلنا: و ممن ینسب الی سرقسطهٔ من أهل العلم أبو عبد اللّه محمد بن یحی بن عبد الرحمن بن فرتش، ابن عم القاضی محمد بن اسماعیل، روی عن أبی عمر الطلمنکی، و القاضی أبی الحزم بن أبی درهم، و ابن محارب، و غیرهم. و استقضی ببلده، و کان فاضلا دیّنا عالما، أخذ الناس عنه. ولد سنهٔ ۳۹۰، و توفی سنهٔ ۴۸۰. ترجمه ابن بشکوال. و أبو عبد اللّه محمد بن یحیی بن سعید العبدری، یعرف بابن سماعهٔ، من أهل سرقسطهٔ و خطیبها، حدّث عن أبی عمر الطلمنکی و غیره، و حدّث عنه أبو علی بن سکّرهٔ، و قال: هو مشهور بالصلاح التام. و أجاز له. و قال: توفی فی سنهٔ ۴۷۲، و دفن هو و أبو الحسین بن القاضی أبی ولید الباجی، و صلی علیهما فی وقت واحد، و موضع واحد.

و أبو عبد اللّه محمد بن یحیی بن هاشم الهاشمی، سمع من القاضی محمد بن فرتش، و أبی القاسم مفرّج بن محمد الصدفی، و سمع بمصر من أبی العباس بن نفیس مسند الجوهری، و سئل عنه أبو علی بن سکرهٔ فقال: رجل صالح، کان یحفظ الموطأ و البخاری، و رأیته یقرأ من حفظه کتاب البخاری علی الناس فی ما بین العشائین بالسند و المتابعهٔ، لا یخل بشیء من ذلک. و أبو عبد اللّه محمد بن حارث بن أحمد بن منیوه النحوی، کان من جلّهٔ أهل الأدب، روی عن أبی عمر أحمد بن صارم الباجی، و حدث عنه أبو الحسن علی بن أحمد المقری، لقیه بغرناطهٔ سنهٔ ۴۷۳ و أخذ عنه. و أبو عبد اللّه محمد بن عبد الرحمن بن عبد اللّه المقری، روی عن أبی عبد اللّه بن شریح، و أبی عبد اللّه بن مهلب قال ابن بشکوال: أخذ عنه القراءات شیخنا القاضی الامام أبو بکر بن العربی، و ذکر أنه کان شیخا صالحا، و کان یقرىء الناس بحاضرهٔ إشبیلیهٔ، و توفی بعد سنهٔ ۵۰۰.

و أبو زید عبد الرحمن بن موسی بن محمد بن عقبی الکلبی، کان فقیها عالما زاهدا ورعا، لم یمسح علی الخفین قط، و کان مع ذلک یفتی بالمسح. و أراد المقتدر بن هود

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۳۹

أن یولیه الأحکام فأبی علیه، و حلف ألّا یقبلها، فأعفاه منها، و توفی سنهٔ ۴۶۸ فی المحرم. و أبو المطرف عبد الرحمن بن عمر بن محمد بن فرتش، کان فقیها أدیبا دیّنا عاقلا من أخط الناس، و کان فصیح اللسان، عارفا بعقد الشروط، و کتب لابن عمه القاضی محمد بن إسماعیل بن فرتش، و توفی سنهٔ ۴۶۸. ترجمه ابن بشکوال، و ترجم الذی قبله. و کذلک فی صلهٔ ابن بشکوال ترجمهٔ أبی زید عبد الرحمن بن شاطر، من أدباء سرقسطهٔ. قال: کان ذا فضل و أدب وافر و شعر، ثم انزوی و لزم الانقباض.

و من شعره:

و لائمهٔ لی إذ رأتنی مشمّراأهرول فی سبل الصبا خالع العذر

تقول: تنبه و یک من رقدهٔ الصبافقد دب صبح الشیب فی غسق الشعر

فقلت لها: کفی عن العتب و اعلمیبأن ألذّ النوم إعفاءهٔ الفجر

و من تراجم ابن بشکوال سیرهٔ أبی زید عبد الرحمن بن منتیل الأنصاری، من أهل سرقسطهٔ، کان صهر القاضی أبی علی بن سکرهٔ، و قد أخذ عنه أبو علی تبرکا به، روی عن القاضی محمد بن فرتش، و کان صالحا ورعا منقبضا، مقبلا علی ما یعنیه و یقربه من ربه عز و جل. و کان ممن یتبرک بلقائه، و کان أیضا أدیبا شاعرا، و من شعره:

سأقطع عن نفسی علائق جمهٔو أشغل بالتلقین نفسی و بالیا

و أجعله أنسی و شغلی و همتیو موضع سری و الحبیب المناجیا

و کتب الی القاضی أبی علی بن سکرهٔ:

کتبت لأیام تجد و تلعبو یصدقنی دهری و نفسی تکذب

و فی کل یوم یفقد المرء بعضهو لا بد أن الکل منه سیذهب

و أبو عبد اللّه محمد بن عبد العزیز بن أبی الخیر بن علی الأنصاری، من أهل سرقسطهٔ، سکن قرطبهٔ، روی بسرقسطهٔ عن القاضی أبی الولید الباجی، و اختص به؛ و عن القاضی أبی محمد بن فرتش، و عن أبی العباس العذری، و محمد بن سعدون

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۴۰

القروی، و أبی داود المقری، و کان عارفا بالأصول و الفروع، معنیا بالقراءات و تجویدها، حافظا للقرآن العظیم، حسن الصوت به،

جمیل العشرة، کامل المروءة، بارا بإخوانه، قال ابن بشکوال: أخذ عنه أبو علی الغسانی الحافظ، و رأیت قراءاته مقیدة علیه فی أحد کتبه، و حدث عنه أیضا القاضی أبو عبد اللّه بن الحاج فی برنامجه، و غیره من کبار شیوخنا؛ و قرأت علیه کثیرا من روایته، و أجاز لی ما رواه بخطه غیر مرة، و صحبته إلی أن توفی رحمه اللّه ضحوة یوم السبت، و دفن یوم الأحد الثانی عشر من رجب سنة ۵۱۸، و دفن بمقبرة الربض، و صلی علیه أخوه أبو جعفر

و أبو الطاهر محمد بن یوسف بن عبد اللّه التمیمی من أهل سرقسطة، سکن قرطبة، قال ابن بشکوال عنه: صاحبنا سمع من أبی علی الصدفی کثیرا، و من أبی محمد بن ثابت، و أبی عمران بن أبی تلید، و أبی محمد بن السید، و بقرطبة و أشبیلة من غیر واحد من شیوخنا. و کان مقدما فی اللغة و العربیة، شاعرا محسنا، و له مقامات من تألیفه، أخذت عنه و استحسنت، قال: و توفی رحمه اللّه بقرطبة فی جمادی الأولی من سنة ۵۳۸. و أبو القاسم مسعود بن علی بن آدم، حدث عنه أبو عمرو المقری، و أبو القاسم مفرّج بن محمد الصدفی، روی بالمشرق عن أبی القاسم الجوهری مسنده فی الموطأ، و عن أبی حسن الحلبی، قال ابن بشکوال: سمع الناس منه ببلده سرقسطة، و کان شیخا صالحا، و توفی فی جمادی الآخرة سنة ۴۴۰، و دفن باب القبلة، و أبو عبد اللّه مزاحم بن عیسی، روی عن أبی إسحق بن شعبان، و أبی القاسم حمزة بن محمد و غیرهما، توفی سنة ۳۹۴. و أبو العباس الولید بن بکر بن مخلد بن أبی زیاد العمری رحل و سمع من الحسن بن رشیق و طبقته، و ألف کتابا اسمه «الوجازة» فی صحة القول بالإجازة» و ذکر أنه لقی فی رحلته نیفا علی ألف شیخ، بین محدث و فقیه، و سمع منهم، و قد سمع من أبی عباس الولید السرقسطی المذکور: أبو ذر الهروی، و أبو عمر الملیحی و أبو القاسم بن الحسن التنوخی، و غیرهم، قال ابن بشکوال: ذکره الخطیب و قال:

کان ثقة أمینا کثیر السماع و الکتاب فی بلده و فی الغربة، و هو عالم فاضل. و قال

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۴۱

الخطیب: حدثنی القاضی أبو العلاء محمد بن علی الواسطی قال: توفی الولید بن بکر الأندلسی بالدینور سنة ۳۹۲. و أبو محمد وضاح بن محمد بن عبد اللّه بن مطرف بن عباد الرعینی، سمع من أبی عمر الطلمنکی، و أبی عبد اللّه بن الحذاء، و أبی بکر بن زهر و غیرهم، و رحل الی المشرق سنة ۴۱۸، فلقی بالقیروان أبا عمران الفاسی، و أخذ عنه، و لقی بمصر أبا القاسم عبد الجبار بن أحمد بن عمر الطرسوسی، قال ابن بشکوال:

و مولده سنة ۳۸۱، قرأته بخط أبی الولید صاحبنا. و أبو محمد یحیی إبن إبراهیم بن محارب، روی عن القاضی أبی محمد الثغری، و عبدوس بن محمد، و رحل الی المشرق و حج، و روی عن أبی القاسم السقطی، و أبی موسی بن حنیف و غیرهما، و کان فاضلا زاهدا، روی عنه الصاحبان، و قاسم بن هلال، و عمر بن کریب، و موسی بن خلف بن أبی درهم، و وضاح بن محمد السرقسطی، و قال: کان من أهل الدین و الورع، ما رأیت أورع منه فی وقته. و توفی سنة ۴۱۴. ترجمه ابن بشکوال.

و أبو الحسن یحیی بن فرج بن یوسف الأنصاری، له رحلة الی المشرق سنة ۴۲۵ سمع فیها من محمد بن الفضل بن نظیف و غیره، و کتب بخطه علما کثیرا، و تصدر للإقراء ببلدة سرقسطة، و کان یعرف فیها بابن المصری. و أبو الحجاج یوسف بن موسی الکلبی الضریر، له سماع من أبی مروان بن سراج، و أبی علی الجیانی و غیرهما، و کان من أهل النحو، متقدما فی علم التوحید. قال ابن بشکوال: و هو آخر أئمة المغرب، أخذ عن أبی بکر المرادی، و کان مختصا به، و له تصانیف حسان، و أراجیز مشهورة؛ و انتقل أخیرا الی العدوة، و سکن حضرة السلطان، فتوفی بها سنة عشرین و خمسمائة. و أبو سعید خلف بن عثمان بن مفرج، کانت له رحلة إلی المشرق، و حج فیها، و کان خیّرا فاضلا، مشاورا فی الأحکام ببلده سرقسطة. و توفی فی ربیع الأول سنة ۴۲۴. ذکره ابن بشکوال. و أبو علی الحسن بن محمد بن هالس الأزدی المقری، سمع من القاضی أبی عبد اللّه بن فرتش تاریخ ابن خیثمة، و روی عن أبی عمرو المقری، و أجاز له فی صفر سنة ۴۰۴، و کان من جلّة أصحابه. و هو أحد الشهود علی أبی عمر الطلمنکی بخلاف السنة. قال ابن الأبار: غفر اللّه له. و حسین بن إسماعیل

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۴۲

ابن حسین الغفاری، من أهل سرقسطة، و أحد شهودها المعدلین و نبهائها. قال ابن الأبار فی التکملة: قرأت اسمه بخط أبی الحکم بن غشلیان فی نسخة العقد المرتسم ببراءة أبی عمر الطلمنکی، و إسقاط شهادة الذین نسبوه إلی مخالفة السنة. و ذلک عن رأی القاضی محمد بن عبد اللّه بن فرتون فی سنة خمس و عشرین و أربعمائة. و أبو الحزم خلف بن محمد بن خلف بن أحمد بن هاشم العبدری، صاحب الأحکام بسرقسطة، جده لأبیه، و هو المعروف بالقروذی، کان قاضی الجماعة بسرقسطة، و جده لأمه أبو الحزم خلف بن أبی درهم، کان قاضی وشقة. روی عن خاله أبی هارون موسی ابن خلف و غیره، و أجاز له جده ابن أبی درهم، و قدم للنظر فی جامع بلده سنة ۴۴۱، ثم تولی الأحکام سنة سبع و ستین. و کان فقیها زاهدا، محببا إلی الخاصة و العامة.

و کان المستعین أبو جعفر بن المؤتمن بن هود یعرف له حقه و یکرمه، و کان یعوده فی مرضه، ولد لثلاث بقین من ذی الحجة سنة ۴۱۲، و توفی لیلة الأحد الموفی ثلاثین لذی الحجة سنة ۴۹۳، و دفن بمقبرة باب القبلة ظهر یوم الأحد، و شهد المستعین جنازته، و مشی أمامها راجلا من داره إلی قبره، و تسامع الناس بموته فابتدروا حضورها، و لم یعهد بسرقسطة مثلها. و کان قد أوحی المستعین بالصلاة علیه، فقدم لذلک أبا عبد اللّه بن الصراف، صاحب الصلاة؛ و کفل ابنته، و لم یکن له عقب غیرها، فضمها إلی قصره. أکثره من خط أبی محمد بن نوح. و سماه عیاض القاضی فی الذین لقیهم أبو علی بن سکرة الصدفی بسرقسطة. و ذکر ابن الدباغ أنه یحدث عنه؛ و قال: کان أحد الجلة الفضلاء، و ذکره ابن بشکوال مختصرا اه قاله ابن الأبار فی التکملة.

و من هنا یعلم أن المستعین الثانی بن المؤتمن بن هود کان یکنی بأبی جعفر، فهو الذی یترجح أن یکون قصر الجعفریة منسوبا إلیه.

و أبو القاسم خلف بن خلف بن محمد بن سعید بن اسماعیل بن یوسف الأنصاری یعرف بابن الأنقر، روی ببلده سرقسطة عن أبی عبد اللّه بن الفرّاء الجیانی، و عن عبد اللّه بن سماعة، صاحب الأحکام، و عن أبی عبد اللّه بن هاشم، و أبی عبد اللّه

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۴۳

محمد بن یحیی بن فرتش، و تفقه به، و صحبه ثمانیة عشر عاما، یسمع علیه المدونة، و یقرؤها، و أخذ العربیة و الآداب عن أبی عبد اللّه بن میمون الحسینی، و ذکر أبو عمرو زیاد بن الصفار أن له روایة عن أبی عمر بن عبد البر، و کان من أهل الفقه و الحدیث و الأدب، مقدما فی الحفظ، صدرا فی المفتین، یقرض من الشعر یسیرا. قال ابن الأبار فی ترجمته: خرج من سرقسطة بعد أن استولی الروم علیها، و استوطن بلنسیة أول سنة ۵۱۷. و درس بها، و أسمع و أفتی، و شاوره فاضیها أبو الحسن بن واجب، و کان بسرقسطة یشاوره فاضیها أبو القاسم بن ثابت، و لم تخرج بلاد الثغر الشرقی أفضل منه و من أبی زید بن منتیال الحطیب، و کانا متعاصرین یشار الیهما بالعلم و الصلاح. قال أبو بکر بن رزق: درس الفقه، و فرغ فیه، و استفتی ببلده، و لزم الانقباض و الزهد فی الدنیا، و کان موصوفا بالصلابة فی الحق، و القوة فی الدین، مع حسن الخلق و لین الجانب، اختلفت إلیه و أخذت عنه، و کتب لی بخط یده، و روی عنه أبو مروان ابن الصیقل، و أبو بکر بن نمارة، و أبو محمد أیوب بن نوح و غیرهم.

و من قول ابن الأنقر السرقسطی المذکور:

احفظ لسانک و الجوارح کلّهافلکلّ جارحة علیک لسان

و اخزن لسانک ما استطعت فانهلیث هصور و الکلام سنان

توفی عن سن عالیة، تنیف علی الثمانین، لیلة الجمعة منسلخ شوال سنة ۵۱۹.

قرأت بعض ذلک بخط ابن نمارة. و عن ابن رزق أنه توفی أول سنة عشرین، و دفن بمقبرة باب بیطالة، لصق قبر بلدیّه و صاحبه أبی زید بن منتیال. انتهی، عن ابن الأبار. و أبو الحسن ذیال بن عبد الرحمن بن عمر الشریونی، من شریون بالثغر الشرقی له سماع بسرقسطة من أبی الولید الباجی، مع أبی داود المقری، و أبی محمد الرکلی سنة ۴۶۳. عن ابن الأبار.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۴۴

و طاهر بن محمد بن طاهر بن عبد الرحمن القرشی الزهری، من ولد أبی سلمة بن عبد الرحمن بن عوض، یعرف بابن الناهض، سکن سرقسطة، و روی عن أبی ذر الهروی، و أبی عمر الطلمنکی، و کان حسن الخط، ذکره ابن حبیش. اه عن ابن الأبار. و أبو بکر الکمیت بن الحسن. قال ابن الأبار فی التکملة: سکن سرقسطة، و کان من شعراء عماد الدولة أبی جعفر بن المستعین باللّه أبی أیوب بن هود. قال الحمیدی:

لقیته و قرأت علیه کثیرا من شعره. اه، قلت: قد کنی هنا بابی جعفر عماد الدولة ابن المستعین باللّه بن هود، و عماد الدولة هو عبد الملک بن المستعین الثانی. و الحال أنه تقدم لابن الأبار فی ترجمة أبی الحزم خلف العبدری أن المستعین باللّه هو الذی کان یکنی بأبی جعفر، فلا نعلم هل الأب المستعین هو الذی کان یکنی بأبی جعفر أم هو الابن عبد الملک عماد الدولة؟ و لا شک بوقوع خطأ فی النسخ. و محمد بن نصر الجهنی، کان أبوه نصر من أهل قرطبة، انتقل منها الی سرقسطة عند هیج أهل الربض، و هو أخو إبراهیم بن نصر، قال ابن الفرضی: شارکه فی رحلته، یعنی التی سمع فیها من یونس بن عبد الأعلی، و محمد بن اسماعیل الترمذی، و الحارث بن مسکین، و المزنی، و الربیع بن سلیمان صاحب الشافعی و غیره. و محمد بن أحمد بن عبد اللّه ابن محمد بن سلیمان بن صالح بن تمام العذری، یعرف بابن فرتش، و هو جد القاضی محمد بن إسماعیل بن محمد، رحل حاجا، و لقی محمد بن اللباد و غیره، و ولی قضاء سرقسطة بلده، و قضاء تطیلة للخلیفة الناصر و ابنه المستنصر. ترجمه ابن الأبار. و أبو عبد اللّه محمد بن بسام بن خلف بن عقبة الکلبی، من أهل سرقسطة، و إمام الجامع بها، یروی عن أخیه عبد اللّه بن بسام، حدث عنه الصاحبان

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۴۵

و أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن احمد بن محمد بن قاسم یعرف بابن الانصاری، روی عن أبیه، و ولی أحکام القضاء ببلده سرقسطة، حدّث عنه ابن عبد السلام. انتهی عن ابن الأبار. و محمد بن اسماعیل بن محمد، قاضی سرقسطة، و هو ابن فرتش، رحل مع أبیه اسماعیل، فسمع بالقیروان من أبی عمران الفاسی سنة ۴۱۰

و محمد بن احمد بن عبد الرحمن بن محمد بن عبد الرحمن بن صمادح التجیبی، من أهل سرقسطة، کان والیا علی وشقة، ثم تخلی عنها لابن عمه منذر بن یحیی التجیبی، کان مع ریاسته من أهل العلم و الأدب، له اختصار فی غریب القرآن، استخرجه من تفسیر الطبری، رواه عنه ابنه أبو الأحوص، معن بن محمد، أمیر المریة. قال ابن الأبار: ذکر ذلک ابن عبید اللّه، و وقفت علی وصیته لمعن هذا، منقولة من خط أبی بکر بن زهر، و حکی ابن حیان أنه هلک عطبا فی البحر الرومی و کان قد رکبه من دانیة یبغی الحج فی مرکب تأنق فی صحبته، و استجاد آلته و عدته، و تخیر أعدل الأزمنة، و معه خلق کثیر تشاحّوا فی صحبته، فعطب جمیعهم سوی نفر منهم، تخلصوا للإخبار عنهم، و مضی هو لم یغن عنه حزمه و لا قوته، فکان الیم أقصی أثره. و ذلک فی سنة ۴۱۹، زاد ابن زهر فی جمادی الأولی بین یابسة و الاندلس. انتهی.

قلت: و غیر بعید من هناک، بالقرب من مینورقة، علی مسافة خمسة کیلومترات من مرسی سیودادیلة Ciudadela غرق فی عشرة فبراین سنة ۱۹۱۰ باخرة افرنسیة اسمها الجنرال شانزی، و عطب جمیع رکابها، إلا شخصا واحدا لا غیر.

و أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن فرتون، من أهل سرقسطة، و قاضی الجماعة بها، و هو الذی انتصر لأبی عمر الطلمنکی من الذین شهدوا علیه بأنه حروری سفّاک للدماء، یری وضع السیوف علی صالحی المسلمین، فأسقط شهاداتهم، و کانوا خمسة عشر من الفقهاء و النبهاء بسرقسطة، و أسجل بذلک علی نفسه فی سنة ۴۲۵. انتهی (۱۰- ج ثان)

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۴۶

من تکملة ابن الأبار. و محمد بن رافع بن غربیب الأموی أحد الشاهدین علی الطلمنکی بخلاف السنة، و ذلک لتشدده علی أهل عصره و غیرهم ممن حرکهم لمطالبته، فحضروا عند رافع بن نصر، و هو ابن أخی محمد هذا، و کتبوا رسما أوقعوا فیه شهاداتهم بما ذکر، فأسقطها القاضی ابن فرتون، و قمع تلک الجماعة ممتعضا للطلمنکی. ذکره ابن الأبار. و محمد بن یحیی بن محمد التجیبی کان معدودا فی فقهاء سرقسطة و نبهائها، و شاوره القاضی محمد بن عبد اللّه بن فرتون فی قضیة الطلمنکی و الشاهدین علیه بخلاف السنة، عفا اللّه عن جمیعهم، فأفتی باسقاط شهاداتهم.

و أبو عبد اللّه محمد بن وهب بن محمد بن وهب، و هو المعروف بنوح الغافقی، کان معدودا من فقهاء سرقسطة، توفی یوم الاربعاء للیلتین بقیتا من رمضان سنة ۴۵۸، و دفن لظهر یوم الخمیس بعده. و أبو عبد اللّه محمد بن میمون القرشی الحسینی من أهل سرقسطة، و من ولد الحسین بن علی رضی اللّه عنهما، روی عن أبی عمر القسطلی و غیره، و کان من أهل العلم بالعربیة و الآداب، مدرسا لها، و عنه أخذ أبو القاسم بن الأنقر، و أبو مروان عبد الملک بن هشام و غیرهما، و لأبی محمد الرکلی إجازة منه. قال ابن الأبار فی التکملة: قرأت بخط ابن الانقر، و حدثنی أبو عبد اللّه ابن نوح عن أبیه أیوب، و أبو الخطاب بن واجب عن ابن رزق جمیعا قال: حدثنی الفقیه الأدیب النحوی أبو عبد اللّه محمد بن میمون الحسینی، قراءة منی علیه فی مسجد الجزارین بسرقسطة، قال: کانت لی فی صبوتی جاریة، و کنت مغری بها، و کان أبی رحمه اللّه یعذلنی فیها، و یعرّض لی ببیعها، لأنها تشغلنی عن الطلب،

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۴۷

فکان عذله یزیدنی إغراء بها، فرأیت فی المنام کأن رجلا یأتینی فی زی أهل المشرق کل ثیابه بیض، و کان یلقی فی نفسی أنه الحسین بن علی بن أبی طالب، و کان ینشدنی:

تصبو إلی میّ و میّ لا تنیتزهی ببلواک التی لا تنقضی

و نجارک القوم الألی ما منهمإلا إمام أو وصیّ أو نبی

فاثن عنانک للهدی عن ذا الهویو خف الاله علیک و یحک و ارعوی

قال: فانتبهت فزعا مفکرا فیما رأیته، فسألت الجاریة: هل کان لها اسم قبل أن تتسمی بالاسم الذی أعرفه؟ فقالت: لا. ثم عاودتها، حتی ذکرت أنها کانت تسمی بمیة، فبعتها حینئذ، و علمت أنها وعظ وعظنی اللّه عز و جل به، و بشری.

و أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن محمد بن عبد اللّه بن یونس بن حبیب بن اسماعیل الأنصاری، روی عن أبی عمر بن عبد البر، و أبی عمرو المقری، و أبی الولید الباجی، و أبی عبد اللّه بن فرتش القاضی، و أبی عبد اللّه بن سماعة، و أبی الولید الوقّشی، و رحل حاجا، فقدم دمشق، و حدّث بها عن هؤلاء، ذکره ابن عساکر و قال: سمع منه أبو محمد بن الأکفانی، و حکی عنه تدلیسا ضعّفه به. و توفی فی جمادی الأخری، و قیل فی رجب سنة ۴۷۷. عن ابن الأبار. و أبو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن عباس یعرف بابن الموّاق، روی عن الباجی و ابن سعدون القروی و غیرهما. و تولّی قضاء روطة من أعمال سرقسطة، و کان فقیها حافظا، و أدیبا ماهرا، توفی سنة ۵۰۳ عن ابن حبیش. قاله ابن الأبار. و أبو عبد اللّه محمد بن عبد الملک التجیبی المقرئ، قال ابن الأبار: أحسبه سرقسطیا. یروی عن محب بن حسین أحد أصحاب ابن سفیان، مؤلف الهادی فی القراءات، أخذ عنه أبو مروان بن الصیقل. و أبو عبد اللّه محمد بن وهب ابن محمد بن وهب بن محمد بن وهب، و هو المعروف بنوح الغافقی، کان فقیها مشاورا معظما عند الخاصة و العامة، یرعاه السلطان و یأتمنه علی حرمه و قصره. و خرج من وطنه بعد أن ملکته الروم، فنزل بلنسیة، و ولاه القاضی حسن بن واجب قضاء جزیرة شقر، و بها توفی لیلة الخمیس آخر شهر صفر سنة ۵۱۸، و دفن بقبلی جامعها، حدّث عنه ابنه

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۴۸

أیوب. قال ابن الأبار: و بخطه قرأت وفاته. قلنا ظاهر أن المترجم هنا هو حفید محمد بن وهب بن محمد بن وهب، المعروف بنوح الغافقی، المتوفی سنة ۴۵۸، و قد تقدمت ترجمته. و أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن محمد بن أحمد بن سهل الأنصاری الأوسی، من أهل سرقسطة، سکن بلنسیة، یعرف بابن الخرّاز، روی عن أبی عبد اللّه بن أوس الحجاری، و أبی العباس العذری، و أبی الولید الوقشی، و اختص به، و سمع منه روایته، و هو کان القارئ لما یؤخذ عنه، و کان أدیبا، شاعرا، راویة، مکثرا، حسن الخط. و کان أبوه أبو جعفر أیضا شاعرا، و هو الذی خاطبه أبو عامر بن غرسیة بالرسالة المشهورة. حدّث عنه أبو محمد القلنّی ، و أبو عبد اللّه بن ادریس المخزومی، و أبو الطاهر التمیمی و غیرهم، و قال ابن الدباغ: أقرأ القرآن بالثغر، و کان عنده أدب صالح. عن ابن الأبار. و أبو عبد اللّه محمد بن عقال المقری، سمع من الباجی و العذری، و له رحلة حج فیها، حدث عنه أبو الفضل بن عیاض. و أبو القاسم محمد بن عبد العزیز بن محمد ابن سعید بن معاویة بن داود الأنصاری، سرقسطی أصله من دروقة، و قد تقدمت ترجمته فیمن انتسب إلی دروقة، و توفی قبل العشرین و خمسمائة، و ثکله أبوه.

و أبو بکر محمد بن اسماعیل بن محمد بن اسماعیل بن محمد بن أحمد العذری، یعرف بابن فرتش، روی عنه عمه القاضی أبو محمد عبد اللّه بن محمد، سمع منه مسند أبی بکر البزّار، و منه سمعه أبو علی الصدفی، و کان أبو علی هذا قد استجاز له و لجماعة معه أکثر

شيوخه الجلّة بالمشرق، كأبى الفوارس الزينبى، و ابن خيرون. و المبارك بن عبد الجبار و طبقتهم، و ولى الأحكام بسرقسطة، ثم خرج منها بعد غلبة العدو عليها، و جوّل ببلاد الأندلس، و حدث، و سمع منه بغرناطة أبو جعفر بن الباذش، و أبو عبد اللّه

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۴۹

النميرى. و حكى عنه ابن بشكوال وفاة جده القاضى محمد بن إسماعيل. و توفى بعد الثلاثين و خمسمائة. عن ابن الأبار.

و أبو عبد اللّه محمد بن أبى سعيد الفرج بن عبد اللّه البزّاز، لقى بدانية أبا الحسن الحسن الحصرى، و سمع منه بعض منظومه، و رحل حاجا، و دخل العراق، فأجاز له ابن خيرون، و الحميدى. و أبو زكريا التبريزى، و المبارك بن عبد الجبار، وهبة اللّه بن الأكفانى و غيرهم، و نزل الاسكندرية و حدث بها، و أخذ عنه الناس، و توفى هناك.

و أبو عبد اللّه محمد بن خليل بن يوسف بن نظير الأنصارى، من أهل سرقسطة، سكن بلنسية، أخذ عن أبى المطرّف بن الوراق، و أبى محمد بن سمحون، و كان سماعه من هذا فى سنتى ثلاثين و إحدى و ثلاثين و خمسمائة. عن ابن الأبار. و أبو حاتم محمد بن أحمد بن عيسى بن ابراهيم بن مزاحم من أهل سرقسطة، كان معنيا بالفقه، موصوفا بالزهد و النزاهة، توفى ببلنسية عصر يوم الخميس الثالث عشر لرجب سنة ۵۳۳.

نقل ذلك ابن الأبار عن أيوب بن نوح.

و أبو جعفر محمد بن حكم بن محمد بن أحمد بن باق، من أهل سرقسطة، جده ذو الوزارتين محمد بن أحمد صاحب مدينة سالم، قتل فيها سنة ۴۲۰، روى أبو جعفر عن أبى وليد الباجى، و أبى عبد اللّه محمد بن يحيى بن هاشم و القاضى أبى الأصبغ بن عيسى، و أبى جعفر بن جرّاح، و أبى عبيد البكرى، و عبد الدائم القيروانى، و أبى الفوارس بن عاصم و غيرهم، و استقر بمدينة فاس و أفتى بها، و ولى أحكامها، و أقرأ العربية، و كان ذا حظ من علم الكلام، حسن الخلق، قوالا بالحق، و له شرح على الايضاح لأبى على الفارسى، و كان واقفا على كتبه، و على كتب أبى الفتح ابن جنى، و أبى سعيد السيرافى، و قد حدّث عن أبى جعفر المذكور أبو الوليد بن خيره و أبو مروان بن الصيقل الوشقى، و أبو محمد بن رحمان، و أبو عبد اللّه الأندى، و أبو محمد ابن بونه، و أبو الحسن اللواتى، و غيرهم، و توفى بتلمسان فى نحو سنة ۵۳۸، روى ابن الأبار أكثر هذه الترجمة عن ابن حبيش. و أبو بكر بن محمد بن يوسف بن

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۵۰

سليمان بن محمد بن خطاب القيسى، من أهل سرقسطة، سكن مرسية، يعرف بابن الجزار، أخذ العربية عن أبى بكر بن الفرضى، و أبى محمد البطليوسى، و سمع الحديث من أبى على الصدفى، و أبى محمد بن أبى جعفر، و أجاز له أبو عبد اللّه الخولانى، و قعد للتعليم بالعربية، و كان مشاركا فى القراءات، أديبا كاتبا شاعرا، و جرت بينه و بين أبى عبد اللّه ابن خلصة مسائل فى إعراب آيات من القرءان ظهر عليه فيها، و ضمّن ذلك رسالة أخذها عنه أبو عبد اللّه المكناسى فى اختلافه إليه لقراءة النحو عليه، و قال: قتل بناحية غرناطة سنة ۵۴۰. تلخيصا عن ابن الأبار. و أبو عبد اللّه محمد بن سليمان التجيبى السرقسطى، منها نزل المرية، كان من أهل المعرفة بالقراءات و الفرائض و الحساب، و له فى ذلك تواليف. و أبو الوليد محمد بن عريب بن عبد الرحمن بن عريب العبسى من أهل سرقسطة، سكن شاطبة، روى عن أبى على الصدفى و أبى محمد بن عتّاب، و أبى بكر بن العربى، و أبى القاسم بن ورد، و أجاز له الرئيس أبو عبد الرحمن محمد بن أحمد بن طاهر، و أبو بكر غالب بن عطية، و أبو الحسن بن الباذش و غيرهم، و تصدر للإقراء بشاطبة، و ولى بها الصلاة و الخطبة، قال ابن الأبار فى التكملة: أخذ عنه شيخنا أبو عبد اللّه بن سعادة المعمر قراءة نافع، و أجاز له جميع روايته.

و أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن مجبر التجيبى السرقسطى، نزيل مصر، كان مقرئا متصدرا بمقربة من جامعها العتيق، ذكره ابن حوط اللّه و قال: أجاز لى فى سنة ۵۸۴ قاله ابن الأبار. و أبو عبد اللّه محمد بن عبد الرحمن بن محمد الرعينى السرقسطى، يلقب بالركن، كان فقيها متحققا بعلم الكلام، متقدما فيه، يناظر عليه فى الارشاد لأبى المعالى و غيره، تولى قضاء معدن عوّام، بمقربة من مدينة فاس، أخذ عنه أبو الحسن ابن خروف، و أبو سليمان بن حوط اللّه، لقيه بمالقة سنة ۵۸۷، و قال توفى سنة ۵۹۸. و أبو عبد اللّه محمد بن أحمد بن عبد الرحمن بن محمد الأنصارى من أهل غرناطة، أصله من سرقسطة، يعرف بابن الصقر، روى عن أبيه أبى العباس و أبى عبد اللّه النميرى، و غيرهما، و ولى القضاء، و كان بارع الخط، و كتب علما كثيرا.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۵۱

و أبو سعيد مسعود بن سعيد من أهل سرقسطة، و صاحب الصلاة بها، روى عن أبى بكر الآجرّى، حدث عنه أبو الحزم خلف بن مسعود بن الجلاد الوشقى. قال ابن الأبار فى التكملة: و ذكر ابن الفرضى مسعود بن عبد الرحمن الحنتمى الثغرى، و كناه أبا سعيد، و قال إنه سكن قرطبة، و لم يذكر له رواية عن الآجرى، و لا جعله من أهل سرقسطة، و لا أدرى أهو هذا و غلط فى نسبه أم غيره؟ قلنا: لا يوجد دليل على كون ابن الفرضى قصد بمسعود بن عبد الرحمن الحنتمى رجلا اسمه مسعود بن سعيد كان صاحب الصلاة فى سرقسطة.

و أبو الأحوص معن بن معن بن معن الانصارى، نسبه فى البربر، و يتولى الأنصار، من أهل سرقسطة، و أحد رجالاتها، و مدره جماعتها. قال ابن الأبار:

قرأت اسمه و نسبه فى الأمان الذى عقده الناصر عبد الرحمن بن محمد لصاحب سرقسطة محمد بن هاشم التجيبى، عند انخلاعه عنها، و ولى قضاء بلده سرقسطة سنة ۳۲۶ من قبل الناصر، و كان حصيف العقل، معروفا بالدهاء، له فهم و إدراك، و لا ينسب اليه فقه و لا علم، ذكر ذلك محمد بن حارث، و لم يزل قاضيا بسرقسطة إلى أن توفى سنة ۳۳۰. و نصر بن عيسى بن نصر بن سحابة، من أهل

مدينة سالم، سكن سرقسطة، و كان أديبا ذا معرفة بالعروض. قال ابن الأبار فى التكملة: وقفت له على تأليف فى العروض ليس بذلك، صنعه للمؤتمن أبى عمر يوسف بن المقتدر أبى جعفر بن هود، صاحب سرقسطة، و لا بنه و ولى عهده أبى جعفر المستعين. اه

ظهر من هنا أن كلا من المقتدر بن هود و ابنه المستعين الثانى يكنى بأبى جعفر، و أن قصر الجعفرية هو منسوب اليهما.

و أبو العلاء نام بن محمد بن ديسم بن نام، كان من أهل الأدب و البلاغة، و كتب لبعض الرؤساء، و كان يقرض الشعر، قال ابن الأبار: و استجاز له أبو على الصدفى، و من خطه نقلت اسمه، و لجماعة معه من أهل سرقسطة و بلادها، و توفى سنة إحدى و خمسين و خمسمائة. و أبو محمد عبد اللّه بن ثابت بن سعيد بن ثابت بن

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۵۲

قاسم بن ثابت بن حزم العوفى، كان يحدث بالدلائل، تأليف جده الأعلى قاسم بن ثابت، عن أبيه، متصلا ذلك فى سلفه إلى المؤلف، و كان فقيها مشاورا جليلا، عريقا فى النباهة و العلم، شاوره القاضى محمد بن عبد اللّه بن فرتون فيما شهد به على أبى عمر الطلمنكى، من كونه حرور يا على خلاف السنة، و كان معه جماعة هو صدرهم، فأفتوا باسقاط شهادات المتألبين على الطلمنكى. حدث عن ابى محمد المذكور ابنه القاضى ابو القاسم ثابت بن عبد اللّه، آخر من حدث من أهل بيتهم. و أبو محمد عبد اللّه بن على الانصارى من ذرية الحسين بن يحيى بن سعيد بن قيس بن سعد بن عبادة، تولى الصلاة ببلده مضافة اليها من قبل المؤتمن أبى عمر يوسف بن المقتدر أبى جعفر ابن هود، و كان فاضلا من بيت علم و رئاسة، و كانت وفاة المؤتمن فى سنة ۴۷۸، روى ذلك ابن الأبار عن محمد بن نوح. و عبد اللّه بن سعيد بن عبد اللّه اللخمى أحد الفقهاء المشاورين فى سرقسطة، و هو ممن أفتى باسقاط شهادة من شهدوا على الطلمنكى بمخالفته للسنة. و أبو محمد عبد اللّه بن موسى بن ثابت، له سماع من أبى العباس العذرى، أخذ عنه صحيح مسلم. و أبو الحسين عبد اللّه بن مروان بن عبد اللّه بن محمد ابن حفصيل، من ولد حفص بن سليمان، راوية عاصم بن أبى النجود القارى، أخذ عن أبى يونس عبد اللّه بن هذيل القلعى، و أخذ عنه أبو عمرو البلجيطى المقرىء.

و أبو بكر عبد اللّه بن يحيى بن عبد اللّه بن محمد بن ابراهيم بن عمير التقفى، روى ببلده سرقسطة عن صاحب الأحكام أبى الحزم خلف بن هاشم، و أخذ عن أبى على الصدفى. قرأ عليه بمرسية رياضة المتعلمين لأبى نعيم فى سنة ۴۹۵، و سمع بقرطبة من أبى بحر الأسدى بعد خروجه من سرقسطة سنة ۵۱۶، و توفى بمدينة فاس سنة ۵۲۹ ذكر وفاته ابن حبيش.

و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن مقاتل التجيبى، من أهل بلنسية، أصله من سرقسطة، صحب القاضى أبا بكر بن أسد، و تفقه به، و حضر مجلس أبى محمد بن عاشر، و كان فقيها عارفا بعقد الشروط متقنا لها، قال أبو محمد بن نوح: توفى

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۵۳

ليلة الجمعة الثالث و العشرين من صفر سنة ۵۵۲، ترجمه ابن الأبار. و أبو محمد عبد اللّه ابن محمد بن عبد اللّه بن أبى يحيى بن محمد بن مطروح التجيبى، من أهل بلنسية، أصله من سرقسطة، سمع أباه و أبا العطاء بن نذير، و أبا عبد اللّه بن نسع، و أبا الحجاج ابن أيوب، و أبا الخطاب بن واجب، و أبا ذر الخشنى، و القاضى أبا بكر عتيق بن على و غيرهم. و أكثر من أخذ عنه هو أبو عبد اللّه بن نوح، فقد تلقى عنه القراءات و الأدب، و لازمه طويلا، و أجاز له أبو بكر بن الجد، و أبو عبد اللّه بن الفخّار، و أبو عبد اللّه بن زرقون، و أبو القاسم بن حبيش، و أبو الحسن بن كوثر و غيرهم، و أجاز له من أهل المشرق أبو الطاهر بن عوف، و أبو عبد اللّه بن الحضرمى، و أبو الثناء الحرّانى، و أبو طالب التنوخى و غيرهم. قال ابن الأبار: و ولى بآخرة من عمره قضاء دانية، ثم صرف بى عند ما قلدت ذلك فى رمضان سنة ۶۳۳، ثم أعيد الى قضائها بعد ذلك، لما استعفيت منه، و كان فقيها عارفا بالأحكام، عاكفا على عقد الشروط، من أهل الشورى و الفتيا، أديبا شاعرا مقدما فكها، صدوقا فى روايته، سمعت منه حكايات و أخبارا، و أنشدنى لنفسه و لغيره كثيرا، و أجاز لى غير مرة لفظا جميع ما رواه و أنشاه، و روى عنه بعض أصحابنا. توفى ببلنسية مصروفا عن القضاء عند المغرب من ليلة الجمعة التاسع لذى القعدة سنة ۵۳۶، و الروم محاصرون بلنسية، و دفن بمقبرة باب الحنش لصلاة ظهر الجمعة، قبل امتناع الدفن بخارجها، و مولده سنة ۵۷۴ انتهى. و أبو عبد اللّه بن الصفّار، أخذ بسرقسطة عن أبى العباس احمد بن على بن هاشم المقرى المصرى فى مقدمة سرقسطة سنة ۴۲۰، ذكره أبو عمر ابن الحذاء فى برنامجه. و أبو مروان عبيد اللّه بن هاشم بن خلف بن احمد بن هاشم العبدرى، روى عن أبى هارون موسى بن أبى درهم، و سمع من أبى وليد الباجى، و هو كان القارىء عليه لصحيح البخارى بسرقسطة فى رجب سنة ۴۶۳، و أخوه أبو الحزم خلف بن هاشم هو أيضا من علماء سرقسطة.

و أبو الحكم عبيد اللّه بن على بن عبيد اللّه بن غلنده الأموى، مولاهم، من

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۵۴

أهل سرقسطة، لما تغلب العدو على بلده خرج مع أبيه و جده إلى قرطبة، و أخذ عن أبى عبد اللّه بن أبى الخصال، و أبى بكر يحيى بن الفتح الحجارى، ثم رحل عن قرطبة إلى اشبيلية فأوطنها، و كان أديبا شاعرا، و طبيبا ماهرا، و كان صناع اليدين أبرع الناس خطا، و أحسنهم ضبطا، و كتب علما كثيرا. قال ابن الأبار فى التكملة:

و أنشدنى له بعض أصحابنا من لزومياته:

إذا كان إصلاحى لجسمى واجبافاصلاح نفسى لا محالة أوجب

و إن كان ما يفنى إلى النفس معجبافان الذى يبقى إلى العقل أعجب

و توفى بمراكش سنة ۵۸۱، و حدثنى الثقة أنه بلغ سبعا و تسعين سنة اه. و أبو زيد عبد الرحمن بن محمد الأموى البزاز، يعرف بابن

الصرّاف، روی عن أبی محمد الاصیلی، و أبی بکر بن موهب القبری، حدّث عنه ابن أخیه أبو عبد اللّه محمد ابن عبد اللّه بن محمد الخطیب بسرقسطهٔ، ترجمه ابن الأبار. و عبد الرحمن بن عبد اللّه ابن میسرهٔ، من أهل سرقسطهٔ و قاضیها، ذکره أبو محمد بن نوح و قال: توفی یوم الثلاثاء لثلاث عشرهٔ بقیت لرجب سنهٔ ۴۴۲. و دفن یوم الأربعاء بعده، قال: و ولی القضاء فی آخر شعبان من السنهٔ محمد بن اسماعیل بن فورتش. و فی هذه السنهٔ، و لاحدی عشرهٔ لیلهٔ بقیت لرجب، احترق من جامع سرقسطهٔ البلاط الشرقی.

نقلا عن ابن الأبار. و أبو القاسم عبد الرحمن بن فرتون الانصاری، روی عن أبی عمرو المقری، و حدث عنه بحیاته بکتاب «تفکر الحافظ» من تألیفه، قال ابن الأبار:

وقفت علی ذلک فی نسخهٔ عتیقهٔ منه، و یقال إن هذا الکتاب هو أول ما ألفه أبو عمرو. و أبو زید عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عیاض الیحصبی المکتّب، کان من القراء، و من علماء الحساب، و أدّب بذلک، أخذ عنه أبو علی الصدفی، و عنده أکمل حفظ القرآن. و أبو القاسم عبد الرحمن بن یحیی بن عبد الرحمن فورتش، رحل حاجا فسمع بمکهٔ أبا ذر الهروی، و أجاز له أبو عمرو السفاقسی، و لأخیه القاضی أبی عبد اللّه محمد بن یحیی بن فورتش، لقیه أبو علی الصدفی و لم یسمع منه شیئا و عبد الرحمن

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۵۵

ابن موسی بن میسرهٔ من أهل سرقسطهٔ أو ناحیتها، یحدث عن أبی الفوارس منجّی ابن موسی من أصحاب أبی بکر بن الخطیب.

و أبو بکر عبد الرحمن بن احمد بن یحیی بن عبد اللّه بن محمد بن ابراهیم بن عمیر الثقفی، من أهل سرقسطهٔ، سکن قرطبهٔ، روی عن أبیه و عمه ابی بکر عبد اللّه بن یحیی، و ابی عامر بن شرویّهٔ، و ابی الحسن بن مغیث، و ابی بکر بن العربی، و ابی عبد اللّه بن مکی، و ابی مروان بن مسرهٔ، و ابی عبد اللّه بن ابی الخصال، و ابی الحکم بن غشلیان، و ابی بکر یحیی بن موسی، سمع منه بقرطبهٔ فوائد ابن صخر.

و کان من أهل العنایهٔ بالروایهٔ، حسن الخط و الضبط، أزعجته الفتنهٔ بقرطبهٔ إلی میورقهٔ فنزلها و حدث بها، و سمع منه ابو محمد بن سهل المنقودی و غیره سنهٔ ۵۳۸، رواه ابن الأبار. و عبد الملک بن هشام التجیبی، و یکنی أبا مروان، روی عن ابی عبد اللّه محمد القسطلی. و عبد العزیز بن جوشن، من أهل سرقسطهٔ، کان فقیها مشاورا، و ولی الصلاهٔ بجامعها. و کان ممن أفتی باسقاط شهادات المتألبین علی ابی عمر الطلمنکی

و أبو جعفر عبد الوهاب بن محمد بن حکم الانصاری، من سرقسطهٔ، أخذ القراءات بطلیطلهٔ عن ابی عبد اللّه المغامی، و أجاز له ابو الفضل بن خیرون، من بغداد، فی رمضان سنهٔ ۴۸۶، و تصدر ببلده للاقراء، و من مشاهیر تلامیذه ابو محمد عبد اللّه بن ادریس بن سهل المقرىء نزیل سبتهٔ، و أبو محمد یحیی بن محمد بن حسان القلعی، و أبو عبد اللّه محمد بن عیسی بن بقاء البلغی، نزیل دمشق، و أبو محمد بن سعدون الوشقی الضریر و غیرهم، و استشهد فی وقیعهٔ و شقهٔ سنهٔ ۴۸۹، فی آخر ذی القعدهٔ أو أول ذی الحجهٔ منها، و هی إحدی الوقائع الفاجعات بالاندلس. قتل فیها نحو عشرهٔ آلاف من المسلمین، ذکر ذلک ابن الأبار القضاعی فی التکملهٔ.

و أبو عمر عثمان بن فرج بن خلف العبدری السرقسطی، حج فسمع من الرازی و من أبی بکر بن عبد اللّه بن طلحهٔ الیابری، و أبی الحجاج بن زیاد المیورقی، و أبی الحسن علی البیهقی الزاهد، و سکن بالقاهرهٔ. قال ابن الأبار: و روی عنه من شیوخنا

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۵۶

أبو عبد اللّه الألشی، لقیه فی جمادی الآخرهٔ سنهٔ سبعین و خمسمائهٔ. و أبو عمرو عثمان ابن یوسف بن أبی بکر بن عبد البر بن سیدی بن ثابت الانصاری السرقسطی، و یقال له البلجیطی، أخذ القراءات عن أبی زید الوراق، و یحیی بن محمد القلعی، و أخذ عن أبی زید بن حیاهٔ قراءهٔ نافع، و اختلف الی أبی جعفر بن شریح، و أبی الحسن بن طاهر فی أخذ العربیهٔ، و سمع التیسیر من أبی الحسن بن هذیل سنهٔ ۵۲۱ و استوطن «لریه» ثم ولی قضاءها، و کان قارئا ضابطا، محققا إخباریا ذاکرا، و أسن، و أخذ عنه الناس. قال ابن الأبار: و أخذ عنه من شیوخنا أبو عبد اللّه الشونی و أبو الربیع بن سالم، و کانت ولادته سنهٔ ۴۸۷، و وفاته فی منتصف ذی القعدهٔ سنهٔ ۵۷۷. و أبو الحسن علی بن عبد اللّه بن موسی بن طاهر الغفاری السرقسطی البرجی، و برجهٔ من أعمال سرقسطهٔ، کان من القراء، توفی سنهٔ خمس أوست و ثلاثین و خمسمائهٔ. و أبو الحسن علی بن یوسف بن الامام، من أدباء سرقسطهٔ، و کان زاهدا روی عنه أبو الولید بن خیرهٔ الفقیه.

و أبو العلاء همام بن یحیی بن همام السرقسطی، کان کاتبا بلیغا متفننا، بدیع الخط، کتب عن المقتدر باللّه ابی جعفر بن هود، ثم عن ابنه المؤتمن، ثم عن المستعین ابن المؤتمن، و توفی فی الدولهٔ اللمتونیهٔ. عن ابن الابار. و مثله ابنه أبو بکر یحیی بن همام ابن یحیی السرقسطی، المعروف بابن ارزاق، کان من أهل الأدب مع بداعهٔ الخط، و کتب للمستعین ابی جعفر بن هود مع أبیه همام، و کتب لیوسف بن تاشفین، ثم لابنه علی، و استدعی إلی مراکش سنهٔ ۴۹۵، و کانت وفاته بقرطبهٔ سنهٔ ۵۳۷، عن ابن الأبار. و ابو بکر یحیی بن محمد السرقسطی، نزیل مرسیهٔ، یعرف باللبّانی، أخذ عن أبی الولید الوقشی، و ابی الحسن بن افلح النحوی، و کان ماهرا فی علم العربیهٔ، حافظا للغهٔ، أقرأ بمرسیهٔ و غیرها، أخذ عنه ابو عبد اللّه بن سعادهٔ، و أبو علی ابن عریب، و غیرهما، و توفی فی نحو العشرین و خمسمائهٔ. و محمد بن سلیمان بن تلید، ولی القضاء بسرقسطهٔ، و وشقهٔ، یروی عن محمد بن احمد العتبی، و محمد بن یوسف

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۵۷

ابن مطروح الربعی، توفی سنهٔ ۲۹۵ ترجمه ابن عمیرهٔ الضبی فی بغیهٔ الملتمس. و محمد ابن عبد الرحمن بن عبد اللّه السرقسطی الفقیه المقرىء، روی عنه أبو بکر بن العربی و غیره.

و أبو اسحق ابراهیم بن نصر السرقسطی، حدّث عن احمد بن عمرو بن السرح، و محمد بن عبد اللّه بن عبد الحکم، و یحیی بن عمر، روی عنه عثمان بن عبد الرحمن، ترجمه ابن عمیرهٔ فی بغیهٔ الملتمس. و ابراهیم بن هارون بن سهل، قال ابن عمیرهٔ:

قاضی سرقسطهٔ من ثغور الأندلس، فقیه محدث، مات بها سنهٔ ست و تسعین و مائتین.

و حفص بن عبد السلام السلمی، قال ابن عمیرهٔ: سرقسطی، روی عن مالک بن أنس، مات بالأندلس قرینا من سنهٔ مائتین، و رزین بن معاویهٔ، قال ابن عمیرهٔ: سرقسطی محدث، توفی سنهٔ ۵۲۴ بمکهٔ، زادها اللّه شرفا. و سلیمان بن مهران السرقسطی، أدیب شاعر مشهور، له جلالهٔ و قدر، روی أبو محمد بن حزم عن محمد بن الحسن المذحجی قال: أنشدنی سلیمان بن مهران، فی مجلس الوزیر أبی الاصبغ عیسی بن سعید وزیر المظفر عبد الملک بن المنصور محمد بن أبی عامر:

خلیلیّ ما للریح تأتی کأنمایخالطها عند الهبوب خلوق

أم الریح جاءت من بلاد أحبّتیفأحسبها عرف الحبیب تسوق

سقی اللّه أرضا حلها الأغید الذیلتذ کاره بین الضلوع حریق

أصار فؤادی فرقتین فعندهفریق و عندی فی السیّاق فریق

و أبو الربیع سلیمان بن حارث بن هارون الفهمی، قال ابن عمیرهٔ: فقیه سرقسطی، توفی بالاسکندریهٔ سنهٔ إحدی و ثمانین و أربعمائهٔ.

و أبو عبد اللّه محمد بن بسام بن خلف بن عقبهٔ الکلبی من أهل سرقسطهٔ و إمام الجامع بها، یروی عن أخیه عبد اللّه بن بسام، حدّث عنه الصاحبان. و حسان بن عبد السلام السلمی، یروی عن مالک بن أنس، قال ابن عمیرهٔ: ذکره محمد بن حارث الخشنی، و أبو عثمان سعید بن فتحون السرقسطی، یعرف بالحمّار. قال ابن عمیرهٔ:

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۵۸

له أدب و علم و تصرف فی حدود المنطق، و هو مشهور. و عبد اللّه بن محمد بن زرقون السرقسطی. قال ابن عمیرهٔ: بتقدیم الزای علی الراء، محدّث، روی عن أصبغ بن الفرج. روی عنه محمد بن وضاح، و من جملهٔ ما روی عنه روایهٔ عن أصبغ بن الفرج عن ابن وهب، و هی: ما یحل لأحد أن یرد شیئا بغیر علم، و لا یقول شیئا بغیر ثبت.

و لقد سمعت مالکا یقول: و اللّه ما أحب أن تکتبوا عنی کل ما تسمعون منی. قال ابن وهب: و لو عرضنا علی مالک کل ما کتبنا عنه لمحا ثلاثهٔ أرباعه. و عبد اللّه بن أبی النعمان قاضی سرقسطهٔ، قال ابن عمیرهٔ: من أهل العلم و الفضل، مات سنهٔ خمس و سبعین و مائتین. و أبو الحکم عبد الرحمن بن عبد الملک بن غشلیان السرقسطی، توفی بقرطبهٔ سنهٔ ۵۴۱ قاله ابن عمیرهٔ. و عبد الأعلی بن اللیث، یکنی أبا وهب، من أهل سرقسطهٔ، محدث له رحلهٔ، مات بالأندلس سنهٔ ۲۷۵، ذکره ابن عمیرهٔ فی البغیهٔ. و کلثوم بن أبیض المرادی، یکنی أبا عون، من أهل سرقسطهٔ، محدث له رحلهٔ، مات بالاندلس سنهٔ ۲۵۳، ذکره أیضا ابن عمیرهٔ. و أبو مروان بن الانصاری السرقسطی، من ذریهٔ الحسین بن یحیی بن سعید بن سعد بن عبادهٔ الخزرجی أمیر سرقسطهٔ، کان فقیها فاضلا زاهدا، و کان أمراء بلده بنو هود یتناغون فی اکرامه و احترامه. ذکره ابن نوح عن ابن الابار.

و أبو محمد لب بن عبد اللّه، من أهل سرقسطهٔ، قال ابن عمیرهٔ: محدث، کان فاضلا زاهدا، کتب عن أهل الاندلس و لم یرحل، و کانت وفاته فی صدر أیام الامیر عبد اللّه بن محمد. قاله أبو سعید. و موسی بن علی بن رباح، قال ابن عمیرهٔ: یقال إن قبره بسرقسطهٔ بإزاء قبر حنش بن عبد اللّه. و أبو عبد العزیز عبد الرءوف بن عمر بن عبد العزیز، محدث معروف، قال ابن عمیرهٔ. مات بلاردهٔ من ثغور الأندلس سنهٔ ثمان و ثلاثمائهٔ. و الولید بن عبد الخالق بن عبد الجبار بن قیس بن عبد اللّه الباهلی القاضی، من أهل سرقسطهٔ، ذکره محمد بن حارث الخشنی، ترجمه ابن عمیرهٔ فی بغیهٔ الملتمس.

و أبو الحجاج یوسف بن محمد السرقسطی، قال ابن عمیرهٔ: کان قارئا لکتیب الحدیث

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۵۹

محسنا، توفی بعد السبعین و أربعمائهٔ. و الفقیه أبو محمد عبد اللّه بن یحیی بن محمد بن بهلول السرقسطی، جاء فی نفح الطیب ذکره، و قال: إنه قد ذکره العماد الاصفهانی فی الخریدهٔ، و ذکره السمعانی فی الذیل، و أنه دخل بغداد فی حدود سنهٔ ست عشرهٔ و خمسمائهٔ، و من شعره:

أیا شمس إنی إن أتتک مدائحیو هنّ لآل نظّمت و قلائد

فلست بمن یبغی علی الشعر رشوهٔأبی ذاک لی جدّ کریم و والد

و أبی من قوم قدیما و محدثاتباع علیهم بالألوف القصائد

و أبو مروان محمد بن یوسف بن مرو نجوش، قال ابن عمیرهٔ: سرقسطی فقیه، توفی سنهٔ تسع عشرهٔ و خمسمائهٔ. و عبد اللّه بن سعید بن عبد اللّه اللخمی.

و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن سندور بن منتیل بن مروان التجیبی، سمع أبا عمر ابن عبد البر، و أبا الولید الباجی، و أبا العباس العذری، و أبا عمر الطلمنکی، و کتب بخطه علما کثیرا، و توفی قبل الخمسمائهٔ.

و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن طریف، قال ابن الأبار: کان من أهل المعرفهٔ بالعربیهٔ، مع حظ من قرض الشعر، و کان فی نحو الخمسمائهٔ. و أبو محمد یعیش بن محمد بن فتحون من أهل الثغر، له رحلهٔ إلی المشرق، روی فیها عن أبی الطاهر العجیفی، و أبی القاسم الجوهری و غیرهما، حدث عنه محمد بن عبد السلام الحافظ. و یوسف بن عبد الملک، ثغری، یکنی أبا عمر، روی عن وهب

بن مسرة و غيره، حدث عنه الصاحبان و قالا: توفى فى المحرم سنة ۳۸۷. و خلف بن سيد، من أهل الثغر الشرقى، يحدث عن عيسى بن موسى بن الامام، لقيه بتطيلة، و أخذ عنه، و أبو الحسن ذيّال بن عبد الرحمن بن عمر الشريونى الثغرى، سمع بسرقسطة من أبى الوليد الباجى و غيره سنة ۴۶۳. و أبو عبد اللّه محمد بن جعفر الهمذانى، يعرف بالشرقى، نسبة إلى شرق الاندلس، قرأ بجامع قرطبة، ذكره ابن الدباغ و وصفه بالعلم و النبل، و توفى سنة ۵۱۳، قاله ابن الأبار. و أبو الربيع الخصيب بن محمد بن خصيب بن الخزاعى. و أبو

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۶۰

الطاهر الاشتركونى، من اشتركونى، حصن من أعمال تطيلة، اسمه محمد بن يوسف بن عبد اللّه بن يوسف بن عبد اللّه بن ابراهيم، سمع من جلة العلماء، و تحقق باللغة و الأدب، و ألف المسلسل، و أنشأ المقامات اللزومية، و مات بقرطبة سنة ۵۳۸، و من عادة الاندلسيين أنهم إذا أطلقوا الثغر أرادوا به سرقسطة أو إحدى جهاتها، و قد ينسبون إلى الثغر فيقولون فلان الثغرى، و يكون من سرقسطة، أو من وشقة، أو من تطيلة، أو من لاردة، و هلم جرّا من المدن التى كانت يومئذ آخر بلاد المسلمين، أو من ملحقاتها.

فمن هؤلاء أبو حديدة ناهض بن عريب، قال ابن الأبار: من أهل الثغر الشرقى روى عن زكريا بن النداف. و أبو يونس عبد العزيز بن عمر بن حبنون، من أهل منتشون، من أهل الثغر الشرقى، سمع من أبى الوليد الباجى صحيح البخارى بسرقسطة سنة ۴۶۳ و ولى الأحكام بموضعه. قال ابن الابار: قرأت ذلك بخط أبى داود المقرىء.

و أبو الاصبغ عبد العزيز بن محمد بن عبد العزيز بن خلف الاموى، من أهل بلشند.

قال ياقوت: بسكون اللام و فتح الشين و سكون النون، من نواحى سرقسطة بالاندلس، و فيها حصن يعرف ببنى خطاب، روى عن أبى محمد بن أبى جعفر، سمع منه، و حكى عنه أنه كان يقول: سمعت كتاب صحيح البخارى على ابى الوليد الباجى، و لكنى لا أحدث به عنه، لأنه كان يصحب السلطان. و أبو الحجاج يوسف بن ابراهيم العبدرى المعروف بالثغرى، قال ابن عميرة: فقيه محدث راوية، عارف أديب، انتقل الى مرسية فى الفتنة و اقتنع و لم يتعرض لظهور، و كان قد غصّ به جماعة من الفقهاء بمرسية حين وصلها، فسعى له فى الخطبة بجامع قليوشة من قرى مدينة اوريوالة، و انتقل اليها، سمعت عليه بعض كتاب الموطأ، يروى عنه جماعة، منهم أبو الحسن بن مغيث و الحافظ ابو بكر و ابو الوليد ابن رشيد، و أجاز له ابو الحسن رزين بن معاوية العبدرى، و توفى سنة ۵۶۰. و كان مولده سنة ۴۷۲ ببلده اه. قلت: قرأت فى بعض الكتب أن القاضى أبا يوسف كان محدثا، فلما اتصل بهارون الرشيد تحامى الناس سماع حديثه

و خلف بن سيد من أهل الثغر الشرقى يحدث عن عيسى بن موسى بن الامام

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۶۱

لقيه بتطيلة، و أخذ عنه. و خلف بن موسى بن فتوح المقرىء، يكنى أبا القاسم، و يعرّف بالأشبرى، و أشبرة قرية من قرى سرقسطة. كان مقرئا، أخذ عنه أبو على ابن بشر السرقسطى و غيره، ذكره ابن الدباغ، عن ابن الأبار. و أبو عبد اللّه محمد بن فتح الأنصارى الامام الثغرى، قال أبو عمرو المقرىء أنشدنى أبياتا فى الزهد منها:

كم من قوىّ قوىّ فى تقلّبه‌مهذب الرأى عنه الرزق ينحرف

و من ضعيف ضعيف الرأى مختبل‌كأنه من خليج البحر يغترف

و غالب بن عبد اللّه الثغرى، شاعر أديب، ذكره ابن عميرة.

و أبو القاسم خلف بن عيسى، من أهل الثغر الشرقى، و ليس بابن أبى درهم، روى عن أبى عمر بن الهندى، و أبى عبد اللّه بن العطار. ذكره ابن الأبار. و محمد بن سعيد بن ثابت العبدرى، من أهل الثغر الشرقى، أبو عبد اللّه، حدث عنه أبو زاهر سعيد بن أبى زاهر، و كان صاحب الصلاة بموضعه. ذكره ابن الأبار نقلا عن ابن حبيش. و أبو عبد اللّه محمد بن فرج بن جعفر بن خلف القيسى، من أهل الثغر الشرقى، سكن غرناطة، يعرف بابن أبى سمرة، أخذ القراءات عن أبى جعفر أحمد بن عبد الحق الخزرجى، و أبى القاسم بن النحاس، و أبى الحسن بن كرز و غيرهم. و درس العربية و لقيه أبو عبد اللّه بن حميد بغرناطة سنة ۵۳۵ ذكره ابن الأبار.

و ممن ينسب إلى سرقسطة من المشاهير، و إن لم يكن من أهل العلم، ابراهيم ابن محمد بن مفرج بن همشك، و همشك جده نصرانى أسلم على يد بنى هود بسرقسطة و كان مقطوع إحدى الأذنين، فكان النصارى إذا رأوه فى القتال قالوا (همشك) معناه ترى مقطوع الأذن، فان (هاء) عندهم قريب من (اما) بالعربية. و المشك فى لغتهم هو المقطوع الأذنين.

و إبراهيم هذا لما خرج بنو هود من سرقسطة نشأ تحت الخمول. قال لسان الدين ابن الخطيب فى الاحاطة فى صفحة ۱۶۰ من الطبعة المصرية: إنه كان شهما متحركا خدم بعض الموحدين بالصيد و توسل بدلالة الأرض، ثم نزع إلى ملك قشتالة، (۱۱- ج ثان)

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۶۲

و استقر مع النصارى، ثم انصرف إلى بقية اللمتونيين بالأندلس، بعد شفاعة و إظهار توبة. و لما ولى يحيى بن غانية قرطبة ارتسم لديه برسمه، ثم كانت الفتنة عام تسعة و ثلاثين

و ثار ابن أحمر بقرطبة، و تسمّى بأمير المؤمنين، فبعثه ابن غالية رسولا، ثقة بكفايته و دربته، لمحاولة الصلح بينه و بين ابن أحمر، فنبه قدره.

ثم غلى مرجل الفتنة و كثر الثوار بالأندلس، فاتصل بالأمير ابن عياض بالشرق و غيره، إلى أن تمكن له الامتياز بحصن شقوبش، ثم تغلب على مدينة شقورة و تملكها، و هى ماهى من النعمة، فغلظ أمره، و ساوى محمد بن مردنيش أمير الشرق، و داخله حتى عقد معه

صهرا على ابنته، فاتصلت له الرئاسة و الامارة، و كان سيفا لصهره المذكور مسلّطا على من عصاه، فقاد الجيوش، و افتتح البلاد، إلى أن فسد بينهما، فتفاتنا و تقامعا، و انحاز بما لديه من البلاد و المعاقل، و عد من ثوار الأندلس أولى الشوكة الحادة، و الشبا المرهوب، بعد انقباض دولته. قال محمد بن أيوب بن غالب، المدعو بابن حمامة: أبو اسحق الرئيس شجاع بهمة من البهم، كان جريئا شديد الحزم، سديد الرأى، عارفا بتدبير الحروب، حمى الأنف، عظيم السطوة، مشهور الإقدام، مرتكبا للعظيمة. قال بعض من عرّف به من المؤرخين: إنه و إن كان قائد فرسان، فقد كان حليف فتنة و عدوان، و لم يصحب قط متشرعا، و لا نشأ فى أصحابه من كان متورعا، سلطه اللّه على الخلق و أملى له، فأضر بمن جاوره من أهل البلاد. و قال لسان الدين: كان جبارا قاسيا، فظا غليظا، شديد النكال، عظيم الجرأة و العبث بالناس، بلغ من عبثه فيهم إحراقهم بالنار، و قذفهم من الشواهق و الأبراج، و إخراج الأعصاب و الرباطات عن ظهورهم، عن أوتار القسى، و ضم أغصان الشجر العادى بعضها إلى بعض، و ربط الانسان بينها، ثم تسريحها فيذهب كل غصن بحظه من الأعضاء. قال: و رآه بعض الصالحين فى النوم و سأله: ما فعل اللّه بك؟ فأنشده:

من سره العيث فى الدنيا بخلقة منيصوّر الخلق فى الأرحام كيف يشا

فليصير اليوم صبرى تحت بطشته مغلّلا أمتطى جمّ الغضا فرشا

ثم ذكر لسان الدين شجاعته فقال: زعموا أنه خرج متصيدا، و فى صحبته محاولون له، و قارعوا أوتار الغناء فى مائة من الفرسان، فما راعهم إلا خيل العدو هاجمة على غرة، فى مائتين من الفوارس، فقالوا: العدو فى مائتى فارس؛ فقال: و إذا كنتم أنتم لمائة و أنا لمائة فنحن قدرهم. فعد نفسه بمائة، ثم استدعى قدحا من شرابه و صرف وجهه إلى المغنى و قال: غنّ لى تلك الأبيات، و كان يغنيه بها فتعجبه:

يتلقى النّدى بوجه حياءو صدور القنا بوجه وفاح

هكذا هكذا تكون المعالىطرق الجدّ غير طرق المزاح

فغناه بها، و استقبل العدو و حمل عليه بنفسه و بأصحابه حملة رجل واحد، فاستولت على العدو الهزيمة، و أتى على معظمهم القتل، و رجع غانما إلى بلده، ثم انصرفت الأيام، و عاد للصيد فى موضعه، و أطلق بازه على حجلة فأخذها، و ذهب ليذبحها، فلم يحضره خنجر، فبينما هو يلتمسه إذ رأى نصلا من نصال المعترك، من بقايا الهزيمة فأخذه و ذبح الطائر، و استدعى الشراب و أمر المغنى، فغناه بيتى أبى الطيب:

تذكرت ما بين العذيب و بارقمجرّ عوالينا و مجرى السوابق

و صحبة قوم يذبحون قنيصهمبفضلة ما قد كسروا فى المفارق

و قد رأيت من يروى هذه الحكاية عن أحد أمراء بنى مردنيش. و على كل حال فهى من مستظرف الأخبار.

قال لسان الدين: و فى سنة ست و خمسين و خمسمائة، فى جمادى الأولى منها، قصد إبراهيم بن همشك بجمعه مدينة غرناطة، و داخل طائفة من ناسها، و قد تشاغل الموحدون بما دهمهم من اختلاف الكلمة عليهم، و توجه الوالى بغرناطة السيد أبو سعيد إلى العدوة، فاقتحم ابن همشك غرناطة ليلا، و اعتصم الموحدون بقصبتها فنصب لهم المجانيق، و قتلهم بأنواع من القتل. و عند ما اتصل الخبر بالسيد أبى سعيد بادر إليها، فأجاز البحر، و التف به السيد أبو محمد، و السيد أبو حفص، بجميع

جيوش الموحدين، و وصل الجميع إلى ظاهر غرناطة، و أصحر إليهم ابن همشك، و برز منها، و التقى الفريقان بمرج الرقاد من خارجها، و دارت بينهم الحرب، فانهزم جيش الموحدين، و اعترضت الفلّ تخوم الفدادين، و جداول المياه التى تتخلل المرج، فاستولى عليهم القتل، و قتل فى الوقيعة السيد أبو محمد، و لحق السيد أبو سعيد بمالقة، و عاد ابن همشك إلى غرناطة، فدخلها بجملة من أسرى القوم أفحش فيهم المثلة، بمرأى من إخوانهم المحصورين.

و اتصل الخبر بالخليفة، و هو بقرية سلا، فجهز جيشا أصحبه السيد أبا يعقوب ولده و الشيخ أبا يوسف بن سليمان زعيم وقته، و داهية زمانه، فأجازوا البحر، و التقوا بالسيد أبى سعيد بمالقة، و تتابع الجمع، و التفّ بهم من المجاهدين و المطوعة، و اتصل منهم السير الى قرية داق من قرى غرناطة. و كان من استمرار الهزيمة على ابن همشك، لذى جره لنفسه و جيشه من نصارى و غيرهم ما يأتى ذكره عند اسم مردنيش. ثم قال:

و لما فسد بين ابن همشك و ابن مردنيش بسبب بنته التى كانت تحت ابن مردنيش فطلقها، و انصرفت إلى ابيها، و أسلمت اليه ابنها، و سئلت عن إمكان صبرها عنه، فقالت: جرو سوء من كلب سوء! فأرسلت كلمتها فى نساء الاندلس مثلا- اشتدت بينهما الفتنة، و عظمت المحنة، و هلك بينهما من شاء اللّه هلاكه، إلى أن كان أقوى الأسباب فى تدمير ملكه.

و لما صرف ابن مردنيش عزمه إلى بلاده، و تغلب على كثير منها، خدم ابن همشك الموحدين، و استجار بهم، و قدم على الخليفة عام خمسة و ستين و خمسمائة، فأكرم قدومه، و أقرّه بمواضعه، إلى أوائل عام أحد و سبعين، فطولب بالانصراف إلى العدوة بأهله و أولاده، و سكن بمكناسة، و أقطع بها أملا كالها خطر

و ابتلاه اللّه بفالج غريب الأعراض، فكان يدخل الحمام الحار فيشكو حره بأعلى صراخه، فيخرج فيشكو البرد كذلك، إلى أن مضى لسبيله، انتهى ببعض تصرف

و ممن ينسب إلى سرقسطة عمر بن مصعب بن أبى عزير بن زوارة بن عمرو بن

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۶۵

هاشم العبّادی، و قیل العبدری، ذکره ابن عمیرة فی بغیة الملتمس، نقلا عن ابن یونس.

و أبو الحکم المنذر بن رضا السرقسطی، سکن بلنسیة، و کان من الشعراء. و مظفر الکاتب السرقسطی، خرج من سرقسطة، و سکن غرناطة، و کنیته أبو الفرج، أخذ عن قاسم بن محمد الشیبانسی، و أبی عمر القسطلی، و صحب أبا بکر المصحفی، ذکره ابن الأبار.

و نسب إلی سرقسطة حکماء و علماء من الیهود، من مشاهیرهم ابن الفوال الطبیب الفیلسوف. و منهم الفضل حسدای المشهور بالحکمة و الریاضیات.

و ممن سکن فی سرقسطة من الأطباء أبو عبد اللّه بن الکتانی، و هو من أطباء المسلمین، ترجمه ابن أبی أصیبعة فقال: هو أبو عبد اللّه محمد بن الحسین المعروف بابن الکتانی، کان أخذ الطب عن عمه محمد بن الحسین و طبقته، و خدم به المنصور بن أبی عامر، و ابنه المظفر، ثم انتقل فی صدر الفتنة إلی مدینة سرقسطة، و استوطنها، و کان بصیرا بالطب، متقدما فیه، ذا حظ من المنطق و النجوم، و کثیر من علوم الفلسفة. قال القاضی صاعد: أخبرنی عنه الوزیر أبو المطرف عبد الرحمن بن محمد بن عبد الکبیر بن وافد اللخمی أنه کان دقیق الذهن، ذکی الخاطر، جید الفهم، حسن التوحید و التسبیح، و کان ذا ثروة و غنی واسع، و توفی قریبا من سنة

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۶۶

عشرین و أربعمائة، و هو قد قارب ثمانین سنة. قال: و قرأت فی بعض تآلیفه أنه أخذ صناعة المنطق عن محمد بن عبدون الجبلی، و عمر بن یونس بن أحمد الحرانی، و أحمد بن جفصون الفیلسوف، و أبی عبد اللّه محمد بن إبراهیم القاضی النحوی، و أبی عبد اللّه محمد بن مسعود البجائی، و محمد بن میمون المعروف بمرکوس، و أبی القاسم فید بن نجم، و سعید بن فتحون السرقسطی، المعروف بالحمّار، و أبی الحارث الأسقف، تلمیذ ربیع بن زید الأسقف الفیلسوف، و أبی مرین البجائی، و مسلمة بن أحمد المرجیطی.

و قد ترجم ابن أبی أصیبعة عالما من علماء الأندلس، و طبیبا من أطبائها، اسمه ابن بکلارش، کان یهودیا، قال إنه خدم بصناعة الطب بنی هود، و له من الکتب کتاب «المجدولة فی الأدویة المفردة» و ضعه مجدولا، و ألفه بمدینة المریة للمستعین باللّه أبی جعفر أحمد بن المؤتمن باللّه بن هود.

و لا شک فی أنه لیس من ذکرناهم هم جمیع الذین نبغوا من أهل سرقسطة فی العلم و الأدب، بل مهما استقصی الانسان فلا بد من أن یفوته تراجم کثیرة، إما سهوا منه أو من المؤلفین الذین أخذ عنهم، و هذا هو الشأن فی کل مدینة حاولنا أن نذکر من خرج منها من العلماء و الأدباء.

هذا و فی سرقسطة صدر الأمر من فیلیب الثانی ملک اسبانیة باخراج الموریسک أی المسلمین الذین أکرهوا علی التنصر، و لبثوا یضمرون الاسلام فی قلوبهم، و کان لا یزال منهم عدة ألوف فی بلاد أراغون و فی سائر اسبانیة، و کان منهم عدد غیر قلیل فی سرقسطة و برشلونة، و فی مدن قشتالة، و قلما خلت منهم بلدة. فلما صممت الدولة الاسبانیة علی إخراجهم جمیعا من البلاد، بحجة أنهم لا یزالون مسلمین فی الباطن، اعترض علی ذلک کثیرون من الأهالی، لا سیما أصحاب الأراضی، و قدموا و أخروا، و قالوا للملک: إن بعض البلاد ستصبح قاعا صفصفا إذا خرج الموریسک منها، فأبی الملک إلا إنفاذ أمره الذی صدر فی ۲۳ مایو سنة ۱۶۱۰

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۶۷

و بمقتضی هذا الأمر کان یجب اجتماع جمیع الموریسک لیأتی المعتمد الخاص من قبل الحکومة، و یسیر بهم إلی الثغر البحری، الذی سیخرجون منه، و قد جاء فی هذا الأمر أن الموریسکی الذی یکون متزوجا بمسیحیة أصلیة یجوز بقاء امرأته و أولاده، إذا شاءوا البقاء فی البلاد. و کذلک المسیحیون الأصلیون المتزوجون بموریسکیات إذا أرادواهم و نساؤهم البقاء فی البلاد فلهم ذلک. و کذلک الموریسک الذین تحقق أنهم ارتدوا عن الاسلام ارتدادا صحیحیا لا شائبة فیه، فهؤلاء لهم أیضا حق البقاء.

فخرج من الموریسک بضعة عشر ألفا، بطریق نبارة إلی فرنسة. و خرج بضعة عشر ألفا إلی میناء کمفرنش، و التحقوا ببلاد الاسلام.

و تاریخ الموریسک بتفاصیله سنأتی به فی جزء خاص، بعد الانتهاء إن شاء اللّه من جغرافیة الأندلس، و تاریخ الدول الاسلامیة فیها.

و من توابع سرقسطة حصن یقال له شمیط، بضم فکسر، ذکره یاقوت فی المعجم، و حصن آخر یقال له «قشب » بفتح فسکون. قال یاقوت: حصن من قطر سرقسطة ینسب الیه أبو الحسن نفیس بن عبد الخالق بن محمد الهاشمی القشبی المقرىء، جاور بمکة مدة، قال أبو طاهر السلفی: و قرأ علیّ بعد رجوعه من مکة و توجه إلی الأندلس. و من حصون سرقسطة الحصن المسمی قشتلار Castellar و بلدة یقال لها «الاغون» و بلدة أخری اسمها «منزلباربا» و بلدة أخری اسمها برجة. و هی مدینة قدیمة سکانها الیوم ستة آلاف نسمة إلی الشمال الغربی من سرقسطة، و هی تناوح شارات مونکایو Moncayo ، و قد کانت برجة من البلاد المعروفة فی زمن العرب. و نبغ فیها أناس من أهل العلم، و منهم من سکن سرقسطة، و قد تقدم ذکر أحدهم، و هی غیر برجة التی هی من أعمال البیرة، فان برجة سرقسطة هی بضم أولها

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۶۸

کان یلفظها العرب کما یلفظها الاسبانیول الیوم Boya و أما برجة البیرة فهی بفتح أولها.

تطیلة Tudela

اشارة

و على مسافة ۷۸ كيلومترا من سرقسطة مدينة تطيلة، واقعة على الضفة اليمنى من ابره. و لها هناك جسر ۱۹ قوسا، و سكان هذه المدينة اليوم نحو من عشرة آلاف. و لكنها كانت عظيمة فى أيام العرب.

قال ياقوت الحموى فى المعجم: تطيلة بالضم ثم الكسر و ياء ساكنة و لام:

مدينة بالأندلس فى شرقى قرطبة، تتصل بأعمال أشقة، هى اليوم بيد الروم شريفة البقعة، غزيرة المياه، كثيرة الأشجار و الأنهار، اختطت فى أيام الحكم بن هشام بن عبد الرحمن بن معاوية. و قال أبو عبيد البكرى: كان على رأس الاربعمائة بتطيلة امرأة لها لحية كاملة كلحية الرجال، و كانت تتصرف فى الأسفار كما يتصرف الرجال، حتى أمر قاضى الناحية القوابل بامتحانها فأجبن عن ذلك، فأكرهنها

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۶۹

فوجدوها امرأة، فأمر بحلق لحيتها، و لا تسافر إلا مع ذى محرم. و بين تطيلة و سرقسطة سبعة عشر فرسخا، و ينسب إليها جماعة، منهم أبو مروان اسماعيل بن عبد اللّه التطيلى اليحصبى و غيره. انتهى.

من انتسب إلى تطيلة من أهل العلم

عبد اللّه بن محمد الفهرى كانت له رحلة، نقل ابن الأبار القضاعى عن ابن حبيش قال: كان عالما فاضلا، صالحا ديّنا، من الحفاظ المتقدمين. و أبو عبد اللّه ابن محمد بن عيسى بن القاسم الصدفى، سكن بآخرة مدينة فاس، سمع أبا على بن سكّرة الصدفى، و لازم مجلسه لسماع الحديث، و مسائل الرأى، و كان فقيها عارفا بالوثائق، أديبا شاعرا، استكتبه ابن الملجوم فى قضائه بمكناسة، و استخلفه، و توفى سنة ۵۲۹، عن ابن الأبار. و أبو حفص عمر بن محمد بن اسماعيل الزاهد المعروف بالترنى، روى بالمشرق عن أبى القاسم بن الصقلى، توفى سنة ۳۷۹.

و سكن تطيلة من العلماء عبد الرحمن الحسين، روى عن عبد اللّه محمد بن يحيى ابن عبد العزيز بن الخراز صاحب الصلاة بقرطبة. و أبو عبد اللّه محمد بن عيسى المعروف بابن لبريلى من أهل تطيلة و قاضيها. له رحلة الى المشرق حج فيها سنة ۳۸۱، و لقى مشيخة المصريين، و أخذ عنهم، و كان موصوفا بالعلم و الصلاح، و العفة و الشجاعة، و الجهاد بثغره، و خرج مع المهدى محمد بن هشام لنصرته، فقتل بعقبة البقر، فى صدر شوال سنة ۴۰۰، عن ابن بشكوال.

و أبو عبد اللّه محمد بن ابراهيم بن سعيد بن موسى بن نعم الخلف الرعينى، من أهل تطيلة، سمع بسرقسطة من القاضى أبى الوليد الباجى، و كان قد رحل حاجا فلقى بمكة أبا معشر الطبرى، و بالاسكندرية أبا الفتح السمرقندى، و كان مولده سنة ۴۴۳، و توفى سنة ۵۰۷ فى أوريوله، قاله ابن بشكوال. و أبو عبد اللّه محمد ابن أحمد بن مطرف البكرى، يروى عن أبى العباس أحمد بن أبى عمر المقرى، و أبى الوليد الباجى، و أبى على بن المبشر، و الحصرى و غيرهم، توفى بالميرته سنة ۵۲۱، عن

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۷۰

ابن بشكوال. و وليد بن خطاب بن محمد، سمع من أبى بكر التجيبى و غيره، و له رحلة إلى المشرق كتب فيها عن أبى سعد الماليني، و عن جماعة سواه. كانت له عناية بالحديث و كان ثقة، رواه ابن بشكوال. و أبو بكر يحيى بن زكريا بن محمد الزهرى القرشى، روى ببلدة تطيلة عن عبد اللّه بن بسام و غيره، حدّث عنه الصاحبان و قالا: كان رجلا صالحا، رحمه اللّه

و أبو الحسن داود بن اسماعيل المكتّب، حكى عنه أبو عمرو البلجيطى ترجمه ابن الأبار و أبو جعفر أحمد بن على بن غزلون الأموى، روى عن أبى الوليد سليمان بن خلف الباجى، و هو معدود من كبار أصحابه، و كان من أهل الحفظ و الذكاء، و توفى بالعدوة فى نحو ۵۲۰ قاله ابن بشكوال. و حوشب بن سلمة، قال ابن عميرة: تطيلى منسوب إلى بلدته، ولى قضاءها، و مات بها فى أيام الأمير محمد بن عبد الرحمن.

و أبو الوليد حيون بن خطاب بن محمد، يروى عن أبى العاصى حكم بن ابراهيم المرادى، و أبى محمد بن أرفع رأسه، و سهل بن ابراهيم الاستجى و ابن الهندى و ابن العطار، و له رحلة إلى المشرق حج بها، و لقى الداودى و القابسى، و البراذعى و له كتاب جمع فيه أسماء الرجال الذين لقيهم، حدّث عنه محمد بن سمعان الثغرى.

و زكريا بن الخطاب بن اسماعيل بن عبد الرحمن بن اسماعيل بن حزم الكلبى محدث، من أهل تطيلة، رحل إلى المشرق حاجا سنة ۲۹۳، فسمع بمكة كتاب النسب للزبير بن بكار، من الجرجانى، و روى موطأ مالك بن أنس، رواية أبى المصعب الزهرى، فكان الناس يأتون إلى تطيلة للسماع منه. و عمر بن يوسف ابن موسى بن فهد بن خصيب بن الامام، تطيلى، توفى سنة ۳۳۷. و نعم الخلف ابن أبى الخصيب، يكنى أبا القاسم، من أهل تطيلة، كان محدثا، شاعرا، زاهدا،

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۷۱

مرابطا، غازيا، قتل شهيدا سنة ۲۹۸. ذكره ابن عميرة فى بغية الملتمس. و عامر ابن مؤمل، بالميم، و قيل موصل، بالصاد، ابن اسماعيل بن عبد اللّه بن سليمان بن داود بن نافع اليحصبى، يكنى أبا مروان، محدث من أهل تطيلة، مات فى أيام الأمير عبد اللّه بن محمد الأموى. و محمد بن على بن محمد بن شبل كليب بن معشر ابن عبد اللّه القيسى. و سعيد بن هارون بن عفان بن مالك بن عبد اللّه، اليحصبى التطيلى محدث، له رحلة. ذكره محمد بن حارث الخشنى عن ابن عميرة.

و إلی الشمال من تطیلهٔ مدینهٔ «الفاره»

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۷۲

طرسونهٔTarazona

و إلی الجنوب الغربی من تطیلهٔ مدینهٔ طرسونهٔTarazona علی مسافهٔ ۲۲ کیلومترا. و اسمها کان عند الرومانیین توریاسوTuriaso ، سکانها الیوم ثمانیهٔ آلاف نسمهٔ، و فیها کنیسهٔ من بناء القرن الثانی عشر، و قد کانت طرسونهٔ من المدن العربیهٔ المعروفهٔ. قال یاقوت فی المعجم: بینها و بین تطیلهٔ أربعهٔ فراسخ، معدودهٔ فی أعمال تطیلهٔ؛ کان یسکنها العمال و مقاتلهٔ المسلمین إلی أن تغلب علیها الروم، فهی فی أیدیهم إلی هذه الغایهٔ . انتهی. و من طرسونهٔ إلی شوریهٔ۶۷ Soria کیلومترا

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۷۳

انکسار جیش شارلمان فی باب الشرزی من جبال البرانس

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۷۴

هذا و ینسب إلی طرسونهٔ بعض أهل العلم، منهم أبو سحق بن یعلی الطرسونی

ثم مدینهٔ کشیجونCacijon علی مسافهٔ ۹۴ کیلومترا من سرقسطهٔ، و قصبهٔ «اولیت»Oliete ، و سکانها نحو من ألفی نسمهٔ، و قصبهٔ طفالهTafalla سکانها خمسهٔ آلاف نسمهٔ. و علی ۸۸ کیلومترا من سرقسطهٔ بنبلونهٔ الشهیرهٔ، و قد تقدم ذکرها فی أثناء الکلام علی جبال البیرانس، و الأسبانیول یکتبونها بالمیم بعد الفاء الفارسیهٔ، أی بامبلونهٔ، و لکن العرب یکتبونها بالنون، لأنهم لا یأتون بالمیم بعد الباء، و إنما یأتون بالنون. و سکان بنبلونهٔ نحو من ثلاثین ألفا، و هی واقعهٔ علی ضفهٔ نهر أرقهٔArga و یحیط بها سور قدیم بناها بومیPompee الرومانی، فانتسبت إلیه، و صارت تسمی بومبایلوPompaela ثم تحرفت إلی اسمها الحالی بنبلونهٔ، و کان استیلاء القوط علی هذه البلدهٔ سنهٔ ۴۷۶ للمسیح، ثم فی سنهٔ ۵۴۲ استولی علیها الافرنج، ثم فی سنهٔ ۵۷۸ جاءها العرب، و استولوا علیها مدهٔ غیر طویلهٔ. و من سنهٔ ۹۰۵ صارت قاعدهٔ مملکهٔ نبارهٔNavarra ، ثم استولی علیها القشتالیون سنهٔ ۱۵۱۲، و فی حصارها

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۷۵

صورهٔ أحد أبواب بنبلونهٔ

صورهٔ باب الکنیسهٔ الکبری فی بنبلونهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۷۶

جرح اینیقولوبیس ریکالد الذی بعد أن کان قائد عسکر ترهّب و أقلع عن الدنیا، و صار هو القدیس أغناطیوس لویولاLoyola مؤسس الرهبانیهٔ الیسوعیهٔ

و فی بنبلونهٔ کنیسهٔ کبری بدأ ببنائها کارلس الثالث ملک نبارهٔ سنهٔ ۱۳۹۷، و فی الزاویهٔ الجنوبیهٔ الغربیهٔ من الکنیسهٔ شبکهٔ حدیدیهٔ أصلها سلسلهٔ، کانت تحیط بسرادق الناصر سلطان الموحدین، أخذت منه فی الهزیمهٔ الکبری التی وقعت علی المسلمین فی وقعهٔ العقاب التی یقول لها الاسبان «لاس نافاس دوطولوزه»Les Novas de Tolosa

و من بنبلونهٔ یصعد السائح الی جبال البیرانس، و غیر بعید من هناک مضیق رونسفو، و یقال له أیضا رونسفالRoncevalles الذی انهزمت فیه ساقهٔ شارلمان و هو قافل من سرقسطهٔ، و یقول له العرب باب الشرزی.

[کلهرّه]

و من بنبلونهٔ إلی سان سبستیان ۹۳ کیلومترا بسکهٔ الحدید. و فی هذه المسافهٔ یقطع الخط الحدیدی الحد الذی کان فاصلا بین قشتالهٔ القدیمهٔ و نبارهٔ. و من مدن تلک البلاد «الفاره» و سکانها ستهٔ آلاف، ثم «کلهرّه» و هی مدینهٔ ایبیریهٔ قدیمهٔ سکانها عشرهٔ آلاف، واقعهٔ علی نهر سیداکوسCidacos و کان اسمها فی القدیم کالاغوریس ناسیکاCalagurris Nassica و فیها کنیسهٔ قدیمهٔ جدا فیها عظام بعض شهداء النصرانیهٔ. و من کلهره الی شوریهٔ ۹۹ کیلومترا. و أما الارض القفر المسماهٔ سولاناSolana فتمتد من الابره الی أرقهٔArga .

و من المدن المجاورهٔ لنهر سیداکوس قصبهٔ یقال لها ارنیدوArnide ثم بلدهٔ یقال لها لودوساLodosa فیها کهوف کانت مساکن، ثم بلدهٔ یقال لها آغون سیلّو و فیها حصن بأربعهٔ أبراج، ثم مدینهٔ لو کرونتوLogrono و کان العرب یقولون لها «لوکرونی» و هی بلدهٔ سکانها خمسهٔ عشر ألفا، معدودهٔ من قشتالهٔ القدیمهٔ. و من لوکرونی مسافهٔ ۲۵ کیلومترا إلی ناجرهٔ، و هذه بلدهٔ قدیمهٔ کان لها شأن فی القدیم،

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۷۷

و فیها قصر کان یسکنه الملوک فی القرنین الثالث عشر و الرابع عشر. و علی ۱۹ کیلومترا إلی الغرب من ناجره، علی طریق برغش، بلدهٔ یقال لها سانتو دومنقه قالصادهٔ. و هی التی ینسب الیها الامام القلصادی المار الذکر Santo Domingo de la Calzada و فیها أربعهٔ آلاف نسمهٔ، و من لوکرونی مسافهٔ قصیرهٔ إلی بلدهٔ استلّهEstella

و قد ورد ذکر ناجره فی کتب العرب، قال یاقوت: ناجرهٔ بکسر الجیم، و الراء مهملهٔ. مدینهٔ فی شرقی الاندلس من أعمال تطیلهٔ، هی

الآن بید الافرنج، و الی الیمین من نهر ابره توجد جبال و عرة فی وسط الحقول، و ذلک عن بلدة «فون مایور»Fuenmayor و عندها قنطرة علی ابره، ثم بلدة «غواردیة» و أما بلدة هارو Haro فهی من ناحیة «ریوجه»Rioja و سکانها ثمانیة آلاف نسمة، و بالقرب منها وادی میرندة

و من سرقسطة یمر الخط الحدیدی علی الضفة الیمنی من نهر جلّق، فعلی مسافة ثمانیة کیلومترات یصل إلی بلدة یقال لها «سان جوان موزاریفار» و بالغرب منها بلدة أخری اسمها «فیلّا نوقة» ثم بلدة «زویرة» ثم قصبة یقال لها المدور، سکانها ثلاثة آلاف فیها حصن قدیم: ثم بلدة تسمی «تاردینتة»Tardienta

[وشقة]

اشارة

ثم مدینة وشقة و هی بلدة فی غایة القدم، سکانها الیوم ثلاثة عشر ألفا، لا یزیدون و هی علی رابیة مشرفة علی سهل الهویّة La Hoya ، و کان یقال لهذه البلدة لعهد الرومانیین أوسکا Osca و کان سرطوریوس لذلک العهد أسس فیها مدرسة لشبان الأیبیریین. و قد فتح العرب وشقة فی ما فتحوه من المدن عند ما استولوا علی سرقسطة أی فی سنة ۹۶ للهجرة، وفق ۷۱۳ للمسیح، و فی الانسیکلو بیدیة الاسلامیة ینقل عن المستشرق قدیرة: أن وشقة کانت مرکز مقاطعة مستقلة فی نواحی سنة ۳۰۱، لعهد أمیرها محمد بن عبد الملک الطویل، و بقیت فی ید العرب الی سنة ۱۰۹۶ من التاریخ المسیحی، فاسترجعها الأسبان، و جعلوها قاعدة مملکة أراعون، و بقیت (۱۲- ج ثان)

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۷۸

کذلک إلی سنة ۱۱۱۸، إذ نقلوا مرکز الحکم الی سرقسطة نفسها بعد أن أخرجوا العرب منها.

أما یاقوت الحموی فقال عن وشقة، بفتح أوله، و سکون ثانیه و القاف: بلیدة بالاندلس ینسب الیها طائفة من أهل العلم منهم حدیدة بن الغمر، له رحلة. و ابراهیم ابن عجیس بن اسباط بن اسعد بن عدیّ الزیادی الوشقی، کان حافظا للفقه، و اختصر المدوّنة، له رحلة سمع فیها من یونس بن عبد الأعلی، و مات سنة ۲۷۵. عن ابن الفرضی. و ابنه احمد، سمع من أبیه. و توفی سنة ۳۲۲ انتهی.

من انتسب إلی وشقة من أهل العلم

خالد ابن أیوب أبو عبد السلام، محدث من أهل وشقة. ذکره ابن یونس، و نقل ذلک بن عمیرة. و أبو الحزم خلف بن عیسی بن سعید الخیر، المعروف بابن أبی درهم القاضی من أهل مدینة وشقة، محدّث له رحلة، قال الحمیدی: و رأیت فی نسبه زیادة بخط ابن ابنه القاضی أبی عبد اللّه یحیی بن القاضی أبی الاصبغ عیسی ابن القاضی أبی الحزم خلف ابن عیسی ابن سعید الخیر بن أبی درهم بن ولید بن ینفع بن عبد اللّه التجیبی، سمع بالأندلس أبا عیسی یحیی بن عبد اللّه بن أبی عیسی بن یحیی، و أبا بکر محمد بن عمر بن عبد العزیز، و أبا زکریا یحیی بن سلیمان بن هلال بن بطرة، و بمصر من أبی محمد الحسن بن رشیق و طبقته. روی عنه أبو الولید هشام بن سعید الخیر بن فتحون الکاتب، حدّث عنه بالموطأ روایة یحیی ابن یحیی. ذکره ابن عمیرة.

و أبو عثمان سعد ابن سعید بن کثیر المرادی محدث، وشقی، سمع من محمد ابن یوسف بن مطروح و طبقته، مات فی صفر سنة ۳۰۶. ذکره ابن عمیرة، و کان ابنه سعید أیضا من أهل العلم. و صالح بن محمد المرادی ابو محمد یعرف بابن الورکانی، وشقیّ محدّث، مات بالاندلس سنة ۳۰۲، ذکره ابن عمیرة.

و عبد اللّه بن حسن بن السندی، و شقیّ، توفی سنة ۳۳۵، عن ابن عمیرة.

و عبد اللّه بن وهب، وشقی محدث، مات سنة ۳۰۱. عن ابن عمیرة.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۱۷۹

و أبو المطرّف عبد الرحمن بن ابراهیم بن عجنس بن أسباط الزیادی، من أهل وشقة، مات سنة ۳۱۴، عن ابن عمیرة

و عبد السلام بن ولید، محدث، ولی قضاء وشقة فی أیام الأمیر الحکم بن هشام الأموی، قال ابن عمیرة: ذکره ابن یونس

و أبو عثمان عفان بن محمد، من أهل وشقة، مات سنة ۳۰۷، ذکره ابن عمیرة

و هشام بن سعید الخیر بن فتحون، أبو الولید الکاتب، قال الحمیدی: أظن أصله من وشقه، محدّث جلیل، سمع بالأندلس، و رحل إلی الحج، فسمع بطریقه فی القیروان، و بمصر، و بمکة، من جماعة، و رجع إلی الأندلس، فحدّث بها، و سمعنا منه. فمن شیوخه بالأندلس القاضی أبو الحزم خلف بن عیسی بن سعید الخیر الوشقی، المعروف بابن أبی درهم. و أبو مهدی عبد اللّه بن أحمد بن فتری. و من شیوخه بالقیروان أبو عمران الفاسی، و أبو اسحق المکناسی، و عتیق بن إبراهیم، و ابن عیاش الأنصاری، و ابن الحوّاص. و من شیوخه بمصر عبد الجبار بن عمر، و أبو العباس بن منیر، و أحمد ابن محمد بن الحاج الاشبیلی. و من شیوخه بمکة أبو محمد بن فراس الأطروش، و أبو بکر ابن الاسفرائینی، و أبو العباس بن بندار الرازی، و أبو الحسن بن بندار القزوینی، و أبو بکر بن الحسن الصقلی، و أبو محمد مکی بن عیسون، و أبو عبد اللّه محمد بن سهلان الواسطی. و کان أبو الولید جمیل الطریقة منقطعا إلی الخیر، مات بعد الثلاثین و أربعمائة

و أبو عمر یوسف بن مروان بن عیشون المعافری، قال ابن عمیرهٔ: و هو وشقی، یروی عن محمد بن عبد اللّه بن عبد الحکم و طبقته، و یعرف أهل بیته بوشقه ببنی المؤذن، مات بالأندلس سنهٔ ۳۰۹. و أبو محمد عبد اللّه بن محمد بن غالب الوشقی القاضی، حدّث عن أبی هارون موسی بن هارون بن خلف بن أبی درهم، قال ابن الأبار فی التکملهٔ: قرأت ذلک بخط ابن الصیقل المرسی. و أبو محمد عبد اللّه بن سعدون بن مجیب ابن سعدون بن حسّان التمیمی الضریر، من أهل وشقهٔ، سکن بلنسیهٔ، أخذ القراءات عن أبی المطرّف بن الورّاق، و أبی جعفر عبد الوهاب بن حکم الوشقی، و أبی القاسم

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۸۰

خلف بن أفلح الأموی، و أبی داود المقرئ، و أبی الحسن بن الدوش، و تصدر للاقراء بجامع بلنسیهٔ، قال ابن الأبار: و کان من أهل التجوید و التعلیل، و الضبط و الاتقان لهذا الشأن، مشارکا فی العربیهٔ، و کان یعلم بها، أخذ عنه أبو الربیع بن حوط اللّه، و أبو العطاء بن نذیر، و أبو الولید بن بسّام اللاردی، و غیرهم، وقفت علی ذلک، و توفی قبل الأربعین و خمسمائهٔ. و أبو المطرّف عبد الرحمن بن موسی بن خلف بن عیسی بن سعید الخیر بن ولید بن ینفع بن أبی درهم التجیبی، روی عن أبیه أبی هارون و عن غیره، و ولّی قضاء بلده وشقهٔ وراثهٔ عن سلفه، حدّث، و أخذ عنه، قال ابن الأبار: وقفت علی ذلک بتاریخ شوال من سنهٔ إحدی و خمسمائهٔ. و أبو زید عبد الرحمن ابن محمد بن حیات الأنصاری المقرئ من أهل وشقهٔ، نزل سرقسطهٔ، یعرف بابن قزایش، أخذ القراءات عن أبی اسحق بن دخنیل، و أبی داود المقرئ، و أبی الحسن ابن الدوش، و أبی تمام القطینی، و تصدّر للاقراء بسرقسطهٔ، و کان مقرئا ماهرا، نحویا حافظا، أخذ عنه أبو الطاهر الأشترکوی، و أبو مروان بن الصیقل. و أبو عمر البلجیطی، و غیرهم، قال ابن الأبّار: و توفی شهیدا بسرقسطهٔ، فی الکائنهٔ علی أبی عبد اللّه ابن الحاج المتوفی بها سنهٔ ۵۰۳، و تسمّی سنهٔ المرج. قال: بعضه عن ابن حبیش، و سائره عن ابن عیّاد.

و أبو القاسم عبد الرحمن بن احمد بن قاسم التجیبی، من أهل وشقهٔ، سکن المریهٔ، أخذ القراءات بقرطبهٔ عن أبی جعفر الخزرجی، و أخذ عن أبی القاسم ابن النحاس قراءهٔ نافع خاصهٔ، و تصدر بجامع المریهٔ للأقراء، و أخذ عنه الناس، و من المختصین به أبو العباس البلنسی. قال ابن الأبار: لازمه إلی سنهٔ ۵۲۷، و أخذ عنه أیضا أبو محمد الشّمنتی المقرىء، ذکر ذلک ابن عیّاد. و أبو مروان عبد الملک ابن سلمهٔ بن عبد الملک بن سلمهٔ الأموی، مولاهم، من أهل وشقهٔ، یعرف بابن الصیقل أخذ القراءات عن أبی المطرّف بن الورّاق، و أبی زید بن حیات، و أبی الحسن ابن شفیع، و غیرهم.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۸۱

و لقی أبا محمد بن عتّاب، و أبا الولید بن رشد، و أبا بحر الأسدی، و أبا الحسن ابن الأخضر، و أبا عبد اللّه المورورى، و أبا علی الصدفی، و أبا بکر بن العربی، و أبا عبد اللّه بن الحاج، و أبا القاسم بن ثابت، قاضی سرقسطهٔ، و أبا محمد الرکلی، و أبا محمد البطلیوسی، و غیرهم. و أجاز له بعضهم. و قال أبو عبد اللّه بن عیّاد: له اجازهٔ من ابن عتّاب، و ابن رشد، و أبی بحر، و لم ینص علی سماعه منهم. قال ابن الأبار:

و هو صحیح. و تصدر ببلنسیهٔ لاقراء القرآن و النحو و الأدب سنین جملهٔ، و کان مشارکا فی فنون، فقیها، أدیبا، فصیحا، مع الضبط و الاتقان. حدّث عنه أبو عمر بن عیّاد و أبو جعفر بن نصرون، و أبو بکر بن هذیل، و شیخنا أبو عبد اللّه بن نوح و غیرهم، و توفی بالمریهٔ، منصرفه من العدوهٔ سنهٔ ۵۴۰. و صارت کتبه ببلنسیهٔ، و أمواله بالمریهٔ، لبیت المال.

و أبو یونس عبد العزیز بن زکریا بن حیّون، کان من العنایهٔ بالعلم، قال ابن الأبار: و لم تکن له رحلهٔ، و توفی سنهٔ ۳۲۰. ذکره ابن حارث، و ذکر ابن الفرضی أباه زکریا بن حیون. و أبو هرون موسی بن خلف بن عیسی بن أبی درهم التجیبی، قاضی وشقه، سمع أباه، و أبا عمرو السفاقسی و حج فی سنهٔ ۴۰۷. فسمع من أبی عبد الملک البونی کتابه شرح الموطأ، و سمع بالقیروان صحیح البخاری من أبی عمران الفاسی، و أجاز له جماعهٔ. و هو من بیت قضاء و جلالهٔ، حدّث عنه ابناه أبو موسی هرون، و أبو المطرف عبد الرحمن، و ابن اخته صاحب الأحکام بسرقسطهٔ، أبو الحزم خلف ابن محمد العبدری، و حدث عنه سنهٔ ۴۴۵. عن ابن الأبار. و أبو الحزم خلف ابن مسعود بن موسی من أهل وشقهٔ، یعرف بابن الجلاد، حدّث عن أبی العاصی حکم ابن ابراهیم المرادی، و مسعود بن سعید السرقسطی، و حکم بن محمد السالمی و غیرهم.

حدّث عنه بالأجازهٔ أبو هارون موسی بن خلف بن أبی درهم. و أبو عبد اللّه محمد بن اسماعیل بن محمد، یعرف بابن الأبّار، روی عن أبیه اسماعیل الوشقی، و عن عبد اللّه ابن حسن المسندی، و عن زکریا بن النّداف، و غیرهم. و کان من أهل الفقه و الحدیث

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۸۲

قال ابن الأبار القضاعی: سمع منه أبو الحزم بن أبی درهم، و حدّث عنه بالمدوّنهٔ، و غیرها. ذکر ذلک أبو الولید الباجی و سواه. و أبو عبد اللّه محمد بن موسی بن خلف الوشقی، منها. أخذ عن ابی داود المقرىء، و رحل حاجا فلقی ابن الفحّام، و أخذ عنه، و قفل إلی الأندلس، فأوطن الش، و تولی الصلاهٔ و الخطبهٔ بجامعها، و کان بها یقرىء القرآن، و کفّ بصره بآخرهٔ من عمره، و توفی قبل الثلاثین و خمسمائهٔ، عن ابن الأبّار.

و أبو الأحوص معن بن محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن عبد الرحمن بن صمادح التجیبی، و الی المریهٔ، و دارهم وشقهٔ. کان أمیرا مرضی السیرهٔ، عدلا، باسطا للحق، بریئا من الدماء و أموال الناس. و قلّد ذلک القضاهٔ و أصحاب الشوری، فما أفتوه به أنفذه بواسطهٔ صاحب الشرطهٔ. و کان ذا حظ من العلم. و قد روی عن أبیه أبی یحیی مختصره لغریب القرآن، الواقع فی تفسیر الطبری الکبیر.

ذكر ذلك أبو محمد بن عبيد اللّه فى برنامجه و قال: و قال الحسن بن أبى الحسن:

حدّثوا عن الأشراف، فانهم لا يرضون أن يدنّسوا شرفهم بالكذب و لا بالخيانة.

قال ابن الأبار القضاعى فى التكملة: و توفى أبو الأحوص هذا بالمرية سنة ۴۴۳.

و أبو بكر احمد بن سليمان بن محمد بن أبى سليمان قاضى وشقه، روى بالمشرق عن أبى القاسم بن عبد الرحمن بن الحسن الشافعى، و أبى ذر الهروى، و غيرهما. حدّث عنه أبو بكر محمد بن هشام المصحفى، و سمع منه، و أثنى عليه. قاله ابن بشكوال فى الصلة.

و كثير بن خلف بن كثير الوشقى، منها، روى عن أبى عبد اللّه بن عيشون، سمع منه سنة ۳۶۴، قاله ابن بشكوال. و أبو عيسى لب بن هود بن لب بن سليمان الجذامى، رحل من وشقه إلى المشرق، و دخل بغداد، و سمع بها مع القاضى أبى على الصدفى على الشيوخ، و صحبه هناك، قاله ابن بشكوال. و هرون بن موسى بن خلف ابن عيسى بن أبى درهم، تقدمت ترجمت أبيه ابى هرون موسى، سمع من أبيه، و من أبى محمد الشنتجالى، و حيّون بن خطّاب، و غيرهم، و استوطن دانية، و كان قاضيا

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۸۳

بها، و خطيبا بجامعها، قال ابن بشكوال: و كانت له معرفة بالأحكام و عقد الشروط و توفى سنة ۴۸۴ أو نحوها. و أبو عبد اللّه يحيى بن عيسى بن خلف بن أبى درهم، سمع من خاله موسى بن عيسى، و من ابى الوليد الباجى، و كان أبو على بن سكّرة يحسن الثناء عليه، قاله ابن بشكوال. و سعيد بن يحيى الخشّاب، محدّث وشقى، مات بالأندلس سنة ۳۱۸. و أبو الحسن على بن غالب بن محمد بن غالب، من أهل وشقة، له رحلة إلى المشرق، استوطن طرطوشه، و ولّى الخطبة بجامعها، و توفى سنة ۵۲۰ و كان من أهل العلم و الفضل. و أبو إسحق ابراهيم بن دخنيل المقرىء، من أهل وشقه، سكن سرقسطة، روى عن أبى عمرو عثمان بن سعيد المقرىء، قال ابن بشكوال:

و كان رجلا فاضلا، جيد التعليم، حسن الفهم، أخبرنا عنه غير واحد من شيوخنا، توفى بسرقسطة فى حدود السبعين و الأربعمائة. و محمد بن سليمان بن تليد، قاضى وشقه و تولّى القضاء بسرقسطة أيضا، يروى عن محمد بن العتبى، و عن محمد بن يوسف ابن مطروح الربعى، مات بالأندلس سنة ۲۹۵

*** و إلى الشرق من وشقة مدينة «تمريط» مائلة إلى الجنوب، و هى إلى الشمال من لاردة. ذكرها نفح الطيب.

و إلى الشمال من وشقة على مسافة ۱۳۳ كيلومترا من سرقسطة مدينة «جاقة» سكانها خمسة آلاف نسمة، و هى قاعدة مقاطعة سوبراربه Sobrarba ، و لها سور و أبراج، و فيها كنيسة بناها راميرو الأول سنة ۱۰۴۰، ثم مدينة «سارينينه» Sarinena و سكانها أربعة آلاف نسمة.

[بربشطر]

ثم مدينة بربشطر ، و هى الآن مدينة صغيرة، سبعة آلاف نسمة. و لكن كان لها شأن عظيم فى زمان العرب، و هى إلى الجنوب الشرقى من وشقة، جاء ذكرها فى معجم البلدان فقال: بربشتر، بضم الباء الثانية، و سكون الشين المعجمة، و فتح

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۸۴

التاء المثناة من فوق: مدينة عظيمة فى شرق الأندلس، من أعمال بربطانية ، و قد صارت للروم فى صدر سنة ۴۵۲، حمل منها لصاحب القسطنطينية فى جملة الهدايا سبعة آلاف بكر منتخبة. ثم استعادها المسلمون فى إمارة أحمد بن سليمان بن هود فى سنة ۴۵۷، بعد ذلك بخمسة أعوام، فغنموا فى ما غنموا عشرة آلاف امرأة، ثم

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۸۵

عادت إليهم خذلهم اللّه، و لها حصون كثيرة، منها حصن القصر، و حصن الباكه و حصن قصر منيونش ، و غير ذلك. و ينسب إليها خلف بن يوسف المقرى البربشترى، أبو القاسم، روى عن أبى عمرو المقرى، و أجاز له. و كان من أهل القرآن و الحديث و البراعة و الفهم، و توفى فى شهر رمضان سنة ۴۵۱. و يوسف بن عمر بن أيوب بن زكريا التجيبى الثغرى البربشترى، أبو عمرو، و له رحلة سمع فيها بمصر من الحسن بن رشيق و غيره، و كان يسكن الاسكندرية، و بها حدّث. و سمع من أبى صخر بمكة، قاله السلفى. اه.

قلنا إن ما ذكره ياقوت فى معجمه عن خلف بن يوسف المقرى وجدناه منقولا بالحرف تقريبا عن الصلة لابن بشكوال، لا يختلف إلّا فى قول ابن بشكوال إن وفاة خلف كانت لعشر خلون من رمضان، و إنه مات بالطاعون. و أما يوسف بن عمر بن أيوب التجيبى، فكذلك مترجم فى الصلة لابن بشكوال. و إنما يقول فى الصلة إن كنيته أبو عمر، و انه روى بقرطبة عن أبى زكريا بن فطرة، و يقول إن له رحلة إلى المشرق، سمع فيها من أبى الحسن بن رشيق بمصر و غيره. و لكنه يزيد على ذلك بقوله: حدّث عنه الصاحبان، و توفى بعدهما بأندة سنة ۴۰۸، و حدّث عنه أيضا أبو عمرو المقرى. فظهر لنا أن ياقوت نقل عن أبى طاهر السلفى قوله انه سكن الاسكندرية لأن السلفى كان هناك، كما لا يخفى

و أما فاجعة بربشتر التى مع جميع ما حصل بالاسلام من الفجائع لم يوجد أشق منها، فقد ذكرها ابن عذارى فى البيان المغرب فقال: إن جيش الاردامانيين (؟)

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۱۸۶

نزلوا عليها، و جدّوا فى قتالها و حصارها جدا عظيما، فكان أهلها يقاتلونهم خارج مدينتهم، و ذلك فى سنة ست و خمسين و

أربعمائهٔ.

و کان الماء یأتیها فی سرب تحت الأرض من النهر حتی یدخل إلیها فیخترقها، فخرج رجل من القصبهٔ إلی الروم و دلهم علیه، فساروا إلیه و هدموه و حالوا بینه و بین الاتصال بفم السرب. فعدم أهلها الماء، و لم یکن لهم صبر علی العطش، فراسلوا الروم فی أن یسلموهم فی أنفسهم و ذراریهم و یسلموا إلیهم البلد، فأبی الروم من ذلک فجالدهم المسلمون إلی أن دخل الروم علیهم عنوهٔ، فقتلوا المقاتلهٔ، و سبوا الحریم و الذریهٔ و حصلوا منها علی أموال جلیلهٔ، فکان أشد الرزایا بهذه الجزیرهٔ، و حصل بأیدی الروم من نساء أهل بربشتر و ذریتهم قرب المائهٔ ألف، حصل من ذلک فی سهم رئیسهم اللعین أربعهٔ آلاف قسمهٔ، اختارهن أبکارا، من الثمانیهٔ أعوام إلی العشرهٔ فأهدی منهن لملکه ما شاء. و کان هذا اللعین یسمّی بالبطیین؟ و ذکر أنه حصل فی سهمه أخزاه اللّه، من أوقار الأطعمهٔ و الحلی و الکسوهٔ خمسمائهٔ حمل. و کان الخطب فی هذه المدینهٔ أعظم من أن یوصف، لأن الحال کان آل بهم إلی أن القوا بأیدیهم بسبب الظمأ، و خرجوا من المدینهٔ، و انتشروا فی بسیط من الأرض. فلما رأی الطاغیهٔ، ضاعف اللّه عذابه، کثرتهم و انتشارهم، خاف أن تدرکهم حمیهٔ، فی استنقاذ أنفسهم فأمر ببذل السیف فیهم، و بعضهم ینظر إلی بعض من رجال و نساء. فقیل انه قتل منهم یومئذ نحو ستهٔ الآف، ثم نادی برفع السیف عنهم، و أمر بخروجهم عن المدینهٔ بالأهل و الذریهٔ، فبادروا الخروج منها مزدحمین علی أبوابها، فمات فی ازدحامهم خلق کثیر.

و لما عرض جمیع من خرج عن المدینهٔ بفناء بابها، بعد قتل من قتل منهم ضموا قیاما ذاهلین منتظرین نزول القضاء بهم، ثم نودی فیهم بأن یرجع کل ذی دار إلی داره بأهله و ولده، و أزعجوا لذلک. و لما استقروا بالدور مع عیالاتهم و ذریاتهم، اقتسمهم المشرکون، فکل من صارت فی حصته دار حازها و ما فیها من أهل و ولد

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۸۷

و مال، فحکم کل علج منهم فی من سلط علیه من أرباب الدور، بحسب ما یبتلیه اللّه به منه، یأخذ کل ما أظهر له، و یعذبه فیما أخفی عنه. و ربما زهقت نفس المسلم دون ذلک فاستراح، و ربما أنظره أجله إلی أسوأ من مقامه ذلک، لأن عداهٔ اللّه کانوا یومئذ یهتکون حریم أسراهم و بناتهم بحضرتهم، إبلاغا فی نکایتهم (الی أن یقول) فبلغ الکفرهٔ یومئذ منهم مالا تلحقه الصفهٔ، و الحول و القوهٔ للّه العظیم

فلما استولی الروم علی هذه المدینهٔ المشؤومهٔ ترک فیها اللعین الف فارس، و أربعهٔ آلاف راجل، و رحل منها إلی بلاده. و لم یکن للنصاری قبل هذه الفعلهٔ مثلها فی بلاد المسلمین

فلما رأی بن هود هذا الأمر نادی بالنفر للجهاد فی سائر بلاد المسلمین، فحمیت نفوس أهل الاسلام، و جاءه منهم خلق عظیم لا یحصی عدده، ذکر انه وصل من سائر بلاد الاندلس ستهٔ آلاف من الرماهٔ العقّارهٔ، فنازلوا مدینهٔ بربشتر و تأهبوا لقتال من ورد علیهم من الکفار، فلما عاین الکفار قوهٔ المسلمین و کثرهٔ حماتهم و رماتهم أغلقوا أبوابهم، و ترکوا حربهم، و عظم علیهم أمرهم، فأمر ابن هود المقتدر باللّه بالنقب لسورها، و أمر الرماهٔ أن ینقبوا السور، لئلا یمنع الکفرهٔ النقّابهٔ من النقب.

فکان الروم لا یخرجون أیدیهم من فوق السور، فنقبوا شقهٔ کبیرهٔ، و دعموا السور و أطلقوا النار فی الدعائم، فوقعت تلک الشقهٔ و اقتحم المسلمون البلد. و لما عاین الروم ذلک خرجوا من ناحیهٔ أخری علی باب آخر فاتبعهم المسلمون یقتلونهم کیف شاؤا، و لم ینج منهم إلا الیسیر ممن تأخر أجلهم. و سبوا کل ما کان فیها من عیالهم و أبنائهم و قتل من أعداء اللّه نحو الف فارس، و خمسهٔ آلاف راجل، و لم یصب من جماعهٔ المسلمین إلا نحو الخمسین. فاستولی المسلمون علی المدینهٔ، و غسلوها من رجس الشرک، و جلوها من صدأ الإفک

قال البکری: أدخل منها سرقسطهٔ نحو ألف سبیهٔ، و نحو ألف فرس، و نحو ألف درع، و أموال و أثاث، و کان أخذها فی جمادی الاولی من سنهٔ سبع و خمسین و اربعمائهٔ، فکان بین دخول الروم الیها و عودها للمسلمین سنهٔ کاملهٔ، و شاع لابن هود

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۸۸

صنیع فی بلاد المسلمین لهذا الفتح الذی اتفق علی یدیه. انتهی ما قاله ابن عذاری عن فاجعهٔ بربشتر، و انتقام المسلمین لها.

و نقل المقرّی فی النفح عن ابن حیان ما یلی قال: و کان تغلب العدو، خذله اللّه تعالی، علی بربشتر، قصبهٔ بلد برطانیهٔ، و هی تقرب من سرقسطهٔ. سنهٔ ست و خمسین و اربعمائهٔ، و ذلک أن جیش الاردملیش نازلها و حاصرها، و قصّر یوسف بن سلیمان بن هود فی حمایتها، و وکّل أهلها إلی نفوسهم، فأقام العدو علیها أربعین یوما، و وقع ما بین أهلها تنازع فی القوت لقلته، و اتصل ذلک بالعدو، فشدد القتال علیها و الحصر لها، حتی دخل المدینهٔ الاولی فی خمسهٔ آلاف مدّرع، فدهش الناس، و تحصنوا بالمدینهٔ الداخلهٔ، و جرت بینهم حروب شدیدهٔ، قتل فیها خمسمائهٔ افرنجی. ثم اتفق ان القناهٔ التی کان الماء یجری فیها من النهر إلی المدینهٔ تحت الارض فی سرب موزون انهارت، و فسدت، و وقعت فیها صخرهٔ عظیمهٔ سدّت السرب بأسره، فانقطع الماء عن المدینهٔ. و یئس من بها من الحیاهٔ، فلاذوا بطلب الأمان علی أنفسهم خاصهٔ، دون مال و عیال، فأعطاهم العدو الأمان، فلما خرجوا نکث بهم و غدر، و قتل الجمیع إلا انقائد ابن الطویل، و القاضی ابن عیسی، فی نفر من الوجوه، و حصل للعدو من الاموال و الأمتعهٔ ما لا یحصی، حتی ان الذی خص بعض مقدمی العدو لحصته، و هو قائد خیل رومهٔ، نحو ألف و خمسمائهٔ جاریهٔ أبکارا، و من أوقار الأمتعهٔ و الحلیّ و الکسوهٔ خمسمائهٔ جمل. و قدّر من قتل و أسر مائهٔ ألف نفس. و قیل خمسون ألف نفس

و من نوادر ما جری علی هذه المدینهٔ لما فسدت القناهٔ، و انقطعت المیاه، ان المرأهٔ کانت تقف علی السور و تنادی من یقرب منها أن

یعطیها جرعهٔ ماء لنفسها، أولولدها فیقول لها اعطینی ما معک، فتعطیه ما معها من کسوهٔ و حلیّ و غیره.

قال: و کان السبب فی قتلهم أنه خاف ممن یصل لنجدتهم، و شاهد من کثرتهم ما هاله، فشرع فی القتل، لعنه اللّه تعالی، حتی قتل منهم نیفا علی ستهٔ آلاف، ثم نادی الملک بتأمین من بقی، و أمر أن یخرجوا، فازدحموا فی الباب إلی أن مات منهم

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۸۹

خلق عظیم، و نزلوا من الأسوار فی الحبال، للخشیهٔ من الازدحام فی الأبواب، و مبادرهٔ إلی شرب الماء.

و کان قد تحیّز فی وسط المدینهٔ قدر سبعمائهٔ نفس من الوجوه، و حاروا فی نفوسهم و انتظروا ما ینزل بهم، فلما خلت ممن أسر و قتل، و أخرج من الأبواب و الأسوار، و هلک فی الزحمهٔ، نودی فی تلک البقیهٔ بأن یبادر کل منهم إلی داره بأهله و له الأمان و أرهقوا و أزعجوا، فلما حصل کل واحد منهم بمن معه من أهله فی منزله، اقتسمهم الافرنج، لعنهم اللّه تعالی، بأمر الملک، و أخذ کل واحد منهم دارا بمن فیها من أهلها، نعوذ باللّه تعالی.

و کان من أهل المدینهٔ جماعهٔ قد عاذوا برؤوس الجبال، و تحصنوا بمواضع منیعهٔ، و کادوا یهلکون من العطش، فأمنهم الملک علی نفوسهم و برزوا فی صور الهلکی من العطش، فأطلق سبیلهم، فینما هم فی الطریق، إذ لقیتهم خیل الکفر ممن لم یشهد الحادثهٔ فقتلوهم إلاّ القلیل ممن نجا بأجله. قال: و کان الفرنج، لعنهم اللّه تعالی، لما استولوا علی أهل المدینهٔ (و ذکر أمورا هنا أمسکنا عن نقلها لأنها مما تتفطر له الکبود و تقشعر الجلود) و جری من هذه الأحوال ما لم یشهد المسلمون مثله قط فی ما مضی من الزمان، و لما عزم ملک الروم علی القفول إلی بلده، تخیّر من بنات المسلمین الجواری الأبکار و الثیبات ذوات الجمال، و من صبیانهم الحسان ألوفا عدهٔ، حملهم معه لیهدیهم إلی من فوقه، و ترک من رابطهٔ خیله ببربشطر ألفا و خمسمائهٔ، و من الرجال ألفین.

قال ابن حیان: و اختم هذه الأخبار الموقظهٔ لقلوب أولی الألباب بنادرهٔ یکتفی باعتبارها عما سواها، و هی أن بعض تجار الیهود جاء بربشتر بعد الحادثهٔ، ملتمسا فدیهٔ بنات بعض الوجوه، ممن نجا من أهلها، حصلن فی سهم قومس من الرابطهٔ فیها کان یعرفه. قال: فهدیت إلی منزله فیها. و استأذنت علیه، فوجدته جالسا مکان رب الدار، مستویا علی فراشه، رافلا فی نفیس ثیابه، و المجلس و السریر کما خلفهما ربهما یوم محنته، لم یغیر شیئا من ریاشهما و زینتهما، و وصائفه مضمومات الشعور،

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۹۰

قائمات علی رأسه، ساعیات فی خدمته. فرحب بی و سألنی عن قصدی، فعرفته وجهه، و أشرت إلی وفور ما أبذله فی بعض اللواتی علی رأسه، و فیهن کانت حاجتی فتبسم و قال بلسانه: ما أسرع ما طمعت فی من عرضناه لک! أعرض عمن هنا، و تعرض لمن شئت ممن سیّرته لحصنی، من سبیی و أسرای، من أقار بک فی من شئت منهم. فقلت له: أما الدخول إلی الحصن فلا رأی لی فیه، و بقربک أنست، و فی کنفک اطمأننت، فسمنی ببعض من هنا؛ فانی أصیر إلی رغبتک، فقال: و ما عندک؟ قلت: العین الکثیر الطیب، و البز الرفیع الغریب. فقال: کأنک تشهّینی ما لیس عندی! یا باجه- ینادی بعض أولئک الوصائف، یرید یا بهجهٔ، فغیّره بعجمته- قومی فأعرضی علیه ما فی ذلک الصندوق. فقامت إلیه، و أقبلت ببدر الدنانیر، و أکیاس الدراهم، و أسفاط الحلی، فکشفت، و جعلت بین یدی العلج، حتی کادت تواری شخصه. ثم قال لها: أدنی إلینا من تلک التخوت، فأدنت منه عدهٔ من قطع الوشی و الخز و الدیباج الفاخر، مما حار له ناظری، و بهت، و استرذلت ما عندی. ثم قال لی: لقد کثر هذا عندی حتی ما ألذّ به. ثم حلف بآلهه: إنه لو لم یکن عندی شیء من هذا ثم بذل لی بأجمعه فی ثمن تلک، ما سخت بها یدی، فهی ابنهٔ صاحب المنزل، و له حسب فی قومه، اصطفیتها لمزید جمالها لولادتی، حسبما کان قومها یصنعون بنسائنا نحن، أیام دولتهم، و قد ردّت لنا الکرهٔ علیهم، فصرنا فی ما تراه، و أزیدک بأن تلک الخود الناعمهٔ- و أشار إلی جاریهٔ أخری قائمهٔ إلی ناحیهٔ- مغنّیهٔ والدها، التی کانت تشدو له علی نشواته، إلی أن أیقظناه من نوماته. یا فلانهٔ، ینادیها- بلکنته-: خذی عودک فغنی زائرنا بشجوک. قال: فأخذت العود و قعدت تسویه و إنی لأتأمل دمعها یقطر علی خدها، فتسارق العلج مسحه، و اندفعت تغنی بشعر ما فهمته أنا، فضلا عن العلج، فصار من الغریب أن حثّ شربه علیه، و أظهر الطرب منه. فلما یئست مما عنده، قمت منطلقا عنه، و ارتدت لتجارتی سواه، و اطلعت لکثرهٔ ما لدی القوم من السبی و المغنم علی ما طال عجبی به فهذا فیه مقنع لمن تدبّره، و تذکر لمن تذکّره!

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۹۱

قال ابن حیان: قد اشفینا بشرح هذه الحالهٔ الفادحهٔ، علی مصائب جلیلهٔ، مؤذنهٔ بوشک القلعهٔ، طالما حذر أسلافنا لحاقها، بما احتملوه عمن قبلهم من اثارهٔ، و لاـ شک عند ذوی الألباب أن ذلک مما دهانا من داء التقاطع، و قد أمرنا بالتواصل و الألفهٔ، فأصبحنا من استشعار ذلک، و التمادی علیه علی شفا جرف، یؤدی إلی الهلکهٔ لا محالهٔ. انتهی ببعض اختصار

قال المقرّی: و ذکر بعده کلاما فی ذم أهل ذلک الزمان، من أهل الأندلس، و أنهم یعللون أنفسهم بالباطل، و أن من أدلّ الدلائل علی جهلهم اغترارهم بزمانهم، و بعدهم عن طاعهٔ خالقهم، و رفضهم وصیهٔ نبیهم، و غفلتهم عن سد ثغورهم، حتی أطل عدوهم الساعی لإطفاء نورهم، یجوس خلال دیارهم، و یستقری بسائط بقاعهم، و یقطع کل یوم طرفا، و یبید أمهٔ، و من لدینا و حوالینا من أهل کلمتنا، صموت عن ذکرهم، لهاهٔ عن بثّهم، ما إن یسمع عندنا بمسجد من مساجدنا، أو محفل من محافلنا، مذکّر لهم أوداع، فضلا عن نافر الیهم، أو ماش لهم، حتی کأنهم لیسوا منا، أو کأن بثقهم لیس بمفض الینا، و قد بخلنا علیهم بالدعاء، بخلنا بالعناء: عجائب فاتت التقدیر، و للّه عاقبهٔ الأمور و إلیه المصیر. انتهی.

قال المقرّی: و لقد صدق ابن حیان رحمه اللّه تعالی، فان البثق سری إلیهم جمیعا کما ستراه، و لا حول و لا قوهٔ إلا باللّه.

و نقل المقّرى عن ابن حيان أيضا فى هذه الفادحة ما يلى: ان بربشتر هذه تناسختها قرون المسلمين، منذ ثلاثمائة و ثلاث و ستين سنة، من عهد الفتوح الاسلامية بجزيرة الأندلس، فرسخ فيها الايمان، و تدورس القرآن، إلى أن طرق الناعى بها قرطبتنا صدر رمضان من العام، فصك الاسماع، و أطار الأفئدة، و زلزل أرض الأندلس قاطبة، و صير لكل شغلا يشغل الناس فى التحدث به، و التساؤل عنه، و التصور لحلول مثله أياما، لم يفارقوا فيها عاداتهم من استبعاد الوجل، و الاغترار بالأمل، و الاستناد الى أمراء الفرقة الهمل، الذين هم منهم ما بين فشل و وكل، يصدونهم عن سواء السبيل، و يلبّسون عليهم

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۹۲

وضوح الدليل. و لم تزل آفة الناس منذ خلقوا فى صنفين، هم كالملح فيهم: الامراء و الفقهاء، بصلاحهم يصلحون، و بفسادهم يفسدون. فقد خص اللّه تعالى هذا القرن الذى نحن فيه من اعوجاج صنفيهم لدينا بما لا كفاية له، و لا مخلص منه

فالأمراء القاسطون قد نكّبوا عن نهج الطريق، زيالا عن الجماعة، و جريا إلى الفرقة. و الفقهاء أئمتهم صموت عنهم، صدوف عما أكّده اللّه تعالى عليهم، من التبيين لهم، قد أصبحوا ما بين آكل من حلوائهم، و خابط فى أهوائهم، و بين مستشعر مخافتهم، آخذ فى التقية من صدقهم. و أولئك هم الأقلون فيهم. فما القول فى أرض فسد ملحها، الذى هو مصلح لجميع أغذيتها، و ما هى الا مشفية على بوارها. و لقد طما العجب من أفعال هؤلاء الامراء! لم يكن عندهم لهذه الحادثة إلا الفزع لحفر الخنادق و تعلية الأسوار، و شد الاركان، و توثيق البنيان، كاشفين لعدوهم عن السؤة السؤى من إلقائهم يومئذ بأيديهم اليه أمورا قبيحات الصور، مؤذنات الصدور باعجاز الغير

أمور لو تدبّرها حكيم‌إذا لنهى و حبّب ما استطاعا

انتهى باختصار

ثم قال ابن حيان: فلما كان عقب جمادى الأولى سنة ۵۷ شاع الحبر بقرطبة برجوع المسلمين إليها- أى إلى بربشتر- و ذلك أن أحمد المقتدر بن هود المفرّط فيها و المتهم على أهلها، لانحرافهم إلى أخيه، صمد لها مع امداد الخليفة عباد، و سعى لإصمات سوء المقالة عنه، و قد كتب اللّه تعالى عليه مالا يمحوه إلا عفوه، فتأهب لقصد بربشتر فى جموع من المسلمين، فجالدوا الكفار بها جلادا ارتاب منه كل جبان، و أعز اللّه سبحانه أهل الحفيظة و الشجعان، و حمى الوطيس بينهم إلى أن نصر اللّه تعالى أولياءه و خذل أعداءه، و ولوا الأدبار مقتحمين أبواب المدينة، فاقتحمها المسلمون عليهم، و ملكوها أجمعين، إلا من فرّ من مكان الوقعة، و لم يدخل المدينة، فأجيل السيف فى الكافرين و استؤصلوا أجمعين. إلا من استرق من أصاغرهم، و فدى من أعاظمهم، و سبوا جميع من كان فيها من عيالهم و أبنائهم، و ملكوا المدينة بقدرة الخالق البارىء، و أصيب فى منحة النصر المتاح، طائفة من حماة المسلمين الجادّين فى نصر الدين، نحو الخمسين، كتب اللّه

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۹۳

تعالى شهادتهم و قتل فئة من أعداء اللّه الكافرين نحو ألف فارس و خمسة آلاف راجل فغسلها المسلمون من رجس الشرك و جلوها من صدأ الافك. انتهى

قلنا قد ظهر من هذا النقل أن المقرّى، و من قبله ابن عذارى، إنما نقلا تاريخ فاجعة بربشتر عن ابن حيان لأن بعض الجمل مثل «فغسلها المسلمون من رجس الشرك و جلوها من صدأ الافك» مذكورة فى نفح الطيب نقلا عن ابن حيان، و أيضا فى البيان المغرب لابن عذارى، و كذلك يوجد اتفاق فى بعض الروايات مثل أنه استشهد من المسلمين يوم ارتجعوا بربشتر نحو الخمسين، و أن العدوّ فقد يومئذ ألف فارس و خمسة آلاف راجل. إلا أنه موجود بين روايتى ابن حيان و ابن عذارى اختلافات فى بعض التفاصيل. فان ابن عذارى لم يذكر تقصير يوسف بن سليمان بن هود فى حماية بربشتر، و لا ذكر أيضا أن احمد المقتدر أخاه فرّط فى أمرها لانحراف أهلها إلى أخيه يوسف مع وجود العداوة بينهما. و الحال أنه من سياق الكلام، و من قول ابن حيان إن العدو أقام يحاصر بربشتر أربعين يوما، يظهر للقارىء أن التفريط وقع من بنى هود فى أمرها سواء كان يوسف بن هود أو أخوه احمد، و أن أهل بربشتر كانوا من حزب يوسف، فبهذا السبب تركهم احمد الذى كان أميرا لسرقسطة و لم ينجدهم.

و كذلك يوسف تأخر عن نصرتهم، و لا سبب فى ذلك، و اللّه أعلم، سوى خوفه من أخيه، لأنهما كانا فى شقاق بعيد، و كل منهما يستنصر بالطاغية ابن ردمير على أخيه فتأخر يوسف و تأخر احمد عن نجدة أهل بربشتر بخوف كل منهما من الآخر. فجرى على بربشتر ما جرى من الفاجعة التى ندر وقوع مثلها فى الاسلام. و لا شك فى أنه تحدّث المسلمون بهذا الخبر فى كل ناد، و جعلوا التبعة فى هذه الفجيعة على بنى هود، و لا سيما على أحمد بن سليمان بن هود الملقب بالمقتدر صاحب سرقسطة لأنه كان أقدر من أخيه على اصراخ أهل تلك البلدة، فلذلك عمد احمد لا- صمات سوء المقالة عنه، كما قال ابن حيان، و صمد إلى بربشتر بجموع المجاهدين و استرجعها، و شفى صدور المسلمين (۱۳- ج ثانى)

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۱۹۴

مما قد كان فجعهم من حادثتها، فقال ابن عذارى: و شاع لابن هود صنيع فى بلاد المسلمين لهذا الفتح الذى اتفق على يديه. و لكن ابن حيان يقول: ان اللّه تعالى كتب عليه من حادثة بربشتر ما لا يمحوه إلا عفوه. و بالاختصار يظهر للمتأمل أن جميع ما حل بالمسلمين من الفجائع فى الاندلس انما كان نتيجة انقسامهم، و اشتغالهم بمحاربة بعضهم بعضا، و استظهارهم بملوك الاسبانيول على إخوانهم، و لما كانت الامارة الاسلامية موحدة فى قرطبة و الكلمة مجتمعة، كان يبعد أن يقع بهم ما وقع فى ما بعد، و كانوا لو أصيبوا فى حادثة

واحـدهٔ لم یمض وقت حتی یجبروا کسـرها، بخلاف ما آل الیه أمرهم فی زمن ملوک الطوائف، عنـد ما سـقطت الخلافهٔ فی قرطبهٔ، و وقعت الفتنـهٔ الکبری بین العرب و البربر، و صارت کل مدینهٔ من مدن الأندلس مسـتقلهٔ بنفسـها، فیها أمیر المؤمنین و منبر. فأصل فساد أمر الأندلس انما کان من سوء أحوال أمرائها، و تنزّی جمیعهم علی الملک، غیر ناظرین إلی العواقب، و فی جانب هذا الفساد لم یکن من صـلاح الفقهـاء مـا یقوّم الأود، بـل غلب علی هؤلاء حب الـدنیا، کما قال ابن حیان فی ما نقلناه عنه، و هو عین ما ذکرناه نحن فی رسالتنا المشهورهٔ «لماذا تأخر المسلمون و لماذا تقدم غیرهم؟» قلت فی الصفحهٔ ۴۳ من الطبعهٔ الأولی من تلک الرسالهٔ:

«و من أکبر عوامل تقهقر المسـلمین فساد أخلاق أمرائهم بنوع خاص، و ظن هؤلاء، إلا من رحم ربک، أن الأمهٔ خلقت لهم، و أن لهم أن یفعلوا بهـا مـا یشأون، و قـد رسـخ فیهم هـذا الفکر حتی إذا حاول محاول أن یقیمهم علی الجادهٔ بطشوا به عبرهٔ لغیره و جاء العلماء المتزلفون لأولئـک الأمـراء، المتقلبون فی نعمـائهم، الضاربون بالملاعق فی حلوائهم، و أفتوا لهم بجواز قتل ذلک الناصـح، بحجـهٔ أنه شق عصا الطاعهٔ، و خرج عن الجماعهٔ.

و لقـد عهـد الاسـلام إلی العلمـاء بتقویم أود الأمـراء، و کانوا فی الـدول الاسـلامیهٔ الفاضـلهٔ بمثابـهٔ المجالس النیابیـهٔ فی هـذا العصـر، یسـیطرون علی الأمـهٔ، و یسـددون خطوات الملک و یرفعون أصواتهم عند طغیان الدولهٔ، و یهیبون بالخلیفهٔ فمن بعده إلی الصواب، و هکذا کانت تستقیم الأمور، لأن أکثر أولئک العلماء کانوا متحققین بالزهد، متحلین بالورع،

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۹۵

متخلین عن حظوظ الدنیا، لا یهمهم أغضب ذلک الملک الجبار أم رضی؟ فکان الخلائف و الملوک یرهبونهم، و یخشون مخالفتهم، بمـا یعلمون من انقیـاد العامـهٔ لهم، و اعتقاد الأمـهٔ بهم. إلا أنه بمرور الأیام، خلف من بعـد هؤلاء خلف اتخـذوا العلم مهنـهٔ للتعیش، و جعلوا الـدین مصـیدهٔ للـدنیا، فسوّغوا للفاسـقین من الأمراء أشـنع موبقاتهم، و أباحوا لهم باسم الـدین خرق حدود الدین. هذا و العامهٔ المساکین مخـدوعون بعظمهٔ عمائم هؤلاء العلماء و علو مناصـبهم، یظنون فتیاهم صـحیحهٔ، و آراءهم موافقهٔ للشـریعهٔ؛ و الفساد بذلک یعظم و مصالح الأمهٔ تذهب، و الاسلام یتقهقر، و العدو یعلو و یتنمّر، و کل هذا إثمه فی رقاب هؤلاء العلماء» اه.

و قد وضع الأسـتاذ فقید الاسـلام صاحب المنار رحمه اللّه حاشـیهٔ علی هذه الجملهٔ قال فیها: وفّینا هذه المسألهٔ حقها فی المنار، و أهمه مقالـهٔ فی المجلد التاسع عنوانها «حال المسـلمین فی العالمین و دعوهٔ العلماء إلی نصـیحهٔ الأمراء و السـلاطین» أنحینا فیها باللائمهٔ علی علماء هذا العصر فی تقصیرهم عن نصیحهٔ الملوک و الأمراء. اه.

علی أن فقهـاء الأنـدلس برغم کـل ما ثبت عنهم من التقصـیر فی إقامـهٔ أمرائهم علی الطریق المسـتقیم، لا ننکر أنه ضاق ذرعهم أخیرا بفتن ملوک الطوائف التی کان من ورائها تقلص ظل الاسلام شیئا فشیئا، فراسلوا المرابطین و من بعدهم الموحدین، فی بر العدوهٔ حتی أجازوا إلی الاندلس المرهٔ بعد المرهٔ و کانت مواقفهم فی جهاد النصاری هی السبب فی نسیئهٔ أجل الاسلام فی تلک البلاد مدهٔ مائتین إلی ثلاثمائهٔ سنهٔ

و مما یجب الانتباه إلیه بمناسبهٔ حادثهٔ بربشتر هو العمران الزائد الذی وصلت الیه لذلک العهد أسبانیهٔ الاسلامیهٔ، فأنت تری أنهم عدّلوا سبی تلک البلدهٔ بمائهٔ ألف نسـمه أو بخمسـین ألفا، و لا شک فی أن أهلها لم یکونوا أجمعین من جملهٔ السبی. و الحال أن بربشتر لم تکن إلا مدینـهٔ من الدرجـهٔ الثالثـهٔ بالکثیر فی مـدن الأنـدلس، أی من المـدن التی رافائیل بلستر أحصاها بثلاثمائهٔ مدینـهٔ فی أسـبانیهٔ المسلمهٔ. فلا هی من الحواضر الکبری، و لا هی فی الثمانین مدینهٔ المعمورهٔ جدا، بل هی فی القصاب التی تأتی فی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۹۶

الدرجـهٔ الثالثـهٔ، و مع هـذا فقد رأیت ما کان من عدد أهلها، و ما ظهر من عظمهٔ ثروتهم و سـبوغ نعمتهم؛ و فی حکایهٔ التاجر الیهودی الذی ذهب لفکاک السبایا ما فیه کفایهٔ

و لقـد ذکرنا أن بربشتر هی من أعمال بربطانیـهٔ أو برطانیـهٔ فی شـرقی الأنـدلس و برطانیهٔ یقول لها الأسـبان بولطانیهٔ باللام، و هی إلی الشـمال من بربشتر، و إلی الشـمال الشـرقی من وشقه. و قد نقلنا عن یاقوت فی المعجم أنها مدینهٔ کبیرهٔ بالاندلس، یتصل عملها بعمل لاردهٔ، و کانت سدا بین المسلمین و الروم، و لها مدن و حصون، و فی أهلها جلادهٔ و ممانعهٔ للعدو، و هی فی شرقی الأندلس اغتصبها الافرنج فهی الیوم فی أیدیهم. اه.

[بلطانیهٔ]

قلنـا ان بلطانیـهٔ أو برطانیـهٔ هی فی وسـط جبال البرانس، تقع فی الجنوب من الجبل المسـمی بالجبل الضائع، و فی الشـرق من الشارات التی یقـال لهـا «شارات بانیه»Pena و أمـا لاردهٔ فهی الی الجنـوب الشـرقی مـن برطانیـهٔ. ثم انه إلی الجنـوب من بربشـتر تقع مـدینهٔ «مونتشون» و یقول لها الاسـبانیولMonzon و هی بلـدهٔ صـغیرهٔ الیوم أهلها أربعـهٔ آلاف نسـمهٔ و لکنها قدیمهٔ، و فیها خرب من زمن الرومـان، و علی صـخرهٔ عالیـهٔ منهـا، تشـرف علیها، حصن قـدیم کان ریمونـد بیرانجه الرابع أمیر برشـلونهٔ تخلی عنه سـنهٔ ۱۱۴۳ لنظام مریطTamarite و إلی الجنـــــــــــــــــوب الشـــــــــــــــــرقی مـــــــــــــــــن تمریـــــــــــــــــط تقـــــــــــــــــع بلـــــــــــــــــدهٔ یقال لها المنار و بالقرب منها بلدهٔ «بلغی» التی سیأتی ذکرها، و هی من عمل لاردهٔ من بلاد کتلونیهٔ.

و الطریق من سرقسـطهٔ إلی برشـلونهٔ بالسـکهٔ الحدیدیهٔ هو علی الجنوب الشـرقی، بین نهر ابره و القناهٔ الامپراطوریهٔ، و هناک قریهٔ یقال لها باستریز» Pastriz «و قریـهٔ أخری یقال لها البرجو، و لا شک انها محرّفهٔ عن البرج، ثم ان علی النهر بلدهٔ یقال لها «الفونت» تنتهی

عندها القناهٔ الامبراطوریهٔ، و فیها قصور لعائلهٔ نبیلهٔ کانت لها

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۹۷

سیادهٔ علی الفونت، و غیر بعید عنها قریهٔ «أغیلار» ثم قصبهٔ یقال لها «پینه» ثم مدینهٔ «کینتو»Quinto و هی صغیرهٔ و کلها قصاب علی وادی ابره، ثم بلدهٔ قلسهٔ Gelsa و «الزائدهٔ»Zaida و «اسقاطرون»Escatron ثم السهلهٔ و یقول لها الاسبانیول Azaila و علی مسافهٔ ۷۲ کیلومترا من سرقسطهٔ بلدهٔ صغیرهٔ اسمها هیجار Hijar أهلها ألفا نسمهٔ. و علی مسافهٔ ۳۲ کیلومترا من هیجار بلدهٔ یقال لها الکنیز Alcaniz و کان العرب یقولون لها القنیت و هی بلدهٔ قدیمهٔ اینیریهٔ. کان اسمها فی الماضی أنیتورجیس Anitorgis و فی هذه البلدهٔ ظفر القرطاجنیون بقیادهٔ الاسد الرئبال أسد روبال Hesdrubal بالجیش الرومانی سنهٔ ۲۱۲ قبل المسیح. و بالقرب من القنیت هذه یوجد صخر کبیر یقال له «صخر المغربی» Roca del Moro علیه صور قدیمهٔ عذمایهٔ تمثل کثیرا من الحیوانات، و فی تلک الناحیهٔ تجتاز السکهٔ الحدیدیهٔ وادی لب، و تعود فتدنومن نهر أبره. و أما حصن جبرهٔ فیقع علی مائهٔ و کیلومترین من سرقسطهٔ و هذا الحصن یقول له الاسبانیول شبرانهٔ، و قد ذکره یاقوت بهذا الاسم فقال:

شبرانهٔ من ثغور شرف الاندلس بقرب طرطوشهٔ ینسب الیها أدیب یقال له الشبرانی، و إلی الشمال من جبرهٔ أو شبرانهٔ تقع بلجیط. و بلجیط قصبهٔ من عمل سرقسطهٔ ینسب إلیها أناس من أهل العلم قد ورد ذکرهم فی تراجم علماء سرقسطهٔ و إلی الجنوب من جبرهٔ مدینهٔ قشب Caspe و قد مر ذکرها، و هی سبعهٔ أو ثمانیهٔ آلاف نسمهٔ علی الضفهٔ الیمنی من وادی ابره، و الوادی من عند قشب یدور صوب الشرق، مارا بمکناسهٔ، و یدخل فی بلاد کتلونیهٔ.

و کانت قشب من الحصون المعروفهٔ عند العرب، و ینسب إلی قشب من العلماء أبو الحسن نفیس ابن عبد الخالق بن محمد الهاشمی القشبی المقرىء، لقیه السلفی بالاسکندریهٔ، و حج و رجع إلی الأندلس، و ذکر السلفی انه قرأ علیه قبل رجوعه إلیها. و قد تقدم ذکره.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۹۸

و من أعمال سرقسطهٔ بلدهٔ إلی غربیها یقال لها المنیهٔ Almuna و بلدهٔ أخری إلی الغرب منها أیضا، بینها و بین دروقهٔ، یقال لها کارینّه Carinena و لا نعلم هل هذه التی یقول لها العرب قلنّهٔ، أم هی غیرها؟ قال یاقوت فی المعجم: قلنهٔ بلد بالأندلس، قال ابن بشکوال انه ینسب إلیها عبد اللّه بن عیسی الشیبانی، أبو محمد، من أهل قلنهٔ حیّز سرقسطهٔ، محدث حافظ متقن، کان یحفظ صحیح البخاری، و سنن أبی داود، و له اتساع فی علم اللسان، و حفظ اللغهٔ، و له عدهٔ تآلیف حسنهٔ، و توفی ببلنسیهٔ عام ۵۳۰

و جاء فی معجم البلدان أن من جملهٔ حصون سرقسطهٔ حصن اسمه «ملونده » بضم أوله و ثانیه، و سکون النون، ثم دال مهملهٔ. و من هذا القبیل «بلشند» و «بلطش» اللتان قال یاقوت انهما من أعمال سرقسطهٔ. و لم نقف علی أسمائهما بالاسبانی الی هذه الساعهٔ، و نرجح أنه من أثر التحریف. و ذکر یاقوت من جملهٔ حصون سرقسطهٔ حصنا اسمه شلوقهٔ، ینسب إلیه علی بن اسماعیل بن سعید بن احمد ابن لب بن حزم الخزرجی، قرأ علی ابن عطیهٔ الغرناطی الحدیث، و النحو علی ابن طراوهٔ المالقی، و أبوه أیضا مقرىء نحوی، لقیهما السلفی (بالاسکندریهٔ) و کتب عنهما و لا نعلم هل شلوقهٔ هذه هی التی یقول لها الاسبانیول سلوسیهٔ Lucia. S ؟ و هی إلی الشرق نحرا من بینهٔ، الواقعهٔ علی نهر ابره، إلی الجنوب من سرقسطهٔ

و متی تجاوزت قشب تجد نهر ابره قد توجه إلی الشمال، و دار من حول شارات مکناسهٔ Sierra de Mequinenza المعدودهٔ من جبال کتلونیهٔ، ثم یعود ابره فینحدر إلی الجنوب، و یعود الخط الحدیدی فیتلاقی بابره، عند بلدهٔ یقال لها فیون، علی مسافهٔ ۱۵۲ کیلومترا من سرقسطهٔ، و هناک الحد بین أراغون و کتلونیهٔ ثم ینحدر ابره طالبا طرطوشهٔ، حیث ینصب فی البحر، و علی مسافهٔ ۲۱۱ کیلومترا بلدهٔ یقال لها مرسی فلسیت، عدد سکانها أربعهٔ آلاف، و بالقرب منها معدن رصاص، و هی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۱۹۹

واقعهٔ فی واد بهیج، علی سفح جبل مولا Mola و من بعدها إلی الشرق بلدهٔ بورجاس دلکامبو Borjas del Cabmpo ثم یطل السائح علی البحر المتوسط.

کتلونیهٔ Catalogne

هذه البلاد هی قائمهٔ بذاتها من قدیم الدهر، و کثیرا ما کانت مستقلهٔ عن سائر اسبانیهٔ، و لم تتحد مع اراغون و قشتالهٔ إلا بعد طرد المسلمین من الاندلس، و أهلها أمهٔ یقال لها الکتالان، لسانهم غیر الاسبانیولی، و الفرق بینهما أن الاسبانیول مشتق من اللاتینی، و هو أقرب إلی اللاتینی من اللغهٔ الکتلونیهٔ، و ان هذه اللغهٔ أقرب إلی لغهٔ بروفنسهٔ، التی هی لغهٔ جنوبی فرنسهٔ. و جنس الکتلان علی وجه الاجمال لا یود الجنس القشتالی. قال لی رجل من الکتلان، و نحن آتون من مجریط إلی برشلونهٔ:

نحن و القشتالیون کالماء و الزیت، بمجرد اختلاطنا ینفصل کل فریق منا عن الآخر.

و حدود کتلونیهٔ جبال البیرانس من الشمال، و بلاد أراغون من الغرب، و ولایهٔ بلنسیهٔ من الجنوب، و البحر المتوسط من الشرق، و کان لکتلونیهٔ علی هذا البحر من السواحل مسافهٔ أربعمائهٔ کیلومتر من رأس سربیرهٔ Cerbira فی الشمال إلی مصب نهر سینیه Cenia ، و أهم مدنها البحریهٔ روزاس Rosas و کاداکیس Cadaques و بالاموس و برشلونهٔ و طرکونهٔ و سالو Salou و لوس الفاکیس Los Alfaquis . و أهم قسم لها من البرانس الجبال المسماهٔ بجبل نیغرو Negro و سان غراو Sangrau و مونشارّات Montserrat

و غیرها، و أهم الأودیهٔ المتکونهٔ من هذه الجبال هی وادی اندور، و هو واد له حکومهٔ مستقلهٔ، بین فرنسهٔ و اسبانیهٔ، کما لا یخفی، و وادی آنیو Ane ?o ، و وادی آرون Aron ، و وادی آرو Aro . و وادی کردونهٔ Cardona و غیرها. و أعظم أنهرها نهر ابره، ثم نهر سکر Segre ثم نهر لوبریقات Liobregat و نهر تیر Ter و نهر فلوفیه Fluvia .

و القسم الشمالی من کتلونیهٔ شدید البرد. لمساقبته لجبال البرانس، و لکن

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۰۰

السواحل هی فی عایهٔ الاعتدال، و کذلک القسمان الغربی و الجنوبی. و لیست البلاد من جههٔ أرضها معدودهٔ من البقاع الخصیبهٔ فی الدنیا. و أکثر أراضیها جبلیهٔ، و الأوعار فیها کثیرهٔ، إلا- أن الکتلان من أکثر الأمم نشاطا و أشدهم ثباتا فی العمل فلذلک تری فی أراضیهم المزارع العظیمهٔ للحبوب، و کروم العنب المالئهٔ للسهل و الوعر و من بساتین الزیتون، و من الغیاض ما لا- یحصی، و من الأماکن التی تذکر بحسن زراعتها سهول لامبوردان Lampordan ، و جیرندهٔ، و سیردانیه، و باجس؟؟؟، و بنادس و طرکونهٔ و ضفاف نهر سیفر، و نهر ابره، و لا تنس فحص طرطوشهٔ، و بقعهٔ لاردهٔ.

و من حاصلات کتلونیهٔ الثمار بأنواعها، و الخشب، و البقول، و أکثر ما تباع فی فرنسهٔ، و کذلک یستخرجون الخمر بکثرهٔ. ثم إن عندهم فی الجبال مواشی کثیرهٔ.

أما المعادن فیکثر فی کتلونیهٔ الجیر و الجص و الملح، و فی طرطوشهٔ و طرکونه رخام کثیر و بقرب سالیت Salut معدن رصاص، و الحدید موجود فی البرانس، و المیاه المعدنیهٔ کثیرهٔ أیضا، أشهرها فی عاریقهٔ Garriga و کالداس Caldas و بودا Puda الخ

و أما الصناعهٔ فی کتلونیهٔ ففی منتهی الازدهار، لا سیما فی ارباض برشلونهٔ، و مما لا نزاع فیه ان کتلونیهٔ هی أرقی بلاد اسبانیهٔ فی الصناعهٔ. و من صناعات کتلونیهٔ نسج القطن و الصوف و الحریر و الجوخ، و سائر أنواع المنسوجات. و عمل الورق و الصابون و الزجاج و السلاح، و غیر ذلک، و بسبب ازدهار الصناعهٔ نجد تجارهٔ برشلونهٔ هی أوسع من تجارهٔ أیهٔ مدینهٔ فی اسبانیهٔ، بل برشلونهٔ تعد من أعظم المدن التجاریهٔ فی العالم. و فی کتلونیهٔ عرق فینیقی ثابت فی التاریخ، فان الفینیقیین زاروا تلک البلاد و عمروها، و کانوا یبحثون فیها عن معادن الذهب و الفضهٔ، ثم جاء الیونانیون فزاحموا الفینیقیین، و أنشأوا مستعمرات علی شواطیء البحر، مثل بلدهٔ روزاس التی قیل لها الروضهٔ، و أنبوریاس التی قیل لها انبوریون Enporien ، ثم عند ما عظمت دولهٔ قرطاجنهٔ جاء القرطاجنیون فی القرن الثالث قبل المسیح، و زاحموا الیونانیین و انتشروا فی کتلونیهٔ. و المظنون أن اسدروبال برقهٔ Asdrubal Berca

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۰۱

صورهٔ انتصار اینبال علی الرومان فی واقعهٔ براسیمانو سنهٔ ۲۱۷ ق. م

الزعیم القرطاجنی هو بانی مدینهٔ برشلونهٔ، التی کان اسمها فی القدیم بارسینو Bercino

و لما کان الرومانیون حلفاء للیونانیین لم تلبث الحرب أن نشبت بین الرومان و القرطاجنیین، لأن الرومان أرسلوا فی سنهٔ ۲۱۸ قبل المسیح القائد سیبیون Scipion و أخاه بأسطول إلی میاه امبوریون، ثم إلی طرکونهٔ، و دارت الحرب بین القرطاجنیین و الرومان، فانهزم سیبیون و أخوه، و قتلا- فی المعرکهٔ، و فی طرکونهٔ نفسها عاد الرومانیون فنزلوا و حشدوا لقتال القرطاجنیین، و صارت هذه البلدهٔ قاعدهٔ للرومان، و منها امتدوا و انتشروا فی اسبانیهٔ، و صارت الروضهٔ و امبوریون و برسینو، أی برسلونهٔ، و جیرندهٔ و فیک و بادلوانهٔ و درطوزهٔ التی سماها العرب طرطوشهٔ، و ایلردهٔ، التی سموها لاردهٔ و غیزونهٔ و ایزونهٔ و سیقارهٔ، من المدن المعروفهٔ فی ذلک الوقت تحت حکم الرومانیین

و قد ذکر المؤرخون من اللاتین أسماء الشعوب التی کانت معروفهٔ فی کتلونیهٔ، مثل الکوزتانی Cozetani ، و اللاسیتانی Lacitani و الایلارجیت Ilergetes ، و الایندیجیت Indigetes ، و اللالتانی Laletani ، و السیرتانی Cerretani و الاوزتانی Austani ، و الکاستلانی Castelloni ، و بعض المؤرخین یذهبون إلی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۰۲

صورهٔ واقعهٔ بحریهٔ بین القرطاجنین و الرومان سنهٔ ۲۱۸

أن اسم کتلونیهٔ مشتق من اسم الکاستلانی، و الآخرون یقولون إنه مشتق من اسم قبیلهٔ یقال لها «قوطی ألانی» Gothi -Alani .

أما تاریخ کتلونیهٔ فی القرون الأولی من القرون الوسطی فلا یزال إلی الیوم غامضا و قد ذکر مؤرخو الافرنجهٔ أن العرب استولوا علی کتلونیهٔ فی القرن الثامن للمسیح

قال ابن خلدون عن دخول موسی بن نصیر إلی الأندلس:

نهض من القیروان سنهٔ ثلاث و تسعین، فی عسکر ضخم، من وجوه العرب و الموالی و عرفاء البربر، فوافوا خلیج الزقاق، ما بین طنجهٔ و الجزیرهٔ الخضراء فأجاز إلی الأندلس و تلقاه طارق فانقاد و اتبع، و یقال إن موسی لما سار إلی الأندلس عبر البحر من ناحیهٔ الجبل المنسوب إلیه، المعروف الیوم بجبل موسی، و تنکب النزول علی جبل طارق، و تمم الفتح و توغل فی الأندلس إلی برشلونهٔ من جههٔ المشرق، و أربونهٔ فی الجوف، و ضم قادس فی الغرب، و دوّخ أقطارها و جمع غنائمها، و أجمع أن یأتی المشرق من جههٔ القسطنطینیهٔ، و یتجاوز إلی الشام دروب الأندلس و دروبه و یخوض إلیه ما بینهما من بلاد أمم النصرانیهٔ، مجاهدا فیهم، و مستلحما لهم، إلی أن یلحق بدار الخلافهٔ من دمشق.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۰۳

و نمی الخبر إلی الخلیفهٔ الولید فاشتد قلقه بمکان المسلمین من دار الحرب، و رأی أن ما همّ به موسی تغریر بالمسلمین، فبعث إلیه بالتوبیخ و الانصراف، و أسرّ إلی سفیره أن یرجع بالمسلمین، إن لم یرجع هو، و کتب له بذلک عهده. ففتّ ذلک فی عزم موسی، و قفل عن الأندلس، بعد أن أنزل الرابطهٔ و الحامیهٔ فی ثغورها.

و استعمل ابنه عبد العزیز لسدها و جهاد عدوها، و أنزله بقرطبهٔ، فاتخذها دار إمارهٔ.

إلی آخر ما ذکره ابن خلدون، مما یدل عل أن فتح العرب لبرشلونهٔ وقع فی زمن موسی ابن نصیر نفسه، بل یقول انه أوصل الغزو إلی اربونهٔ، إلا أنه یقول بعد ذلک: ثم تتابعت ولاهٔ العرب علی الأندلس، تارهٔ من قبل الخلیفهٔ، و تارهٔ من قبل عامله بالقیروان، و اثخنوا فی أمم الکفر، و افتتحوا برشلونهٔ من جههٔ الشرق، و حصون قشتالهٔ و بسائطها من جههٔ الجوف، و انقرضت أمم القوط. و أوی الجلالقهٔ و من بقی من أمم العجم إلی جبال قشتالهٔ و أربونهٔ و أفواه الدروب، فتحصنوا بها، و اجتازت عساکر المسلمین ما وراء برشلونهٔ من دروب الجزیرهٔ، حتی احتلوا البسائط وراءها، و توغلوا فی بلاد الفرنجهٔ، و عصفت ریح الاسلام بأمم الکفر من کل جههٔ، و ربما کان بین جنود الأندلس من العرب اختلاف و تنازع أوجد للعدو بعض الکرهٔ، فرجع الافرنج ما کانوا غلبوهم علیه من بلاد برشلونهٔ، لعهد ثمانین سنهٔ من لدن فتحها اه.

ثم انه فی نفح الطیب مذکور فتح هشام بن عبد الرحمن الداخل لمدینهٔ أربونهٔ الشهیرهٔ من جنوبی فرنسهٔ، و لا یقدر الأمیر هشام المذکور أن یفتح أربونهٔ و هی فی الجوف، علی مسافهٔ غیر قصیرهٔ إلی الشمال من البرانس، أو جبل البرتات؛ إلّا إذا کان استولی علی کتلونیهٔ. و جاء فی نفح الطیب أن الأمیر هشام بعث سنهٔ ست و سبعین و مائهٔ وزیره عبد الملک بن عبد الواحد بن مغیث، لغزاهٔ العدو، فبلغ ألبهٔ و القلاع، و أثخن فی نواحیهما، ثم بعثه بالعساکر سنهٔ سبع و سبعین إلی أربونهٔ و جیرندهٔ فأثخن فیهما، و وطیء أرض برطانیهٔ. اه.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۰۴

و قد نقلت هذه الفقرهٔ فی کتابی «غزوات العرب فی أوربهٔ» و علّقت علیها بقولی: الأرجح أن لا یکون المراد هنا ببرطانیهٔ، برطانیهٔ الافرنسیهٔ، بل امبرطانیهٔ الکتلانیهٔ. و عند ذلک یلزم أن لا تکون البلاد المذکورهٔ قبلها جیرندهٔ التی هی فی جنوبی فرنسهٔ، و التی قاعدتها بوردو، بل جیرندهٔ التی هی من مقاطعات کتلونیهٔ، أی جیرندهٔ التابعهٔ لبرشلونهٔ، و التی یقال لها الیوم جیرونهٔ، فان إسمها الرومانی القدیم جیرونده Gerunda . و کان اسمها هذا هو المستعمل یوم فتحها العرب. تنبّهنی إلی ذلک ولدنا الفاضل محمد الفاسی الفهری، و قال لی انه لم یزل بفاس إلی الآن عائلهٔ من الأندلس، یقال لها عائلهٔ الجیرندی، نبغ منها علماء مثل أبی العباس أحمد بن علی بن عبد الرحمن الجیرندی الأندلسی، المتوفی بفاس سنهٔ ۱۱۲۵، ترجمه القادری فی نشر المثانی، و الکتانی محمد بن جعفر فی سلوهٔ الأنفاس. و لا شک فی أن العرب سکنوا جیرندهٔ الکتلونیهٔ طویلا، و لکنهم لم یسکنوا جیروندهٔ التی عاصمتها بوردو، و لا عرفوها إلا فی الغزوات، عابری سبیل. روی لی محمد الفاسی أن المستشرق الاسبانی قدیرهٔ، کتب فصلا خاصا عن فتح العرب للمدن الثلاث: برشلونهٔ، و جیرندهٔ، و أربونهٔ، یتلخص منه أن العرب فتحوا جیرندهٔ، عند ما فتحوا الأندلس، و بقیت فی أیدیهم حتی انتزعها منهم شارلمان سنهٔ ۷۸۵؛ ثم استردها العرب سنهٔ ۷۹۳، ثم أخذت منهم سنهٔ ۷۹۷ أو ۷۹۸؛ ثم عادوا ففتحوها، ثم أخرجوا منها نهائیاسنهٔ ۸۰۰

و فی الصفحهٔ ۱۱۶ من کتابنا «غزوات العرب فی أوربهٔ» ذکرت نقلا عن المستشرق الافرنسی رینو، ما یلی: منذ استرجع «بیّین» القصیر أربونهٔ، و أجلا العرب عنها، سکنت الأمور بین مسلمی الأندلس و الفرنسیس. و کان بتین یعد البیرانهٔ هی التخم الطبیعی بین فرنسهٔ و اسبانیهٔ. و کان عبد الرحمن (یرید الداخل) مشغولا حینئذ بمحاربهٔ الأمراء الخارجین علیه. و لم یکن بیّین یهمل شیئا من الوسائل لاثارهٔ نیران الفتنهٔ بین المسلمین. و سنهٔ ۷۵۹ أی بعد استرداد الفرنسیس لأربونهٔ (و قرقشونهٔ Carcassone) دخل أمیر برشلونهٔ، المسمّی سلیمان فی علاقات مع بیّین

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۰۵

و تعاهد معه. و مؤرخو الفرنسیس یزعمون أنه انضوی تحت لواء بیّین؛ و لکن الأصح أن یقال انه ما قصد إلّا أن یستعین به علی الاستقلال عن سلطانه. و من بعد ذلک أصبحت هذه خطهٔ أمراء المسلمین فی شمالی الأندلس فیوم یضغط علیهم السلطان فی قرطبهٔ، یلجأون إلی فرنسهٔ، ینشدون عندها التنفیس من خناقهم. و إذا ظهرت لهم مطامع الفرنسیس بحق بلادهم، عادوا إلی رئیسهم فی قرطبهٔ، و اعتصموا به. انتهی کلام رینو

و علقت علی هذا الکلام ما یلی: سلیمان الأعرابی الکلبی أمیر برشلونهٔ کانت بینه و بین شارلمان علاقات، مذ کان أمیرا بسرقسطهٔ. أنظر ما یقوله صاحب أخبار مجموعهٔ، ثم ثار سلیمان الأعرابی بسرقسطهٔ، و ثار معه حسین بن یحیی الأنصاری، من ولد سعد بن عبادهٔ، فبعث إلیه الأمیر (یعنی عبد الرحمن الداخل) ثعلبهٔ بن عبد فی جیش، فنازل أهل المدینهٔ، و قاتلهم أیاما، ثم ان الأعرابی طلب الفرصهٔ من العسکر فلما وضع الناس عن أنفسهم الحرب، و قالوا قد أمسک عن الحرب، أغلق أبواب المدینهٔ، و أعدّ خیلا، ثم لم یشعر الناس حتی هجم علی ثعلبهٔ فأخذه فی المظلّهٔ فصار عنده أسیرا، و انهزم الجیش، فبعث به الأعرابی إلی قارلّهٔ، فلما صار عنده طمع قارلّهٔ فی مدینهٔ سرقسطهٔ من أجل ذلک، فحرج حتی حلّ بها، فقاتله أهلها و دفعوه أشد الدفع، فرجع إلی بلده. انتهی

و قلت بعد ذلک ان العرب یسمون شارلمان قارلّهٔ کما کانوا یسمون جده شارل مارتل و سیأتی ذکر قصهٔ الأمیر سلیمان هذا الذی مالأ شارلمان علی قومه، و کیف انتهی أمره. انتهی

و قد ورد فى «أخبار مجموعة» ذكر سليمان الأعرابى فى محل آخر حيث يقول:

ثار على الأمير (أى عبد الرحمن الداخل) عبد الرحمن بن حبيب الفهرى، الذى كان يقال له السقلابى بتدمير، فكاتب سليمان الأعرابى الكلبى، و كان ببرشلونه، و دعاه إلى الدخول فى أمره، فكتب إليه الأعرابى. إنى لا أدع عونك.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۲۰۶

فامتعض الفهرى من جوابه؛ إذ لم يجمع له فغزاه. فهزمه الأعرابى، فكرّ الفهرى إلى تدمير. اه

و جاء فى «أخبار مجموعة» فى مكان آخر: أن حسين بن يحيى الأنصارى عدا على الأعرابى يوم جمعة، فقتله فى المسجد الجامع فى سرقسطة، و صار الأمر لحسين وحده، فنزل به الأمير، و كان عيسون بن سليمان الأعرابى قد هرب إلى أربونة، فلما بلغه نزول الأمير بسرقسطة، أقبل فنزل خلف النهر، فنظر يوما إلى قاتل أبيه قد خرج عن المدينة، و صار على جرف الوادى، فاقحم عيسون فرسا له، كان يسميه الناهد، و قتله، ثم رجع إلى أصحابه فسمى ذلك الموضع مخاضة عيسون اه

و نقلت فى كتابى «غزوات العرب فى أوربة» عن المستشرق رينو ما يلى:

و سنة ۷۷۷ ثار أميران من أمراء المسلمين فى مقاطعات نهر أبره، و خرجا من طاعة السلطان فى قرطبة، فاجتازا البيرانه، قاصدين شارلمان فى قستفالية، حيث كان منعقدا مجلس حافل، و كان أحد هذين الأميرين، و هو المسمى سليمان، قد قاتل عساكر قرطبة، و أخذ قائدها أسيرا، و جاء به، و قدّمه كهدية إلى شارلمان، و يزعم مؤرخونا أن هذا الأمير دخل فى طاعة الأمبراطور الافرنسى. اه

و علقت على هذا بقولى: استشهد رينو على ذلك بمجموعة الدون بوكه، و كذلك بتاريخ ابن القوطية. و أما مؤرخو العرب فلم يتفقوا على اسم هذا الأمير، لأن بعضهم يسميه سليمان بن قحطان العربى، و الآخرين يسمونه مطرّف بن العربى.

و قد تقدم أن هذا الأمير هو سليمان الأعرابى الكلبى. و أما أسيره الذى أرسله إلى شارلمان فهو ثعلبة بن عبد الذى أسره بحيلة كما تقدم. اه.

و فى صفحة ۱۲۴ من كتابى «غزوات العرب فى أوربة»، فى أثناء كلامى على إمارة عبد الرحمن الثانى، نقلت عن نفح الطيب قوله: و فى سنة ۲۲۶ بعث عبد الرحمن العساكر إلى أرض الفرنجة، و انتهوا إلى أرض برطانية، و كان على مقدمة المسلمين موسى بن موسى، عامل تطيلة، و لقيهم العدو، فصبروا حتى هزم اللّه عدوهم اه

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۲۰۷

و علقت على هذه الجملة بقولى: برطانية هنا لا يظهر أنها التى يقال لها بريطانية Bretagne من شمالى فرنسة إلى الغرب، بل هى مقاطعة من كتلونية، يقال لها اليوم أمبوردانية Ampurdania و كان أهل البلاد يقولون لها «امبروطانية»، و هى لفظة مشتقة من «أمبورياس» اسم مدينة فينيقية قديمة، ثم يونانية فى أرض كتلونية. اه. و لقد لاح لى الآن أن برطانية هنا ليست أمبوردانية من كتلونية و إنما هى برطانية من أراغون. و هى التى تقدم ذكرها، و الأسبان يقولون لها «بلطانية» باللام، ففى هذه الواقعة كان على مقدمة المسلمين موسى بن موسى من بنى قصىّ، و كان عاملا بتطيلة من بلاد أراغون.

و فى صفحة ۱۳۰ من «غزوات العرب فى أوربة» ذكرت ملك الحكم بن هشام فى قرطبة، و كيف ثار به عماه، فاضطر أن يقضى أوائل أيامه فى قمع الثورة، و نقلت عن المستشرق رينو صاحب كتاب «غارات العرب فى بروفانس و بيمونث و سويسرة» ما يلى:

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۲۰۸

بينما كان شارلمان فى مدينة «اكسلا شابيل» جاء مستنجدا به أمير برشلونة المسلم، و عم الحكم أمير قرطبة (نقل رينو هذا الخبر عن الدون بوكه) و فى تلك السنة نفسها بينما كان لويس بن شارلمان ملك أكيطانية عاقدا مجمعا فى طلّوزة جاءه رسول من الأذفونش ملك جليقية و أشتورية، يلتمس حشد جميع القوات المسيحية، و تجريدها لقتال العدو العام، ثم وفد أيضا على هذا المجمع رسول من قبل أمير مسلم، فى ناحية وشقة، يقال له «باهالوك» يريد أن يسالم المسيحيين، فظهر أن الغرة كانت لائحة لأخذ الثأر من المسلمين، و للدخول الى اسبانية. و كان لويس ملك اكيطانية، و أخوه شارل، قد شنا الغارات فى أطراف المقاطعات التى تشرب من نهر ابره: ثم عاد لويس فأجاز البيرانة من جهة أراغون، و حاصر وشقة، التى كان أميرها قد أرسل بمفاتيحها إلى شارلمان، و لكن لما جاء الفرنسيس لتسلم بلدته، امتنع عليهم و لبس لهم جلد النمر.

و فى ذلك الوقت كان عبد اللّه عم الحكم أمير قرطبة. قد استولى على طليطلة، و عمه الآخر سليمان استقر فى بلنسية، فسرح جيشا لقتال عمه عبد اللّه فى طليطلة، و سار هو بنفسه مع جيش من الفرسان قاصدا البيرانة، فأدخل فى الطاعة برشلونة و غيرها من المدن التى كانت أشرطت نفسها للعصيان. انتهى.

و أيّدت رواية رينو برواية نفح الطيب عن هذه الحوادث، و هى هذه: و فى سنة اثنتين و تسعين و مائة جمع لذريق بن قارله، ملك الفرنج، جموعه، و سار لحصار طركونة، فبعث الحكم ابنه عبد الرحمن فى العساكر فهزمه، ففتح اللّه على المسلمين، و عاد ظافرا. و لما كثر عيث الفرنج فى الثغور، بسبب اشتغال الحكم بالخارجين عليه، سار بنفسه إلى الفرنج سنة ست و تسعين، فافتتح الثغور و الحصون، و خرّب النواحى، و أثخن فى القتل و السبى، و عاد إلى قرطبة ظافرا. اه

قلت: لعل صاحب نفح الطيب يعنى بلذريق بن قارله لويس بن شارلمان أما الأمير المسلم الذى كان فى ناحية وشقة و يسميه الافرنج «بهالوك» فنرجح أنه هو بهلول بن مخلوق، من عمال قرطبة. و كان قد انضم إلى لويس بن شارلمان فى تلك الغارة

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۲۰۹

فالمؤرخ كوندى الاسبانيولى يقول: إن الحكم لم يتمتع طويلا بالراحة التى كان و طّد أطنابها بتعبه و جهاده، ففى سنة ۸۰۱ مسيحية، وفق ۱۸۵ هجرية، تحرك ملك اشتورية و أراد التجاوز على المسلمين، و لما كان يعلم نفسه أضعف من أن يقدر عليهم، استنجد بشارلمان، و هذا أسرع لنجدته، مؤملا بذلك الاستيلاء على اسبانية الشمالية و ضمها إلى مملكته، فجعلت امداد شارلمان تثوب إلى الاسبانيول، تحت قيادة ولده لويس ملك اكيطانية، فزحف لويس و استولى على مدينة جيرونة و جاء فحاصر برشلونة، و انضم اليه بهلول بن مخلوق (الذى نحت منه الافرنج اسم بهالوك) من عمال أمير قرطبة، و سار بالفرنسيس إلى طرطوشة، فزحف الحكم بنفسه، و معه عمروس، و محمد بن مفرّج، قائد الخيالة. الذى كان عظيم الاعتماد عليه، نظرا لدهائه و إقدامه، ثم أعار الحكم على نبارة و بنبلونة، و دخل وشقة. فخشى الاذفونش على بلاده، و حشد عساكره، و زحف إليه يوسف بن عمروس، فأوقعه الأذفونش فى كمين، و أخذه أسيرا، فدفع عليه أبوه فدية حسيمة حتى أنقذه.

و أما الحكم فكان يتوقد صدره إحنة على بهلول بن مخلوق عامله، الذى انحاز إلى الفرنسيس، و مشى بين أيديهم. و لما عرف أنه فى جوار طركونة، عمد إليه من فوره، و لم يزل فى أثره حتى ثقفه فى طرطوشة بعد أن هزمه، ثم احتز رأسه، و رجع الحكم إلى قرطبة بدون أن يتعرض لبرشلونة، و ذلك خوفا من الفشل فى حصارها اه.

و قال المستشرق رينو- الذى اعتمدنا على كتابه «غارات العرب فى بروفنس و بيمونت و سويسرة» لأنه أشهر كتاب فى هذا الموضوع، و كل جملة فيه تقريبا مدعومة بالوثائق، مؤيدة بروايات مؤرخى ذلك العصر، سواء من الافرنج أو من العرب- ما يلى:

و لم يكن شىء من تلك الغارات، سواء من جهة العرب أو من جهة الافرنج، ليؤدى إلى نتيجة حاسمة، يستفصّ منها أحد الفريقين ملكا. أو يحوز فتحا مبينا.

(۱۴- ج ثان)

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۱۰

و كان أهم ما لقيه الفرنسيس فى هذه الحرب، هو أن أمراء المسلمين الذين كانوا أظهروا الطاعة لشارلمان، أبوا أن يقبلوها عند ما جاءت جيوشه إلى بلادهم، و أصلوها نارا حامية. و كان المسلمون لا يزالون أصحاب المدن الكبرى، و المعاقل المنيعة، مثل برشلونة، و طرطوشة، و سرقسطة. و كانت برشلونة. بنوع خاص، بحصانة موقعها، و بقربها من فرنسة، و بكونها مدينة بحرية، هى من أشد البلاد نكاية بالفرنسيس و كان الأمير الذى فيها، و هو الذى يسميه مؤرخو الافرنجة «زاتون» قد أوهم شارلمان انه يريد الدخول فى طاعته، و لكن عند ما حضر الفرنسيس أمام بلدته، قلب لهم ظهر المجنّ، و كشّر عن ناب العداوة، فأجمع لويس شارلمان، ملك اكيطانية بالاتفاق مع غليوم، كونت طلّوزة، و برأى مجمع مؤلف من أمراء تلك البلاد، أن

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۱۱

يستولى على برشلونة فى أول فرصة. و كان شارلمان يومئذ فى رومة مشغولا بقضية تتويجه امبراطورا على الغرب. و كانت برشلونة قد أصبحت للمسلمين معقلا متينا، و كانت تصدر عنها فرسان تلك الخيل المشهورة بخفة الحركات، فتبث الغارات فى بلاد النصارى و تعود و أيديها ملأى بالغنائم، و كانت من المنعة بحيث ان الفرنسيس لبثوا سنتين يحصرونها، و يضيقون عليها، و يكتسحون نواحيها، و لم يقدروا على دخولها.

و كان الفرنج فى حصارها، قد قسموا جيشهم إلى ثلاثة أقسام: قسم منهم كان يهاجم نفس برشلونة، و قسم ثان، يقوده غليوم كونت طلّوزة، كان يرابط فى الممر الذى كانت تفيض منه جيوش المسلمين المقبلة من قرطبة لنجدة برشلونة، و قسم ثالث كان يقوده الملك لويس نفسه. و كان فى جبال البرانس يحمل على المسلمين حيث وجد الفرصة ملائمة، و كان الافرنج قد تقاسموا أعمال الحصار فيما بينهم، حتى يتهيأ لكل فريق منهم أن يتقن عمله، فمنهم من كان شغله وضع السلالم، و التسلق على الأسوار و الابراج، و منهم من لم يكن له شغل غير جلب الميرة و العدة. و منهم من كان موكولا إليه الحفر و النقب. و منهم من كان معهودا إليه بوظائف أخرى.

فاشتد الحصار إلى درجة غير معهودة، و جاءت جيوش المسلمين لتفرج عن برشلونة، فلم تقدر على النفوذ إليها، فتحولت إلى بلاد اشتورية، و هزمت أهلها، فبقى أمير برشلونة منفردا بقوته، و المدد بعيد عنه، و خرج فى إحدى المعارك لقتال الافرنج المحاصرين، فأخذ أسيرا ثم حمل الافرنج على البلدة حملتهم الأخيرة ففتحوها.

و كان فتح الافرنج لبرشلونة سنة ۸۰۱ بعد أن بقيت تسعين سنة فى أيدى المسلمين. فلما دخلوها بادروا بتحويل جوامعها كنائس، و أرسل الملك لويس إلى أبيه شارلمان جانبا من الغنائم، من دروع، وزرود، و خوذ، و خيول مسرجة بأفخر السروج، و بعد ذلك أصبح لفرنسة منطقتان فى شمالى اسبانية: إحداهما كتلونية، و قاعدتها برشلونة، و الثانية غشقونية، و من مضافاتها نبارة و أراغون.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۱۲

أما مؤرخو العرب فينسبون سقوط برشلونة إلى تأثير الفتنة التى أثارها سليمان و عبد اللّه، عمّا الحكم الأموى، و شغلته عن انجاد تلك المدينة، كما جاء فى كلام أبى الفداء و ابن خلدون و المقّرى و غيرهم و هذا هو الصحيح.

و بقيت برشلونة و ما يليها من كتلونية، حاشا طركونة، و لاردة، و طرطوشة، خارجة عن حكم العرب، حتى فى زمن عبد الرحمن الناصر، برغم كثرة غزواته، و عظمة دولته. و قد ذكر المسعودى، و هو ممن عاصر الناصر و ولده المستنصر، أن الحدود بين المسلمين و النصارى كانت فى ذلك الوقت طرطوشة، و منها إلى أفراغه.

و قال ابن خلدون انه لأول وفاة الناصر طمع الجلالقة فى الثغور، فغزاهم الحكم المستنصر بنفسه، و نازل شنت اشتابين، و فتحها عنوة،

فبادروا إلى عقد السلم معه، و انقبضوا عما كانوا فيه، ثم أغزا غالبا مولاه بلاد جليقية و سار إلى مدينة سالم لدخول دار الحرب، فجمع له الجلالقة، فهزمهم و استباحهم.

و كان شانجه بن ردمير، ملك البشكنس، قد انتقض، فأغزاه الحكم التجيبى، صاحب سرقسطة، فى العساكر، و جاء ملك الجلالقة لنصره فهزمهم. ثم أغزا الحكم ابن يعلى و يحيى بن محمد التجيبى إلى بلاد برشلونة، فعاثت العساكر فى نواحيها

قال ابن خلدون: ثم بعث ملكا برشلونة و طركونة يسألان تجديد الصلح، و إقرارهما على ما كانا عليه، و بعثا بهدية، و هى عشرون صبيا من الخصيان الصقالبة، و عشرون قنطارا من صوف السمور، و خمسة قناطير من القصدير، و عشرة أذرع صقلبية، و مائتا سيف أفرنجية. فتقبل الهدية و عقد على أن يهدموا الحصون التى تضر بالثغور، و أن لا يظاهروا عليه أهل ملتهم، و أن ينذروا بما يكون من النصارى فى الاجلاب على المسلمين. اه.

و من هنا يعلم أن برشلونة و طركونة و نواحيهما كانت فى ذلك الوقت، و هو أواسط القرن الرابع للهجرة، فى أيدى أهلها، إلا أن ملوك تلك النواحى كانوا يعدون أنفسهم تحت سيادة الخليفة فى قرطبة.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۱۳

و فى زمن أبى مروان المظفر عبد الملك بن المنصور بن أبى عامر كانت غزاة للمسلمين فى كتلونيه، لأن ابن عذارى ذكر أنه فى سنة ثلاث و تسعين و ثلاثمائة كانت أولى غزوات المظفر إلى بلاد الافرنج، و فتح حصن «ممقصر» من ثغر برشلونة عنوة، و أسكنه بالمسلمين و دوّخ بسيط برشلونية، و ما اتصل به. قال ابن حيّان: و أظهر عبد الملك المظفر الجدّ فى أمر هذه الغزوة، غرة رجب من السنة، أى ۳۹۳، و دفع المعاريف و الصلات إلى طبقات الأجناد الغازين معه فيها. و وافت الحضرة طوائف كثيرة من مطوعة العدوة المجاهدين، فيهم جماعة كبيرة من أمرائهم و فقهائهم، و تعرّض قوم من أمراء هذه القبائل لصلة عبد الملك، فأطلق لهم عند تكاملهم ببابه خمسة عشر ألف دينار عينا، وزّعها عليهم بحسب مقاديرهم، معونة على جهادهم، قبلوها منه بالتأوّل. و تحرّج آخرون ممن وافى معهم عن فعلهم

و اتصل ورود المطوعة من كل قوم، و كل ناحية، فتكاملت الحشود بالحضرة، و دنا وقت الحركة، فصبّ المال صبا. و عهد عبد الملك إلى خزان الأسلحة بتوزيع خمسة آلاف درع، و خمسة آلاف بيضة، و خمسة آلاف مغفر، على طبقات الأجناد الدارعين.

و ركب عبد الملك إلى المسجد الجامع لشهود عقد الألوية، على عادة أمراء الأندلس قبله و ذلك يوم الجمعة لثمان خلون من شعبان من تلك السنة؛ ثم خرج يوم الاثنين لأحدى عشرة ليلة خلت من شعبان، من باب الفتح الشرقى، من أبواب الزاهرة؛ و قد اجتمع الناس لرؤيته، فخرج عليهم شاكى السلاح، فى درع جديدة سابغة، و على رأسه بيضة حديد مثمنة الشكل، مذهبة، شديدة الشعاع، و قد اصطفت القواد و الموالى و الغلمان فى أحسن تعبئة، و سار عبد الملك إلى أن نزل بمنية أرملاط، أول محلاته، ثم سار إلى أن وصل طليطلة، لسبع بقين من شعبان فتلوّم بها يوم الجمعة، و رحل يوم السبت إلى مدينة سالم، فوافاه هناك عدة زعماء من وجوه النصارى و فرسانهم، أرسل بهم ملك القوط يومئذ، اذفونش بن اردن، المعروف بابن البربرية

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۱۴

و معهم آخرون ممن أرسل بهم خاله شانجه بن غرسية، زعيم الجلالقة، و صاحب قشتيلة و ألبة. و حضر هؤلاء الأرهاط للغزو بين يدى عبد الملك، على ما تضمنه شرط سلمهم المنعقد أول هذه السنة. فأحسن عبد الملك قبولهم، و أوسع انزالهم، و أصعد عن مدينة سالم إلى الثغر الأعلى، فاحتل سرقسطة.

و أخرج عبد الملك مولاه واضحا، فى نخبة من رجاله، إلى حصن «مدنيش» بمقربة من حصن ممقصر» الذى عمل على قصده، فسار واضح فصبّح هذا الحصن مع إسفار الصبح، و رحل عبد الملك، فتلقته رسل واضح، فبشروه بالفتح، و أشرف المسلمون على حصن ممقصر، فكبّروا لما نظروا إليه تكبيرا عاليا، كادت الأرض ترجف له! و تتابع قرع الطبول، و طمّ هوله، فذعر الكفرة، لأول وقتهم، و احتل الحاجب عبد الملك و عسكر المسلمين بساحتهم، فأحاطوا بالحصن من جميع جهاته، و صمم المسلمون صاعدين إلى الحصن، فوجا إثر فوج، و قد برز المشركون إلى الربض، يمانعونهم عنه بزعمهم، فنشب القتال بين الطائفتين، و صبر المشركون، فلم يمهلهم المسلمون إلا ريثما كشفوهم عن الربض، و أقحموهم خلف السور، و اضطروهم إلى التحصن به. ثم جدّ الكفرة فى الدفاع، و صدقوا القراع، فتجرعوا كؤوس الحمام دراكا، و ضرب الليل رواقه، فحجز بين الفريقين، و قد ثلم المسلمون فى السور ثلما كثيرة.

ثم غدا المسلمون على القتال بعد صلاة الفجر، فناهضوا أعداء اللّه بأصح عزيمة، و قامت الحرب على ساق، فصبر المسلمون على مباشرتها أكرم صبر سمع به، حتى ولّى العدوّ الأدبار، فاقتحموا عليهم الأسوار، و أخذوا كثيرا منهم، و ركب الحاجب عجلا بنفسه، مع أكابر أهل مركبه، فارتقى إلى باب قصبتهم، و اقتحم الناس على

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۱۵

أعداء اللّه القصبة، فملكوها، و خلصت طائفة منهم إلى محل منيع بهذه القصبة، فساورهم أولياء اللّه بذروة ذلك المحل، فأيقنوا بالهلاك، و سألوا النزول على حكم الحاجب فأنزلهم، و حكم فيهم بحكم ابن عمه سعد بن معاذ، رضى اللّه عنه، فقتل جميعهم، و ملك الحصن، و حاز العنائم.

و عهد الحاجب إلى المسلمين ألا يحرقوا منزلا، و لا يهدموا بناء، بما ذهب اليه من أسكان المسلمين هناك، فشرع للوقت فى إصلاح الحصن، و نادى فى المسلمين:

من أراد الاثبات فی الـدیوان بدینارین فی الشـهر، علی أن یسـتوطن فی هذا الحصن، فعل، و له مع ذلک المنزل و المحرث. فرغب فی ذلک خلق عظیم، و استقروا به فی حینهم.

و لما استکمل الحاجب ما أراده من أمر هذا الحصن، و أقام کلمهٔ الاسـلام منه بأرض لم تر الاسلام قط، رحل عنه إلی بسیط برشلونهٔ، فدوّخ بلاد الکفرهٔ، و انبسط المسـلمون فی عرصاتهم، یحرقون و یهدمون، و انبسـطت خیل المغیرهٔ فی أرضهم إلی أن أتی بسیطا کثیر العمارهٔ، فاحتلوه، و عمّوا جمیعه، و وقعوا علی کثیر من عیال الجالیهٔ من هذه الحصون، فردوهم سبیا إلی المحلهٔ، و أبلغوا فی النکایهٔ، و أحرزوا الأجر الجزیل.

و عیّد الحاجب و العسکر عید الفطر بأرض برسلونه، فانه رحل یوم عید الفطر غرهٔ شوال من السنهٔ المؤرخهٔ، فأدرکه وقت صلاهٔ العید و هم سائرون، فنزلوا للصـلاهٔ. و لما قضـی الحاجب صلاته، تبوأ بمصلاه مقعدا، لتهنئته بما سنّی اللّه له من التعیید فی سبیل جهاده، فتقدم إلیه أکابر الناس علی مراتبهم، ثم رکب فرسه، فتقدم إلیه طبقات الأجناد، مبتهلین بالدعاء له، و سار العسـکر، و نزل بالبطحاء، ثم رحل من منزل إلی منزل، فعم ذلک کله غارهٔ و انتسافا.

قال حیان بن خلف: و رأی الحاجب عبد الملک أن قد بلغ الغایهٔ من التدویخ لأرض العدو، فرحل بالعسکر منکفئا نحو أرض الاسلام، و أمر کاتب الرسائل احمد

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۱۶

ابن برد أن یکتب بالفتح نظیرین: أحدهما إلی الخلیفهٔ هشام المؤید باللّه، و الآخر یقرأ علی کافهٔ المسـلمین بقرطبهٔ؛ و تنفذ نسـخته إلی الأقطار، فعجل ذلک و أنفذه نحو حضرهٔ قرطبهٔ، و کان جملهٔ ما تضمنه کتاب الفتح من عدد السبی خمسهٔ آلاف و خمسمائهٔ و سبعین رأسـا، و عـدد الحصون التی افتتحت عنوهٔ، فقتلت مقاتلتها، ستهٔ حصون، و کـان عـدد الحصون التی أخلاهـا العـدو فخربت و دمّرت خمسـهٔ و ثمانین حصـنا، و کلها قد سـمّیت فی کتابه، و أذن الحاجب لجمیع المطوعهٔ فی القفول إلی بلادهم، إذ قد قضوا ما قصدوا له من جهاد عدوهم، فقفلوا فرحین مستبشرین.

و رحل العسـکر من مدینـهٔ لاردهٔ یوم الثلاثاء لثمان خلون من شوال، فـدخل قرطبـهٔ لخمس خلون من ذی القعـدهٔ، فتلقاه أهل قرطبـهٔ و علماؤهـا و وجوههـا مهنئین شـاکرین ثم دخل الحاجب إلی الخلیفـهٔ هشام، فرفع مجلسه و کساه من ملابسه السـنیهٔ ثلاث رزم، قرن بها سبعین من خاص سیوفه، فاظهر عبد الملک السرور بذلک، و شکر الخلیفهٔ، و قبل یده، و انصرف إلی قصره بالزاهرهٔ.

و جلس یوم الأربعـاء ثانی یوم وصوله مجلس التهنئـهٔ فی أبهـهٔ فخمـهٔ، و أذن للناس فی الوصول علی مراتبهم، فوصل فی أوائلهم کبار قریش، من بیت الخلیفـهٔ، المروانیون، ثم القضاهٔ و الحکام و الفقهاء، ثم وجوه أهل الأسواق و الأرباض من قرطبهٔ، ثم وصل الشـعراء و الأدباء، فانشـد منهم من رسـمه الأنشاد، و وضع سائرهم الأشـعار بین یـدی الحاجب. انتهی نقلا عن ابن عذاری ببعض اختصار. الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ ؛ ج۲ ؛ ص۲۱۶

جاء فی الانسـکلو ببدیهٔ الاسلامیهٔ عن برشلونهٔ ما محصّله: أن العرب افتتحوها سنهٔ ۷۱۳ فی غارهٔ موسی بن نصیر لأول الفتح، و سموها برشینونهٔ، Barshinona و لکن غلب علیهـا اسم برشـلونهٔ، باللام، ثم صارت برسـلونهٔ بالسـین. و کان العرب یلقبون ملک أراغون و کتلونیهٔ بالبرشلونی أو بالبرجلونی بالجیم. و فی سنهٔ ۸۰۱ غلب علیها لویس بن شارلمان، و بقیت تابعهٔ للملکهٔ الأفرنجیهٔ إلی سنهٔ ۸۸۸، ففی ذلک الوقت استقل بها أمراؤها الذین کان یقال للواحد منهم کونت برشلونهٔ. و قد ذکر

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۱۷

«البیان المغرب» أنه فی سـنهٔ ۲۴۲ عـاد العرب فاحتلوهـا، کما أن دوزی ذکر أن المنصور ابن أبی عامر أخـذ برشـلونهٔ عنوهٔ، و لکن فی سنهٔ ۹۸۷ رجع الکونت بوریل Borel فاستولی علیها، و فی سنهٔ ۱۱۳۷ انضمت إلی مملکهٔ أراغون.

و مما هو جـدیر بالـذکر من خبر برشـلونهٔ أن علیا بن مجاهد العامری، ملک دانیهٔ أصدر أمرا تاریخه ۴۵۰ للهجرهٔ وفق ۱۰۵۸ للمسیح، یضع فیه أسقفیات دانیهٔ، و أوریولهٔ، و جزر میورقهٔ، و مینورقهٔ، و یابسهٔ، تحت رئاسهٔ أسقف برشلونهٔ. اه

و قـد راجعنا قول دوزی فی کتابه «تاریخ مسـلمی أسـبانیهٔ» فوجدناه یقول فی صـفحهٔ ۱۹۹ من الجزء الثـالث ان المنصور بن أبی عـامر رحـل من مرسـیهٔ قاصـدا کتلونیـهٔ فهزم الکونت بوریل، و وصل نهار الأربعاء أول یولیو إلی برسـلونهٔ. و یوم الاثنین من الأسـبوع التالی دخل البلـدهٔ عنوهٔ، فقتل جانبا من الأهالی، و أخـذ الباقی أسـری و انتهب العسـکر البلـدهٔ و أحرقوها. و نقل دوزی عن ابن الخطیب أن المنصور اسـتولی علی برشلونهٔ فی وسط صفر سنهٔ ۳۷۵، فهذا الیوم یوافق ۶ یولیو سنهٔ ۹۸۵ قال دوزی ان هذا التاریخ صـریح فی کتب العرب، و هو مطابق تواریخ الأفرنج و قد أخطأ بوفارول Bofaroll فی زعمه أن هذا الحادث وقع فی السنهٔ التی بعدها

و جاء فی الأنسـیکلوبیدیهٔ الافرنسـیهٔ الکبری أنه بعـد أن استرجع الأفرنـج کتلونیهٔ کان یوجد فیها تسـعهٔ أکناد تابعون للأمبراطور، و فی سنهٔ ۸۷۲ استقل أحدهم، و هو المسمی عند الکتلان غریفا بیلوس Griva Pelos و هم یعدونه أول واضع لأساس استقلال کتلونیهٔ. و کـان یتولی أیضـا بلاد جیرنـدهٔ Gironde و فیـک Vich و مـانرسه Manresa و برجـه Berga ، و بیرالـده Peralada ، و ریباغورس Ribagorce ، و سیردانیهٔ Cerdagne ، و بسالو Besalu ، و أمبوریاس Ampurias و بالارس Pallars ، و توفی هذا الکند سنهٔ ۹۰۲، و دفن فی دیر ریبول Pipoll

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۱۸

الذی کان قد بناه، و فی مدهٔ أولاده أغار المنصور بن أبی عامر علی برشـلونهٔ، و اسـتولی علیها سنهٔ ۹۸۵، و لکن بوریل الثانی لم یلبث

أن استرجعها. ثم ان بوریل ریموند الثالث قام بدور عظیم فی أثناء الحروب الأهلیهٔ التی اشتعلت بین المسلمین، و أضعفت الاسلام فانتصر لمحمد بن هشام علی سلیمان بن الحکم، و انتصر فی واقعهٔ عقبهٔ البقر سنهٔ ۱۰۱۰ اه

قلنا ان واقعهٔ عقبهٔ البقر هذه هی واقعهٔ شهیرهٔ، تحریر خبرها أن عبد الرحمن ابن المنصور بن أبی عامر، و هو الملقب بشنجول، لأن أمه اسبانیولیهٔ، بنت الملک شانجهٔ، کان من الحمقی، و علی یده انتهت الدولهٔ العامریهٔ. و ذلک أنه حمل الخلیفهٔ هشام المؤید باللّه علی تولیته عهده بمحضر من الملأ و کان یوما مشهودا، فقرىء العهد علیهم، و هو من إنشاء أبی حفص بن برد، فنقم أهل الدولهٔ علی شنجول هذه الجرأهٔ الفظیعهٔ، و لا سیما أقارب الخلیفهٔ هشام، من الأمویین و القرشیین، و تمشت رجالاتهم فی أمر القیام علی شنجول، و قتلوا صاحب شرطته، و هو غائب فی إحدی غزواته، و کان ذلک سنهٔ تسع و تسعین و ثلاثمائهٔ. و خلعت قرطبهٔ هشاما المؤید، و بایعت هشام بن عبد الجبار بن أمیر المؤمنین الناصر لدین اللّه، و طار الخبر إلی عبد الرحمن شنجول بمکانه من الثغر فقفل إلی الحضرهٔ بجیشه، فلما قرب من قرطبهٔ، وثب علیه من احتزّ رأسه. و حمله إلی محمد بن هشام الخلیفهٔ الجدید، الذی تلقب بالمهدی.

و کان العرب قد کرهوا البربر، لمظاهرتهم المنصور بن أبی عامر و أولاده، و نسبوا ما حل من الضعف بدولهٔ بنی أمیهٔ إلیهم، و أخذ المهدی باهانتهم، و نهبت العامهٔ بعض دورهم، فتمشت رجالاتهم، و اشتوروا فی تقدیم هشام بن سلیمان بن أمیر المؤمنین الناصر، فعرف بذلک المهدی، فأمر بالقبض علی هشام و أخیه أبی بکر، و ضرب أعناقهما، و فرّ سلیمان بن أخیهما الحکم؛ و معه البربر، و اجتمعوا بظاهر قرطبهٔ، فبایعوه، و لقبوه بالمستعین باللّه، و نهضوا به إلی طلیطلهٔ، حیث استجاش المستعین، بشانجهٔ بن غرسیهٔ بن فردلند، ثم نهض بجموع البربر و النصاری إلی قرطبهٔ، و برز

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۱۹

المهدی إلیهم بجموع قرطبهٔ، فکانت الدائرهٔ علی المهدی و القرطبیین، فقتل منهم البربر و النصاری عشرین ألفا، و هلک فی هذه الوقعهٔ من خیار الناس و العلماء، و أئمهٔ المساجد عدد کبیر. و دخل المستعین الحضرهٔ ختام المائهٔ الرابعهٔ. و قیل ان الذی هلک من أهل قرطبهٔ ثلاثون ألفا، و قالوا انها کانت أول ما أخذ النصاری من ثاراتهم عند المسلمین، و کان ذلک علی ید فرقهٔ من أنفسهم، و للّه الأمر من قبل و من بعد

*** ثم نعود إلی ما ذکرته الانسیکلوبیدیهٔ الافرنسیهٔ الکبری من تاریخ کتلونیهٔ فنقول:

«إنه بعد ریموند بوریل الثالث، قام بیرنجهٔ ریموند الاول (۱۰۱۸- ۱۰۳۵) و هذا قسم مملکته بین أولاده الاربعهٔ، و کان أکبرهم ریموند بیرنجه الاول، الملقب بالشیخ (۱۰۳۵- ۱۰۷۶) الذی اتسعت مملکته؛ و غزا مرسیهٔ العربیهٔ سنهٔ ۱۰۷۴ و قام بعده ولده ریموند بیرنجه الثانی؛ و حفیده بیرنجه ریموند الثانی الذی قتل أخاه و انفرد بالمملکهٔ (۱۰۸۲- ۱۰۹۷) و کان لهذا الکند مدخل فی الحرب الاهلیهٔ بین المسلمین و هو الذی انتزع طرکونهٔ من أیدیهم سنهٔ ۱۰۹۱؛ و رحل إلی المشرق مشترکا فی الحرب الصلیبیهٔ. و خلفه ابن أخیه الذی تلقب بریموند بیرنجه الثالث؛ و یقال له الکبیر. و فی زمانه بلغت کتلونیهٔ قمهٔ عزها و مجدها؛ و صار لبرشلونهٔ أسطول و کانت لها تجارهٔ واسعهٔ. و فی أیامه أخرج الاسبانیول العرب من جزائر میورقهٔ و اخواتها. و ذلک باجتماع أسطول برشلونهٔ مع أساطیل بیزهٔ و رومهٔ من ایطالیهٔ مما سیأتی الکلام علیه، فسقطت میورقهٔ فی أیدی الکتلان سنهٔ ۱۱۱۵، و کان العرب قد شنوا الغارهٔ علی کتلونیهٔ فهزمهم ریموند برنجه فی واقعهٔ کونغسط Congost و فی سنهٔ ۱۱۲۰ زحف إلی طرطوشهٔ و حاصرها، و ضیّق علیها، و أجبر کلا من أمیری طرطوشهٔ و لاردهٔ أن یؤدی له إتاوهٔ سنویهٔ، إلا أن العرب عادوا فأغاروا علی بلاده، و هزموه فی واقعهٔ کوربینس Corbins و بینما کان یتأهب لأخذ الثأر منهم، وقعت وفاته فی سنهٔ ۱۱۳۱، و کانت اتسعت مملکته جدا، لأنه عدا کتلونیهٔ، کان قد استولی علی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۲۰

قرقشونهٔ و کونتیهٔ بروفنس من فرنسهٔ، و کانت فی یده میورقهٔ، و الجزائر التی حولها.

و بعد وفاته انقسمت المملکهٔ بین ولدیه، أحدهما البکر و هو المسمی ریموند بیرنجهٔ الرابع، و الثانی بیرنجهٔ ریموند، الذی تولی بلاد بروفنس من فرنسهٔ، و ترک لأخیه کل ما کان تابعا للمملکهٔ من اسبانیهٔ، و تلقب ریموند بیرنجهٔ الرابع بالقدیس و أخذ یحارب المسلمین، و اتفق مع رامیر الثانی Ramire II ملک أراغون، الذی کان قد ترهب فی الآخر، و تقرر بینهما ترویج ریموند بیرنجهٔ بالأمیرهٔ بترونیله

ریموند بیرنجهٔ المذکور ملکا علیهم، فصارت فی یده قوهٔ عظیمهٔ، و تحالف مع الأذفونش السابع ملک قشتالهٔ، و ساعده فی غارته علی المریهٔ سنهٔ ۱۱۴۷ ثم انه بمساعدهٔ الجنویین حاصر طرطوشهٔ، و استولی علیها فی ۳۱ دیسمبر سنهٔ ۱۱۴۸ و بعد أن طرد العرب من طرطوشهٔ أخرجهم أیضا من مواطنهم الأخیرهٔ فی أطراف بلاده، من جههٔ الغرب، مثل لاردهٔ، و فراغه، و مکناسهٔ، و فی سنهٔ ۱۱۵۲ لم یکن بقی للعرب شیء فی کتلونیهٔ.

و فی سنهٔ ۱۱۶۲ خلفه ابنه ریموند، الذی ضم وشقهٔ إلی مملکته، و تلقب باذفونش الثانی ، و کانت کل من مملکتی أراغون و کتلونیهٔ تحت حکمه، و لکن الاتحاد بینهما کان سیاسیا فقط، إذ کل من المملکتین کانت محتفظهٔ بلغتها، و عاداتها و مشاربها، و لم یمنع اختلاف الذوق و المشرب من الاتفاق فی السیاسهٔ، فان أراغون کانت، بسبب کتلونیهٔ تتصرف بقوهٔ بحریهٔ عظیمهٔ. کما ان کتلونیهٔ، بواسطهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۲۱

أراغون، کانت تتصرف فی القرنین الثالث عشر و الرابع عشر بقوهٔ بریهٔ عظیمهٔ.

فأفادهما الاتحاد فوائد لا تحصی، لا سیما فی اجلاء العرب عن شرقی اسبانیة.

و لما آل الملک إلی فردینند الکاثولیکی، ثم إلی شارلکان، کانت کتلونیة تابعة لاسبانیة؛ و لکن الکتلان بطبیعتهم لا یحبون القشتالیین، و لا یمتزجون معهم، و فی سنة ۱۶۳۹، عند ما أراد فلیب الرابع، ملک أسبانیة، الغاء امتیازات کتلونیة، ثار الکتلان به، و حاربوه بمساعدة لویس الثالث عشر، ملک فرنسة، الذی اعترف بحکومة جمهوریة لکتلونیة، و استمرت هذه الثورة مدة اثنتی عشرة سنة. ثم وقع الاتفاق بین الفریقین سنة ۱۶۵۹. و صدر العفو عن الثائرین، و بقیت امتیازات کتلونیة محفوظة، و لکن فی سنة ۱۶۸۹ ثارت کتلونیة مرة ثانیة، و لما انتخبت أسبانیة حفید لویس الرابع عشر ملکا علیها لم یعجب ذلک الکتلان، کرها بأهل قشتالة، الذین انتخبوه، فانتقم فیلیب الخامس من الکتلان، و أذاقهم عذابا واصبا و ألغی امتیازاتهم، و نقل المدرسة الجامعة من برشلونة إلی سرفیره Cervera . إلا أن الکتلان هم أهل جد و نشاط، فلم یلبثوا أن تقدموا إلی الامام بجدهم، و صارت بلادهم أغنی قطعة من أسبانیة. و لما زحفت جیوش نابلیون علی أسبانیة قاومها الکتلان مقاومة شدیدة، کسائر أهل أسبانیة. و فی الحروب الاهلیة التی تقع کثیرا فی أسبانیة، کان الکتلان ینقسمون إلی قسمین، فأهل الجبال منهم ینزعون بطبیعتهم إلی المبادیء الملکیة، و أهل السواحل، مثل برشلونه، یمیلون إلی المبادیء الحرة.

و لما سقطت الملکیة سنة ۱۹۳۱ جرت حرکة شدیدة فی کتلونیة، لأجل الانفصال عن سائر أسبانیة؛ و لکن المعتدلین من الکتلان کانوا یکتفون لکتلونیة بالاستقلال الداخلی، و لما کانوا فی أیام الملکیة قد اتفقوا مع زعماء الحرب الجمهوری علی ذلک، بموجب معاهدة وقّع علیها الفریقان، لم یقدر زعماء هذا الحزب بعد أن قبضوا علی ناصیة الحکم، إلا أن یجیبو الکتلان إلی بعض مطالبهم بالأقل، فلم یکن

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۲۲۲

رضی الکتلان عن الحکومة الجمهوریة الجدیدة تاما، و لبثوا یترقبون الفرصة لأجل استکمال حریتهم.

و فی أثناء ما نحن نکتب هذه السطور تشتعل نیران الحرب الأهلیة فی أسبانیة بین الحزبین الکبیرین الحزب المحافظ، و معه القسوس، و الأحبار، و أکثر قواد الجیش، و الفئة الملکیة، و الفئة الجمهوریة المعتدلة. و الحزب الاشتراکی، و معه العملة، و الشیوعیون، و الصعالیک، و الفلاحون من طلاب الأراضی، و الجمهوریون الغلاة الثائرون علی القدیم. و لقد مضی إلی ساعة رقم هذه الأحرف نحو من خمسة عشر یوما و الفتنة تضطرم فی جمیع مدن أسبانیة، و القوتان متکافئتان إلی هذا الیوم، لا یقدر الناظر إلی الحوادث أن یستخلص منها حکما بترجیح الظفر لاحدی الفئتین.

و قد وقعت الوقائع فی برشلونة أیضا، و انتصب المیزان نحوا من ثلاثة أیام، إلا أن کفة حزب الیسار رجحت فیها علی کفة الحزب المحافظ، و سارت العساکر الموالیة للجمهوریة و معها عصائب من الأهالی، قاصدة إلی سرقسطة، لاخضاع الجیش الثائر فیها علی الحکومة. و قد مرت هذه القوّة الزاحفة ببلدة قشب، و أدخلتها فی الطاعة، و لا نعلم ما ذا یتم فی سرقسطة؟

فظهر من هنا أن سکان السواحل من کتلونیة لا تزال تنزع فیهم من الحریة أعراق تتجلی فیهم عند کل فرصة

*** ذکرنا قبلا أن اللغة الکتلونیة هی أقرب لغة إلی اللغة البروقنسیة Provenccal و من المعلوم أن الکتلونیة، و البروفنسیة، و القشتالیة، و البرتغالیة، کلها مشتقة من اللغة اللاتینیة التی هی الأم. و ذلک بفساد طرأ علی اللغة اللاتینیة فی القرون الوسطی فما زال یعمل عمله فیها حتی تکونت منها عدة فروع، یقال لها عند الافرنج:

لغات الاوک Langues d'Oc و قد أصبحت اللغة الکتلونیة لغة متمیزة عن غیرها، منفصلة عن القشتالیة و الغالیة فی القرن الثانی عشر للمسیح، و لکنها

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۲۲۳

إلی ذلک الوقت لم تکن لغة أدب و تألیف، و ما ابتدأ التألیف فی اللغة الکتلونیة إلا فی القرن الثالث عشر، فظهرت فیها دواوین شعریة، و معجمات لغویة، و کتب نحو و صرف، و أخذت تنمو و تنتشر، و لما استولی ملوک برشلونة و اراغون علی جزر الباليار، امتدت اللغة الکتلونیة إلی میورقة و مینورقة و یابسة، و إلی بلنسیة و القنت، و صارت هی اللغة السائدة فی شرقی اسبانیة. و کانت الملاحة فی سواحل اسبانیة الشرقیة فی أیدی الکتلان، فصارت اللغة الکتلونیة هی أداة التفاهم عند جمیع البحریة، فی هذه القطعة من البحر المتوسط. و قد انقسمت اللغة الکتلونیة هی أیضا إلی لهجتین إحداهما المیورقیة، و الثانیة البلنسیة، و أکثر ما کان التباین هو فی اللفظ، و فی ترکیب بعض الجمل. و لما اتحدت مملکتا أراغون و قشتالة، تقلصت اللغة الکتلونیة من أراغون، و لکنها بقیت هی اللغة المعروفة فی کتلونیة، و جزر الباليار، و بلنسیة و القنت

و لما کنت فی میورقة جری التعارف بینی و بین قسیس کبیر طاعن فی السن، قیل لی انه من کبار العلماء، و انه صنف کتابا بالغا عدة مجلدات فی فرائد اللغة الکتلونیة.

و هذه اللغة و إن کانت لا تینیة محضة فی أصلها فقد دخل فیها ألفاظ کثیرة جرمانیة و ألفاظ کثیرة بروفنسیة، و ألفاظ کثیرة عربیة، و هی فی کثرة الداخل علیها من العربی أشبه بالأسبانیولیة القشتالیة.

أما فی ترکیب الجمل فیوجد تشابه کثیر بینها و بین البروفنسیة، و من خصائصها أنه یقع فیها تبدیل حرف بحرف، فیجعلون بدلا من حرف E حرف I أو حرف O أو حرف U ، و هم یجعلون دائما حرف X بدلا من حرف S . و إذا کان اسم أو نعت باللغة البروفنسیة منتهیا بأحرف An أو En أو In أو Im فالکتلونی یضیف إلی هذا الاسم أو هذا النعت حرف Y فاذا جاء فی البروفنسی لفظة Engin

مثلا- جعلوها فی الکتلونی Enginy . و علامهٔ التأنیث فی النعوت هی فی الکتلونی حرف A کما هی فی البروفنسیی، و لکن لیس ذلک مطردا، فقد یقولون Fort فی مقام التأنیث بدلا

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج ۲، ص: ۲۲۴

من أن یقولوا Forta و مزیهٔ هذه اللغهٔ هی الاختصار و النحت، فهی لا- تعرف تغییر أواخر الکلم بحسب مواقعها من الاعراب. بل تقتصر علی أصل الکلمهٔ، و ربما تحذف بعض أحرف من أواسطها. فتجد فیها مثلا لفظهٔ Vino منحوتهٔ بلفظهٔ Vi و لفظهٔ Bono منحونهٔ بلفظهٔ Bo و لذلک تمتاز هذه اللغهٔ بالشدهٔ و الجزم، و قوهٔ المقاطع و هی فی هذا کالترکیهٔ. و من مزایاها کثرهٔ الألفاظ المحاکیهٔ للاصوات، و هی التی من قبیل الطقطقهٔ، و الهمهمهٔ، و الغمغمهٔ، و الدمدمهٔ، و خریر الماء، و صرصرهٔ البازی، و شقشقهٔ الفحل. و فحیح الحیهٔ، و ما أشبه ذلک فی العربیهٔ فهذا الضرب من الکلام مستفیض فی هذه اللغهٔ و اذا انتهت فیها الکلمهٔ بحرف صائت حذفوه، و تلفظوا بها بصورهٔ الجزم.

و أما آداب اللغهٔ الکتلونیهٔ فقد قسمها بعضهم إلی ثلاثهٔ أدوار: الأول هو الدور البروفنسی، و أمده من القرن الثالث عشر إلی أواسط القرن الرابع عشر.

و الدور الثانی هو الکتلانی، الذی یبدأ من زمان الدون جقّوم، و ینتهی بالقرن

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج ۲، ص: ۲۲۵

الرابع عشر. و الثالث هو المسمّی بالبلنسی، و هو یبدأ باوزیاس مارک Ausias March و ینتهی بنهایهٔ القرن الخامس عشر. ثم إنه فی القرون السادس عشر و السابع عشر و الثامن عشر کتبت باللغهٔ الکتلونیهٔ کتب نفیسهٔ، و نظم الشعراء أشعارا رائقهٔ؛ و لکن الأدب الحقیقی لم یبدأ إلّا فی القرن الثالث عشر، ففی ذلک العصر عدل الشعراء و الزجالون من الکتلان عن اللغهٔ المکتوبهٔ، و نظموا باللهجات العامیهٔ کما یعلم من قرأ شعر برکدان Berquedan و بلیور BenLuire و غیرهما. و ممن اشتهر بهذا الأسلوب من شعرائهم برناردو موغوده Bernardo de Moguda و جقّوم فبرر Jaime Fabrer و کان موغوده فی صحبهٔ الملک جقوم الأول عند ما فتح میورقه، فقال فی ذلک الفتح ما هو شعر و تاریخ معا. و للشاعر فبرر و الشاعر الآخر جوردی دلرای Jordi del Rey قصائد و صفا بها تلک العاصفهٔ الشدیدهٔ التی دمّرت أسطول جقوم الأول، و منعته من خوض غمرات الحرب الصلیبیهٔ فی الشرق و الغالب علی الکتلان أنهم یمیلون إلی ذکر الأحداث الواقعهٔ المحسوسهٔ أکثر من میلهم إلی العواطف و الخیالات، و لذلک نجد لهم فی التاریخ کتبا قیمهٔ و کان جقّوم الأول، الملقب بالفاتح، قد کتب هو نفسه تاریخا لغزواته، مملوءا بالوقائع، و قد طبع هذا التاریخ طبعته الأولی فی برشلونهٔ سنهٔ ۱۵۱۷، و هذا الملک کان قد سن قانونا بحریا لبثوا مدهٔ طویلهٔ یعملون بموجبه فی البحر المتوسط، ثم دخلت منه قواعد کثیرهٔ فی القوانین البحریهٔ الحدیثهٔ. فلهذا کان هذا الملک معدودا من أعظم الأدباء الذین خدموا اللغهٔ الکتلونیهٔ. و فی القرن الرابع عشر اشتهر بتره الثالث ابن جقّوم الأول، فأمر بکتابهٔ تاریخ عن مغازی والده و مغازیه هو.

و ممن امتاز فی علم التاریخ و الآثار دسکلوت Desclot محرر تاریخ أراغون، المعدود من أحسن مؤلفات القرون الوسطی. ثم مونتانیر Montaner و هو ندیده فی (۱۵- ج ثان)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج ۲، ص: ۲۲۶

معرفهٔ التاریخ، و لکنه أعلی منه عبارهٔ، و یقال إنه أفصح مؤلف فی عصره.

و ممن نبغوا لذلک العهد جوان مورتوریل Martorell و له کتاب قصص عن الفروسیهٔ، یقال إن أدیب أسبانیهٔ الأکبر سرفنتیس Cervantes لم یکن یحفل بغیره. و لا یجب أن ننسی بونیفاسیو فرّر Ferrer الذی ترجم التوراهٔ کلها إلی الکتلونیهٔ، و طبعت هذه الترجمهٔ فی بلنسیهٔ سنهٔ ۱۴۷۸. و نبغ کثیر من الشعراء بهذه اللغهٔ نخص منهم بالذکر رامون مونتانیر Ramon Montaner و موزن زالبا Mosen Zalba و موزن توریل Mosen Turrell و غیرهم. و فی زمن بتره الرابع ملک أراغون تألفت أکادیمیهٔ بسعی لویس آفیرسو Averso و جاییم مارک Jaime Merch و کان للأدب الایطالی تأثیر فی الأدب الکتلونی، نظرا لکثرهٔ العلاقات بین البلادین، و ترجم اندری فبرر المهزلهٔ الالهیهٔ لدانتی

أما الدور البلنسی فهو أرقی أدوار اللغهٔ الکتلونیهٔ، و ذلک لأن اللهجهٔ البلنسیهٔ أرق و أشجی بکثیر من اللهجهٔ البرشلونیهٔ الجاسیهٔ، و لأنه نبغ فی بلنسیهٔ شعراء کان یجری فی عروقهم الدم العربی، و من شعراء بلنسیهٔ المشهورین دوسان جوردی de San Jordi و جقّوم رواغ Roig و جقوم غازول Gazull الذی اشتهر برثائه الفلاحین فی سهل بلنسیهٔ، و أنلیزهٔ Anleza و بلتزار بورتلس Portells و نرسیزو فینیولاس Vinyolas و مرسین غرسیهٔ، و جوان فوغاسو Fogasso و تورنیدهٔ Turneda الذی نظم المبادیء الأدبیهٔ المسیحیهٔ شعرا.

و نبغ من الناثرین جوان مانسو Manso الذی ألف کتابا علی اللهجهٔ البلنسیهٔ و بیتره طومیش، و له تاریخ وقائع، و جبرائیل تورل، صاحب تاریخ اکناد

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج ۲، ص: ۲۲۷

برشلونهٔ، و لویس الکنیس، و میکال بیریز Perez و غیرهم، و بقیت الآداب اللغویهٔ الکتلونیهٔ زاهرهٔ مدهٔ دوام استقلال برشلونهٔ، فلما أضاعت هذه البلاد استقلالها فی زمن الامبراطور شارلکان، تقلّصت الآداب الکتلونیهٔ، و رجعت تلک الحرکهٔ إلی الوراء، و مع هذا فقد نبغ من الکتلان فی ذلک العصر شعراء، مثل بیتره سیرافی Serafi ، و جیبرغا Giberga ، و جوان ماتارو Mataro ، الذی نظم

قصیدة عن واقعة لیبنط البحریة، التی تغلبت فیها الأساطیل النصرانیة علی الاسطول العثمانی، و اشتهر من المؤلفین بیتره کاربونیل Carbonell ، و فرنسیسکو کالسه Calca و میکال فرّر، و کاتب جغرافی اسمه فرنسیسکو طرفة Tarrafa و روکه مؤلف معجم لغوی للسان الکتلونی.

و من الفقهاء فرنسیسکو سولسونة Solsona ، و من الأطباء جوان روفائیل مواکس Moix و غیرهم، و لکن زوال الدولة البرجلونیة فتّ فی عضد اللغة الکتلونیة و هو أمر بدیهی، فحیث لا توجد دولة قومیة، لا یوجد أدب حقیقی، انظر إلی العرب کیف ضعفت ملکة البیان عندهم، بعد استیلاء الأعاجم علی بلادهم.

و کان مبدأ انحطاط اللسان الکتلونی فی القرن السابع عشر، و استمر إلی الثامن عشر و زاد الطین بلة أن فیلیب الخامس أمر بالغاء الامتیارات الکتلونیة، و بعدم تحریر أوامر الحکومة باللغة الکتلونیة. و صاروا یؤلفون الکتب فی کتلونیة باللغة القشتالیة، و لکن برغم تضییق الدولة الاسبانیة علی هذه اللغة، بقیت فیها بقایا صالحة من شعراء و کتّاب، مثل فرنسیسکو بالار، و اینیاسیو فرّیره، و أوغسطین اوره، و غیرهم.

و بقیت اللغة الکتلونیة تتقهقر إلی الوراء إلی أیام الثورة الافرنسیة، التی تلقی الکتلان مبادیها بشوق عظیم، فحصلت نهضة سیاسیة صحبتها نهضة لغویة، و نشطت هذه اللغة ثانیة من عقالها، و تنظمت جامعة برشلونة علی نسق جدید، و تألفت أکادیمیات، و انتشرت صحف، و نشأ ناشئة کتلونیة. تنزع إلی إحیاء أدبها القدیم.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۲۲۸

و نشر عبدون تراداس Abdon Terradas أول جریدة باللغة الکتلونیة سنة ۱۸۳۸ و أخذوا ینظمون و ینثرون بهذه اللغة، و کثر الشعراء و الزجالون. مثل بادریس Padris . و بوفارول Bofarull . و ریکار Ricart . و استرادا Estrada . و غیرهم.

و لکن اللغة القشتالیة بقیت فائقة.

و من سنة ۱۸۶۰ فصاعدا انقسم الأدباء إلی قسمین: بعضهم یذهب إلی ترقیة اللغة الکتلونیة، بدون اهمال القشتالیة شقیقتها، و بعضهم یأبی إلا حصر الأدب و القضاء و السیاسة فی الکتلونیة، و الحزب الأول یکثر فی بلنسیة، و أما الحزب الثانی فأکثره فی برشلونة، و علی کل حال فاللسان الکتلونی من ستین أو سبعین سنة إلی الیوم، قد بعث بعثة جدیدة، و تمثّلت فیه الروایات و نظمت المآسی، و المهازل و النشائد المختلفة، و اشتهر فی هذا الدور فیکتور بلاغر Balaguer من الشعراء و أورس Ors رئیس اکادیمیة الآداب فی برشلونة، و فرنسیسکو بارترینة، و غیرهم.

و من کتاب القصص فونتانلس Fontanals و له شهرة فی کل أوربة، و أولّر Oiler و توده Toda .

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۲۲۹

مراسلات سلطانیة وقعت بین أقماط برجلونة ملوک أراغون و سلاطین بنی الاحمر أصحاب غرناطة

اشارة

کانت المراسلة لا تنقطع بین سلاطین غرناطة بقیة ملوک العرب فی الأندلس، من جهة، و بین ملوک قشتالة، و ملوک أراغون، و أقماط برجلونة من جهة أخری، بسبب الجوار، و اتصال الأرض بالأرض، و اشتباک المصالح، و المرافق، و لقد أتینا فی کتابنا «آخر بنی سراج» المذیل بمختصر تاریخ اسبانیة، فی طبعته الثانیة، بأربعة مراسیم سلطانیة صادرة عن السلطان أبی الحسن علی بن الأحمر، إلی بعض فرسان الاسبانیول و زعمائهم. و نحن الآن ناشرون بعض کتب من سلطان غرناطة یوسف بن اسماعیل بن فرج، إلی الدون بتره، ملک أراغون و کتلونیة. قد أهدانا هذه الوثائق النفیسة الأخ الفاضل الوجیه الحاج محمد العربی بنونة، من أعیان تطوان و ذلک نقلا عن مجموعة رسائل اتصل بها من کتلونیة، حاویة عددا کبیرا من هذه المراسلات، إلا أن تقادم العهد قد طلسها، و عبث الأرضة بها قد جعل قراءتها متعذرة و طمسها، فبعد الجهد الجهید تمکن الأخ العربی بنونه، جزاه اللّه خیرا، من نسخ هذا الجزء القلیل، الذی اتضح له خطه، و تسنی له ضبطه، و هو ما یلی بحروفه:

بسم اللّه الرحمن الرحیم، صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسوله الکریم و علی آله و صحبه و سلم تسلیما.

السلطان الأجل، المرفع المکرم، المبرور المشکور، الأوفی الأخلص، دون بطره: ملک أراغون، و سلطان بلنسیّة و سردانیة و قرصقة، و قمط برجلونة، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعة اللّه و رضاه، مکرّم جانبه، و شاکر مقاصده فی الوفاء و مذاهبه، الأمیر عبد اللّه یوسف ابن أمیر المسلمین، أبی الولید اسماعیل بن فرج بن

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۲۳۰

نصر، سلطان غرناطة و مالقة و المریة و وادی آش و ما یلیها، أما بعد فانا کتبناه إلیکم من حمراء غرناطة، حرسها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه إلا الخیر الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا، و عن العلم بمحلکم فی الملوک الأوفیاء، و الشکر مما لکم فی الصحبة من المذاهب و الانحاء، و إلی هذا فموجبه إلیکم هو أنه حدثت شکایات فی هذا الصلح، رفع إلینا فیها أهل بلادنا، و طلبوا خلاصها، فاقتضی نظرنا أن وجهنا إلیکم کتابنا هذا، صحبة سفیر بها، و من هذه الشکایات ما صدر عن أهل بلادکم.

من أخذ أساری، و حملهم إلی أرض غیر أرضکم، و بیعهم لهم بها، و نحن نعلم أنکم أو فی ملوک النصرانیة، و انک ما عرفت إلا

بالوفاء قدیما و حدیثا، فقصدنا منکم أن تعملوا فی هذا الحال ما تقتضیه غیرتکم علی عهدکم، و محلکم فی الوفاء و تأمروا بخلاص الشکایات علی الوجه الذی یقتضیه نظرکم، و یکون ذلک مما نشکره من أعمالکم، و نزداد به علما بوفائکم، و حسن مصادقتکم. و قد وجهنا إلیکم برسم هذه الشکایات مملوک جانبنا القائد بشیرا، و معه أقین ولد خدیمنا و خدیمکم بشقلین شرنجهٔ ، و أنتم تفعلون ما هو اعتقادنا فیکم، و ما نعلمه من مقاصدکم فی الوفاء و مناحیکم، و اللّه سبحانه یصل عزتکم بتقواه، و یسعدکم بطاعته و رضاه، و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا، و کتب فی الیوم الرابع و العشرین لشهر محرم مفتتح عام سبعهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ، عرّف اللّه خیره.

کتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسوله الکریم و علی آله و صحبه و سلم تسلیما.

السلطان الأجل، المرفع المکرم، المبرور المشکور، الأوفی الأخلص، دون بطره، ملک أراغون، و سلطان بلنسیهٔ، و صاحب سردانیهٔ، و قمط برجلونهٔ، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعهٔ اللّه و رضاه، مکرّم جانبه، و شاکر مقاصده فی الوفاء

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۱

و مذاهبه، حافظ عهده البر به، العارف بمحله فی الملوک و منصبه، الأمیر عبد اللّه یوسف ابن أمیر المسلمین أبی الولید اسماعیل بن فرج بن نصر، أما بعد فانا کتبناه إلیکم من حمراء غرناطهٔ، حرسها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه إلا الخیر الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا، و عن الحفظ لعهدکم، و الثناء علی مذهبکم فی الوفاء و قصدکم، و العلم بمنصبکم فی ملوک النصرانیهٔ و مجدکم، و إلی هذا فقد وصلنا کتابکم جوابا عما کتبناه إلیکم، فی شأن الضرر الذی لحق بلادنا من أرضکم، تذکرون ان ذلک الضرر لا علم عندکم به، و حاشا للّه أن نعتقد فیکم إلا الوفاء الذی یلیق بمملکتکم و سلفکم، فمثلکم من الملوک الکبار لا یعتقد فیه إلا الوفاء و الصدق.

و ما ذلک الضرر إلا من أهل الأرض، و أکثره من الناس الخارجین عن طاعتکم من لقنت، و المدوّر، و أریولهٔ، و الارض التی لنظر بطره شارققهٔ، و مع ذلک فانه ضرر کبیر، و منه ما هو من البلاد التی تحت طاعتکم. ففی هذه الأیام أضر بهذه السواحل شینی ، و حمل من المسلمین حملهٔ (جملهٔ لم نتبین حقیقتها) ببلنسیهٔ، فالقصد منکم أن تنظروا فی هذا الحال بما هو المعلوم من وفائکم، و غیرتکم علی عهدکم، حتی تجدوا ما أخذ من المسلمین و أموالهم، و عرفونا بما عندکم فی قضیهٔ تلک البلاد التی خرجت عن طاعتکم، لنعلم مذهبکم فی ذلک، و نبنی علیه و عرفتم بأنکم قد کتبتم إلی میورقهٔ، لیوصل الیکم منها المفسدون الذین خرجوا علی عهدکم، و أضروا بالمسلمین لتعملوا فی قضیتهم الواجب، و ذلک هو الذی یلیق بکم، و نشکرکم علیه، و وقفنا فی آخر کتابکم علی فصل طلبتم منا فیه أن نعرفکم بمذهبنا فی الصلح، فانکم صعب علیکم ما تضمنه کتابنا، و إنه لا صبر علی هذا الضرر، فاعلموا أن قصدنا بما کتبناه إلیکم ما هو إلا (کلمهٔ أشکلت قراءتها) فی ذلک الضرر، و أما ما عقدناه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۲

من الصلح فنحن نوفی به علی حسب ما اشترطناه، ما وفیتم لنا أیها السلطان، فکونوا من ذلک علی یقین، و اللّه سبحانه یصل عزتکم بتقواه، و یسعدکم بطاعته و رضاه، و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا، و کتب فی یوم الخمیس الثالث و العشرین لشهر محرم مفتتح عام ثمانیهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ.

کتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد و علی آله و صحبه و سلم تسلیما

السلطان الأجل، المرفع المکرم، المبرور الأوفی الأشهر المشکور الأخلص، دون بطره، ملک أراغون، و بلنسیهٔ، و میورقهٔ، و سردانیهٔ، و قرسقهٔ، و قمط برجلونهٔ و رشلیون ، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعهٔ اللّه و رضاه، مکرّم مملکته، الحافظ لعهده، الأمیر عبد اللّه یوسف بن أمیر المسلمین أبی الولید اسماعیل ابن فرج بن نصر، سلطان غرناطهٔ، و مالقهٔ، و المریهٔ، و وادی آش، و ما إلیها، و أمیر المسلمین، أما بعد فانّا کتبناه إلیکم من حمراء غرناطهٔ، حرسها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه إلّا الخیر الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا، و جانبکم مکرم مبرور، و محلکم فی الملوک الأوفیاء مشهور، و مذهبکم فی الصحبهٔ و الوفاء بالعهد معلوم مشکور، و إلی هذا فقد وصلنا کتابکم، جوابا عن کتابنا الذی وجهناه إلیکم، صحبهٔ ارسالنا، و استوفینا ما ذکرتم فیه، و ما قررتم عندنا، من أنکم أمرتم خدامکم و ولاهٔ بلادکم، بالإنصاف من کل ما أخذ للمسلمین بعد عقد الصلح، و ذلک هو الذی یلیق بسلطان مثلکم، فما زال أسلافکم الملوک یعرف منهم الوفاء بالعهد، و الوقوف فی حفظ أمور الصلح علی ما عقدوا علیه، و تعلمون أن هذه الشکایات التی لحقت أرضنا من ناسکم، قد طال الحال فیها، و وجهنا فیها إلیکم ارسالا، و هم یترددون فی طلبها، منذ نحو من عام، و ما زال أهل بلادنا الذین لحقهم الضرر، یتشکّون إلینا، مرهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۳

بعد مرهٔ، و لا یسعنا إلا أن ننظر لهم، فقصدنا منکم أیها السلطان أن تعزموا فی هذه الحال عزیمهٔ مثلکم من السلاطین، و تحکموا علی ناسکم بخلاص ذلک حکما حزما، و قرّ رأینا أن وجهنا إلیکم بکتابنا هذا خدیمنا الفارس المکرم أبا الحجاج یوسف بن فرج أکرمه اللّه، فعسی أن تجعلوا معه من یظهر لکم من ناسکم، یتردد معه علی الجهات التی تعیّنت الشکایات فیها، و تنفذوا لهم أمرکم فی ذلک بالخلاص الذی یقع به الإنصاف علی أکمل الوجوه، فان فعلتم ذلک فعلتم ما یلیق بکم، و ما نقابلکم علیه بالشکر، و إلّا فلا یسعنا إلّا أن ننظر لرعیتنا وجها یکون فیه خلاص شکایاتهم، و إذا وقع الاسترهان، فلا یخفی علیکم ما یحدث فی ذلک من خلل فی

الصلح، و أنه لا تستقیم له. هذا ما عندنا عرفناکم به، و نحن نرقب ما یکون من عملکم فی ذلک.

و اللّه یصل لکم بطاعته عوارف رضوانه، و مواهب إحسانه. و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا. کتب فی التاسع عشر لشهر ذی الحجهٔ عام ستهٔ و أربعین و سبعمائهٔ

کتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد و علی آله و صحبه و سلم تسلیما

السلطان الأجل، الأوفی الأخلص، المبرور المشکور، المرفّع المکرم، دون بطره، ملک أرغون، و بلنسیهٔ، و میورقه؛ و سردانیهٔ، و قرسقه، و قمط برجلونهٔ، و صل اللّه عزته بتقواه، و یسّره لما یحبه اللّه و یرضاه، مکرم مملکته، البرّ بجانبه، الشاکر لمقاصده فی الوفاء و مذاهبه، الأمیر عبد اللّه یوسف بن أمیر المسلمین أبی الولید اسماعیل بن فرج بن نصر، سلطان غرناطهٔ، و مالقهٔ، و المریهٔ، و وادی آش، و ما إلی ذلک، و أمیر المسلمین. أما بعد فکتبناه إلیکم من حمراء غرناطهٔ، حماها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه إلا الخیر الاکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا کما هو أهله، و جانبکم مبرور، و محلکم فی ملوک النصرانیهٔ معلوم مشهور، و إلی هذا فموجبه إلیکم هو أن شخصین من أهل المریهٔ، یعرف أحدهما بعلی بن بکرون الصائغ، و الآخر بسعید بن أحمد الحجام، أخذا فی جفن الرّخاج (کذا) و هما خارجان من

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۴

مالقهٔ، و ثبت عندنا عقد صحیح انهما أخذا فی نصف شهر صفر الفارط قریبا، و نصف صفر موافق للسابع و العشرین لیونیو، المتصل بشهر مایو، و صلحنا معکم عقد بتاریخ الرابع عشر من الشهر العجمی المذکور، فظهر من ذلک أنهما أخذا بعد عقد الصلح باثنی عشر یوما، و هذان المسلمان وصل بهما إلی المریهٔ نصرانی من بلنسیهٔ، یروم فداءهما فرفع إلینا قرابتهما، و عرفونا أنهما أخذا فی الصلح، فرأینا أن حکمنا علی قرابتهما بأداء الفدیهٔ للنصرانی، ثقهٔ بأنکم تخلّصون القضیهٔ، و تحکمون علی من اشتراهما أو باعهما بعد أخذهما فی الصلح بغرم ما یجب فی ذلک، فغرضنا منکم أن تعملوا فی هذه القضیهٔ ما هو المعلوم من وفائکم، حتی یحلص قرابهٔ الأسیرین من الفدیهٔ التی غرّموها فی غیر حق، تعملوا فی ذلک واجب الوفاء الذی نشکره لکم، و اللّه یصل عزتکم بتقواه، و ییسرکم لما یحبه و یرضاه، و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا، کتب فی الثامن و العشرین من شهر رجب الفرد عام خمسهٔ و أربعین و سبعمائهٔ اه.

و بعد انتهاء المکتوب ملحق به سطران بخط غیر خط المکتوب، و هو دونه فی الحسن، و المظنون أنهما بخط سلطان غرناطهٔ نفسه، و نصهما:

و الفدیهٔ التی افتکّوا بها، و حکمنا علیهم بغرمها للنصرانی الذی أوصلهم، هی اثنان و خمسون دینارا من الذهب العین، سواء بینهما، فعرفناکم بذلک، بعد الوقوف علی عقود الفدیهٔ بذلک، و معاد السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا. و فی تاریخه

کتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد و علی آله و صحبه و سلم تسلیما

لیعلم من یقف علی هذا الکتاب و یسمعه، أنا الأمیر عبد اللّه یوسف بن أمیر المسلمین أبی الولید اسماعیل بن فرج بن نصر، سلطان غرناطهٔ، و مالقهٔ، و المریهٔ، و وادی اش، و ما إلیها، و أمیر المسلمین. لما انعقد الصلح بیننا و بین السلطان الأجل المرفّع، الأوفی المبرور الأخلص، دون بطره، سلطان أرغون و بلنسیهٔ، و قرسقهٔ، و میورقهٔ، و سردانیهٔ، و قمط برجلونهٔ، أسعده اللّه بطاعته و رضاه، طلبنا من محل أبینا

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۵

السلطان الجلیل المعظم الأشهر الأوحد أمیر المسلمین أبی الحسن ، سلطان العدوهٔ، أن ینعم بالأذن لنا فی عقد صلح معه علی بلاده، علی ما جرت به عوائد صلحه مع تلک المملکهٔ، و أعطانا مقدرهٔ لعقد ذلک، فاقتضی نظرنا أن وجهنا إلی السلطان دون بطره، برسم عقد الصلح معه علی بلاد السلطان أبی الحسن بالعدوهٔ و الأندلس، القائد الأجل الأغر الأرفع الأمجد الحسیب الأصیل، الأفضل خاصتنا، الحظی لدینا، المبرور الأخلص، أبا الحسن بن کماشهٔ ، و صل اللّه عزته و رفعته، و أمرنا له بهذا المکتوب ظهیرا علی أن ما یعقده فی ذلک فنحن نمضیه، و نلتزم حکمه، و نلزمه من أذن لنا فیه، بما عندنا من قبل السلطان، و لأن یکون هذا ثابتا، و لا یلحق فیه شیئا أمرنا بکتب هذا المکتوب، و جعلنا علیه خط یدنا و طابعنا، شاهدا علینا بامضاء حکمه، و ذلک فی السادس عشر لشعبان من عام خمسهٔ و أربعین و سبعمائهٔ اه

کتاب آخر من أحد وزراء بنی الأحمر إلی الدون الهنشه ، ملک أراغون و قمط برجلونهٔ:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسوله الکریم و علی آله و صحبه و سلم تسلیما

مولای السلطان المعظم، المؤمّر المبرور، الأوفی المشکور، الکبیر الشهیر، دون الهنشه، ملک أراغون، و بلنسیهٔ، و سردانیهٔ، و قمط برجلونه، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعته و رضاه، معظم سلطانه، و مکرم جانبه، الشاکر لمقاصده فی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۶

الوفاء و مذاهبه، الحافظ لعهده، المثنی علی غرضه فی صحبهٔ مولاه و قصده، وزیر السلطان أیده اللّه، رضوان بن عبد اللّه . کتبه إلیکم من الباب الکریم أسماه اللّه بحمراء غرناطهٔ، حرسها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه ثم ببرکهٔ الدعاء لمولای أیده اللّه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۷

و نصره و أسعده و ظفّره إلا الخیر الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا و جانبکم

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۸

معظم مبرور، و قصدکم فی الوفاء معروف مشکور، و قدرکم فی ملوک النصرانیهٔ معروف

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۳۹

مشهور، و موجبه إلیکم هو أن الواصل إلیکم بهذا الکتاب، وجهه مولای السلطان، أیده اللّه برسم إیصال الأسارى المأخوذین فی الصلح الذین وقع الکلام فیهم مع رسولکم المکرم، دون رامون بیل، مقصد مولای أیده اللّه منکم أن تتفضلوا بتسریحهم و توجیههم معه، یکون ذلک مما یشکره من أعمالکم، و أنتم تفعلون فی ذلک ما یقتضیه و فاؤکم المشکور، و قصدکم المبرور. و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا و کتب فی الیوم الخامس عشر لذی حجهٔ مختتم عام خمسهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ

کتاب آخر من وزیر آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسوله الکریم و علی آله و سلم تسلیما

مولای السلطان الأجل المکرم المعظم المرفّع المبرور، الأوفی المشکور، الشهیر الکبیر الخطیر، دون الفونشه، ملک أراغون، و سلطان بلنسیهٔ، و سردانیهٔ و قمط برجلونهٔ و صل اللّه اعزازه بتقواه، و أسعده بطاعته و رضاه، معظّم جانبه، و مجل سلطانه، الباذل فی خدمته جهد إمکانه، الشاکر لنعمته، العارف بسمو مملکته، علی بن کماشهٔ، کتبه إلیکم من باب مولانا، أیده اللّه، بحمراء غرناطهٔ، حرسها اللّه،

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۴۰

و لیس بفضل اللّه سبحانه، ثم بنعمهٔ مولای، أدام اللّه أیامه، إلا الخیر الأتمّ، و الیسر الأعمّ، و عن التعظیم لمملکتکم، و المسارعهٔ لخدمتکم، و الشکر لنعمتکم، و إلی هذا وصل صحبهٔ معظم ملککم، رسولکم و خدیمکم: المکرم ریمون؟؟؟ یل إلی حضرهٔ مولانا، أیده اللّه، و حضر بین یدیه، و أدی رسالته، و أظهر من حسن آدابه و مقاصده فی خدمتکم، ما هو اللائق بأمثاله، ممن تربی، فی داترکم، و نشأ فی خدامکم، و استحسن مولای أیده اللّه،، قصده فی ذلک، و جدد من مودتکم و صحبتکم ما تقفون علی شرحه فی کتابه إلیکم، و أما معظّم جانبکم، فعمل فی خدمتکم ما یجب علیه، و ألقیت لمولانا أیده اللّه، ما لکم فیه من المحبهٔ، و المودهٔ و شکرها لکم أتم الشکر، و عملت أیضا فی خدمهٔ ولدکم مولای المعظم، دون بطره الکبیر أسعده اللّه بطاعته، ما یجب، و قد کتب له مولای، أیده اللّه، کتابا بالصحبهٔ و المودهٔ، و من خدیمکم ریمون المذکور تتعرفون ما عملت فی ذلک کله، و منه تتعرفون أیضا جمیع الأخبار، و کرامهٔ مولای، أیده اللّه له، و عنایته به و مما أعرف به سلطانکم أنی کنت طلبت من انعامکم کسوهٔ من لباسکم، و أخبرنی الزعیم المکرم برناط شرمی، أنکم أصدرتم أمرکم بذلک، و أنعمتم به و معظّم جانبکم ینتظر ذلک، و أخبرنی أیضا أنکم أمرتم لی ببازی، و أنا أنتظر ذلک أیضا، و أذکرکم (هنا کلمات لم تمکن قراءتها) و یصلکم یا مولای القوسان اللذان قلت لکم عنهما صحبهٔ رسولکم، ریمون بیل المذکور، و ما أنا إلا خدیمکم، و مقر بنعمتکم فما کان بجانب سلطانکم أعمل فیه ما یجب علیه، و اللّه سبحانه یصل أعزازکم بتقواه، و یسعدکم بطاعته و رضاه، و السلام یراجع سلام مولانا کثیرا أثیرا. و کتب فی الیوم الخامس عشر لذی حجهٔ مختتم عام خمسهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ اه.

کتاب آخر من سلطان غرناطهٔ إلی ملک أرغون:

الحمد للّه حق حمده. و صلواته علی سیدنا و مولانا محمد نبیه و عبده.

و صل اللّه عزتکم بتقواه، و أسعدکم بطاعته و رضاه. ألقی إلینا رسولکم.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۴۱

ریمون بیل، الشکایات التی لأهل أرضکم، فکان من جملتها قضیهٔ الفیلوک الذی أخذه أهل المریهٔ فی العام الفارط، و قد خلّصت قضیته، و ردّ إلیکم بآلاته کلها، و کل ما کان فیه من سلع کانت قد بیعت بالمریهٔ، فنقد لصاحبها ثمنها، بدیوان المریهٔ، و تخلّص منه، و قضیهٔ ابن الحسین صاحب الشینی، الذی ذکرتم أنه تعرّض لأرضکم فی الصلح، قد بحث عن جمیع ما أوصله، و ذلک جفنان اثنان، کان أحدهما قد استقر بمالقهٔ، و الآخر ببیرهٔ، و قد مکن منهما أصحابهما، الواصلون عنهما، و استقصی البحث عن کل ما أوصله من النصاری، و کانوا سبعهٔ عشر، وجهوا کلهم بجملتهم مع رسولکم و هم یصلونکم، و قد کان وجّه من النصاری قبل ذلک مع القائد أبی الحسن ابن کماشهٔ ثمانیهٔ عشر. و أما السلع فما وجد منها قبضه أصحابه الواصلون من قبلکم، و اعلموا أن الریّس ابن الحسن الذی صدر عنه ما ذکرتم، کان قد کتب فی شأنه محل أبینا السلطان المعظم الأوحد، أمیر المسلمین، أبو الحسن أیده اللّه، لیوجّه إلیه هو و کل ما وصل به، و قد وجّه إلیه هو و الاعلاج الذین (کلمهٔ لم تمکن قراءتها) فی حرکته الاخیرهٔ، و جمیع ما أوصله فان کان نقصکم شیء مما أخذه، فأنتم تکتبون فی ذلک إلی المقام العلیّ، أسماه اللّه، و نظره أجمل، و ما أوجب الابطاء بتوجیه ذلک کله إلا أنه قرّر عندنا أن الاعلاج المذکورین، و السلع من أرض الحرب فلما وصل کتابکم صدقناکم فی ذلک، و أمرنا برد جمیع ذلک کله. و تسریحه بجملته تصدیقا لقولکم، و توفیهٔ لقصدکم. و اللّه یصل سعادتکم بتقواه، و معاد السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا. کتب فی الرابع لذی حجهٔ مختتم عام خمسهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ اه.

کتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسوله الکریم و آله و سلم تسلیما

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۴۲

السلطان الأجل الأكرم، المرفع المبرور المشكور. الأوفى الأخلص، دون بطره ملك أرغون و سلطان بلنسية و قرسقة، و سردانية، و قمط برجلونة، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعته و رضاه، مكرم جانبه، و شاكر مقاصده فى الصحبة و مذاهبه الأمير عبد اللّه يوسف ابن أمير المسلمين، أبى الوليد اسماعيل بن فرج بن نصر، سلطان غرناطة، و مالقة، و المرية، و وادى آش، و ما إليها، و أمير المسلمين، أما بعد فانا كتبناه اليكم من حمراء غرناطة، حرسها اللّه، عن الخير الأكمل، و اليسر الأشمل و الحمد للّه كثيرا، و نحن نعلم ما لكم فى ملوك النصرانية من القدر المشهور، و الوفاء المشكور، و نقابل جانبكم من الكرامة بالحظ الموفور، و قد وصلنا الكتاب الذى وجهتم إلينا، الذى يتضمن تثبيت العهد، و توكيد الود، و تصحيح العقد، و إخلاص الصفاء، و تجديد الوفاء، فقابلنا ذلك بشكر نجده لمملكتكم، و إخلاص صادق فى صحبتكم، ثم انه بلغنا أن والدكم السلطان المرفّع، دون الفونشو، مات، و انكم ورثتم مملكته التى أنتم أحق بها، فرأينا أن وجهنا كتابنا هذا إليكم، نعزيكم فى الوالد و نهنيكم بالملك، حسبما يقتضيه حق الصحبة التى بيننا، التى تأكد رسمها، و نعرفكم أننا ما عندنا إلا ما يرضيكم، من الاعتقاد فيكم، و الحفظ لعهدكم، و الشكر لقصدكم فكونوا من ذلك على يقين، و مما نعرفكم به أن خديمنا بشقلين سريجه، كتب إلينا فى أمور مما يخص جهتكم، و قد كتبنا اليه فى جوابها ما تتعرفونه من قبله، فصدقوه فيما يلقيه عنا إليكم، و اعلموا أنه لما وصلنا خبر موت والدكم كتبنا إلى بلادنا الشرقية كلها، أن لا سبيل لأن يتطرق لجهة أرضكم أحد بضرر، و اللّه تعالى يصل عزتكم بتقواه، و يسعدكم برضاه، و السلام يراجع سلامكم كثيرا أثيرا، كتب فى السابع و العشرين لجمادى الآخرة عام ستة و ثلاثين و سبعمائة عرّف اللّه بركته اه.

كتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحيم صلى اللّه على سيدنا و مولانا محمد رسوله الكريم و على آله و صحبه و سلم تسليما

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۲۴۳

السلطان الأجل، المرفع المكرم، المبرور المشكور، الأوفى، دون الفونشه، ملك أراغون، و سلطان بلنسية، و صاحب سردانية، و قرسقه، و قمط برجلونة، و صل اللّه عزته بتقواه، و يسّره لما يحبه اللّه و يرضاه، مكرم مملكته، و شاكر مودته، المثنى على صحبته، البرّ بجانبه، العارف بمقاصده فى الملوك الأوفياء و مذاهبه، الأمير عبد اللّه يوسف بن أمير المسلمين أبى الوليد اسماعيل بن فرج بن نصر، أما بعد، فانّا كتبناه إليكم من حمراء غرناطة، حرسها اللّه، و ليس بفضل اللّه سبحانه إلا الخير الأكمل، و اليسر الأشمل، و الحمد للّه كثيرا. و جانبكم مبرور، و مذهبكم فى الوفاء مشكور، و منصبكم فى الملوك معلوم مشهور، و إلى هذا فقد وصل كتابكم المبرور، فى شأن الأشخاص الذين باعهم الجنويون بالمرية، و عرّفتم أنهم من أهل أرضكم.

و اعلموا أننا لو عرفنا أنهم من أهل أرضكم ما سمح فى بيعهم و لوجّهناهم إليكم، على ما يوجبه الوفاء بالعهد فاننا ما عندنا إلّا الوفاء بما عاهدناكم عليه، و لكن عند وصول كتابكم وجّهنا التفسير بأسمائهم إلى المرية، و أمرنا أن يبحث عنهم، و يسترجعوا من أيدى من هم عنده، و نحن نعمل فى ذلك ما يوجبه الوفاء، و ما يقتضيه اعتقادنا فى صحبتكم بحول اللّه، فاعلموا ذلك، و اللّه سبحانه يصل عزتكم بتقواه، و يسعدكم بطاعته و رضاه، و السلام يراجع سلامكم كثيرا أثيرا، و كتب فى الموفى ثلاثين لشهر جمادى الآخرة عام خمسة و ثلاثين و سبعمائة اه.

كتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحيم صلى اللّه على سيدنا و مولانا محمد و على آله و صحبه و سلم تسليما

مولاى السلطان المعظم، الأجل المكرم، المرّفع الأوفى الأشهر، المبرور المشكور، دون بطره، سلطان أرغون، و بلنسية، و سردانية، و قرسقة، و قمط برجلونة و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعته و رضاه، معظّم ملككم الشهير الزكى، القائم لجانبكم المعظم، بموصول الثناء و مستمر الشكر، وزير السلطان رضوان بن عبد اللّه،

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج ۲، ص: ۲۴۴

كتبه إليكم من باب مولاه، أيده اللّه، بحمراء غرناطة حرسها اللّه، و لا جديد بفضل اللّه سبحانه، ثم ببركة هذا الأمير الكريم، أيد اللّه سلطانه، إلا الخير العميم، و الحمد للّه، و عن العلم بمالكم من الملك المرفع الجانب، و الشكر لما عندكم من الوفاء الذى حصلتم منه على أجل المواهب، و اختصصتم منه بأكرم المذاهب، و وصل كتابكم المكرّم، صحبة كتابكم إلى مولاى السلطان، أيده اللّه، بتجديد الصلح الذى كان بين أسلافه و أسلافكم، الذى عقده عليه بشقلين سريجة، و قد أنعم بكتب عقد عن مقامه، بنص العقد الذى وجّهتم، و على حسب فصوله، و ما عنده، أيده اللّه، إلّا الحفظ لعهدكم. و الارتباط لصحبتكم، فكونوا من ذلك على يقين.

و اعلموا أننى لا أزال أعمل فى توفية حفظ ذلك الصلح، و تكميل أموره، ما هو الواجب علىّ فى خدمة مولاى، أيده اللّه، حتى تتمشى الأمور على ما يقتضيه الحق، و يوجبه الوفاء. و أما ما ذكرتم من اعتقادكم الجميل و كرامتكم، فذلك فضل منكم أشكركم عليه غاية الشكر، و مثلكم من الملوك الكبار من يصدر عنه قول الخير و فعله، و اللّه تعالى يصل عزتكم بتقواه، و يسعدكم بطاعته و رضاه، و السلام يراجع سلامكم كثيرا أثيرا. كتب فى اليوم الرابع لذى الحجة عام ستة و ثلاثين و سبعمائة اه.

*** كتب إلينا الأخ الحاج محمد العربى بنونه أن خط هذا الكتاب الأخير ردىء جدا، و قال: «لا أدرى كيف صدر من ديوان الحمراء» و قد أسفنا أن تكون أكثر الكتب السلطانية، التى اشتملت عليها تلك المجموعة، قدأ كلتها الأرضة، و تنكر خطها، و تعذر ضبطها، و هيهات أن توجد لها مجموعة أخرى! و على كل حال لو اتصلت يدنا بنسخ جليّة، لهذه الكتب السلطانية، البالغ عددها ستين كتابا، فى ما علمنا، لبادرنا إلى استنساخها، و إلحاقها بالطبعة الثانية من الحلة السندسية؛ لما فى هذه المراسلات بين سلطنتى غرناطة و

أراغون، من تمثيل الحالة على ما كانت

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۴۵

عليه فى القرن الثامن للهجرة، الموافق للقرن الرابع عشر للميلاد؛ و ذلك بين المسلمين و جيرانهم المسيحيين من أهل أسبانية.

أما الملكان اللذان توجهت إليهما هذه الرسائل من سلطان غرناطة و وزرائه فهما الفونش الرابع، و ولده بطره

[معلومات عن ملوك أرغوان]

و لأجل أن يرتوى القارىء من تاريخ هذين الملكين، نعيد هنا ما كنا كتبناه فى مختصر تاريخ أسبانية، الملحق «بآخر بنى سراج» صفحة ۱۷۷ من الطبعة الثانية و هو:

«ثم مملكة أراغون، حذاء جبال البيرانه، اعتمدت فى أوائل أمرها عل لصوصية البحر، و اشتهر بين أمرائها جقّوم ، و هو الذى استولى على جزائر الباليار: ميورقة، و مينورقة، و يابسة. و قيل ان السبب فى الاستيلاء عليها تعرّض أهل ميورقة لمراكب الاسبانيول

و يفهم من قول المخزومى فى تاريخ ميورقة، كون سبب أخذها من المسلمين أن أميرها فى ذلك الوقت محمد بن على بن موسى، احتاج إلى الخشب، فأنفذ طريدة بحرية، و قطعة حربية، إلى يابسة بأخذه. فعلم بذلك و الى طرطوشة، فجهّز إليها من أخذها، فترصد محمد بعض مراكبهم و أخذها، فأجمع الروم على قتاله فى عشرين ألفا، و جهزوا ستة عشر ألفا فى البحر، و كان لدى وصول الروم قد أمر الوالى صاحب شرطته أن يأتيه بأربعة من كبراء المصر، فضرب أعناقهم. فاجتمعت الرعية إلى أبى حفص بن سيرى، و أخبروه بما نزل، و عزوه فى من قتل، و قالوا له: هذا أمر لا يطاق! و أصبح الوالى يوم الجمعة، منتصف شوال، و الناس من خوفه فى أهوال، و من أمر العدو فى إهمال، فأمر صاحب شرطته باحضار خمسين من أهل الوجاهة و النعمة، فأحضرهم، و إذا بفارس على هيئة النذير دخل إلى الوالى، و أخبره بأن الروم قد أقبلت، و أنه عد فوق الأربعين من القلوع. و ما فرغ من إعلامه حتى ورد آخر و قال: إن أسطول العدو قد تظاهر، و إنه عد سبعين شراعا. فصح الأمر

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۴۶

عند الوالى و أطلقهم و استنفرهم. ثم ورد الخبر بأن العدو قرب من البلد، فانهم عدوا مائة و خمسين قلعا، فأخرج الوالى جماعة تمنعهم من النزول

و فى الثامن عشر من شوال وقع المصاف، و انهزم المسلمون، و ارتحل النصارى إلى المدينة، و نزلوا منها على الحربية الحزنية من جهة باب الكحل. و لما رأى ابن سيرى أن العدو قد استولى على البلد خرج إلى البادية.

و لما كان يوم الجمعة الحادى عشر من صفر قاتلوا البلد قتالا شديدا. و لما كان يوم الأحد أخذ البلد، و قتل فيه أربعة و عشرون ألفا، و أخذ الوالى و عذب، و عاش خمسة و أربعين يوما تحت العذاب و مات. و أما ابن سيرى فتحصن فى الجبال، و جمع حوله ستة عشر ألفا، و ما زال يقاتل حتى قتل يوم الجمعة عاشر ربيع الآخر سنة ثمان و عشرين و ستمائة. و جدّه من آل جبلة بن الأيهم الغسانى. و أما الحصون فأخذت فى آخر رجب من تلك السنة و فى شهر شعبان لحق من نجا من المسلمين ببلاد الاسلام.

انتهى ما ذكره ابن عميرة المخزومى ملخصا

قلنا اننا كنا قد نقلنا هذا النقل عن نفح الطيب و سنعود إلى خبر ميورقة و أخواتها عند الوصول إلى الكلام على هذه الجزائر جغرافية و تاريخا، و نأتى إن شاء اللّه على الموضوع بالتفصيل، و إنما تعرضنا لهذا النقل هنا من جهة اتصاله بتاريخ ملوك أراغون، الذين هم أقماط برشلونة. فأما باب الكحل الذى دخل منه النصارى إلى مدينة بالمه التى كان العرب يسمونها ميورقة، فقد شاهدناه يوم زيارتنا لتلك

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۴۷

مدينة بالما قاعدة جزيرة ميورقة

طاحون هواء فى ميورقة

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۴۸

الجزيرة سنة ۱۹۳۰. و أما الجبال التى تحصن بها ابن سيرى فقد مررنا بحذائها، و هى على مسافة نحو من ساعتين بالسيارة الكهربائية من المدينة، و من رآها علم أنها لا تؤخذ و لا يتأتى الصعود إليها، لوعورتها، و امتناع السلوك فيها. و ما أظن المسلمين تركوا القتال، و لحقوا ببلاد الإسلام إلا بأحد سببين: إما أن يكون قتل ابن سيرى قد فتّ فى أعضادهم، و وقع الخلف بعده فيما بينهم، فلم تنتظم لهم كلمة بعد ذهابه، فطلبوا التسليم على شرط النجاة بأرواحهم، و لحقوا ببلاد الاسلام. و إما أن يكون تعذر عليهم المقام بهذه الجبال العالية الوعرة التى ليس فيها شىء يقوم بميرتهم، و كانوا لا يقدرون أن يهبطوا منها إلى السهول، لكثرة جيش العدو المرابط بحذائهم. و اللّه أعلم.

*** [ذكر تراجم الملوك الأرغوانيين الذين خاطبهم سلاطين بنى الأحمر بتلك المراسلات]

ثم نعود إلى خبر كتلونية و أراغون فنقول انه فى مدة جقّوم هذا، فاتح الباليار خرجت بلنسية من أيدى المسلمين، و بعد ذلك اجتمع

بقایا المسلمین فی مملکهٔ أراغون و ثاروا، و أثخنوا فی عدوهم إلا أن جقوم طردهم أخیرا فانحاز أکثرهم إلی مملکهٔ ابن الأحمر، و أجاز بعضهم إلی أفریقیهٔ.

و قد اشتهر جقوم هذا بحب الطلاق و الزواج و اتخاذ الخطایا، و بینما کان مطران جیرونه یونجه مرهٔ علی استهتاره هذا، استشاط غضبا، و أمر بقطع لسانه. و اغتصب مرهٔ امرأهٔ أحد رعیته. و کانت وفاته فی ۲۷ تموز سنهٔ ۱۲۷۶

و خلفه الدون بطره، و فی مدته انضمّت مملکهٔ صقلیهٔ إلی مملکهٔ أراغون، و طرد الدون بطره منها شارل دانجوDanjoi أخا القدیس لویس ملک فرنسهٔ، و ذلک بالرغم من إرادهٔ البابا، و قصدوا استعادتها فانهزموا، فأصدر البابا حرما علی حرم بحق بطره، و أخیرا أقطع البابا مملکهٔ أراغون شارل دوفلوا، بن فیلیب الجریء ملک فرنسهٔ. فزحف فیلیب بعساکره علی مملکهٔ أراغون، و کان له من جقوم أخی بطره نفسه عضدا، لإحنهٔ کانت مستحکمهٔ بین الأخوین، فانهزم جند بطره. و استولی الفرنسیس علی جیرونهٔ، إلا أن العلهٔ تفشّت فیهم من رائحهٔ جثث القتلی، فهلک منهم

خلق کثیر، و أصیب الملک فیلیب نفسه، و حمل و مات فی الطریق.

و بعد انصراف الفرنسیس استعاد بطره جیرونهٔ، و حول نظره صوب أخیه جقوم الذی ظاهر علیه الغریب، فأرسل ولده الفونس إلی میورقهٔ بأسطول لیأخذها من یده، و توفی بطره، و ابنه الفونس یحاصرها. فلم یقلع حتی دخلت فی حوزته. و قام بأمر أراغون بعد أبیه. و مات هذا و خلفه أخوه جقوم ملک صقلیهٔ، فترک أمور هذه الجزیرهٔ لوالدته، و جاء إلی أراغون متسلما زمامها، و أعاد میورقهٔ علی عمه جقّوم. ثم تولی صقلیهٔ أخوه فردریک، و تزوج بابنهٔ شارل دونابل، و ولد له منها خمسهٔ ذکور:

جقّوم، و الفونس، و جوان، و بطره، و رامون. و خطب لابنه البکر جقوم الدونهٔ لیونورهٔ القشتالیهٔ، و بینما کانوا یعقدون له علیها إذ عدل عن الزواج زاعما أن أباه أجبره علیه، و انه هو یرید الترهب و التبتل، و أسقط حقه من وراثهٔ الملک، و دخل فی سلک الرهبان، و قضی الناس من ذلک العجب، لما کان علیه من الانغماس فی اللذات و الاسترسال إلی الشهوات، فولی العهد أخوه الفونس، و صار جوان أخوهما مطران طلیطلهٔ، و أخذ کل من الاخوین الباقیین اقطاعا باسمه.

ثم مات جقوم الثانی فی برشلونهٔ، فی ۲ نوفمبر سنهٔ ۱۳۲۷، و خلفه ولی عهده الفونش الرابع، فتزوج هذا مرتین، و ولد له من إحدی امرأتیه الدون بطره ولی عهده فلما مات سنهٔ ۱۳۳۶ وقع النزاع بین ولده بطره، و بین امرأهٔ أبیه، التی کانت أخت ملک قشتالهٔ، فادعت أنه یرید انتزاع أملاک اخوته، أولادها، فکاد الخلاف بسبب ذلک یتسع بین قشتالهٔ و أراغون، لو لا ما جمعهما من کلمهٔ الحرب المقدسهٔ ضد المسلمین لعهد السلطان أبی الحسن المرینی، صاحب المغرب.

و بعد وقعهٔ طریف و انتفاض بطره من عوارض تلک الحرب أخذ یحاول انتزاع میورقهٔ من ید صهره جقوم.

قیل إن السبب فی ذلک أن الدون بطره کان متوجها إلی افینیون، لزیارهٔ البابا و معه الدون جقوم راکبا بجانبه، فلما صارا علی مقربهٔ من البلدهٔ، و قد حفت بهما

حاشیتهما، رأی سائس حصان الدون جقوم، أن سائس حصان الدون بطره، یحث مسیر حصان مولاه، فلطمه لیتئد، و یمکنه اللحاق به، فأبصر ذلک الملک، و اغتاظ من ابن عمه لکوته و اغضائه علی حرکهٔ سائسه، فوقرت فی صدره، و انتهز الفرصهٔ لتجریده من مملکته میورقهٔ، فی خلف وقع بین جقوم و بین ملک فرنسهٔ من أجل مونبلیه. فزحفت عساکر فرنسهٔ لأخذها، فبعث جقوم إلی ابن عمه بالصریخ، فلم یجبه. ثم نقم علیه أمورا، منها أنه یحاول الاستقلال، و أنه ضرب السکهٔ باسمه.

و أخیرا أعلن خلعه من ولایهٔ الجزر، فاستغاث جقوم بالبابا، فأرسله البابا إلی برشلونهٔ نزیلا عند بطره، و مستمیحا عفوه، فعند ما حصل عنده ضبط علیه امرأته التی هی أخت بطره، و سرحه، فلحق جقوم بمیورقهٔ، و قد نادی بحرب بطره، و الانفصال عنه، و کان اسطول بطره فی رباط المسلمین بالجزیرهٔ الخضراء، فاسترجعه منها، و نزل به علی میورقهٔ. ففر جقوم إلی فرنسهٔ، و بقی فی نزاع مع ابن عمه بطره إلی أن باع أخیرا بعض أملاکه من ملک فرنسهٔ، و جهز بثمنها ثلاثهٔ آلاف ماش، و ثلاثمائهٔ فارس، و رکب بها البحر، طامعا فی استرداد جزیرته میورقهٔ فقابله والیها من قبل بطره بجیوش أوفر مرارا من جیشه، و هزمه، فهلک فی الهزیمهٔ.

و ما انتهی بطره من خطب جقوم ابن عمه، حتی ثارت معه مسئلهٔ أخری مع أخیه المسمی أیضا بجقوم، و ذلک بسبب انتقال الملک، فان بطره لم یکن له أولاد ذکور، فأراد العهد لابنته، و الحال أن أخاه کان یطالب بهذا الحق فانشقت المملکهٔ بهذا السبب إلی قسمین، و نشبت الحرب بینهما، و قام جمهور من الرؤساء علی الملک و فی أثنائها توفی أخوه جقوم، فاتهم بطره بکونه سمه، فازدادت الثورهٔ، و زحف الملک إلی الرعیهٔ الثائرهٔ فجرت عدهٔ وقائع سالت فیها الدماء غزارا، و غدر بطره بالرؤساء الذین استسلموا الیه، و أرهق مدن مملکته حصرا و عسرا، إلی أن تمت له الغلبهٔ، ثم بسبب مراکب استولی علیها أمیر البحر عنده، رغم إرادهٔ بطره ملک قشتالهٔ، وقعت الحرب بینهما و انضم إلی أراغون الأمراء الذین کان بطره القشتالی قد

آسفهم، و ما وضعت تلک الحرب أوزارها حتی اصطلت الثانیهٔ، ثم الثالثهٔ.

و هلک بطره الأراغونی سنهٔ ۱۳۸۷، بعد أن ملک نیفا و خمسین سنهٔ، و کان سفاکا للدماء، غدّارا، غدر بأهله و اخوته، و أهرق سیولا من الدم، حتی لقب بالخنجری. و تزوج بأربع نساء الأولی دونه ماریهٔ ابنهٔ ملک نباره، ماتت سنهٔ ۱۳۴۶ و الثانیهٔ دونهٔ لیونیورهٔ ابنهٔ ملک

البرتغال، و ماتت هذه بعد تلك بسنتين بالطاعون الذى عم جنوبى أوربة، و شمالى افريقية، و هو الذى يسميه ابن خلدون بالطاعون الجارف، خرّب كثيرا من ديار الشرق و الغرب، ثم اقترن الدون بطره بليونورة أخت ملك صقلية، و ماتت سنة ۱۳۷۴، و قد ولدت منه ثلاثة ذكور، و ابنة واحدة فاقترن بامرأته الرابعة، سيبيله فورسيه، كانت أرملة، بارعة فى الجمال، و كان أوانئذ قد بلغ هو الحادية و الستين، فملكت قلبه و أعطاها قياده، و أقطعها من أملاك التاج الملكى، فاعترضه ولى عهده جوان، و هو ابنه من امرأته الثالثة، و وقع النزاع، و انتهى بتحكيم أحد القضاة.

و فى أواخر مدة هذا الملك وقع النزاع الشهير بين البابا أوربان السادس، و البابا كليمان السابع، و أخذ كل منهما يحرم الآخر، و انقسمت ممالك أوربة فى شأنهما إلى شطرين: ففرنسة و قشتالة و نبارة، و نابولى قامت بدعوة كليمان، و انجلترة و البرتغال و أراغون، قامت بدعوة أوربان، إلا أن أراغون مالت فيما بعد إلى كليمان.

و بعد وفاة بطره قام ابنه جوان الأول و فى الحال تقبض على سيبيليه امرأة أبيه و على أخيها و أعوانها، و ابتزها الأملاك التى كان أبوه وهبها إياها، و سلمها إلى امرأته دونه «فيولنته» و اعتنى بتزويج دون مارتين ابن أخيه بابنة عمه فردريك، ملك صقلية التى كان آل إليها إرث تلك الامارة بعد وفاة والدها، و كان جوان مولعا بالشعر و الموسيقى و الصيد، مهملا الجد من الأمور، حتى أصبح قصره عبارة عن عكاظ شعراء، و مجتمع مغنين، لا يسمع فيه إلا إيقاع أو انشاد، فقام أعيان البلاد، و طلبوا منه إقصاء حظيته دونه «كاروزة» لاتهامهم إياها بترغيبه فى ما هو فيه من العبث

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۵۲

فانقاد إلى إرادتهم، خوف انتقاضهم، و توفى جوان فى الصيد بكبوة جواد تردّى به فى غابة، و هو يطلب ذئبا، فخلفه أخوه الدون مرتين، لأن جوان لم يعش له غلام من صلبه. فنازعه فى الملك آل فواكس، فغبهم عليه و استوثق له الأمر، و تزوج بالدونة ماريا. فولد له منها أربعة أولاد، توفى منهم ثلاثة دون البلوغ، و بقى الواحد و هو الدون مرتين متوّج صقلية، فمات هذا فى غزاة بسردانية عام ۱۴۰۹، و لم يعش له ولد، على كونه تزوج مرتين، نعم كان له أولاد من حظاياه، فعند وفاته انقرضت ذرية الذكور الشرعيين من البيت المالك، و تنازع حقوق الوراثة خمسة أمراء: الدون فادويك، ولد مارتين من إحدى حظاياه. و كونت أورجل، ابن عم مارتين فى الدرجة الخامسة، و دوق كالابرة، ابن الدونة فيولنتة، بنت جوان الأول، ثم فرديناند القشتالى، الملقب عندهم بالرشيد، و هو ابن جوان الأول القشتالى، و الدونة ليونوره أخت الدون مرتين ملك صقلية، الذى بموته انقطعت السلالة، فهو إذا ابن أخت الملك الشرعى، فكان أقرب المتنازعين إلى الحق فى هذا العرش، و كان كذلك كونت أورجل بمكانه من الكلالة لأنه من نفس بيت الملك.

و ربما كان لهذا الكونت «أو الكنداو القمط» فى مملكة اراغون الشيعة الكبرى، إلا أنه لم يحسن طلب حقه، و جمع العساكر، فأخذت تعيث فى البلاد مما أحال عنه القلوب إلى فرديناند، فانتخبوه ملكا فى ۳ سبتمبر سنة ۱۴۱۲، و تقبض على كونت أورجل و سجنه، و استتب له الأمر. إلا أنه فى سنة ۱۴۱۶ مات، و خلفه بكر أولاده الفونش الخامس، فاتح نابولى. ثم مات هذا سنة ۱۴۵۸ عن غير ولد، فانتقل الملك إلى أخيه جوان، الذى كان تزوج بابنة شارل النبيل، و بواسطتها ملك بلاد نبارة

و ولد لجوان هذا، فرديناند الملقب بالكاثوليكى، فملك أراغون و نبارة معا، و تزوج بايزابيلا ملكة قشتالة، فصارت هذه الممالك الثلاث مملكة واحدة، عادت فى حالة من اجتماع الكلمة، و وفرة العديد، و غزارة المادة، بحيث قضت على الملك الأخير الباقى الذى كان بالاندلس للمسلمين اه.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۵۳

[تراجم بعض سلاطين بنى الأحمر أصحاب هذه الرسائل]

علمنا من هنا أن ملك اراغون الذى كان يخاطبه يوسف بن أبى الوليد اسماعيل ابن فرج بن نصر، سلطان غرناطة، هو بطره الرابع الذى تولى من سنة ۱۳۳۶ إلى سنة ۱۳۸۷، و قبله كانت المراسلة مع والده الفونش، و هو الفونش الرابع. و أما سلطان غرناطة الذى صدرت عنه هذه الكتب، فهو يوسف بن اسماعيل بن فرج بن اسماعيل ابن يوسف بن نصر الخزرجى الأنصارى، ترجمه لسان الدين بن الخطيب فى كتابه «اللمحة البدرية فى الدولة النصرية» بقوله:

بدر الملوك، و زين الأمراء، كان أبيض أزهر ايّدا، مليح القد، جميل الصفات برّاق الثنايا، أ؟؟؟ جل، رجل الشعر، أسوده، كث اللحية، و سيما، عذب الكلام، عظيم الحلاوة، يفضل الناس بحسن المرأى، و جمال الهيئة، كما يفضلهم مقاما و رتبة، وافر العقل كثير الهيبة، إلى ثقوب الذهن، و بعد الغور، و التفطن للمعاريض، و التبريز فى كثير من الصنائع العملية، مائلا إلى الهدنة، مزجيا للامور، كلفا بالمبانى و الأثواب، جمّاعة للحلى و الذخيرة، مستميلا لمعاصريه من الملوك

تولى الملك بعد أخيه بوادى السقائين من ظاهر الخضراء، يوم الأربعاء الثالث عشر من ذى الحجة، عام أربعة و ثلاثين و سبعمائة، و سنه إذ ذاك خمسة عشر عاما، و ثمانية أشهر، و استقل بعد بالملك، و اضطلع بالأعباء، و تملأ الهدنة ما شاء، و عظم مرانه لمباشرة الألقاب، و مطالعة الرسوم، فجاء نسيج وحده. ثم عانى شدائد العدو، فكرم يوم الوقيعة العظمى بظاهر طريف موقفه، و حمد بعد فى منازلة الطاغية عند الجثوم على البلاد صبره، و أجاز البحر فى شأنها، فأفلت من مكيدة العدو التى تخطاها أجله و أوهن حبلها سعده.

و لما نفذ فى الجزيرة القدر، و أسفت الاندلس، سدّد الامور، و امتسك الاسلام على يده، و راخى مخنّق الشدة بسعيه، فعرفت الملوك رجاحته، و أثنت على قصده، إلى حين وفاته.

کان له من الذکور ثلاثهٔ: محمد، ولی الأمر من بعده. و اسماعیل المتوثب علیه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۵۴

و مزعجه عن الاندلس، عند التغلب علیه، و الثورهٔ به، من ثقاف جواره. و قیس شقیق اسماعیل منهما

تولی وزارته لأول أمره کبیر الأکرهٔ، و نبیه المشیخهٔ بحضرته، ابراهیم بن عبد البر العریض المکسب، الثمین العقار، لمخیلهٔ طمع نشأت لمقیمی دولته، فیما بیده.

إلی ثالث شهر المحرم من العام. و انف الخاصهٔ و النبهاء رئاسته. فطلبوا من السلطان إعاضته. فعدل عنه إلی خاصهٔ دولتهم. الحاجب أبی النعیم. مظنهٔ التسدید. و محط الأ؟؟؟ ات. فاتصل نظره مستبدا علیه فی تنفیذ الامور. و تقدیم الولاهٔ و العمال. و جواب المخاطبات. و تدبیر الرعایا. و قود الجیوش.

ثم قبض علیه لیلهٔ السبت الثانی و العشرین لرجب لعام أربعین و سبعمائهٔ، و تولی الوزارهٔ بعده بن عمهٔ أبیه، السلطان أبی الولید، و هو القائد أبو الحسن علی بن مول بن یحیی بن مول الأمّی؛ رجل جهوری حازم، مؤثر للغلظهٔ لم ینشب أن کف استبداده فالتاثت حاله و لزمته شکایهٔ استنفدته. و أقام رسم الوزارهٔ بکاتبه شیخنا أبی الحسن ابن الجیاب؛ نسیج وحده إلی أخریات شوال من تسعهٔ و أربعین و سبعمائهٔ، و هلک رحمه اللّه فأجری لی الرسم و عصب بی تلک المثابهٔ؛ مضاعف الجرایهٔ؛ معززا بولایهٔ القیادهٔ، حسبما وقع استیفاؤه فی کتاب نفاضهٔ الجراب من تألیفنا. اه

و قد ذکر لسان الدین بن الخطیب من کان علی عهد السلطان یوسف بن الاحمر المذکور من الملوک فقال: إنه کان بفاس السلطان المتناهی الجلالهٔ، أبو الحسن علی ابن عثمان بن یعقوب بن عبد الحق. و بتلمسان عبد الرحمن بن موسی بن عثمان بن یغمراسن بن زیّان. و بتونس الأمیر أبو یحیی بن الأمیر أبی زکریا ابن الأمیر أبی اسحق ابن الأمیر أبی زکریا یحیی بن عبد الواحد بن أبی حفص.

و من ملوک النصاری بقشتالهٔ الفونش بن هرانده بن شانجه بن الفونش بن هرانده و هو الذی هبت له الریح، و عظمت به فی المسلمین النکایهٔ، و تملک الخضراء، بعد

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۵۵

أن أوقع بالمسلمین الوقیعهٔ العظمی بطریف. و ببرجلونهٔ السلطان بطره، و قال عن وفاته ما یلی: وافاه أمر اللّه جل جلاله أتم ما کان شبابا، و اعتدالا و حسنا، و فخامهٔ، و عزهٔ، من حیث لا یحتسب، فهجم علیه یوم عید الفطر من عام خمسهٔ و خمسین و سبعمائهٔ فی الرکعهٔ الأخیرهٔ، رجل ممرور، رمی نفسه علیه، و طعنه بخنجر کان قد اتخذه، و أغری بعلاجه، و صاح، و قطعت الصلاهٔ، و سلت السیوف، و تقبض علی الممرور، و استفهم، فتکلم بکلام مختلط، و احتمل إلی منزله مرفوعا فوق رؤوسنا علی الفوت، و لم یستقرّ به إلا و قد قضی، رحمه اللّه، و أخرج ذلک الممرور للناس فمزق، ثم أحرق فی النار. و دفن السلطان عشیهٔ الیوم فی مقبرهٔ قصره، لصق أبیه، و ولی أمره أکبر ولده اه.

و هذا بحث حقه أن یکون فی أثناء الکلام علی سلاطین غرناطهٔ، مما سنصل إلیه إن شاء اللّه، و إنما قد تعجّلنا منه هذه القطعهٔ لأجل التعریف بالسلطان الذی کانت قد صدرت عنه هذه المراسلات إلی ملوک أراغون و کتلونیهٔ. و لعل المراسلات الأخری التی تعذرت قراءتها بتقادم عهدها، فیها ما هو صادر عن غیره من ملوک غرناطهٔ إلی غیر الفونش و بطره من ملوک أراغون

تقسیمات کتلونیهٔ الاداریهٔ

تنقسم بلاد کتلونیهٔ إلی أربع مقاطعات: مقاطعهٔ برشلونهٔ، و مساحتها ۷۶۹۰ کیلومترا مربعا، و فیها ملیون و مائهٔ و خمسون ألفا من السکان، و جیرونهٔ، التی کان یقال لها فی القدیم جیرندهٔ، و مساحتها ۵۸۶۵ کیلومترا مربعا، و عدد سکانها ثلاثمائهٔ و عشرون ألف نسمهٔ، و مقاطعهٔ لاردهٔ، و مساحتها ۱۲۱۵۱ کیلومترا مربعا و عدد سکانها یقارب مائتین و تسعین ألفا، و طرّکونهٔ و مساحتها ۶۴۹۰ کیلومترا مربعا، و عدد سکانها نحو من ۳۴۰ ألفا.

و أشهر أنهار کتلونیهٔ نهر لوبریقات Liobregat و کان یقال له عند الرومان روبریکاتوس Rubricatus و هو الذی یسقی سهول برشلونهٔ، ثم نهر شیقر Segre

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۵۶

و کان الأقدمون یسمونه سیکوریس Sicoris و هو ینصب فی نهر ابره، عند مکناسه . و أما ابره، فبعد أن یلتقی بنهر شیقر یخترق الجبال فی جنوبی طرّکونهٔ، و یتوجه إلی البحر المتوسط، فینصبّ فیه، شرقی طرطوشهٔ

و أشهر قمم جبال کتلونیهٔ قمهٔ «مارنجس» و علوها ۲۹۱۴ مترا، و قمهٔ کارلیت، و علوها ۲۹۲۱ مترا، و کانیجو، و علوها ۲۷۸۵ مترا، و هی مغطاهٔ بالثلوج. و هناک قمم أقل ارتفاعا، مثل مونت شیرات الشهیر Montserrat و علوها ۱۲۳۶، و هی قمهٔ شهیرهٔ فی تلک البلاد یقال لها الجبل المقدس، منقطعهٔ من جمیع جهاتها، ذات أسنان کاسنان المشط، و صخور فی منتهی العظم، کأنها قلعهٔ عظیمهٔ مشرفهٔ علی بسیط کتلونیهٔ، و مونت صانت، و علوها ۱۰۷۱ مترا

و أشهر سهول کتلونیهٔ سهل أمبوردان، و قد تقدم ذکر هذه الناحیهٔ، و سهول جیرندهٔ و فیش و سهول النقیرهٔ Noguera و فونتانا Fontanat

و من حیث اننا تقدمنا فی ذکر هذه البقاع من جههٔ أراغون إلی کتلونیهٔ، رأینا أن نبدأ بذکر الجهات الغربیهٔ المصاقبهٔ لأراغون فنقول:

[لاردهٔ]

إن مدینهٔ لاردهٔ واقعهٔ علی وسط المسافهٔ بین سرقسطهٔ و برشلونهٔ، و عدد سکانها الیوم ثلاثون ألف نسمهٔ، و ارتفاعها عن سطح البحر ۱۹۱ مترا، و هی علی الضفهٔ الیمنی من وادی سیغر، الذی یقول له العرب وادی شیقر. و لاردهٔ مدینهٔ قدیمهٔ إیبیریهٔ و کانت معروفهٔ فی زمن الرومان، و قد استولی علیها العرب فی القرن الثامن للمسیح، بعد استیلائهم علی سرقسطهٔ، و کانت من مدن الثغر الأعلی. و لما انقسمت الأندلس بعد سقوط الخلافهٔ الأمویهٔ، استولی علی لاردهٔ بنو هود الجذامیون، أصحاب سرقسطهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۵۷

و عند وفاهٔ المستعین باللّه سلیمان بن هود، خرجت فی نصیب ولده یوسف، ثم استولی علیها أحمد الملقب بالمقتدر.

و قد ذکر لاردهٔ یاقوت الحموی فقال: لاردهٔ بالراء مکسورهٔ، و الدال مهملهٔ:

مدینهٔ مشهورهٔ بالأندلس، شرقی قرطبهٔ، تتصل أعمالها بأعمال طرّکونه، منحرفهٔ عن قرطبهٔ إلی ناحیهٔ الجوف، ینسب إلی کورتها عدهٔ مدن و حصون، تذکر فی مواضعها و هی بید الافرنج الآن. و نهرها یقال له سیقر. ینسب إلیها جماعهٔ منهم أبو یحیی زکریا ابن یحیی بن سعید اللاردی، و یعرف بابن النّداف، و کان إماما محدثا، سمع منه بالأندلس کثیر، ذکره الفرضی و لم یذکر وفاته. اه.

و بقیت لاردهٔ فی أیدی العرب من سنهٔ ۷۱۳ إلی سنهٔ ۷۹۹، إذ استولی علیها لویس الحلیم، ملک فرنسهٔ، ثم استرجعها المسلمون، و بقیت فی أیدیهم إلی أن سقطت بسقوط سرقسطهٔ، فی أوائل القرن السادس للهجرهٔ. و کان أول ظهور بنی هود فی لاردهٔ، فقد غلب علیها سلیمان بن محمد بن هود، و کان من کبار الجند بالثغر الأعلی إلی حین وقوع الفتنهٔ الشاملهٔ، فلما صار الأمر فوضی، وثب سلیمان المذکور علی والی لاردهٔ، أبی المطرف التجیبی، و قتله و استولی علی لاردهٔ و منتشون و نواحیهما و کان فی سرقسطهٔ أمیر من التجیبیین یقال له منذر بن یحیی من قواد الدولهٔ العامریهٔ، فمات فی أثناء الفتنهٔ، فورث الامارهٔ ابنه یحیی بن منذر، و سنه فیما ذکر تسع عشرهٔ سنهٔ.

و کانت أمه أخت المأمون یحیی بن ذی النون صاحب طلیطلهٔ. فاحتقره بنو عمه، و تواطأوا علی قتله مع کبیر منهم اسمه عبد اللّه بن حکیم؛ ثم قتلوه و ولوا هذا الرجل أمرهم، و لکنه کان عاهر الفرج ساءت ملکته فیهم فخلعوه، و بعثوا إلی سلیمان بن هود، و هو بمدینهٔ لاردهٔ، لیأتی إلی سرقسطهٔ و یلی الأمر، فجاء و نزل بدار الامارهٔ.

و کان استیلاء ابن هود علی لاردهٔ سنهٔ إحدی و ثلاثین و اربعمائهٔ، و استیلاؤه علی سرقسطهٔ سنهٔ ثمان و ثلاثین.

(۱۷- ج ثان)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۵۸

و لما مات سلیمان بن هود کان له خمسهٔ أولاد ذکور، قد قسم علیهم البلاد فی حیاته فولی أحمد، ولده الثانی، مدینهٔ سرقسطهٔ، و ولی یوسف ولده الأکبر، مدینهٔ لاردهٔ، و ولی محمدا قلعهٔ أیوب، و ولی ولده لبّا مدینهٔ وشقهٔ، و ولی المنذر تطیلهٔ.

إلا- أن احمد بن سلیمان بعد وفاهٔ أبیه صار یحتال علی اخوته حتی أخرجهم من ولایاتهم، و لم یمتنع علیه إلا یوسف أمیر لاردهٔ، و کان هذا یلقب بحسام الدولهٔ، و لما رأی الاهالی أعمال احمد بن سلیمان بن هود باخوته کرهوه، و مالوا إلی أخیه یوسف و قاموا بدعوته و کان هذا بطلا شهما، إلا أنه کان سیء البخت، و کان أخوه أحمد خبیثا علی جانب عظیم من المکر فأرسل إلی الطاغیهٔ بن ردمیر یستعینه علی أخیه، و کان یوسف قد أرسل إلی بلاد ابن ردمیر میرهٔ کثیرهٔ، فسری احمد برجاله من سرقسطهٔ، و أخذ قوافل أخیه، و انهزم رجالها، فأخذهم النصاری أسری، ثم جاع أهل تطیلهٔ، فأرسلوا إلی یوسف یستغیثون به، فبعث إلیهم بارزاق کثیرهٔ، فخرج احمد و أخذ قوافل أخیه و ما فیها من المیرهٔ، و قتل رجالها، فلما رأی المسلمون فی الثغر الأعلی ما رأوا من دهاء احمد ابن سلیمان بن هود، و من سوء بخت أخیه یوسف، خافوا علی أنفسهم من احمد، فأطاعوه، و لم یبق فی حوزهٔ یوسف سوی لاردهٔ، و قد کانت هذه العداوهٔ بین الاخوین هی السبب فی فاجعهٔ بربشتر التی تقدم ذکرها.

و ما زالت لاردهٔ تابعهٔ لسرقسطهٔ إلی أن استولی الاسبانیول علی سرقسطهٔ و انطوی بساط الثغر الأعلی.

و ممن انتسب إلی لاردهٔ من أهل العلم أبو محمد عبد اللّه بن هارون الأصبحی، الفقیه الشاعر، ترجمه ابن بشکوال و قال: ذکره لی أبو الحسن علی بن احمد العائذی و أنشد له أشعارا أنشده ایاها منها:

کم من أخ قد کنت أحسب شهدهحتی بلوت المرّ من أخلاقه

کالملح یحسب سکّرا فی لونهو مجسّه، و یحول عند مذاقه

و ترجمه أیضا صاحب بغیهٔ الملتمس.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۵۹

و عبد الملک بن نمیر الفارسی، محدث، من أهل لاردهٔ، ذکره أبو سعید بن یونس. جاء ذکره فی بغیهٔ الملتمس. و أبو عبد العزیز عبد الرؤوف بن عمر بن عبد العزیز أصله سرقسطی، توفی بلاردهٔ سنهٔ ۳۰۸. و عبد العزیز بن عمر بن حبنون، من أهل منتشون، من عمل لاردهٔ یکنی أبا یونس، سمع من أبی الولید الباجی صحیح البخاری بسرقسطهٔ سنهٔ ۴۶۳، و ولی الأحکام بمنتشون. نقل ذلک ابن الأبار فی التکملهٔ عن أبی داود المقرىء. و أبو محمد عبد الجبار بن مفرّج بن عبد اللّه الأنصاری من أهل لاردهٔ، استوطن مرسیهٔ، سمع أبا الأصبغ عبد العزیز بن محمد البلشیدی الأموی، و کان شیخا صالحا، ولد سنهٔ ۴۸۶، و توفی حول سنهٔ ۵۶۰، نقل ذلک ابن الأبار عن

ابن عیّاد، و أبو محمد عبد الجبار بن خلف بن لب اللاردی، سکن بلنسیهٔ و دانیهٔ، و قرأ جمیع البخاری فی دانیهٔ علی الباجی سنهٔ ۴۵۲، و سمع من أبی العباس العذری، و أبی عمر بن عبد البر، و غیرهما، و أجاز له أبو عمر بن الحذّاء، و سمع منه أبو عبد اللّه بن خلصهٔ المعافری. و أبو عبد اللّه محمد بن احمد بن عمّار بن محمد التجیبی، من أهل لاردهٔ، قال ابن الأبار إنه رحل إلی بلنسیهٔ، علی أثر استرجاعها من الروم، فی منتصف رجب سنهٔ ۴۹۸، فلقی فیها أبا داود المقرىء، و أخذ عنه القراءات السبع، ثم انصرف إلی بلده لاردهٔ، فاقرأ بها القرآن، و أخذ عنه. و رحل إلی مرسیهٔ صدر رجب سنهٔ ۴۹۷، و تصدر بجامعها للاقراء، و أخذ عنه و سمع حینئذ من أبی علی الصدفی الحدیث، و انتقل بعد ذلک فی آخر سنهٔ ۵۰۳ إلی أوریوله، و خطب بجامعها، و تمادی اقراؤه بها إلی حین وفاته، فی السادس و العشرین من رمضان سنهٔ ۵۱۹، و مولده فی رمضان سنهٔ ۴۷۷، فلم یطل عمره. نقل ذلک ابن الأبار من خط زیاد بن الصفار، و هو أحد تلامیذه، أخذ عنه القراءات و العربیهٔ و قرأ علیه کتاب روضهٔ المدارس، و بهجهٔ المجالس، من تألیفه. و أبو عبد اللّه محمد بن یحیی بن سعید الأنصاری اللاردی، لقی أبا بکر الجزّار السرقسطی، و غیره من الأدباء، قال ابن عیّاد: کان کثیر الاختلاف إلی مجلس شیخنا أبی بکر بن نمارهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶۰

و کان فکه المجالسهٔ، لیّن الجانب، أدیبا ظریفا أنشدنا لأبی بکر الجزار:

عجبت لذی وجع مؤلم یسوم الطبیب و یکدی علیه

یضنّ علیه بدیناره و یجعل مهجته فی یدیه

و توفی ببلنسیهٔ فی جمادی الأولی سنهٔ ۵۵۹، و قد نیّف علی الثمانین. و أبو الولید یحیی بن سلیمان بن حسین بن یوسف الأنصاری، قاضی لاردهٔ، أصله من «شیّهٔ» قریهٔ هناک، خرج من لاردهٔ سنهٔ ۵۴۵. و أبو الحسن علی بن عبد اللّه بن محمد التجیبی الواعظ، من أهل لاردهٔ، لقی أبا القاسم عبد الرحمن بن المشّاط الطلیطلی بمالقهٔ سنهٔ ۵۰۰ و کتب من أصله بخطه تألیفه المترجم «بکشف جمل من التعطیل، فحجج من الأثر و النظر و التنزیل» و هو جواب لرجل ورد من المشرق، یتکلم فی خلق القرآن و النزول إلی السماء الدنیا، و أمثال ذلک، ذکره ابن الأبار. و یحیی بن محمد الأموی، أبو الولید، المعروف بابن قبرون من أهل لاردهٔ سکن شاطبهٔ، و تولی قضاءها، و انتقل إلی بلنسیهٔ، فشاوره قاضیها. حدث عنه ابن عیاد، و ابناه محمد و احمد، قال ابن الأبار استشهد فی وقیعهٔ البرت سنهٔ ۵۰۸ و أبو عبد اللّه محمد بن علی اللاردی، سکن قرطبهٔ کانت له رحلهٔ إلی الشرق حج فیها، ثم قفل فاقرأ القرآن بمسجد أم هشام بقرطبهٔ.

و محمد بن أسلم اللاردی یروی عن یونس بن عبد الأعلی. و أبو عبد اللّه مالک بن معروف قیل إنه من ماردهٔ، و قال الحمیدی: الأرجح أنه من لاردهٔ، یروی عن عبد الملک بن حبیب. مات سنهٔ ۲۶۴. و غیرهم

و فی لاردهٔ کنائس کثیرهٔ من أشهرها کنیسهٔ سان لورانسو، بنیت بین سنهٔ ۱۲۷۰، و سنهٔ ۱۳۰۰، علی انقاض هیکل رومانی، و لما جاء العرب جعلوا من ذلک الهیکل جامعا، فلما خرجوا من لاردهٔ، تحول هذا الجامع إلی کنیسهٔ.

[بلغیّ]

و من لاردهٔ یذهب المسافر إلی بلدهٔ بلغیّ Balaguer و المسافهٔ بینهما ثلاثون کیلومترا و هی بلدهٔ سکنها العرب، جاء فی معجم البلدان: بلغی بفتح أوله و ثانیه، و عین معجمهٔ، و یاء مشددهٔ، کذا ذکر أبو بکر بن موسی: بلد بالأندلس من أعمال لاردهٔ، ذو حصون

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶۱

عدهٔ، ینسب الیه جماعهٔ، منهم أبو محمد عبد الحمید البلغی الأموی، قال أبو طاهر الحافظ (أی السلفی): قدم البلغی الاسکندریهٔ، فسألته عن مولده فقال: ولدت سنهٔ ۴۸۷ فی مدینهٔ بلغی، بشرقی الأندلس ثم انتقلت إلی العدوهٔ بعد استیلاء العدو علی البلاد فصرت خطیب تلمسان، و قرأت القرآن، و سمعت الحدیث، و أعرف بابن بربطیر البلغی. و محمد بن عیسی بن محمد بن بقاء أبو عبد اللّه الأنصاری الأندلسی البلغی المقرىء، أحد حفاظ القرآن المجوّدین، انتهی باختصار. قلت. أبو عبید اللّه محمد بن بقاء هذا رحل حاجا، و قدم دمشق، و أقرأ بها، و توفی فیها سنهٔ ۵۱۲، ذکره ابن عساکر، مؤرخ دمشق، الذی ذکر أنه شهد غسله، و کان فی الصلاهٔ علیه. و ینسب إلی بلغی أبو الحجاج یوسف بن ابراهیم بن عثمان العبدری، المعروف بالثغری، نزل غرناطهٔ، و عبد اللّه بن ابراهیم بن العوام البلغی الاندلسیء استوطن مصر، ذکره ابن بشکوال فی الصلهٔ، و قال ابن الأبار فی کتابه المعجم فی أصحاب القاضی أبی علی الصدفی ان والد أبی الحجاج یوسف العبدری المذکور انتقل من بلغی، و نزل غرناطهٔ، ثم انتقل إلی قرطبهٔ، و ان أبا الحجاج ولد بغرناطهٔ، فی صفر سنهٔ ۵۰۳، و استقر أخیرا بقلیوشهٔ، من أعمال مرسیهٔ و توفی هناک سنهٔ ۵۷۹.

[منت شون]

هذا، و من حصون لاردهٔ التی کانت معروفهٔ فی زمان العرب، منت شون، ذکره معجم البلدان فقال انه بالشین المعجمهٔ، و آخره نون، حصن من حصون لاردهٔ بالأندلس قدیم، بینه و بین لاردهٔ عشرهٔ فراسخ و هو حصین جدا تملّکه الافرنج سنهٔ ۴۸۲. انتهی. و مونشون الیوم بلدهٔ صغیرهٔ سکانها أربعهٔ آلاف نسمهٔ، و فیها کنیسهٔ صان جوان، و أما الحصن القدیم فهو علی قمهٔ شاهقه، و فیها بقایا حصن رومانی علی قمهٔ أخری. و تمریط علی مسافهٔ ۱۵ کیلومترا من مونشون.

و من لاردهٔ تمتد طریق عربات محاذیه لوادی شقر إلی مدینهٔ بلغی و إلی بلدهٔ یقال لها ارتیزهٔ Artesa ثم إلی «أولیاته» ثم إلی

کاستلنو Castellnoi ثم إلی «سولسونهٔ» و علی مسافهٔ ۱۸ کیلومترا من لاردهٔ، بالقرب من نهر شیقر، توجد

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶۲

صخور علیها تصاویر قدیمهٔ، منها تصاویر حیوانات، و منها تصاویر بشریهٔ، و أما سولسونهٔ فهی قریهٔ معلقهٔ علی صخر شاهق مشرف علی وادی نیغرو Negro

[اندور]

و من لاردهٔ طرق إلی جبال البرانس الشرقیهٔ، و إلی وادی اندور حیث

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶۳

حکومهٔ اندور المستقلهٔ، الواقعهٔ بین فرنسهٔ و اسبانیهٔ، و هذا الوادی فیه عدهٔ قری و قاعدهٔ الوادی یقال لها اندورا لا فیجا Andorra la Vieja و مساحهٔ هذه البقعهٔ المستقلهٔ ۴۵۲ کیلومترا مربعا و عدد سکانها ۵۲۵۰ نسمهٔ و حکومتها تقدم کل سنهٔ ۹۶۰ فرنکا لجمهوریهٔ فرنسهٔ، علامهٔ علی کونها تحت حمایهٔ هذه الدولهٔ، إلا أنه یشترک مع فرنسهٔ فی حق هذه الحمایهٔ مطران أورجل Uergel و هو یأخذ من هذه الجمهوریهٔ ۴۶۰ بسیطهٔ اسبانیولیهٔ سنویا. و هناک بلدهٔ یقال لها سیو أورجل عدد سکانها ثلاثهٔ آلاف، فیها مرکز أسقفیهٔ، و هی ذات موقع حصین، و غیر بعید عن أورجل ناحیهٔ سردانهٔ Cerdagna ثم بلدهٔ یقال لها بویغسردا Buigcerda

طرکونهٔ Tarragona

و أما مدینهٔ طرّکونهٔ فهی مدینهٔ بحریهٔ سکانها لا یزیدون الیوم علی ۲۵ الفا بعد أن کان فیها ملیون نسمهٔ فی أیام الرومان و هی مرکز اسقفیهٔ. و یقال لا سقفها بریماط اسبانیهٔ، کما یقال لأسقف طلیطلهٔ. و فی أعلا نقطهٔ من البلدهٔ إلی جههٔ الشرق، حیث القلعهٔ القدیمهٔ، مرکز الاسقفیهٔ و بجانبه الکنیسهٔ الکبری. و البلدهٔ قسمان: قدیم و حدیث، فالقدیم هو القسم العالی، و فیه بقایا کثیرهٔ، و کتابات من زمن الرومان و أما القسم الحدیث، ذو الشوارع المستقیمهٔ، فهو الذی یلی البحر.

و أسوار طرکونهٔ ماثلهٔ من الجهات الثلاث، و إنما قد تهدم منها الجانب الغربی و یرجع بناء طرکونهٔ إلی زمن الایبیریین، و یقال إن أول من سکن فیها قبیلهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶۴

ساحهٔ أغسطس فی طرکونهٔ القناهٔ المعلقهٔ فی طرکونهٔ طرکونهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶۵

من هؤلاء اسمها السیسیتان Cessetains و قد بقیت لهم مسکوکات، و هم الذین بنوا أسوار المدینهٔ سنهٔ ۲۶۷ قبل المسیح. و لما وقعت الحرب بین القرطاجنیین جاء القواد الرومانیون سیبیون ورفاقه، فاستولوا علی طرکونهٔ، و بنوا فیها مرسی بحزیا، و أسوارا منیعهٔ، و صارت من أعظم مستعمرات الرومان فی أسبانیهٔ، و کان ذلک من بعد سنهٔ ۲۱۸ قبل المسیح، ثم انه فی سنهٔ ۲۶ جاء أغسطس قیصر و سکن بطرکونهٔ، و بنی فیها هیکلا عظیما، و مبانی فخمهٔ ، و تتابع ولاهٔ الرومان علیها، و تنافسوا فی الاعتناء بها، و لا تزال آثارهم تشهد بعظمتها لذلک العهد، و کان استیلاء القوط علیها سنهٔ ۴۷۵ للمسیح، و کان استیلاء العرب سنهٔ ۷۱۳. و لما استرجع النصاری هذه البلدهٔ أعادوا إلیها مرکز الأسقفیهٔ، و ذلک سنهٔ ۱۱۱۸، إلا أن أهمیتها التجاریهٔ لم ترجع إلیها، بل تحولت التجارهٔ إلی برشلونهٔ من جههٔ الشمال، و إلی بلنسیهٔ العربیهٔ من جههٔ الجنوب

و أما مرسی طرکونهٔ فی زمن العرب فلیس هو مرساها الحالی، بل کان فی أسفل حارهٔ البحر من طرکونهٔ الحدیثهٔ. ثم إن الکتلان بنوا میناء آخر فی أواخر القرن

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶۶

برج سیبیون فی طرکونهٔ باب کنیسهٔ طرکونهٔ کنیسهٔ طرکونهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۶۷

الخامس عشر،، و کان بناؤهم لهذا المرفأ من حجارهٔ الملهی الرومانی. و أشهر شوارع طرکونهٔ هما رملهٔ سان جوان، و رملهٔ سان کارلوس

و أما الکنیسهٔ الکبری فقد بنیت علی أنقاض الهیکل الرومانی، و أنقاض المسجد الجامع، الذی کان فی زمان العرب. فما أخرجوا العرب من هناک سنهٔ ۱۱۱۸ حتی حولوا المسجد إلی کنیسهٔ، و طول هذه البیعهٔ مائهٔ و أربعهٔ أمتار، و لها برج علوه ۶۵ مترا، و فیها تصاویر لأشهر المصورین، و تماثیل لأشهر النحاتین، و فیها قبر جاک الأول الأراغونی، الملقب عندهم بالفاتح، المتوفی سنهٔ ۱۲۷۶ و فی طرکونهٔ متحف للآثار القدیمهٔ، فیه کثیر من النواویس و التماثیل، و قطع الفسیفساء، من أیام الرومان و غیرهم و فیه أیضا أسلحهٔ، و مسکوکات إیبیریهٔ و فینیقیهٔ و رومانیهٔ

و من جملهٔ مبانی طرکونهٔ المشهورهٔ القناهٔ الرومانیهٔ المعلقهٔ، أتوا فیها بالماء من وادی غیه Gaya و هذه القناهٔ طبقتان أدناها ذو ۱۱ قوسا و أعلاها ذو ۲۵ قوسا. و طول الطبقهٔ الأولی ۷۳ مترا، و طول الطبقهٔ الثانیهٔ ۲۱۷ مترا، و مجرّ المیاه من رأس نبعها طوله ۳۵ کیلومترا

و کان یقال لطرکونة فی أیام العرب مدینة الیهود، لأنهم کانوا کثیرین فیها، کما کانوا فی غرناطة. و جاء فی الانسیکلوبیدیة الاسلامیة أن العرب إنما اجتاحوا طرکونة سنة ۷۲۴، و استولوا علیها، و بقیت فی أیدیهم إلی آخر الدولة الأمویة.

فبعد سقوط الخلافة فی قرطبة، و انقسام العرب إلی ملوک الطوائف، زحف إلیها لویس صاحب أکیطانیة، فاستولی علیها، فزحف العرب و استردوها منه. ثم أغار علیها رامون بیرانجة Ramon Beranger و استولی علیها، فجاء العرب و استردوها منه أیضا و لم تسقط السقوط النهائی فی أیدی المسیحیین إلا سنة ۱۱۲۰. و قد جاء فی الانسیکلوبیدیة المذکورة ذکر الکوة الرخامیة المکتوب علیها اسم عبد الرحمن الثالث، و هی التی فی رواق الکنیسة الکبری، فانه فی هذا الرواق کوة صغیرة فی حائط علیها تاریخ بالخط الکوفی، فیه اسم الخلیفة الناصر، و التاریخ هو فی سنة ۳۴۷. و فی الانسیکلوبیدیة الاسلامیة یقول انه فی سنة ۳۴۹

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۶۸

مرسی طرکونة

و جاء فی معجم البلدان لیاقوت: طرکونة، بفتح أوله و ثانیه و تشدیده، و ضم الکاف، و بعد الواو الساکنة نون، بلدة بالأندلس متصلة بأعمال طرطوشة، و هی مدینة قدیمة علی شاطیء البحر، منها نهر علّمان، یصب مشرقا إلی نهر ابره، و هو نهر طرطوشة، و هی بین طرطوشة و برشلونة، بینها و بین کل واحدة منها خمسة عشر فرسخا اه.

و حول طرکونة سهل أفیح خصیب فیه کروم عنب و زیاتین، و کثیر من الجوز و اللوز، یخترقه الخط الحدیدی مارا بقری و قصاب کثیرة، من جملتها «رویس» Reus و «سلبه» Selva و «مونت بلانش» Mont -Blanch علی وادی «فرنکولی»، و فیها أسوار و أبراج قدیمة، و من هناک یذهب الناس لمشاهدة آثار دیر یقال له دیر «سان بوبله» St .Poblei ، نسبة إلی رجل کان یسمی بوبله، کان العرب ألقوا إلیه مقالید الناحیة المسماة هارادیتا Herdeta ، و کان فی ذلک الدیر مقبرة لملوک أراغون. و قد تهدم هذا الدیر بالفتن التی وقعت بین سنتی ۱۸۲۸ و ۱۸۳۵ و تهدمت القبور أیضا، و لکن الآثار لا تزال ماثلة.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۶۹

قوس بارا فی طرکونة الباب البیزنطی فی طرکونة کنیسة طرکونة أیضا

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۷۰

و الخط الحدیدی الممتد من طرکونة إلی لاردة یمشی أولا- مع النهر، ثم یبتعد عنه، فیخترق شارات برادس، و لا یزال یصعد من شرقیها إلی أن یبلغ ارتفاعا یزید علی ألف متر، ثم یعود فینحدر، فیمر ببلاد منها فینکسا Vinaixa ، و فلورستا Floresta ، و بورجاس Borjas و جنادة Gineda ، إلی أن یبلغ لاردة، و بین المدینتین أزید عن مائة کیلومتر، و أما الخط الحدیدی من طرکونة إلی طرطوشة، فانه یشرف علی بسیط طرکونة من جهة الیمین، و علی البحر من جهة الشمال، و یشاهد منه رأس سالو Salou . و عند رأس سالو مرفأ یخدم مدینة رویس، و هذا المرفأ یبعد عن طرکونة ۱۳ کیلومترا، ثم ان الخط یتقدم صوب طرطوشة، فی ناحیة یکثر فیها الخروب و اللوز و النخل، و علی مسافة ۱۹ کیلومترا من طرکونة بلدة یقال لها کامبریلس Cambreils ، و علی مسافة ۳۳ کیلومترا بلدة هو سبیتالة Hospitalet و کان فیها قدیما منزل للمسافرین. و تلک الناحیة کلسیة الأرض، فلا ینبت فیها إلا أشجار نادرة، و تری الجبال جرداء، و هی مشرفة علی البحر، و فی بلدة تسمی أمیتّله Ametlle أهلها صیاد و سمک، و علی ساحل البحر توجد بعض نواعیر لسقی الأرض. و علی مسافة ۷۱ کیلومترا بلدة یقال لها أمبولة Ampolla مشرفة علی خلیج یقال له خلیج سان جورج، و هذه البلدة ذات موقع بدیع، و منها ینظر الانسان إلی وادی ابره، و ما تفرع منه من الأقنیة الکثیرة، و إلی الشرق من تلک القریة منارة بحریة یقال لها منارة فنغال Fangal و إلی الجنوب الشرقی منارة أخری علی رأس طرطوشة، تقرب من بلدة صغیرة اسمها امبوسطة Amposta . و إلی الجنوب من امبوسطة توجد قناة إلی مرسی یقال له سان کارلوس الرابطة، و هناک مصب نهر ابره الکبیر، و هو شطران، یفصل بینهما جزیرة تسمی بودا Buda و علی ۸۴ کیلومترا من طرکونة، عل ضفة نهر ابره، بلدة طرطوشة، التی سیأتی الکلام علیها.

و أما بین مدینة رویس و برشلونة، فالمسافة تزید علی مائة کیلومتر و مدینة روس سکانها ۲۶ ألف نسمة، و هی بلدة صناعیة واقعة فی سفح جبل، و کان فیها

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۷۱

حصون قدیمة تهدمت و صار مکانها الآن حارة جدیدة، و فیها کنیسة سان بدرو، لها برج ارتفاعه ۶۶ مترا، و فی هذه البلدة أنشأ بعض تجار الانکلیز، فی أوائل القرن الماضی، معامل للقطن، فیها خمسة آلاف نول، و ازدادت الصناعة فی هذه المدینة فأحدثت فیها معامل للحریر، و للجلد، و للصابون، و للخمر و المسکرات بأنواعها، فصارت رویس ثانی مدینة صناعیة فی کتلونیة. و علی الخط الحدیدی بین رویس و برشلونة توجد بلدة صناعیة أخری اسمها فالس Valls سکانها ۱۳ ألفا، و هی ذات أسوار و أبراج قدیمة، و علی مقربة من فالس فی وادی غایة Gaya یوجد دیر بناه رامون بیرانجه الرابع سنة ۱۱۵۷ کان یضارع دیر بوبلة المتقدم الذکر فی حسن الصنعة الکتلانیة، إلا أن هذا الدیر تهدم فی فتنة سنة ۱۸۳۵ و فیه قبور ملوک کثیرین منهم بتره الثالث، ملک أراغون، المتوفی سنة ۱۲۸۵، و جیمس الثانی المتوفی سنة ۱۳۲۷ و امرأته الملکة بلانش دانجو Blanche d'Anjou و کذلک هناک قبر روجیر لوریا Lauria الذی کان أمیر الاسطول لعهد بتره الثالث. و هو الذی کسر الاسطول الافرنسی فی واقعة نابولی. و قبور رامون و غیلرمو مونکادا Moncada اللذین قتلا فی واقعة استیلاء الاسبانیول علی میورقة سنة ۱۲۲۹. عند ما طردوا منها العرب.

و من البلاد الواقعة على الخط الحديدى بين رويس و برشلونة: سان فنسنت كالدرس Calders . و فيها ملتقى فرعى السكة الحديدية: الذاهب إلى طركونة.

و الذاهب إلى برشلونة. و هناك باب رومانى عظيم يقال له برطال باره Portal de Bara و قرية يقال لها روضة باره Roda de Bara و كذلك على هذا الخط قصبة اسمها فيلا نوفا كلترى Villa Nieva Geltri و هى بلدة سكانها ۱۲ ألفا، و فيها تجارة ذات بال و لها متحف يشتمل على آثار قديمة، مصرية، و رومانية، و على هذا الخط عند ما يحاذى البحر قرية يقال لها سيتغس Sitges و هى قرية لطيفة، سكانها يزيدون على ثلاثة آلاف نسمة، و لها مرفأ على البحر، و فيها متحف يسمى بمتحف روزينيول، توجد فيه تحف نفيسة مصنوعة على المعدن.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۷۲

برشلونة Barcelona

هذه البلدة هى أعظم بلدة تجارية و صناعية فى الجزيرة الأيبيرية، و عدد سكانها يزيد على سبعمائة ألف نسمة و ستين ألفا. و هى قاعدة بلاد كتلونية، و لها مقاطعة خاصة بها، حدودها من الشمال الشرقى مقاطعة جيرندة أو جيرونة، و من الغرب مقاطعة لاردة، و من الجنوب مقاطعة طركونة، و فى برشلونة مركز القائد العام و الوالى المدنى على جميع كتلونية، و فيها أيضا كرسى رئيس أساقفة، و فيها مدرسة جامعة، و من جهة العرض و الطول هى فى موقع رومة، و هى تصعد بتدريج من ساحل البحر إلى مرتفع يقال له تيبيدابو Tibidabo الى الشمال الغربى منها علوه ۵۳۲ مترا، و هذا المرتفع يتصل بجبال مالاس، و جبال مونت جويك Montjuich و بين مالاس و مرتفع تيبيدابو واد يقال له بيزوس Besos . و إلى الجنوب من مونتجويك، يجرى نهر لوبريقات.

فيتكون على ضفتيه واد مريع. كله مزارع و مباقل و بساتين، تأخذ منه هذه المدينة العظيمة جميع ما يلزم لها من الخضرة و الفواكه.

و لبرشلونة أرباض صناعية متعددة، منها: سنس Sans ، و غراسية Gracia ، و سان اندرى بالومار Palomar ، و سان مرتين بروفنسال Provensals ، و فى هذه الأرباض معامل انقطن الكثيرة، و معامل أخرى للآلات الميكانيكية و للكهرباء.

و المترفون من أهل برشلونة يختارون السكنى فى ضواحيها. التى أشهرها بونانوفا Bonanova و سان حرفازيو Gervasio .

و إذا نظر الانسان إلى برشلونة يجدها مجموعة من ثلاث مدن: الاولى برشلونة الاصلية و هى التى على سيف البحر. و برشلونة المحدثة فى القرون الوسطى و هى التى تتألف منها المدينة العظمى اليوم. و برشلونة الحديثة. و هى التى أحدثت فى هذا العصر و اتصلت بالضواحى و القرى. و قد كان كثير من القرى منفصلا عن المدينة فاتصل بها باشتباك العمارة. و امتداد خطوط العجلات الكهربائية. و قلّ أن يوجد فى أوربة

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۷۳

حديقة مونتجويك ببرشلونة بناية التليفون ببرشلونة

رملة كتلونية ببرشلونة

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۷۴

حواضر تفوق برشلونه. فى حسن فنادقها. و نظافة شوارعها. و اتقان مبانيها. و قلما انشرح صدرى برؤية ساحة من سوح المدن العظام. كما انشرح عند رؤية الساحة الكبرى. التى يقال لها ساحة كتلونية. تحف بها المقاهى الواسعة التى تموج فيها المئات. و أحيانا الألوف من الخلق. لا- سيما فى الليالى. و يبقى الناس فى فصل الصيف جلوسا فى تلك المقاهى إلى ما بعد الساعة الثالثة من الليل. و يقال للشارع فى برشلونة و جميع بلاد كتلونية «رملة». و يكتبونها هكذا: Rambla و هى لفظة عربية كما ترى.

و رملات برشلونة موصوفة بسعتها و انتظامها، و كلها تحف بها الظلال، و تتناسق الأشجار على جانبيها. و لا يوجد شوارع يحلو السير فيها أكثر من شوارع برشلونة.

و أينما توجه المسافر يجد مقاعد يستريح عليها تحت ظلال الأشجار الوارفة، و شمس برشلونة حادة كسائر البلاد الحارة، فبسبب حدة الشمس يجد السائر من لذة اللياذ بظل الدوح الفينان ما لا يجده فى حواضر الأقاليم الباردة. و مما يحلو فى برشلونة للسائح الشرقى، و للغربى أيضا، ما فيها من شجر النخل، و أجملها النخيلات التى فى ساحة المرفأ. و يجد المسافر فى برشلونة من أنواع الفواكه ما لا يجده فى غيرها، لأنها تجمع فواكه البلادين الحارة و الباردة

و من أعظم مبانى هذه الحاضرة كنيستها الكبرى، و قد بنيت مكان المسجد الجامع. و هذا المسجد بنى على آثار هيكل رومانى قديم. و قد بدأ الكتلان ببناء هذه البيعة سنة ۱۲۹۸، و يقال إن فيها عظام القديسة «أولاليه» مدفونة تحت المذبح الأعظم، تتقد فوقى قبرها الشموع ليلا و نهارا. و هذه القديسة هى شفيعة برشلونة، و لها عندهم مزيد الحرمة . و بجانب الكنيسة دير مبنى منذ القرن الخامس عشر.

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۷۵

شارع غراسيا ببرشلونة

ساحة ماسيا ببرشلونة

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج ۲، ص: ۲۷۶

و تحیط بالکنیسهٔ أبنیهٔ عمومیهٔ، منها خزانهٔ أوراق مملکهٔ أراغون، تشمل علی أربعهٔ ملایین قطعهٔ من الوثائق التی أنجتها الأقدار من عوادی الحروب و الفتن. و فی برشلونهٔ خزانهٔ أخری لهذه البقایا القدیمهٔ، فی متحف خاص، جعلوه فی کنیسهٔ سانتا أغیداAgueda .

و فی الساحهٔ المسماهٔ بالساحهٔ الملوکیهٔ قصر اقماط برشلونهٔ، الذین فی الأصل کانوا عمالا للأمبراطور شارلمان و أولاده علی برشلونهٔ، ثم استقلوا عنهم، و لبثوا أکثر من قرن و نصف قرن أمراء علی کتلونیهٔ، لا یخضعون لأحد إلا لخلفاء قرطبهٔ، بالصورهٔ الظاهرهٔ، إذا خافوا عادیتهم. و قد تقدم لنا ذکر اتحاد مملکتی کتلونیهٔ و أراغون، بواسطهٔ رامون بیرانجهٔ الرابع الذی تزوج بوارثهٔ ملک أراغون، و صیر المملکتین مملکهٔ واحدهٔ، فجنت من هذا الاتحاد سیادهٔ عظیمهٔ، لا سیما فی البحر. و فی برشلونهٔ أبنیهٔ کثیرهٔ موصوفهٔ بالزخرف، مثل کنیسهٔ سانتا ماریه دلبینوDelpeno ، و کنیسهٔ سانتاحنه، التی هی من القرن الثانی عشر، و غیرهما. و فیها بنایهٔ عظیمهٔ للبورسهٔ أو أو المصفق. و أما المرفأ فأول سد بنی فیه لمصادمهٔ الأمواج تاریخه سنهٔ ۱۴۷۴، و هو فی غایهٔ السعهٔ لا تقل مساحته عن ۱۲۴ هکتارا. و عدد البواخر التی تزور هذا المرفأ فی دور السنهٔ یزید علی أربعهٔ آلاف و خمسمائهٔ باخرهٔ، و الوارد من المواد الأولیهٔ علی برشلونهٔ هو الحنطهٔ، و الشعیر، و الذرهٔ، و الأرز، و الحدید، و القطن، و القهوهٔ، و البترول، و غیرها. و بین برشلونهٔ و سائر مراسی أسبانیهٔ حرکهٔ تجاریهٔ عظیمهٔ، و لهذا کانت لها منزلهٔ علیا فی درجهٔ الملاحهٔ، و قد عدّلوا سنهٔ ۱۹۲۱ محمول سفن التجارهٔ الأسبانیهٔ بما یقارب ملیونا و مائتی ألف طن

و أهم ما تمتاز به برشلونهٔ من العوامل الاقتصادیهٔ هو معامل القطن التی یشتغل

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۷۷

ساحهٔ کتلونیهٔ ببرشلونهٔ

شارع ابریل ببرشلونهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۷۸

بها مائهٔ ألف عامل، و یأتی بعد القطن صناعهٔ الصوف، التی أکثرها فی سابادلSabadel و تاراسّاTarrassa . و فی الدرجهٔ الثالثهٔ صناعهٔ الحریر التی حفظت شیئا من ازدهارها الذی کانت قد بلغته فی أیام العرب

و فی برشلونهٔ حدیقهٔ کبیرهٔ من أبهی حدائق أوربا، تبلغ مساحتها ۳۰ هکتارا، و بالقرب منها متحف عظیم فیه نماذج خاصهٔ بالتاریخ الطبیعی، و متحف آخر بجانبه، بناهما تاجر کبیر اسمه «مارتوریل بینیه»Mertorell Piena و بازاء المتحف الطبیعی تمثال للشاعر الکتلانی المشهور آریبوAribau . و هناک شلال صناعی یتصبب فی مغارهٔ محدثهٔ. و بالقرب منها تمثال آخر للکاتب الکتلانی فیلانوفا، و یوجد متحف للعادیّات القدیمهٔ، فیه خزانهٔ کتب نفیسهٔ، و وثائق تاریخیهٔ، و مصنوعات من قبل التاریخ، فضلا عما بعده، من أنواع الخرف، و النسیج، و الزجاج، و السلاح، و المسکوکات، و غیرها. و فی برشلونهٔ متحف للصنائع النفیسهٔ و التصاویر. و من المبانی الفخمهٔ المعدودهٔ قصر العدلیهٔ، إنشاؤه سنهٔ ۱۹۰۳. و من الکنائس القدیمهٔ کنیسهٔ سان بتره، فی القسم القدیم من البلدهٔ، تاریخ بنائها سنهٔ ۹۴۵. و من التماثیل الشهیرهٔ فی برشلونهٔ تمثال کریستوف کولمبس، و علوه ستون مترا، و قد أنشأوه فی أواخر القرن الماضی، و هو فی فم شارع الرملهٔ الشهیر، الذی طوله ۱۱۸۰ مترا

و ضواحی برشلونهٔ مثل «مونت جویک» و «قال فیدر یروه» و «تیبیدادو» هی من أجمل ما یوجد للنزههٔ، و لا سیما تیبیدادو، و قمهٔ هذا الجبل علوها ۵۳۲ مترا، و منها یشرف الرائی علی البلدهٔ کلها، و علی جمیع ضواحیها، و یشاهد جبال البرانس و مونت شرّات، من جههٔ البر، و قنن جباک میورقهٔ، من جههٔ البحر. و یقال إن اسم برشلونهٔ أو برسلونهٔ مشتق من اسم «ما میلکار بارسا» القائد القرطاجنی، و قیل فی الاسم خلاف ذلک. و قد أعطی أغسطس قیصر هذه البلدهٔ لقب «مستعمرهٔ رومانیهٔ» و قیل لها «جولیا فافنتیا»Julia Faventia

و فی القرن الثانی قبل المسیح صارت برشلونهٔ تناظر طرّکونهٔ فی العظمهٔ، و کان

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۷۹

منظر عمومی لمدینهٔ برشلونهٔ

مرسی میرامار ببرشلونهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۸۰

بناء المدینهٔ القدیمهٔ علی القمهٔ التی فیها الیوم الکنیسهٔ الکبری. و یوجد من آثار سورها و أبوابها بین الکنیسهٔ المذکورهٔ و ساحهٔ «انجل» و ساحهٔ «ریغومیر» و شارع «آفینو» و کان استیلاء القوط علیها فی أوائل القرن الخامس للمسیح.

و استولی علیها العرب سنهٔ ۷۱۳. ثم استرجعها لویس الحلیم ملک فرنسهٔ سنهٔ ۸۰۱ و مع انها کانت فی زمن العرب مدینهٔ عظیمهٔ فلم أعثر إلی الآن علی أسماء علماء ینتسبون إلیها. مع اننا عثرنا علی أسماء رجال من أهل العلم ینتسبون إلی مدن و قصاب. بل إلی قری لیست شیئا بالنسبهٔ إلی برشلونهٔ. أما فی دور الکتلان فقد نبغ فیها مشاهیر فی کل فن.

جیرونهٔ أو جیروندهٔGerona

هذه هی مرکز إحدی المقاطعات الأربع، و هی الیوم مدینهٔ صغیرهٔ، سکانها بضعهٔ عشر ألف نسمهٔ، و لها تاریخ قدیم، و فیها أبراج قدیمهٔ، عند ما شاهدناها تذکرنا المدن العربیهٔ. و کان العرب قد استولوا علیها سنهٔ ۷۱۳، و کان یقال لها یومئذ جیرنده، فسماها العرب بهذا الاسم. و ما قیل لها جیرونهٔ إلا فیما بعد. و فی سنهٔ حدیقهٔ مونتجویک ببرشلونهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۸۱

قوس النصر ببرشلونهٔ

جبل قریب من برشلونهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۸۲

۷۸۵، أی بعد أن بقیت فی أیدی العرب اثنتین و ثمانین سنهٔ، جاءت جیوش شارلمان و استولت علیها، و لکن لم تبق فی ید الافرنج أکثر من عشر سنوات. إذ عاد العرب و استولوا علیها و عمروها، و إلی الآن یوجد عرب أصلهم من أهل جیرندهٔ. و فی فأمن حاضرهٔ المغرب، عائلهٔ یقال لها بنو الجیرندی. و قد رجعت جیرندهٔ إلی الکتلان.

بعد أن استولی علیها الفرنسیس. و کان یقال لقمط برشلونهٔ برنس جیرندهٔ، نظرا لأهمیتها، و طالما ذکرت فی مغازی العرب. و اشهر ما اشتهرت به المقاومهٔ الشدیدهٔ التی أبدتها فی وجه الفرنسیس سنهٔ ۱۸۰۹، فان حامیهٔ قلیلهٔ العدد، تطوع لمساعدتها بعض الانجلیز، صدّت جیشا افرنسیا عدده ۳۵ ألفا، مدهٔ سبعهٔ أشهر، و لم یتمکن الفرنسیس منها إلا بنفاد الذخیرهٔ و المیرهٔ. و کان قائد الحامیهٔ «مریانو کسترو» قد مرض من شدهٔ الاعیاء و مات. و قد بلغت خسائر الفرنسیس علی جیرندهٔ خمسهٔ عشر ألف جندی.

و موقع جیرندهٔ بدیع، یمر بها نهر یقال له «أونیار»Onar . و هذا النهر یجری إلی نهر آخر اسمه «تر»Ter و من جیرندهٔ إلی باربینیان، التی هی من ضمن فرنسهٔ نحو من ۶۸ کیلومترا. و الحد الفاصل بین فرنسهٔ و اسبانیهٔ هو علی ۴۱ کیلومترا إلی الجنوب من باربینیان و یقال له عنق بلیوشترBelluistres و أول بلدهٔ تستقبلک من اسبانیهٔ إذا جئتها من فرنسهٔ تسمی بورت بوPort- Bou و هی مرسی علی البحر.

أهلها ثلاثهٔ آلاف نسمهٔ. و الخط الحدیدی یخترق هناک عدهٔ انفاق. و کلما أفاض القطار من نفق انفتح أمامه، بین الجبل من جههٔ و البحر من جههٔ أخری، مناظر تبقی صورتها فی الخاطر. ثم ان الشرقی یتذکر هناک أنه صار إلی بلاد الشرق. فانه یری النواعیر الدائرهٔ علی الحیوانات، و یشاهد الأشجار و النباتات التی یعهدها فی بلاد الشرق. و من «بورت بو» یتقدم الخط الحدیدی إلی «لانسهٔ»Llansa ، ثم یمر بحصن «کارامانسو»Caramanso ثم بمعبر «برتس»Portus الذی یقال إن أنیبال عبر منه فی زحفه إلی رومهٔ سنهٔ ۲۱۸ قبل المسیح. ثم یدخل الخط الحدیدی فی سهل «امبوردان»

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۸۳

الخصیب و یقطع وادی البریقات الأصغر. و وادی «موقهٔ»Mugo و وادی «مانول». و وادی «فلوفیهٔ». ثم یصل إلی بلدهٔ «فیغراس»Figueras . و هی قاعدهٔ ناحیهٔ امبوردان. و فیها حصن یقال له «سان فرنندو» و لهذه البلدهٔ مرسی علی البحر یقال له «روزاس»Rosas و هذه الناحیهٔ عمرها الیونان فی القدیم، و فیها من بقایاهم و آثارهم الشیء الکثیر.

ثم من امبوردان إلی جیرندهٔ یمر القطار فی بلدهٔ «فیلاملّا»Vilamalla و فیها برج قدیم. و بعدها یمر ببلدهٔ کامالیراCamallera و هناک یقطع الخط نهر تیر.

و یمر ببلدهٔ «ساریّهٔ»Sarria حتی یصل إلی جیرندهٔ. و فی جیرندهٔ کنائس عظیمهٔ کما فی سائر مدن اسبانیهٔ، و الکنیسهٔ الجامعهٔ مبنیهٔ فی مکان المسجد الجامع الذی کان فی الأصل کنیسهٔ. فلما أجلوا العرب عن جیرندهٔ سنهٔ ۱۰۳۸ أعادوا الجامع کنیسهٔ و لکنهم لبثوا یبنون، یزیدون و یزینون فیها مدهٔ قرون متطاولهٔ. و عدا هذه الکنیسهٔ یوجد بیعهٔ أخری قدیمهٔ من القرن الرابع عشر یقال لها «سان فلیو»Feleu و کنیسهٔ غیرها اسمها «سان بتروه غلّیکان»Galligans لها دیر فیه متحف یشتمل علی بقایا فینیقیهٔ و یونانیهٔ، و بین سان فلیو و سان بتروه یوجد دیر للکبوشیین فیه مسجد عربی قدیم مثمن الشکل. و علی مسافهٔ ۵۰ کیلومترا من جیرندهٔ، توجد بلدهٔ یقال لها «اولوت»Olot و بلدهٔ أخری یقال لها «کستلفولیت»Castellfullit و هما مرکز ناحیهٔ کلها براکین نیرانیهٔ منطفئهٔ، واقعهٔ بین نهری تر، و فلوفیهٔ. و الذی یرجحه علماء الجیولوجیهٔ ان هذه الأطائم قد انطفأت من عهد متوغل فی القدم، غیرانه لا یزال فی تلک الأرض انبعاث روائح برکانیهٔ. و فی القرن الخامس عشر حصلت اضطرابات فی تلک الارض کما انه فی ۶ مایو سنهٔ ۱۹۰۲ حصلت رجفهٔ قویهٔ فی بلدهٔ أولوت، فی الوقت الذی حصل مثلها فی مدینهٔ مرسیهٔ.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۸۴

و یوجد فوهات یقال لها هناک بوفادورسBufadors یضطر الأهالی إلی سدها، لأنه فی فصل الصیف یخرج منها ریح بارد جاف مستکره جدا. و لما جرت زلزلهٔ أولوت سنهٔ ۱۹۰۲ وجدت الفوههٔ التی فی «غاریناداً» بقرب أولوت مفتوحهٔ، لأن الحرکهٔ الداخلیهٔ کانت شدیدهٔ بحیث انها أسقطت تلک السدود. و یقال انه فی مقاطعهٔ جیرندهٔ مساحهٔ الأراضی البرکانیهٔ ۱۹۶۸۶۰ کیلومترا مربعا، و هناک عدهٔ فوهات برکانیهٔ معروفهٔ بأسمائها، و بعض البراکین، مثل برکان غاریناداً، له وحده ثلاث فوّهات، کما أن برکان «بیزاروکاس»Bisarocas له فوهتان، و برکان «ادری»Adri له أربع فوهات

و مما یذکر من آثار هذه البراکین التی فی أرض جیرنده أن رماد بعضها یمتد علی مسافهٔ ۱۵ کیلومترا من الفوههٔ التی قذفت به. و تکثر فی تلک الأرض المیاه المعدنیهٔ، فتجد حمامات کثیرهٔ، منها حمام «فارنس»Farnes و منها «بانیولاس»Banyolas و ماؤه بارد، و بالقرب منه بحیرهٔ لطیفهٔ، فتقصد الناس إلیه فی أیام الصیف. و هذه البحیرهٔ طولها ألفا متر، و عرضها ستمائهٔ، و عمقها قد یبلغ ۵۳ مترا

و من المدن المعروفهٔ فی تلک المقاطعهٔ مدینهٔ «فیک»Vich و هی بلدهٔ قدیمهٔ، فیها متحف أثری یستحق النظر. ثم مدینهٔ

«ريبول»Ripoll و هى بحذاء الجبال فى أعلى وادى «تر»، كان فيها قديما مراكز رهبانية عظيمة، و لذلك تجد فيها آثار الأديار الكثيرة التى أخت عليها الحروب

و أبدع شىء فى كتلونية هو الساحل، فانه عليه قرى زاهية، لها محارث و زرائع متقنة، و بعضها مساكن لصيادى السمك، و على سيف البحر تكثر الأبراج، التى كانت فى القديم محارس يتقون بها غارات أهل أفريقية فمن هذه القرى الساحلية «بادالونة»Badalona و هى بلدة رومانية قديمة. و «أوكاتا»Ocata و فيها برجان قديمان، و «مطارو»Mataro و هى بلدة صناعية فيها ميناء معمور، و كالديتاسCaldetas و فيها حمامات سخنه و آرنيس البحرArenis ، و لها موقع بديع، و كانيت البحرCanet

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۸۵

و هى بلدة صغيرة، ذات صناعة، وزراعة، و ملاحة، و صيد سمك، و سان فليوFeleu و لها مرسى، و تحيط بها بساتين البرتقال، و فيها كثير من شجر البلوط. و بالاموسPalamos و لها فرضة بحرية لطيفة، إلا أنها مفتوحة كثيرا للريح الشرقية. و أما روزاسRosas ، و قد تقدم ذكرها، فهى مرسى عظيم مستدير، ترفأ إليه أكبر السفن، إلا أنه مفتوح للرياح الشرقية و الجنوبية و هذه البلدة قد ورثت مرسى أمبورياس الذى كان فى الأعصر الغابرة أعظم مرسى فى شرقى الجزيرة الايبيرية، و منه أبحر أنيبال القرطاجنى إلى إيطالية غازيا، و كذلك أبحر سيبيون الرومانى قاصدا إلى أفريقية و كانت لأمبورياس أسوار هائلة، تداعت كلها، و لم يبق هناك إلا قرية حقيرة.

ثم «سربيره»Cerbera ، و بنيولسBanyuls ، و «بورفندر»Port -Vendres و «كوليارا»، و كلها محاطة بالزياتين

تابع للوثائق التاريخية التى تقدم لنا نقلها فى أثناء البحث عن مملكة كتلونية

سبق لنا نشر عدة مراسلات سلطانية من ملوك بنى الأحمر أصحاب غرناطة، إلى ملوك أراغون و كتلونية، و قد أخذنا هذه الكتب السلطانية عن مجموعة وثائق تقدمت هدية من بعض الهيئات الرسمية ببرشلونة عام ۱۹۲۹، إلى الشهم الهمام، فقيد المغرب الحاج عبد السلام بنونة، تغمده اللّه برحمته، فلما علم أخوه الفاضل الحاج محمد العربى بنونة، حفظه اللّه، اشتغالنا بهذا الكتاب فى أخبار الأندلس، استنسخ لنا من هذه المجموعة عدة كتب، و أهدانا إياها، و كتب إلينا فى هذا الصدد مايلى:

هذه مجموعة محتوية على تسعين ورقة فوتو غرافية سلبية، بعضها فيه معاهدات و بعضها فيه صور الكتابة التى على ظروفها، و بعضها فيه رسائل دارت بين ملوك بنى الأحمر و ملوك أراغون، و البعض الآخر بين هؤلاء و بين بنى مرين ملوك المغرب

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۸۶

و قد أكلت أصلها الأرضة، إلى درجة يصعب معها استخراج كل ما فيها من الكتابات، و أنا لما كنت ألقى عليها نظرة سطحية، كان يتراءى لى سهولة نسخها، و لكن عند ما جئت أنفذ الفكرة، وجدت الأمر غير ما ظننته، و بالرغم من ذلك فقد أمكننا استنساخ بعضها، و مازلت أقلّبها علّى أستطيع استخراج غير الصور الواصلة و لا سيما من القسم الخاص بالأندلس، لما فيه من المعاهدات، و أسماء السفراء، و تسوية الحدود، و غير ذلك مما له فائدة تاريخية.

أما قسم المغرب، و هو أكثر المجموعة، فغالبه رسائل ودادية، لا تخرج عن كونها تنبئنا بأن العلاقات بين ملوك أراغون و ملوك بنى مرين كانت حسنة (إلى أن قال):

و لم يقدموا المجموعة للمرحوم أخى كاملة، لأن أرقامها غير مرتبة. و لست أدرى هل ذلك مقصود منهم، أم من باب المصادفة؟ أقول هذا لأبى أذكر أننى رأيت عدة ظهائر موجودة بهذه المجموعة عند المرحوم محمد بن الحسن ساسى، أحد الغواة بجمع الآثار بمدينة سلا، و أذكر انها كانت واضحة الكتابة أكثر من هذه، و بها تعديد مثالب بعض الأمراء الاسبانيين رأيتها سنة ۱۳۴۸، فى آخر مرة زرت فيها المنطقة السلطانية، أى قبل صدور الظهير البربرى الذى منع دخولنا إلى تلك المنطقة ثم توفى ساسى إلى رحمة اللّه، و لست أدرى ما صنع اللّه بمجموعته» اه.

*** كتاب من الأمير عبد اللّه محمد بن الأحمر، إلى سلطان أراغون، كند برجلونة:

بسم اللّه الرحمن الرحيم صلى اللّه على سيدنا محمد رسوله الكريم و على آله و صحبه و سلم تسليما.

ليعلم كل من يقف على هذا الكتاب، أنا الأمير عبد اللّه محمد ابن أمير المسلمين

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۸۷

أبى عبد اللّه بن نصر، سلطان غرناطة، و مالقة، و ما إليها، و أمير المسلمين. ننعم لكم أيها السلطان المعظم، دون جايّم، ملك أراغون و بلنسية، و مرسية، و كند برجلونة، بأن نكون لكم صاحبا وفيا، و يكون بيننا و بينكم صلح ثابت، و صحبة صادقة يكون فيها أصحابكم أصحابنا، و أعداؤكم، أهل قشتالّة، أعداءنا، و نرفع الضرر و الفساد عن بلادكم و أرضكم، من بلادنا و أرضنا، و لا نجعل سبيلا لأحد من ناسنا، لا فى البر و لا فى البحر عليكم، و ان اتفق أن صدر لأحد أو لموضع من ناسكم و بلادكم ضرر من أحد ممن يرجع إلى حكمنا، فنحن ننصف منه بالحق الواجب، على أن تكونوا أنتم لنا كذلك، صاحبا وفيا، كما ذكرتم فى كتابكم، و تلتزموا لنا صحبة صادقة، و صلحا ثابتا، و تصاحبوا كل صاحب لنا، و تعادوا كل عدو لنا من المسلمين أو من أهل قشتالة، و ترفعوا الضرر و الفساد عن بلادنا كلها، و عن ناسنا فى البر و البحر، و إن اتفق أن يرجع إلى طاعتنا بلد من بلاد العدوة، أو ناس من أهلها فيكون حكمهم فى ذلك كحكم سائر بلادنا الاندلسية، و متى صدر عن أحد من ناسكم أو من أهل بلادكم، ضرر لأحد من ناسنا أو من أهل بلادنا

الاندلسیهٔ، أو التی تکون من بر العدوهٔ، فعلیکم أن تنصفوا منه فی الوقت و الحین، کما ذکرتم فی کتابکم و کذلک ننعّم لکم بأن یصل إلی بلادنا کل من یرید الوصول برسم التجارهٔ من بلادکم، بما شاءوا من أنواع التجارات، و یسرّح لهم ما أرادوا من ذلک، و یکونوا مؤمّنین فی نفسهم و أموالهم، علی أن ینصفوا من الحقوق الواجبهٔ علی العادهٔ، و ینصفوا من حقوقهم الواجبهٔ لهم فی الدواوین علی العادهٔ، و علی أن یکون أیضا کل من یتوجه من بلادنا إلی بلادکم من التجار مؤمّنین فی نفوسهم و أموالهم، و یسرّح لهم فی بلادکم ما شاءوا من أنواع المتاجر، و ینصفوا من الحقوق الواجبهٔ علی العادهٔ، من

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۸۸

غیر إحداث زیادهٔ، و ینصفوا من حقوقهم الواجبهٔ لهم، کما ذکرتم فی کتابکم، و کذلک ننعّم لکم أن نعینکم علی أهل قشتالهٔ فی نفاقهم معکم، و إن اتفق أن یجیء لکم إلی مرسیهٔ صاحب قشتالهٔ الآن، أو مقدرته (کذا) فنعینکم بما نقدر علیه فی ذلک الوقت، و لا نعمل معهم صلحا و لا- مهادنهٔ، إلا- برأیکم، و فی منفعتنا و منفعتکم و علی أن تلتزموا أنتم بما نلتزمه نحن من النفاق علیهم و شنّ الغارات علی أرضهم کلها، و لا تعملوا معهم صلحا و لا مهادنهٔ إلا برأینا، و فی منفعتکم و منفعتنا، حتی تکون الحال واحدهٔ فی النفاق و الاتفاق، و علی أن تعینونا أنتم علیهم، متی احتجنا إلی إعانتکم بما تقدرون علیه، کما ذکرتم فی کتابکم، و کذلک ننعّم لکم انه إن احتجتم إلی إعاننتا فی أرض مرسیهٔ بفرسان من عندنا أن نعینکم بهم، علی أن یضمّوا فی بلادکم (جملهٔ أکلتها الأرضهٔ) یعطوا المأکول و النفقهٔ. من یوم خروجهم من أرضنا إلی یوم رجوعهم إلیها، و تأمروا بأن تغرم لهم الدواب التی تموت لهم فی خدمتکم، من یوم خروجهم من أرضنا إلی یوم رجوعهم إلیها، و کذلک ننعم لکم أنه إن (جملهٔ أکلتها الأرضهٔ) مرسیهٔ أن نرده فی الحین لکم، و إن کان من غیرها من بلاد قشتالهٔ، لا اعتراض لکم فیه. و کل موضع یرجع لکم أنتم من رئاسهٔ قشتالهٔ، فلا اعتراض لنا نحن فیه، إلا أن یکون من المواضع التی هی لنا و هی طریف (جملهٔ ذهبت بها الأرضهٔ) و قشتال فان اتفق أن ترجع هذه المواضع أو واحد منها الیکم فعلیکم أن تردوها لنا فی الحین، من غیر تطویل و لا- مطلب، و إن اتفق أیضا أن ترجع هذه المواضع أو واحد منها إلی طاعهٔ السلطان دون الفونش و أخیه الأفّنت دون فرانده، أن تقفوا معنا فی تکمیل الشروط التی بیننا و بینهما، بشهادتکم علیهما و ضمانکم فی ردها إلینا فی الحین و الوقت من غیر تطویل و لا مطلب، و علی أن تمنعوا أهل بلادکم من الدخول بالتجارهٔ إلی اشبیلیهٔ و غیرها من بلاد أعدائنا، فی البر

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۸۹

و البحر، و إن دخل أحد منهم إلیها یکون حکمه حکم الأعداء الذین یکون معهم، و أن یکون هذا کله ثابتا، و تکونوا أنتم منه علی یقین. أمرنا بکتب هذا الکتاب، و جعلنا علیه خط یدنا، و طابعنا. فی آخر ربیع الآخر عام أحد و سبعمائهٔ.

و کتب فی التاریخ اه.

و قد کتب إلینا الأدیب الفاضل الحاج العربی بنونهٔ فی ذیل نسخهٔ هذا الکتاب الملاحظات الآتیهٔ:

۱- الالفاظ التی نشکلها فی هذه الرسالهٔ هی مشکولهٔ فی الأصل، فأنا أنقلها لکم من غیر تصرف حتی تعلموا کیف کان ینطق بها أهل ذلک العصر.

۲- سطور هذه الرسالهٔ أفقیهٔ تامهٔ الاستواء.

۳- نوع خطها من الشکل المصطلح علی تسمیته بالمجوهر، و هو خط مغربی مراکشی.

۴- ینقط الکاتب الفاء بواحدهٔ من أسفل، و القاف بواحدهٔ من فوق، علی القاعدهٔ المغربیهٔ الجاریهٔ.

۵- البیاض الذی ترونه فی هذه النسخهٔ هو المحل الذی أتلفته الأرضهٔ أو محاه قدم العهد و أنا أنقل إلیکم الصورهٔ من دون زیادهٔ و لا نقص.

۶- الکتاب من ناحیهٔ فن الخط آیهٔ فی الابداع مشکول کله، و نجده فی المواضع التی نستعمل فیها نحن الفاصلهٔ (،) أو علامهٔ الانتهاء (.) یخالف قلیلا- البعد المناسب، و عوضا عن أن ینزل الکاتب إلی السطر الثانی فی ابتداء الکلام، کما هی العادهٔ فی هذا العصر، یکتفی بکتب الحرف الاول کبیرا یتبعه بجرهٔ فی السطر طویلهٔ جدا تنبیها للقارىء.

۷- السلطان محمد هذا صاحب هذه المعاهدهٔ هو محمد المخلوع بن محمد الفقیه بلا شک و لا ریب.

(۱۹- ج ثانی)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۹۰

کتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسوله المصطفی الکریم و علی آله و سلم تسلیما.

السلطان المعظم الملک المرفع، الأوفی المکرم المبرور المشکور الأخلص، ذون جاقمی، ملک أراغون و بلنسیهٔ و سردانیهٔ، و قرسغهٔ، و قمط برجلونهٔ، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعهٔ اللّه و رضاه، مکرّم جانبه، و شاکر مقاصده فی الوفاق و مذاهبه و حافظ عهده عملا- بواجبه، الامیر عبد اللّه اسماعیل بن فرج بن نصر، أما بعد فانّا کتبناه إلیکم، کتب اللّه لکم من هدایته أوضحها، و من عنایته المرشدهٔ أسعدها و أنجحها من حمراء غرناطهٔ، کلأها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه إلا الخیر الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا، و جانبکم مبرور، و عهدکم بالوفاء محفوظ، و قصدکم فی الصحبهٔ مشکور، و منصبکم فی ملوک النصرانیهٔ معلوم مشهور، و قد وصلنا کتابکم المکرم صحبهٔ رسولکم إلینا، شمن دی طوبینه، و صحبهٔ راجلنا أبی علی حسن الفرّان، و وصل العقد الذی عقدتم

علی نفسکم و أرضکم، بالصلح الذی یکون فیه الخیر لنا و لکم إن شاء اللّه، وقفنا علی ذلک العقد، و حضر رسولکم به بین یدینا و أمضینا حکم الصلح، و کتبنا نظیر ذلک العقد، و وجهناه إلیکم، و ألقی إلینا الواصلان المذکوران من قبلکم، ما عندکم من الاغتباط بصحبتنا، و العزم علی الوفاء بما عاهدتمونا علیه، و المقاصد الحسنهٔ التی تلیق بمثلکم من الملوک الأوفیاء، فشکرنا ذلک لکم أکمل الشکر، و إذا اغتبطتم بصحبتنا، و جریتم علی منهاج الوفاء فی حفظ عهدنا، فعندنا من الاغتباط بصحبتکم و الحفظ لعهدکم، ما یقتضیه حسن قصدکم، فثقوا منا بذلک أکمل الثقهٔ، و کونوا منه علی یقین، و سبیل مبین، و اللّه یقضی الخیر

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۹۱

لنا و لکم، و هو سبحانه یصل إعزازکم بتقواه، و یحملکم علی ما یحبه و یرضاه، و یوالی لکم أسباب عنایته، و یوضح لکم طریق هدایته، و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا، کتب فی یوم السبت السابع عشر لشهر ربیع الثانی عام أحد و عشرین و سبعمائهٔ، عرّف اللّه خیره و برکته بمنه و فضله. اه صح هذا

*** کتب إلینا الأخ بنونهٔ فی ذیل نسخهٔ هذه الرسالهٔ ما یلی:

۱- هذه الرسالهٔ لم تعتد علیها الأرضهٔ فهی واضحهٔ جدا.

۲- خطها من النوع المسند الظاهر و کلها مشکولهٔ.

۳- طریقهٔ کتابتها فنیهٔ جمیلهٔ تبین لنا أسلوب الاندلسیین فی تدبیج الرسائل فی ذلک العصر، فتری السطر یبدأ مستویا طویلا، ثم ینتهی بالتواء طفیف لأعلی و یبدأ السطر الثانی أقصر من الاول، و الثالث أقصر من الثانی، و هکذا حتی ینتهی الجمیع فی زاویهٔ مربع، أو مستطیل الورقهٔ السفلی. و کل سطر ینتهی بذلک الالتواء الجمیل. فاذا وصل الکاتب إلی أسفل الورقهٔ، نکّسها و بدأ الکتابهٔ عکسیهٔ، من أسفل لأعلی، علی الصورهٔ نفسها. فیبدو الکتاب آیهٔ فی الفن قد احتوی مثلثین متضادین مختلفی الاضلاع، و بسبب ذلک یأتی إمضاء الملک عقب التاریخ فی آخر الرسالهٔ، و لکنه فی أعلاه بحسب الوضع، و هی طریقهٔ أنسب و أدق ذوقا من جعل الامضاء قبل الرسالهٔ، کما ترون فی رسائل بعض الملوک.

۴- رقم هذه الرسالهٔ فی المجموعهٔ الاسبانیهٔ ۱۳، بینما تری تاریخها مقدما علی تاریخ الرسالهٔ رقم ۱۱. و هذا لا شک آت من سوء الترتیب.

۵- اسم الملک المرسل الیه الکتاب نراه مختلف الصورهٔ، ففی بعض الرسائل جاییم، و فی بعضها جقمی، و فی أخری جاقمی. و أنتم تکتبونه «جقّوم» (یرید اننا کتبناه کذلک فی مختصر تاریخ اسبانیهٔ ذیلا- علی آخر بنی سراج) و المواد بالجمیع الملک خا؟؟؟ یJaime. و کذلک نری مثل هذا الاختلاف فی لفظ کندیConde

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۹۲

فنجده فی بعض الرسائل قمطا؛ و فی بعضها کندا، و مثل ذلک بعض الاعلام مما سیمرّ بکم کبرجلونهٔ، و قرسغهٔ، بالقاف و الغین و غیرهما، و الکل مشکول، ظاهر الخط، مما یجعلنا نتعرف النطق به تماما، خصوصا و أن هذه الوثائق التی ننتسخها خطیهٔ مکتوبهٔ فی ذلک العصر، و مشکولهٔ و صادرهٔ عن دیوان هو أحق من یتعرف الأسماء فی عصره.

*** کتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد و علی آله و سلم تسلیما.

السلطان الأجل، المرفع المکرم المعظم، الأوفی المشکور المبرور، الشهیر الأودّ ذون جقمی، ملک أرغون و بلنسیهٔ، و سردانیهٔ، و قرسغهٔ و قمط برجلونهٔ، و صاحب هنجلیرهٔ ، أعزه اللّه بطاعته، و یسّر له أسباب رضاه و کرامته. حافظ عهده، و شاکر مذهبه فی الوفاء و قصده، و مکرم جانبه، ثقهٔ بخلوص ودّه، الامیر عبد اللّه اسماعیل بن فرج بن نصر، کتبناه إلیکم من حمراء غرناطهٔ، حرسها اللّه، عن الخیر الجزیل، و الصنع الجمیل، و الحمد للّه کثیرا، و جانبکم مرفع مبرور، و قصدکم فی السلاطین الجلّهٔ الأوفیاء قصد مشکور، و قد وصلتنا کتبکم المبرورهٔ، علی یدی النصری الذین وجهتم، و أنتم تقررون فیها حفظکم لعهدنا، و ثباتکم علی صلحنا، و توفیتکم لما عقدنا معکم، و ذلک هو الذی یلیق بکم، و نحن لکم علی مثل ذلک، من الوقوف علی العهد، و الحفظ للصلح، فکونوا من ذلک علی یقین، و عرّفتم بما لکم من المطالب عندنا، فمنها ما طلبتموه منا علی وجه الکرامهٔ لجانبکم، و قضاء حاجتکم فنحن قد وفیناه علی حسبما أردتم، إکراما لکم، و توفیهٔ لقصدکم، علی ما یقتضیه اعتقادنا فیکم، و قصدنا فی قضاء أغراضکم، و عند وصول کتبکم أمرنا بسراح النصری، الذین طلبتموهم علی هذا الوجه، و هم برتلمین مرتین، الذی کان قدیما فی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۹۳

ملکنا، و هو یصلکم مع هذا الکتاب، و الصبی الذی أخذ فی الأبرکهٔ، التی أقلعت من اشبیلیهٔ، مع أن أهل اشبیلیهٔ قد کانوا طلبوه، و زعموا أنه أخذ فی صلحهم فما أسعفنا لهم فیه قصدا، لأجل الشکایات التی لنا قبلهم، و لکن لما وصل کتابکم فی شأنه، أنعمنا بسراحه، و هو یصلکم مع هذا الکتاب، و أما جیله التی عرّفتم انها أخذت بقریهٔ البسیط، فقد أمرنا أن یبالغ فی البحث عنها و عن ولدها، فما وجد لهما خبر، و لکن البحث عنهما متصل، و عسی أن یوجدا و یوجّها إلیکم، و کذلک کان ولدکم الافانت ألرمون برنفیل، قد طلب أن یسرح له نصرانی قدیم الأسر عندنا اسمه برنفیل أرنوه، فأنعمنا به، و سرحناه، و هو یصلکم أیضا، و وفینا قصدکم فی ذلک کله لمکان صحبتکم لنا، و صدق مصادقتکم، و کذلک مرکه من الکرمن، لما وصل کتابکم فی شأنه أنعمنا به، و أمرنا أن نحمله ارسالکم لکنه کان بحال مرض اشتد علیه فمات، و أما المطالب التی طلبتموها منا علی غیر هذا الوجه فما أخذ لکم فی الصلح

فتعلمون أنتم أيها السلطان ان لنا بأرضكم حقوقا كثيرة، و مطالب عدة، و قد كتبنا بها إليكم، و وجهنا مرة بعد مرة، و وعدتم بخلاصها، و الانصاف منها، فنحن ننتظر وصول المسلمين، و خلاص الشكايات، فاذا و صلوا، فنحن نسرّح لكم من عندنا فى مقابلتهم، فما عندنا إلا الحفظ لعهدكم، و توكيد الصحبة معكم، و عرّفتم ان ابن جندى أخذ ناسا من بلادكم، و باعهم ببجاية و هذا الشخص ليس من أرضنا، و لا خدم بالأندلس قط، فلو انه كان من أهل الأندلس لعملنا الواجب فى أمره، و لعاقبناه أشد العقاب حفظا لعهدنا كما هو الواجب و اللّه يصل عزتكم بتقواه و يحملكم على ما فيه رضاه، و السلام يراجع سلامكم كثيرا أثيرا. كتب فى التاسع و العشرين لذى الحجة عام أربعة و عشرين و سبعمائة. صح هذا

ثم كتب فى أسفل الورقة العنوان كما يأتى:

السلطان الأجل، المرّفع الأوفى المشكور المبرور، المعظم الشهير الأودّ الأخلص ملك أرغون، و بلنسية، و سردانية، و قرسغة، و قمط برجلونة، و صاحب هنجلير،

ذون جقمى، أعزّه اللّه بطاعته، و يسّر له أسباب رضاه و كرامته، بمنه

و فى نفس هذا العنوان يظهر أثر الطابع المستدير الذى لم يبق منه إلّا علامة الاستدارة

ثم ذكر لنا الأخ بنونه أن نوع الخط فى هذه الرسالة بين المبسوط و المجوهر العادى و أن الأسطر غير مستقيمة، و غير مساوية، ثم قال: ورد فى الرسالة لفظ الأبركة، و هى على ما يظهر جمع «بركو»Barco ، بمعنى المركب، مما يدلنا على أنهم كانوا يستعملون بعض الألفاظ الأسبانية فى لغتهم الكتابية. و مثلها لفظة «الإفانت» بمعنى الأمير. و تدل هذه الرسالة و غيرها على أن مسلمى الأندلس كانوا يقرأون القرآن برواية ورش كالمغاربة، بل كانوا يكتبون حسب قواعد المصحف كثيرا من الألفاظ، مثل النصرى فيحذفون الألف من الخط، و يثبتونها فوق السطر، و كذلك الآخر و الأرض، و يحذفون منهما الهمزة، و يشكّلون اللام بالفتحة، و غير ذلك كثير

رقم الرسالة ۲۳، و لكن يوجد رقم آخر داخل الورقة الأصلية ۷۷، مما يدل على أنها كانت مدرجة فى مجموعة أولى ثم أتلفت هذه المجموعة فرتبت ثانية، فنزل العدد إلى ۲۳، أو كان رقم ۷۷ راسما لها فى خزانة الملك ذون جقمى. أما ظرف الرسالة فهو منها، إذ يظهر أثر الطى فى الصورة و فيها كتب العنوان.

كتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحيم صلى اللّه على سيدنا و مولانا محمد رسوله الكريم و على آله و صحبه و سلم تسليما

ليعلم من يقف على هذا الكتاب و يسمعه، أننا الأمير عبد اللّه إسماعيل بن فرج بن نصر، سلطان غرناطة، و مالقة، و المرية، و رندة، و الجزيرة، و أمير المسلمين لما وصلنا من قبلكم، أيها السلطان المعظم، الملك المرفع، الأوفى المكرم، المبرور المشكور، الأخلص ذون جقيمى، ملك أراغون، و بلنسية، و سردانية، و قرسغة، و قمط برجلونه، رسولكم إلينا الفارس المكرم، شمون دى طبنية، بالعقد الذى عليه طابعكم، المعهود عنكم، الذى عقدتموه على نفسكم، بأنكم قد ثبّتم معنا صحبة خالصة،

و مصادقة صادقة، جددتم بها ما كان بينكم و بين أسلافنا، رضى اللّه عنهم، و عقدتم معنا صلحا صحيحا صريحا، مبنيا على الصفاء و الوفاء، أمضيتموه على نفسكم، و على جميع أهل أرضكم، من نصف شهر مايه، الموافق للتاريخ إلى انقضاء خمسة أعوام، و ظهر لنا منكم من الاغتباط بصحبتنا، ما أكّد عندنا إجابتكم إلى هذا القصد، أنعمنا بموافقتكم و مصالحتكم، و أعطيناكم هذا المكتوب بأننا عقدنا معكم الصلح على نفسنا، و على جميع أهل أرض المسلمين، ببلاد الأندلس كلها، لانقضاء خمسة الأعوام المذكورة، صلحا ثابتا، محفوظ العهد، مؤكد العقد، و أمضينا معكم هذا الصلح إمضاء صحيحا، لا يتعقّب حكمه، و لا يتغير رسمه، تأمن به أرض المسلمين ببلاد الأندلس و أرضكم أمانا تاما عاما، و ينكفّ عنها الضرر من الجانبين، بطول مدة الصلح، برا و بحرا، سرا و جهرا، فلا يلحق أرضكم و لا ناسكم و لا أجفانكم ضرر من جهتنا بوجه، و لا على حال، كما أنه لا يلحق ناسنا، و لا جميع أرض المسلمين بالأندلس، و لا أجفاننا ضرر من جهتكم، و لا شيء يقدح فى الوفاء، و على شروط تتفسّر، فمنها أن يتردد كل من يريد التجارة من أهل بلادنا إلى بلادكم، آمنين فى البر و البحر، فى النفوس و الأموال و جميع الأحوال، و أن يباح لهم بيع ما يريدون بيعه، و شراء ما يريدون شراءه، و إخراج ما يشترونه إلى بلادنا، و ذلك على العموم فى جميع الأشياء كلها الا الخيل و السلاح، لا يستثنى غيرهما، لا طعام و لا بغال، و لا سائر الدوام، و لا غير ذلك، و لا يزاد على أحد منهم فى سوم شيء يشترونه، بل يباع منهم بسومه بذلك الموضع، و لا يزاد عليهم فى مغرم مخزنى على ما جرت به العوائد .... بينكم و بين أسلافنا، و مثل ذلك يكون العمل مع من يتردد إلى بلادنا من أهل بلادكم. و علينا و عليكم حفظ هؤلاء المترددين و حراستهم حيث حلّوا، و منها أن تعادوا من يعادينا من أهل بلاد المسلمين ... أحدا منهم، و لا تضمّوه، و لا تعينوا علينا عدوا كان من كان، و علينا أن نعادى من يعاديكم من أهل أرضكم، و لا نضمه، و لا نقبله، و لا نعين عليكم عدوا لكم، كان من كان؛ و منها

أن تكون أجفاننا آمنة من أجفانكم، و ناسكم لا ..... منهم ضرر، سواء كان فيها أهل بلادنا أو غيرهم، من المسلمين أو النصارى، فلا يتعرض لهم من جهتكم بوجه، و كذلك جميع مراسى بلادنا و سواحلها تكون آمنة من أجفانكم و ناسكم سواء كان فى مراسينا و سواحلنا عدو لكم أو صديق، لا يتعرض من جهتكم لمرسى من مراسينا، و لا لساحل من سواحلنا، و إن استوليتم على جفن من غير

أجفان أهل بلادنا، أو استوليتم فى البحر على طائفة من المسلمين، و كان فيهم أحد من أهل أرضنا، فتسرّحون من أخذتم من أهل أرض المسلمين ببلاد الأندلس بأموالهم فى الحين، و مثل ذلك يكون العمل معكم من جهتنا. و منها أن لا تمنعوا من أراد الخروج إلى أرض المسلمين من المدجّنين الساكنين بأرضكم بأهلهم و أولادهم، و أن يباح لهم الوصول إلى أرضنا آمنين، مرفوعا عنهم الاعتراض، من غير شيء يلزمهم، إلا المغرم المعتاد، على ما جرت به العادة، من غير زيادة على ذلك. انتهت الشروط، و عليها أعطيناكم عهدا صحيحا ثابتا، و التزمنا الوفاء به لكم، و لجميع أهل أرضكم، فلا يزال محفوظا إلى أقصى أمده، ما وفيتم لنا بما ذكر عنكم فى هذا المكتوب، و نجعل اللّه شاهدا بيننا و بينكم، و اللّه خير الشاهدين. و قد تقيد نظير هذا بالعجمى فى المكتوب الذى استقر عندنا، و عليه طابعكم، و لأن يكون هذا ثابتا، و تكونوا منه على يقين، أمرنا بكتبه، و جعلنا عليه خط يدنا، و علقنا عليه طابعنا، توثيقا لحكمه، و ذلك فى السابع عشر لربيع الآخر عام أحد و عشرين و سبعمائة، و بموافقة السادس عشر من شهر مايه (صح هذا)

و كتب الأخ بنونه تحت هذا الكتاب الملاحظات التالية:

۱- يستعمل الكاتب لفظة مخزنى نسبة إلى المخزن، أى الحكومة، مما يدل على أن هذا الاستعمال كان معروفا بالأندلس، كما هو اليوم بالمغرب

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۹۷

۲- خط المعاهدة من النوع المبسوط الظاهر، و سطورها أفقية تامة الاستواء

۳- تأملوا قوله «المدجنين الساكنين بأرضكم» أ ليس معناه الأهالى المسلمين؟

ثم مما لا شك فيه أنه مترجم عن لفظة «أندخيناس» التى يطلقها اليوم الأسبانيول على الأهالى المغاربة. و أذكر أن الأخ المكى الناصرى كتب عنها فصلا قيما فى مجلة السلام، أعطى فيه هذه اللفظة حقها، و لا نستطيع أن نفسّر اللفظة هنا بالمقيمين من دجن بمعنى أقام بالمكان، لأن لفظة «الساكنين» تفيد ذلك المعنى، فلا وجه لتفسيرها بها إلا بتكلف. اه

قلنا إن المدجنين هم المسلمون الأندلسيون الذين عند ما غلب النصارى على بلادهم لبثوا تحت حكم هؤلاء، و لم يختاروا الرحيل إلى بلاد الاسلام، كما رحل إخوانهم، و قد سمّوا بالمدجنين من دجن بالمكان بمعنى ألف الاقامة به، و منه الحيوان الداجن، الذى يألف البيوت، و لا ينفر منها، كالحيوانات الأخرى الشاردة، و ربما كان الحيوان برّيا، فاذا أمسكوه و عوّدوه الدجن فى البيت. انتهى بأن يستأنس و يألف.

و وجه المناسبة ظاهر، و هو أنه عند ما كان يتغلب النصارى على بلاد المسلمين من الأندلس كان أكثر أهلها يشردون نافرين، و يهاجرون منها إلى بلاد الاسلام، و قد كان يوجد فيهم من لا يتمكن من المهاجرة، أو من يعزّ عليه فراق وطنه، فيبقى تحت حكم النصارى، و يألف الخضوع لهم. فسمى هذا النوع من المسلمين مدجنين من باب التشبيه. و هكذا قرّر المؤرخون و العارفون باشتقاق الالفاظ وجه هذه التسمية

و كان هؤلاء المدجنون، و إن سكنوا فى الأول تحت حكم النصارى يضطرون فى الآخر إلى الرحيل منها، نظير الذين سبقوهم من إخوانهم، و ذلك بسبب تفاقم الظلم و الاضطهاد عليهم. فسلاطين غرناطة كانوا يتوسطون لدى سلاطين الأسبان حتى يسمحوا للمدجنين بالخروج إلى بلاد الاسلام، و بأخذ أموالهم معهم، و سبب هذا التوسط هو أن سلاطين النصارى لم يكونوا يسمحون دائما بهجرة المدجنين، و ذلك لأن المدجنين كانوا يعملون فى أراضى النصارى، و كانوا أهل جد و نشاط،

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۲۹۸

و علم بأصول الزراعة، و كانوا إذا خرجوا ماتت المزارع من بعدهم، و حرم النصارى خيراتها الدارّة. فطالما منع ملوك النصارى خروج المدجنين بهذا السبب، و كانوا إذا أراد بعضهم الخروج لا يسمحون لهم بأخذ أموالهم معهم، و ذلك حتى يبقوا فى أرضهم فيعمروها، و لكن بعد سقوط غرناطة، و إكراه النصارى للمدجنين على ترك دينهم صار هؤلاء يثورون فى الأحايين، و تقع الوقائع، و كانوا يستصرخون إخوانهم مسلمى المغرب الأقصى و الأوسط، و أتراك الجزائر، فكانت ترد إليهم نجدات، و يتسرّب سلاح، و يقاتلون و يستبسلون. فرأى ملوك النصارى أخيرا أن لا نهاية لثورات هؤلاء

و فى الآخر أحسّوا بأن المدجنين صاروا يستصرخون سلاطين آل عثمان، و كانت الدولة العثمانية حينئذ فى إبّان قوتها فخاف ملوك أسبانية من تعرّض الاسطول العثمانى لسواحل أسبانية، و إثارة المدجنين، و إنزال عساكر تقاتل معهم. فأجمعوا طرد جميع المدجنين من جميع أسبانية، و أنفذوا هذا القرار بالرغم من احتجاج الكثيرين من نبلاء الأسبانيول، و أصحاب الأملاك فيهم، ممن كانوا يقولون إن خروج المدجنين من البلاد سيجعلها خرابا

و قد كان المدجنون عند ما استولى النصارى على شمالى الأندلس و شرقيها ينزح منهم الكثيرون إلى مملكة غرناطة، حتى إن هذه المملكة امتلأت بالسكان، بسبب توارد المدجنين عليها من مرسية، و بلنسية و جيّان، و قرطبه، و اشبيلية، فضلا عمن كان قد سبق رحيله إلى الجنوب من مسلمى سرقسطة، و لاردة، و وشقة و تطيلة، و قلعة أيوب، و طليطلة، و وادى الحجارة، و مدينة سالم و مجريط، و غيرها.

فسلطان غرناطة عبد اللّه إسماعيل بن فرج، يرجو فى هذا الكتاب من الدون جقيمى ملك أراغون، ألا يضيّق على المسلمين الذين فى مملكته فى منعهم من الهجرة منها

فهذا ما عندنا فى قضية تاريخ المدجنين و اشتقاق اسمهم، و لا نرى شيئا من التعارض بين قول السلطان «المدجنين» و قوله «الساكنين»

لأن اسم المدجنین صار أشبه باسم علم یطلق علی المسلمین الذین تحت حکم النصاری، و صار یجوز وصفهم

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۲۹۹

بالساکنین، و لا یحتاج ذلک إلی تأویل، فهو صفهٔ لاسم، و سنأتی إن شاء اللّه فی آخر هذا الکتاب علی أخبار المدجنین فی جزء خاص. و قد کان لهم عند الافرنج اسم آخر و هو «الموریسک»، کما أن الأسبانیول حرفوا لفظهٔ «مدجّن» إلی «مدجّر» و لما کان الأسبان یقلبون الجیم خاء صاروا یقولون «مدخّر» و إلی الیوم یطلقون هذا الاسم علی طرز البناء العربی فیقولون طرز قوطی، و طرز مدخّر، کما یعلم کل من له ضراوهٔ بتاریخ الاندلس

*** کتاب إلی الدون جیمی ملک اراغون من السید عثمان بن ادریس بن عبد اللّه ابن عبد الحق رئیس جند غرناطهٔ:

بسم اللّه الرحمن الرحیم. صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد نبیه الکریم و علی آله و صحبه و سلم تسلیما.

الملک المعظم الشهیر، الأرفع المشکور، الأوفی الحطیر الکبیر، الأودّ الأخلص، ذون جیمی، صاحب بلنسیهٔ، و اراغون، و سردانیهٔ، و قرسغهٔ، و قمط برشلونهٔ، أعزه اللّه بتقواه، و یسره إلی ما یحبه الرب جل جلاله و یرضاه. شاکر خلوصه و صفائه، المثنی علی ثبوت عهده و صدق وفائه، عثمان بن ادریس بن عبد اللّه بن عبد الحق، و بعد حمد اللّه رب العالمین، المنزه عن الصاحبهٔ و الولد و الشریک و المعین، و الصلاهٔ علی سیدنا و مولانا محمد سید الخلق، و خاتم النبیین، و علی جمیع أنبیاء اللّه الکرام و المرسلین، و الرضی عن الصحابهٔ الأکرمین، و عن التابعین لهم باحسان إلی یوم الدین، فانی کتبته لک أیها الملک المعظم، من حضرهٔ غرناطهٔ، حرسها اللّه و لا جدید بیمن اللّه إلا ما یجدد إنعامه عز و جل و إحسانه، و الحمد للّه، و جانبک مبجل علی الدوام و الاتصال، و واجبک مکمل فی کل الأحوال، و الثناء علی جمیل ولائک، و صدق وفائک، مردّد فی کل مقام و مقال، و إلی هذا فان کتابک المرفع وصل الیّ مع رسولک شمون دی طوبینه، فی شأن عقد الصلح بین مولانا السلطان، أیده اللّه و نصره، و بینک، و قد تخلصت العقود علی أکل وجوه الاختیار، و حصل

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۰۰

المقصود فی تأمین البلاد و العباد، و کف الاضرار، و أنا علی شکر ودّک، و حفظ عهدک، حسبما یوجبه الاعتقاد الخالص الاعلان و الاسرار، و قد بلغنی ما وجهت لی من رسولک شمون، و جددت علی ذلک شکر ودادک، و علمت صحهٔ خلوصک و اعتقادک، و ظنی فیک أیها الملک المعظم، أن تفعل ذلک، و غرضی أتحقق أنه ینقضی ما طالت حیاتک هنا لک، فوفاؤک معلوم، و قصدک فی المودهٔ مفهوم، و أنت الملک الذی لا یساویه أحد من ملوک النصری شرقا و غربا، و لک الوفاء الذی شهر عند جمیع الناس بعدا و قربا، و قد قلت لشمون فی ذلک کلاما یقرّبه بین یدیک، و یلقیه إن شاء اللّه إلیک، فصدّق ما یقوله، فعنده شرح ما عندی و تفصیله، و اللّه یعزک بتقواه، و ییسرک إلی ما یحبه اللّه و یرضاه، و السلام یراجع سلامک کثیرا أثیرا، کتب فی الثامن عشر لشهر ربیع الآخر عام احد و عشرین و سبعمائهٔ. اه

*** یقول الحاج محمد العربی بنونه ان هذا الکتاب، و رقمه فی المجموعهٔ ۱۴، ظاهر الخط واضحه، و هو من نوع المسند العادی، و ان امضاء الوزیر فی وسط الکتاب، و انه بقلم غیر قلم الکاتب، و فیه لفظ عثمان بدون الف بعد المیم، و کذلک لفظ النصاری بدون الف بعد الصاد، و هو یخاطب ملک اراغون بکاف الخطاب المفردهٔ، بخلاف سلطان غرناطهٔ فانه یخاطبه بالجمع. انتهی

و نحن نقول ان الذی صدر عنه هذا الکتاب هو رئیس الجند المغربی فی سلطنهٔ غرناطهٔ، و هو الذی قال عنه لسان الدین بن الخطیب فی اللمحهٔ البدریهٔ: الشیخ البهمهٔ ، لباب قومه، و کبیر بیته، أبو سعید عثمان بن أبی العلاء ادریس بن عبد اللّه ابن یعقوب بن عبد الحق، کان رئیس الجند فی زمن اسماعیل بن فرج بن اسماعیل ابن یوسف بن محمد بن احمد بن محمد بن خمیس بن نصر بن قیس الانصاری الخزرجی أمیر المسلمین بالاندلس، المکنی بأبی الولید

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۰۱

و انظر إلی ما سبق لنا من الکتابهٔ فی شأن المرابطهٔ بالاندلس، و ذلک فی خلاصهٔ تاریخ الاندلس التی علقناها علی روایهٔ «آخر بنی سراج» و هو مایلی:

الفصل الخامس فی ذکر مشیخهٔ المرابطین و الغزاهٔ من الاسلام و النصرانیهٔ

اشارهٔ

کانت الثغور منذ القدیم مواطن الامم المتناظرهٔ، و مواقف الأقران من حماهٔ الأقوام المتبارزهٔ، و کماهٔ الشعوب المتحاجزهٔ، و مقامات صدق المجاهدین، و مظان النخوهٔ الجائشهٔ بالرءوس، للذب عن العرض و الدین. و منذ ظهرت دولهٔ الاسلام، بما شرع فیها من الجهاد، لم تبرح مرابطهٔ الثغور، و محافظهٔ الدروب، و بعوث الصوائف، من أرکان الملهٔ، و قواعد الدولهٔ، و أعمدهٔ سرادق الخلافهٔ، یتنافس فی الوفاء بها، و القیام علیها، الأطول یدا، و الأبعد هما، و الأشد عزمهٔ، و الأنأی فی المجد غایهٔ، من خلائف الاسلام و سلاطینه، و أمراء التوحید و أساطینه، ممن رفعوا فی تعزیز الملهٔ، و إجابهٔ داعی الجنهٔ، شأن الجهاد، و لم تزل آثار مساعیهم ظاهرهٔ بهذه البقیهٔ من البلاد، فان کان للاسلام لواء خافق فوق رءوس بنیه، فهو بقیهٔ ما عقد بأیدی الغزاهٔ و المجاهدین، و إن کان تحت أقدامهم مواقع للامتناع، فهی نتیجهٔ مواقع السیوف من رقاب المناهدین.

و لما كانت الجزيرة الاندلسية بموقعها من الاتصال بر العدوة الاوربية. و الموازاة لبر العدوة المغربية غير منفصلة عنه إلا ببحر الزقاق، الذى يتراءى الساحل من ورائه تعد ثغر الثغور بين البرين الكبيرين و موطن الرباط، و معترك الثقاف من العنصرين العظيمين استمر الجهاد فيها نيفا و ثمانمائة سنة، بين حماة الحنيفية و النصرانية منازعة الارض بالشبر، فلما كان الاسلام هناك فى عنجهيته، و العرب تترامى إلى الاندلس للاعتمار من جميع الاقطار، قد عصفت ريحهم بأمم الفرنج، و اجفلت هذه بين أيديهم، و انهزمت من أوجههم، و انتظمت فى أثناء ذلك دولة بنى أمية فى ذلك الصقع أعظم ما كان العرب نضارة، و أكمل عزا، و أبعد فى العدو مغارا، مضت على

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۰۲

الاسلام فى الأندلس ثلاثة قرون، كفت فيها نفسها مؤونة الجهاد، و قامت وحدها فى وجه العدو الذى كان قد انضم بعد التخاذل، و استمسك بعد الاسترسال، إلى أن انقرض حبل الخلافة المروانية، و تشعبت الكلمة، و صار الأمر إلى ملوك الطوائف فاستأسد الفرنج، و اقتحموا ثغور المسلمين، و أجلوهم عن كثير من القواعد و الضواحى فاستصرخ هؤلاء إخوانهم من وراء البحر، بحسب الانقطاع فى تلك الجزيرة، فوافاهم مدد المرابطين من بنى لمتونة، و استجاش يوسف بن تاشفين المغرب، فرمى إليه بأفلاذ أكباده من زناتة و صنهاجة و غيرهما، و أجاز الى الاندلس بجحافله، فرد عادية النصارى، و استرجع كثيرا من القواعد و لم يلبث أن تأذن اللّه بانقراض أمد تلك الدولة، و قيام دولة الموحدين بنى عبد المؤمن، فاقتدوا بسلفهم فى الجهاد، و أجازوا إلى الأندلس على ظمأ من أهلها لنجدتهم، فصدموا تقدم العدو، و فلّوا غربه، و لم يسعد الاسلام الحظ بطول انتظامهم، و امتداد التئامهم، فخامر دولتهم الضعف، و استولى عليها الانقسام، و ظهر فى عقبها الفشل، و جاءت وقعة العقاب، لعهد الناصر من أمرائهم، الطامة الكبرى على الاسلام. فلم تقم له بعدها قائمة تحمد فيما وراء البحر، و انجلى أهله أمام العدو المتقدم إلى سيف البحر. و حشروا فى مملكة ابن نصر الذى ضم شملهم فى غرناطة و جوارها. و رأى المسلمون أن الأمر كاد يفلت من أيديهم، و ان منزلهم هناك أصبح قلعة ، و أن زيالهم لتلك الديار أضحى قريب الأجل كما يستدل على ذلك من كلام علمائهم و شعرائهم، كقول أبى البقاء الرندى:

قواعد كنّ أركان البلاد فماعسى البقاء إذا لم تبق أركان

و كقول غيره من قبله:

حثّوا رواحلكم يا أهل أندلسفما المقام بها إلا من الغلط

الثوب ينسل من أطرافه و أرىثوب الجزيرة منسولا من الوسط

و قول لسان الدين بن الخطيب وزير غرناطة الكبير، من جملة نصيحته لأولاده:

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۰۳

«و من رزق منكم مالا- بهذا الوطن القلق المهاد، الذى لا يصلح لغير الجهاد، فلا يستهلكه اجمع فى العقار، فيصبح عرضة للذلة و الاحتقار، و ساعيا لنفسه، إن تغلب العدو على بلده، فى الافتضاح و الاحتقار، و معوقا عن الانتقال أمام النوب الثقال»

و لما ضعفت حامية الاندلس بعد ذهاب بنى عبد المؤمن، و ضاقت مسالك المسلمين فى الجزيرة، و تسامع بذلك أهل المغرب، نفروا للجهاد، و سابق إلى ذلك الأمير أبو زكريا بن أبى حفص، صاحب افريقية (أى مملكة تونس) فأمدّهم بالمال و الرجال، و أعطوه بيعتهم. و لما قامت دولة بنى مرين، و استفحل أمر يعقوب بن عبد الحق، و استبد بسلطنة المغرب، و كان عظيم الاستعداد فى نفسه لاحراز تلك المثوبة، و بلوغ هاتيك الرتبة، و أهمه شأن ابن أخيه ادريس بن عبد الحق، لما وقع بينهما من من المنافسة، و استأذنه عامر بن ادريس فى الجهاد، اغتنم هذه الفرصة، و عقد له على ثلاثة آلاف من مطوعة زناتة، و أجاز معه رحو ابن عمه ابن عبد اللّه بن عبد الحق. فكان لهم فى الاندلس مقام كريم فى الجهاد. ثم صارت الاجازة و الجهاد شأن ذوى القرابة من ملوك المغرب المنافسين فى الملك. و المزاحمين فى الدولة.

اغتناما للأجر و الذكر. و توسلا إلى قطع أسباب المنافسة بالغربة و الانقطاع. و هؤلاء مثل أبناء أعمام الملوك من بنى مرين. الملقبين بالأعياص. و مثل عبد الملك يغمراسن ابن زيّان. و عامر بن منديل بن عبد الرحمن. و زيان محمد بن عبد القوى. فامتلأت الاندلس باقيال زناتة. و أعياصهم (إلى أن أقول):

و لما انتزى أبو الوليد ابن الرئيس أبى سعيد فرج بن اسماعيل بن يوسف بن نصر على ابن عمه صاحب غرناطة، كان شيخ زناتة بمالقة عثمان بن أبى العلاء إدريس من آل عبد الحق، فانتصر به أبو الوليد على ابن عمه، و لما استتب له الأمر عقد له على الغزاة من زناتة، و صرف عن تلك الرئاسة عثمان بن عبد الحق بن عثمان، فلحق بوادى آش مع السلطان أبى الجيوش، و صار حمو بن عبد الحق بن رحو من جملة عثمان ابن أبى العلاء إدريس، بعد أن كانت الرئاسة له. و بعد صيت ابن أبى العلاء،

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۰۴

و استفحل أمره، و علت رايته، و أتاح اللّه للمسلمين من النصر على يده، ما لم يتوقعوه و لما مات أبو الوليد سلطان غرناطة، و بويع ابنه صبيا، لنظر الوزير ابن المحروق، استبد عليه ابن أبى العلاء شيخ الغزاة، فوقعت الفتنة بينه و بين الوزير، و نصب الوزير له كفوءا من ذوى قرباه، يحيى بن عمر بن رحوم، و ارتحل عثمان، و بقى إلى أن استبد بالأمر السلطان محمد بن الأحمر، و نكب ابن المحروق، فاستدعى عثمان ثانية لمشيخة المجاهدين، و مات لسبع و ثلاثين سنة من إمارته عليهم و كان مكتوبا على قبره هكذا: «هذا قبر شيخ الحماة، و صدر الأبطال و الكماة، واحد الجلالة، ليث الاقدام و البسالة، علم الأعلام، حامى ذمار الاسلام، صاحب الكتائب المنصورة، و الأفعال المشهورة، و المغازى المسطورة، إمام الصفوف، القائم بباب الجنة تحت ظلال السيوف، سيف الجهاد، قاصم الاعاد، و أسد

الآساد، العالی الهمم، الثابت القدم، الهمام المجاهد الأرضی، البطل الباسل الأمضی، المقدس المرحوم، أبی سعید عثمان ابن الشیخ الجلیل، الهمام الکبیر الأصیل، الشهیر المقدس المرحوم، أبی العلاء إدریس بن عبد اللّه بن عبد الحق. کان عمره ثمانیا و ثمانین سنهٔ، أنفقه ما بین روحهٔ فی سبیل اللّه و غدوهٔ، حتی استوفی فی المشهور سبعمائهٔ و اثنتین و ثلاثین غزوهٔ». اه

فأنت تری لماذا یخاطب هذا الرجل ملک أراغون بالکاف بینما یکون سلطان غرناطهٔ نفسه مخاطبا له بالجمع، فان أبا سعید عثمان بن أبی العلاء إدریس بن عبد اللّه ابن عبد الحق هو من بنی مرین، ملوک المغرب، و هو شیخ الغزاهٔ بالأندلس، و قد عمّر ثمانیا و ثمانین سنهٔ، و غزا سبعمائهٔ و ثلاثین غزوهٔ، و بهذا کفایهٔ لیخاطب الملوک بکاف المفرد

*** کتاب آخر من سلطان غرناطهٔ إلی نائب ملک أراغون بأریولهٔ:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد و علی آله و صحبه و سلم تسلیما الأمیر عبد اللّه اسماعیل بن فرج بن نصر، أید اللّه أمره، و أعز نصره، إلی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۰۵

النائب عن السلطان ملک أراغون بأریولهٔ، الأجل المکرم، المبرور المشکور الاخلص، بیره جیل قرالط، و صل اللّه عزه بتقواه، و یسّره لما یحبه اللّه و یرضاه، کتبناه إلیکم من حمراء غرناطهٔ، حرسها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه إلا الخیر الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا، و البر بکم و ال .... و الشکر لمقاصدکم، فی الوفاء و مذاهبکم، و إلی هذا فانه بلغنا .... ضرر من جههٔ المسلمین ....

أمر لا- تعتقدوه فینا بوجه، فاننا لا نبدأ بنقض ما عاهدنا، و لا بحل ما عقدنا، و کونوا من ذلک علی یقین، و ما عهد السلطان ذون جقمی عندنا إلّا أثبت العهود و أحکمها، و قد عرفتم ..... أننا لم نطلق الغارهٔ علی أرض ولد منول إلا عن نکایات کثیرهٔ صدرت لنا منها، و بقینا نطلب منه الانصاف من أزید من عام، و وجهنا إلیه رسولا إلی قشتالّهٔ، فما أنصفنا أحد، و لا رأینا خلاصا، فحینئذ انتصرنا لناسنا، حسبما هو الواجب علینا. و أما السلطان ذون جقمی فما صدر لنا منه إلا الوفاء، و لا یصدر له منا إلا ما صدر لنا منه من الوفاء بعهده و الحفظ لبلاده، فلا تشکّوا فی ذلک، فاعلموه و اللّه سبحانه یصل عزتکم بتقواه، و ییسرکم لما یحبه و یرضاه، و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا. و کتب فی یوم الاثنین الرابع عشر لشهر ربیع الآخر من عام أربعهٔ و عشرین و سبعمائهٔ (صح هذا)

*** و قد کتب إلینا الأخ بنونهٔ تحت نسخهٔ هذا المکتوب ما یلی:

۱- فی نفس الصحیفهٔ مکتوبهٔ ترجمهٔ هذا الکتاب بالأسبانیهٔ بخط جمیل جدا و الأسطر مستقیمهٔ الأفق أکثر من أسطر الکتاب العربی

۲- الترجمهٔ الأسبانیهٔ مؤرخهٔ فی ۱۴ ربیع الثانی عام ۷۲۴ مثل الأصل و لکن فیها زیادهٔ علی الأصل هذه الجملهٔ «الموافق من الشهر العجمی و هو ۱۲ مارس ۱۳۲۴»

۳- امضاء الملک فی هذه الرسالهٔ «صح هذا» و هو مکتوب بنفس القلم الذی (۲۰- ج ثانی)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۰۶

کتب به الکاتب الرسالهٔ السلطانیهٔ، بینما الامضاء فی کتب أخری غیرها مکتوب بقلم آخر غلیظ.

۴- البیاض الذی ترونه فی هذه الرسالهٔ هو أثر المحو أو العثّهٔ

۵- نوع الخط فی هذه الرسالهٔ بین النوع المبسوط و النوع المجوهر، أما نقط الفاء و القاف فهو دائما علی الطریقهٔ المغربیهٔ

۶- الخطوط الأفقیهٔ التی ترونها تحت بعض الأعلام قد وضعتها بقصد تنبیهکم إلی أنها فی الأصل مشکولهٔ کذلک. أما اسم نائب ملک أراغون و هو الذی خوطب بهذه الرسالهٔ فلم أستطع قراءته فصورته کما هو فیها

۷- لفظهٔ دونDon التی معناها السید کتبت فی الرسالهٔ رقم ۳ بالدال المهملهٔ و هی فی هذه بالذال المعجمهٔ، و لعلهم جعلوا الذال مکان الدال لأن «الدون» فی العربی معناه الخسیس، و أما «الذون» فلا یدل فی العربی علی شیء. و مثل هذا حصل فی أیامنا فقد تبدلنا الضاد بالدال المهملهٔ فصرنا نکتب فی الرسائل و غیرها «ضون» بدلا عن دون، تفادیا من جرح العواطف

*** کتاب آخر:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد و علی آله و صحبه و سلم تسلیما

السلطان الأجل، المرفع المکرم، المبرور المشکور، الأوفی الأخلص، ذون جقمی، سلطان بلنسیهٔ، و قمط برجلونهٔ، و صاحب قرسغهٔ، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعهٔ اللّه و رضاه، مکرم مملکته، و شاکر ما أظهر من مودته، المحافظ علی عهده، و رعی صحبته، الأمیر عبد اللّه محمد بن أمیر المسلمین أبی الولید اسماعیل بن فرج ابن نصر، أما بعد، فانّا کتبناه إلیکم من حمراء غرناطهٔ، حرسها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه إلّا الخیر الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا، و جانبکم مبرور، و قصدکم فی الصحبهٔ معلوم مشکور، و محلکم فی ملوک النصرانیهٔ المحل المعروف

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۰۷

المشهور، و إلی هذا فقد وصل کتابکم المکرم، علی ید رسولکم إلینا، جوان أنریق، و قد حضر بین یدینا هو و رفیقه جقمی، من قلعهٔ أیوب، و قررا عندنا من محبتکم فی صحبتنا، و قصدکم الجمیل فی حفظ عهد مولانا الوالد، قدّس اللّه روحه، ما شکرناه لکم، و علمنا أنه الذی یلیق بمثلکم من الملوک الأوفیاء، و وصلنا المکتوب الذی وجهتم بتجدید الصلح الذی کان بین والدنا و بینکم لخمسهٔ أعوام من الآن، و قد جددناه نحن علی حسب ما اقتضاه مکتوبکم، و العقد بذلک یصلکم صحبهٔ هذا، و نحن علی أوّلنا فی حفظ عهدکم، و الاغتباط بصحبتکم، و الوفاء بما عقدناه معکم، و قد وجهنا إلیکم صحبهٔ رسولیکم أربعهٔ من النصاری من أرضکم،

فقصدنا منكم أيها السلطان أن توجهوا إلينا المسلمين الذين أخذتهم أجفانكم فى سلوة ، ثم بيعوا بميورقة، و تعملوا فى ذلك ما يقتضيه وفاؤكم الصادق: و نحن قد أمرنا أن يبحث عما أخذ من أرضكم من النصارى فى الصلح، و يعمل فى ذلك ما هو الواجب، و مما نعرفكم به أنه فى هذه الأشهر السالفة أخذ عمر بطره أغرد (كذا) من سكان أريوله شبطيا فى المدور، و أخذ بطرف الغيطة اثنى عشر شخصا من أهل المرية، فنريد منكم أيها السلطان أن يعز عليكم هذا الحال، و تعملوا فيه ما يعمله سلطان مثلكم، و توجهوا إلينا هؤلاء المسلمين، و تأمروا رجالكم بكف الضرر عن أرضنا،

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۰۸

على المعلوم من وفائكم، و حفظكم للعهد، و اللّه سبحانه يصل عزتكم بتقواه، و ييسركم لما يرضاه. و السلام يراجع سلامكم كثيرا أثيرا. و كتب فى الحادى عشر لجمادى الآخرة عام ستة و عشرين و سبعمائة (صح هذا)

و كتب هنا ما يأتى:

جواب السلطان- ثم كتب فى الورقة نفسها ما يأتى:

السلطان الأجل، المرفع المكرم، المبرور المشكور، الأوفى الأخلص، ذون جقمى سلطان بلنسية، و قمط برجلونة، و صاحب قرسغة، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعة اللّه و رضاه (رقم هذا الكتاب فى المجموعة ۲۶)

كتاب آخر رقمه فى المجموعة ۲۷:

بسم اللّه الرحمن الرحيم صلى اللّه على سيدنا و مولانا محمد رسوله المصطفى الكريم و على آله و سلم تسليما.

ليعلم من يقف على هذا الكتاب و يسمعه اننا الأمير عبد اللّه محمد بن أمير المسلمين أبى الوليد اسماعيل بن فرج بن نصر سلطان غرناطة، و مالقة، و المرية، و رندة، و الجزيرة الخضراء و وادى آش، و أمير المسلمين، لما وصلنا من قبلكم أيها السلطان المعظم، الملك المبرور. الوفى المشكور، المرفع الأخلص، دون جقمى، ملك اراغون و بلنسية، و سردانية، و قرسغة، و قمط برجلونة، رسولكم المكرم جوان انريق، الذى وجهتموه إلينا بكتابكم، و بالعقد الذى عقدتموه على نفسكم، و جعلتم عليه طابعكم المعهود عنكم بأنكم قد جددتم معنا الصحبة التى كانت بين والدنا رحمه اللّه و بينكم، و عقدتم معنا صلحا مبنيا على الصفاء و الوفاء لخمسة أعوام أولها نصف شهر مايه. الموافق للتاريخ أدناه. أن جددنا معكم الصلح و الصحبة، على الفصول التى انعقدت بين والدنا و بينكم، و أمضينا حكمه على نفسنا، و جميع أهل بلادنا، امضاء صحيحا لا ينقض له حكم، و لا يغير له رسم، إلى انقضاء أمده المحدود، يشمل حكمه البر و البحر على شروط تتفسّر: فمنها أن تتردد أجفاننا إلى سواحلكم، و أجفانكم

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۰۹

إلى سواحلنا، و ناسنا إلى أرضكم، و ناسكم الى أرضنا، آمنين برا و بحرا، فى نفوسهم و أموالهم، و جميع أحوالهم، محفوظين محروسين حيثما حلوا، و أينما ساروا، لا يلحقهم ضرر بوجه من الوجوه، فى بر و لا بحر، فى سر و لا جهر، و يباح لهم البيع و الشراء، فى جميع الاشياء، بسوقها المعتاد هنالك، و إخراج ما يشترونه من إحدى الجهتين إلى أخرى، من غير شىء يلزمهم فى ذلك، إلا ما جرت به العادة، فى الحقوق المخزنية، على العادة فى الصلح المتقدم، من غير زيادة. ما عدا الأمور التى جرت العادة أن يمنع خروجها من إحدى الجهتين إلى أخرى. و منها أن لا تتطرق أجفاننا لا جفانكم، و لا أجفانكم لأجفاننا، فى بحر و لا مرسى، كان فيها من كان من عدو أو صديق، و إن استوليتم على جفن من أجفان المسلمين أو النصارى من غير أجفاننا، و كان فى ذلك الجفن أحد من أهل أرضنا، أو استوليتم على طائفة من المسلمين، و كان فيهم أحد من أهل أرضنا، فتسرّحون (كذا) من أخذتم من أهل أرضنا بأموالهم فى الحين، و مثل ذلك يكون العمل معكم من جهتنا، و منها أن لا تتعرضوا لمرسى من مراسينا كان فيها من كان من عدو أو صديق، و لا تتطرقوا بضرر لما فى مراسينا، و سواحل بلادنا، و بحارها من الأجفان، كانت لمن كانت من المسلمين أو النصارى، و من أى جهة كانت لا- سبيل لأجفانكم عليها بوجه، و لا على حال، مدة هذا الصلح، إلى انقضائها، و أن لا تعينوا علينا عدوا من المسلمين و لا النصارى فى بر و لا بحر، بوجه من وجوه الاعانة، و مثل ذلك يكون العمل معكم من جهتنا، و منها أنه إن هرب من أرضنا أحد خرج عن طاعتنا فلا تضموه، و لا تسرّحوا له قوتا و لا شيئا من الاشياء و لا تعينوا علينا أحدا على خالص الأحوال، و مثل ذلك يكون العمل معكم من جهتنا، و منها أن لا- تمنعوا المسلمين المدجنين الساكنين بأرضكم من الخروج بأموالهم و عيالهم و أولادهم، من غير أن يتعسّف عليهم فى شىء و لا أن يطلب منهم مغرم إلا

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۱۰

ما جرت به العوائد فى مثله، من غير زيادة. و على هذه الشروط أعطيناكم عهدنا ثابتا صحيحا، و التزمنا الوفاء به إلى أقصى أمده، ما وفيتم لنا بما اقتضاه هذا المكتوب من الفصول و جعلنا اللّه شاهدا بيننا و بينكم، و اللّه خير الشاهدين، و لأن تكونوا منه على صحة و يقين، أمرنا بكتب هذا الكتاب، و جعلنا عليه خط يدنا و طابعنا، شاهدا علينا، فى أواسط شهر جمادى الآخرة عام ستة و عشرين و سبعمائة (جملة لم تمكن قراءتها) إلى انقضائها صح فى تاريخه المؤرخ به. (صح هذا)

*** ثم علّق على هذا الكتاب الأخ بنونة بما يلى:

ان فصول المعاهدة متبادلة بين الملكين إلا الفصل الأخير فانه لا مقابل له، فهل مملكة الأمير محمد بن الاحمر هذا لم يكن بها أناس من النصارى؟ أو هل كانوا بها و لكنهم كانوا راضين عن حكم المسلمين لا يطلبون السكنى بأرض ملوك ملتهم؟

و هل وقع هذا النقص فى المعاهدة عن سهو من الكاتب، أو عن عمد من الملك؟

هذه أسئلة ترد و لکنی لم أستطع الجواب عنها فأرید رأیکم، و اللّه یطیل عمرکم.

ثم لا یعزب عنکم أن هذه المعاهدة علی ما یظهر من صدرها، و من الکتاب المرفق بها، هی ترجمة للعقد الذی أتی به جوان انریق، فهل جقمی نفسه یتبرع بتسریح المسلمین المدجنین من غیر أن یحتفظ للنصاری المدجنین بمثل هذا التصریح من قبل محمد بن اسماعیل؟ لعل فی الأمر سرا لم أفهمه اه.

و نحن نجیب علی هذا السؤال جوابا بغایة البساطة و هو:

ان المسلمین المدجنین فی ممالک النصاری لم یکونوا خرجوا من بلادهم بعد استیلاء النصاری علیها کما خرج اخوانهم إلا بسبب العجز عن السفر، و لم یلبثوا فی تلک الأرض إلا انتظارا لأول فرصة یتمکنون فیها من الخروج منها، إلا أن النصاری کانوا یمنعونهم من الخروج استغلالا لهم، و استفادة من عملهم و نشاطهم، فکانوا معهم فی حکم الأرقاء، فلم یکن من مصلحة النصاری أن یخلوا منهم الدیار و الأراضی. و کان یوجد

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۱۱

فی اسبانیة مثل سائر: حیث لا یوجد مدجنون لا یوجد غلة. فلا عجب بعد ذلک من أن نری النصاری مانعین للمسلمین الباقین بین أظهرهم من أن یترکوا مزارعهم، و یخرجوا إلی بلاد الاسلام. فکان المسلمون المدجنون یئنون من هذا الضغط الواقع علیهم، و من حالة الرق التی کانوا فیها، و کانوا یشتکون من وقت إلی آخر إلی ملوک الاسلام، طالبین إلیهم أن یتوسطوا لدی ملوک النصاری فی ترکهم یخرجون إلی بلاد الاسلام، و ما سمح فیلیب الثانی ملک اسبانیة، و لا هنری الرابع ملک فرنسة، بخروج المدجنین من بلدانهم إلا بعد إنذار السلطان احمد العثمانی، فلا عجب اذا فی توسط سلطان غرناطة لدی سلطان أراغون فی قضیة الاذن للمدجنین بالخروج إلی بلاد الاسلام بأموالهم متی أرادوا

فتقولون لماذا لم یطلب سلطان أراغون إلی سلطان غرناطة الاذن للنصاری بالخروج من بلاده؟ فالجواب علی ذلک أن النصاری الذین کانوا فی غرناطة و ملحقاتها لم یکونوا تحت الضغط، و لا کانوا متعبدین، حتی یطلبوا الخروج منها، بل کانوا یؤثرون بلاد الاسلام علی بلاد النصاری، و بالاجمال اذا استقری الانسان التاریخ یجد النصاری مؤثرین العیش فی بلاد المسلمین، لا یحبون ترکها، إلا فیما ندر لأسباب خاصة، و ان المسلمین الذین استولی النصاری علی بلادهم کانوا یخرجون منها بأجمعهم و لم یکن یبقی فیها إلا من لا یستطیع إلی الخروج سبیلا. نعم فی هذین القرنین الاخیرین عند ما استولت أوربة علی کثیر من ممالک الاسلام التی أهلوها یحصون بعشرات الملایین، لم یکن لهم سبیل إلی الخروج منها، لانه لا یوجد بلدان تسعهم فیرحلوا إلیها. و لأنهم لم یقطعوا الأمل من أن یرحل الاجنبی عنها.

*** کتاب آخر

من سلطان غرناطة إلی سلطان أراغون

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسول اللّه المصطفی الکریم و علی (بیاض المحو)

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۱۲

لیعلم من یقف علی هذا الکتاب و یسمعه اننا الأمیر عبد اللّه یوسف بن أمیر المسلمین أبی الولید اسماعیل بن فرج بن نصر، سلطان غرناطة، و مالقة، و المریة، و وادی آش، و ما الیها، و أمیر المسلمین، لما وقفنا علی عقد الصلح الذی أمضاه علینا محل والدنا السلطان الاوحد المعظم، أبو الحسن أمیر المسلمین ، ملک الغرب، أیده اللّه، مع السلطان المرفع، ملک قشتالة، ذون الهنشه ، و من مضمنه أنکم أیها السلطان المعظم، المرفع المبرور المشکور، الأوفی الاخلص، ذون الهنشه، ملک أراغون، و سلطان بلنسیة، و سردانیة، و قمط برجلونة، ان أردتم امضاء .... و الدخول فیه، فانه یمضی حکمه معکم، کما أمضی مع ملک قشتالة، و أردنا نحن أن نثبت هذا الصلح معکم، خصوصا بما عندنا من الاعتقاد فی وفائکم، و القصد الجمیل فی تجدید الصحبة التی کانت بین أسلافنا و أسلافکم، و دار بیننا و بینکم المکاتبة فی ذلک، اقتضی نظرنا أن وجهنا رسولنا الحظی لدینا. القائد الأجل الاعز، الارفع الامجد، أبا الحسن ابن کماشة. أعزّه اللّه، نائبا عنا فی تثبیت ذلک الصلح معکم. و توکید حکمه. علی حسب شروطه و ربوطه المذکورة. التی انعقد علیها الصلح بحضرة فاس. حرسها اللّه.

فی عقده المؤرخ فی شهر جمادی الآخرة من عام أربعة و ثلاثین و سبعمائة. المتضمن امضاء ... لاربعة أعوام، أولها شهر مارس القریب لتاریخه، فوصلنا رسولنا منکم بمکتوب عنکم، علیه طابعکم المعهود منکم، مضمنه أنکم قد رضیتم بالدخول فی الصلح المذکور معنا علی شروطه المذکورة فی عقده، لانقضاء أمده و ارتبطتم إلیه، و التزمتم حکمه عنکم و عن أولادکم و اخوتکم و رغمائکم، و فرسانکم و رعیتکم، فی البر و البحر، بالوفاء الخالص فی السر و الجهر، و أنکم قد جددتم مع رسولینا (کذا) المذکور ..... و بما أعطیناهما (کذا) من المقر أمرنا نحن بکتب هذا

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۱۳

المکتوب بأننا قد التزمنا لکم الوفاء بذلک الصلح، علی حسب فصوله، و إلی آخر أمده، بنیة صادقة، و صفاء طویة فی السر و الجهر، و أعطیناکم عهد اللّه و میثاقه، علی الوفاء به، إلی أقصی أمده برا و بحرا عن نفسنا و عن قوادنا و خدامنا، و جمیع أهل مملکتنا، لا ننقض له حکما، و لا نغیر له رسما، و لأن یکون هذا ثابتا، و تکونوا منه علی صحة و یقین، جعلنا علیه خط یدنا و علقنا علیه طابعنا، شاهدا علینا. و اللّه خیر الشاهدین، و کتب فی أواخر شهر ذی القعدة من عام خمسة و ثلاثین و سبعمائة عرّف اللّه تعالی خیره و برکته، بمنه

وجوده، و طوله فيه (على بشر التى انعقد عليها الصلح بحضرة فاس حرسها اللّه صحيح منه و فى تاريخه) (صح هذا)

*** و قد كتب تحت هذا المكتوب الحاج محمد العربى بنونه ما يلى:

الذى وضعناه بين هلالين لم نفهم معناه تماما، و هو بالأصل ظاهر مشكول تام الحروف. ثم يقول لنا: هذه الرسالة من روائع ما كتبته يد خطاط. قد بلغت الغاية فى حسن الخط، و نوع خطها هو المسمى عندنا بالمغرب المبسوط، و هو يشبه النسخى عندكم بالمشرق. ثم يقول لنا: الهنشه هذا هو الفونس الحادى عشر Alfonso XI ملك قشتالة و ليون، تولى من سنة ۱۳۱۲، و قتل بجبل طارق سنة ۱۳۵۰، و هو الذى تعاهد مع ملك البرتغال، و حارب معه جيوش الأندلس و المغرب، و هزمهم قرب مدينة طريف، و قد شرحتم ذلك فى كتابكم خلاصة تاريخ الأندلس صفحة ۱۴۲، و شرحه أيضا الناصرى فى كتاب الاستقصاء صفحة ۶۶ من الجزء الثانى اه.

قلت: أما الذى كتبته فى خلاصة تاريخ الاندلس حسبما قال الفاضل الحاج محمد العربى بنونة فهو هذا: و فى سنة ۷۳۱ توفى أبو سعيد المرينى، و قام بالأمر بعده ولى عهده الامير أبو الحسن، و كان من أجلّ سلاطين الاسلام، فاشتغل مدة باطفاء فتن

مملكته، و لما خلص له المغرب وجه عنايته إلى الجهاد، و سمت نفسه إلى حال جده أبى يوسف يعقوب بن عبد الحق، و كان الاسبانيول، بما طرأ على المغرب من الفرقة و الاختلال و شجر بين المسلمين، دون التوافى لنصرة بعضهم بعضا، قد تغلبوا على كثير من حصونهم. و نازلوهم فى عقر دارهم غرناطة، و ضربوا الجزية على أبى الوليد، فأدّاها عن يد الذل، فاعتزم أبو الحسن الجهاد، و جهز الأساطيل، و سرّح بالجيش ابنه الأمير أبا مالك، فغزا أرض العدو، و اثخن و غنم، و جمع له العدو فأشير عليه بالخروج من دار الحرب اعتصاما، فأبى إباؤه، و أقام بأرضه، فأدركوا عسكره و هم فى مضاجعهم، و قتل أبو مالك قبل أن يستوى على جواده، و تسلم الاسبانيول أكثر قومه، و غنموا ما معهم. و وصل النعى أبا الحسن والده، ففت فى عضده، و تفجع، و أعمل فى النفير للجهاد، و الأخذ بالثار، و استدعى الأساطيل من مراسى العدوة، و أنجده الموحدون من تونس باسطول بجاية، عليه زيد بن فرحون. قائد البحر.

و وافاه اسطول طرابلس و قابس و جربة. و اجتمعت كلها بسبتة. معقودا عليها لمحمد ابن العزفى. و زحفت إلى أساطيل الافرنج. فتحا جزت و تناجزت. و أهبّ اللّه ريح النصر من جهة بنى مرين. فخالطوا سفن الافرنج. و استلحموا مقاتلتها و قتلوا قائدهم الملند، و عادوا بالسفن مجنوبة إلى مرفأ سبتة. و طيف بالرؤس، و جلس السلطان للتهنئة. و كان يوما مشهودا

ثم أخذ يجيز العساكر إلى الأندلس، و أجاز على أثرها ختام سنة ۷۴۰، و خيّم بساحة طريف، و وافاه سلطان غرناطة بغزاة زناتة، و جنود الاندلس و شددوا الحصار على طريف، و جاء الاسبانيول بأسطول عظيم، حالوا به بين العدوتين، و امتنع البلد ففنيت الأقوات، و اختلت أحوال المعسكر، و تكاثرت جموع الاسبانيول، و أصرخهم صاحب اشبونة البرتغال، فجاء بقومه و دخلوا البلد ليلا على حين غفلة، و كمنوا فى مكان و فى الغد تزاحف الجمعان فبرز الجيش الكمين من البلد، و خالفوا إلى معسكر السلطان و عمدوا إلى فسطاطه، فدافعهم الحراس، فقتلوهم، و فتكوا بحظايا السلطان، عائشة

بنت عمه، و فاطمة بنت السلطان أبى يحيى صاحب افريقية، و غيرهما و سلبوا الفسطاط و أحرقوا المعسكر فلما رأى المسلمون ما حل وراءهم بالمعسكر اختل مصافهم، و أخذ ابن السلطان أسيرا لمخالطته العدو فى تقدمه، و انحاز أبو الحسن مع فئة من أبطاله فدافع و نجا و وصل الطاغية إلى محلة السلطان، فأنكر على قومه قتل النساء و الاولاد. و انهزم ابن الاحمر إلى حمرائه، و خلص أبو الحسن الى الجزيرة، فجبل طارق، و منها إلى سبتة، و كانت وقعة مشؤومة على المسلمين، عظم فيها البلاء، و فدحت الرزيئة، و جل الخطب.

و قد بالغ بعض مؤرخى الافرنج فى تقدير خسائر المسلمين، فزعم بعضهم أنه قتل منهم مائتا ألف. و أن خسائر الاسبانيول كانت نحوا من عشرين قتيلا فقط، و هذا أشبه بقول بعض مؤرخى الاسلام إن خسائر الافرنج فى وقعة الدون بتره بلغت خمسين ألفا، و لم يستشهد من المسلمين إلا ثلاثة عشر فارسا، و قيل عشرة فقط مما يدل على تأخر فن النقد فى تلك الاعصار، و قبول الاخبار على علاتها بدون عرضها على العقل، و لا سبرها بمعيار الحكمة و النظر، على ان هاتين الوقعتين تتشابهان فى قضية أسر نساء الملوك، ففى الاولى أسرت امرأة الطاغية حسب قول العرب، و فى الثانية أسرت بعض نساء السلطان أبى الحسن، عدا من قتل منهن.

و بعد هذه الوقعة اشتدت وطأة الاسبانيول على المسلمين و طمعوا فى التهام بقية الاندلس، و نازلوا قلعة بنى سعيد، و أخذوها بعد حصار شديد، فأعاد أبو الحسن بن مرين الكرّة، و جهّز الاساطيل، و سرّب البعوث الى الجزيرة الخضراء، و تلاقت الاساطيل الاسلامية بالاساطيل النصرانية، فقضى بهزيمة المسلمين، و ملك اسطول الطاغية بحر الزقاق، وسما له شوق إلى استخلاص الاندلس، فبعث بالنفير، و وافته النجدات و حضرت الأوامر من البابا بوجوب القيام يدا واحدة لطرد مسلمى الأندلس و انضم إلى الفونس ملك قشتالة كثير من الملوك، و وافاه من أنسباء ملك انكلترة، الكونت دربى، و الكونت سالسبرى، و غاسطون، و كونت دفوا، و كونت

دو بيارن، و غيرهم، و زحف الجميع، و نازلوا الجزيرة الخضراء. ليلحقوها بطريف، و يستولوا على فرضة مجاز المسلمين، و حشروا إليها الفعلة و الصناع، للنقب و الحفر، و أطالوا حصارها، و اتخذوا للمعسكر بيوتا من الخشب، بقصد المطاولة، كما اتخذوا لمعسكرهم فى القرن التالى بيوتا من الحجر، و هم على غرناطة. و جاء سلطان غرناطة لمدد الجزيرة، فنزل بظاهر جبل طارق. و طال الحصر، و أصاب أهل الجزيرة الجهد، فسألوا الأمان. فبذلوه لهم. و خرجوا إلى المغرب. و ذلك سنة ۷۴۳ فأنزلهم أبو الحسن المرينى خير نزل

اه.

استوفينا ذكر هذه الواقعة لانها كانت من مقدمات سقوط الاسلام فى الاندلس فان الاسبانيول من بعدها أحاطوا بالجزيرة الاندلسية من جهة المغرب. و صارت مملكة غرناطة فى حكم المحصور. و آل أمرها إلى التلاشى. بحيث لم تمض مائة و خمسون سنة بعد ذلك. حتى صارت أثرا بعد عين.

و لننظر ما قاله فى شأن هذه الوقائع صاحب كتاب الاستقصا لأخبار دول المغرب الاقصى. العلامة الشيخ احمد بن خالد الناصرى السلاوى رحمه اللّه. قال:

لما فرغ السلطان أبو الحسن من شأن عدوه. و علت على الأيدى يده. و انفسح نطاق ملكه. دعته همته إلى الجهاد. و كان كلفا به. فأوعز إلى ابنه الأمير ابى مالك أمير الثغور الاندلسية. سنة ۷۴۰. بالدخول الى دار الحرب. و جهز اليه العساكر من حضرته. و أنفذ اليه الوزراء. فشخص أبو مالك غازيا و توغل فى بلاد النصرانية و اكتسحها، و خرج بالسبى و الغنائم. فاتصل به الخبر أن النصارى قد جمعوا له.

و أنهم أغذّوا السير فى اتباعه. فأشار عليه الملأ بالخروج من أرضهم. و عبور الوادى الذى كان تخما بين أرض المسلمين و دار الحرب. و أن يتحيز إلى مدن المسلمين فيمتنع بها. فلجّ فى إبايته. و صمم على التعريس. و كان قرما ثبتا. إلا أنه غير بصير بالحرب لصغر سنه. فصبّحتهم عساكر النصرانية فى مضاجعهم. قبل أن يركبوا. و خالطوهم فى بياتهم. و أدركوا الامير أبا مالك بالأرض قبل أن يستوى على فرسه. فجدّلوه.

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۱۷

و استلحموا الكثير من قومه. و احتووا على المعسكر بما فيه من أموال المسلمين و أموالهم و رجعوا على أعقابهم. و اتصل الخبر بالسلطان أبى الحسن. فتفجع لهلاك ابنه.

و استرحم له، و احتسب عند اللّه أجره، ثم انفذ وزراءه إلى سواحل المغرب، لتجهيز الأساطيل، و فتح ديوان العطاء، و عرض الجنود، و ازاح عللهم، و استنفر أهل المغرب كافة، ثم ارتحل إلى سبتة، ليباشر أحوال الجهاد، و تسامعت به أمم النصرانية، فاستعدوا للدفاع، و أخرج الطاغية اسطوله إلى الزقاق، ليمنع السلطان من الاجازة، و استحث السلطان أساطيل المسلمين من مراسى المغرب، و بعث إلى أصهاره الحفصيين بتجهيز اسطولهم اليه، فعقدوا عليه لزيد بن فرحون، قائد اسطول بجاية، و وافى سبتة فى ستة عشر اسطولا من اساطيل افريقية، كان فيها من طرابلس و قابس و جربة و تونس و بونة و بجاية، و توافت اساطيل المغربين بمرسى سبتة، تناهز المائة، و عقد السلطان عليها لمحمد بن على العزفى، الذى كان صاحب سبتة، يوم فتحها أيام السلطان أبى سعيد، و أمره بمناجزة أسطول النصارى بالزقاق، و قد تكامل عديدهم و عدتهم فاستلأموا و تظاهروا فى السلاح، و زحفوا إلى اسطول النصارى، و تواقفوا مليا، ثم قربوا الاساطيل بعضها من بعض، و قرنوها للمصاف، فلم يمض إلا كلا و لا، حتى هبّت ريح النصر، و أظفر اللّه المسلمين بعدوهم، و خالطوهم فى أساطيلهم و استلحموهم هبرا بالسيوف، و طعنا بالرماح، و قتلوا قائدهم الملند، و استاقوا أساطيلهم مجنوبة إلى مرسى سبتة، فبرز الناس لمشاهدتها، و طيف بكثير من رؤوسهم فى جوانب البلد، و نظمت اصفاد الأسرى بدار الانشاء، و عظم الفتح، و جلس السلطان للتهنئة، و أنشد الشعراء بين يديه، و كان ذلك يوم السبت سادس شوال سنة ۷۴۰، فكان من أعز أيام الاسلام

ثم شرع السلطان أبو الحسن فى اجازة العساكر من المتطوعة و المرتزقة، و انتظمت الاساطيل سلسلة واحدة، من العدوة إلى العدوة، و لما تكاملت العساكر بالعبور، و كانت نحو ستين الفا، أجاز هو فى اسطوله مع خاصته و حشمه، آخر سنة ۷۴۰،

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۱۸

و نزل بساحة طريف، و أناخ عليها ثالث محرم من السنة بعدها و شرع فى منازلتها، و وافاه سلطان الاندلس أبو الحجاج يوسف بن اسماعيل بن الأحمر. فى عسكر الاندلس من غزاة بنى مرين. و حامية الثغور. و رجّالة البدو. فعسكروا حذاء معسكره.

و أحاطوا بطريف نطاقا واحدا. و أنزلوا بها أنواع القتال. و نصبوا عليها الآلات، و جهّز الطاغية اسطولا آخر. اعترض به الزقاق. لقطع المرافق عن المعسكر. و طال مقام المسلمين بمكانهم حول طريف ففنيت ازوادهم. و قلّت العلوفات. فوهن الظهر.

و اختلت أحوالهم. ثم احتشد الطاغية امم النصرانية. و ظاهره البرتقال. صاحب اشبونة. و غرب الاندلس. و زحفوا إلى المسلمين. لستة أشهر من نزولهم على طريف و لما قرب الطاغية من معسكر المسلمين. سرّب إلى طريف جيشا من النصارى.

أكمنه بها إلى وقت الحاجة. فدخلوها ليلا. على حين غفلة من العسس. الذين أرصدوا لهم، و أحسوا بهم آخر الليل، فثاروا بهم من مراصدهم، و أدركوا أعقابهم قبل دخول البلد، فقتلوا منهم عددا، و قد نجا أكثرهم، فلبّسوا على السلطان بأنه لم يدخل البلد سواهم، حذرا من سطوته، ثم زحف الطاغية من الغد فى جموعه إلى المسلمين، و عبّى السلطان مواكبه صفوفا، و تزاحفوا، و لما نشبت الحرب برز الجيش الكمين من البلد، و هو الذى دخل ليلا. و خالفوا المسلمين إلى معسكرهم. و عمدوا إلى فسطاط السلطان. فدافعهم عنه الناشبة الذين كانوا على حراسته. فاستلحموهم لقتلهم. ثم دافعهم النساء عن أنفسهن. فقتلوهن كذلك. و خلصوا إلى حظايا السلطان منهن عائشة بنت عمه أبى بكر بن يعقوب بن عبد الحق. و فاطمة بنت السلطان أبى بكر أبى زكريا الحفصى. و غيرهما من حظاياه. فقتلوهن. و استلبوهن. و مثّلوا بهن.

و انتهبوا سائر الفسطاط. و أضرموا المعسكر نارا. ثم أحس المسلمون بما وراءهم فى معسكرهم. فاختل مصافهم. و ارتدوا على أعقابهم. بعد أن كان تاشفين ابن السلطان أبى الحسن صمم فى طائفة من قومه و حاشيته. حتى خالطهم فى صفوفهم. فأحاطوا به و تقبضوا عليه. و عظم المصاب بأسره. و كان الخطب على الاسلام قلّما فجع بمثله

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۱۹

و ذلک ضحوهٔ یوم الاثنین سابع جمادی الآخرهٔ من سنهٔ احدی و أربعین و سبعمائهٔ.

و ولی السلطان أبو الحسن متحیّزا إلی فئهٔ المسلمین. و استشهد کثیر من الغزاهٔ. و تقدم الطاغیهٔ حتی انتهی إلی فسطاط السلطان من المحلهٔ، فأنکر قتل النساء و الولدان، و کان ذلک منتهی أثره. ثم انکفأ راجعا إلی بلاده. و لحق ابن الأحمر بغرناطهٔ و خلص السلطان أبو الحسن إلی الجزیرهٔ الخضراء. ثم منها إلی جبل الفتح. ثم رکب الاسطول إلی سبتهٔ لیلهٔ غده و محّص اللّه المسلمین و أجزل ثوابهم و لما رجع الطاغیهٔ من طریف استأسد علی المسلمین بالأندلس، و طمع فی التهامهم و جمع عساکر النصرانیهٔ، و نازل أولا قلعهٔ بنی سعید، ثغر غرناطهٔ و علی مرحلهٔ منها، و جمع الآلات و الأیدی علی حصارها، و أخذ بمخنقها، فأصابهم الجهد من العطش، فنزلوا علی حکمه سنهٔ ۷۴۲، و أدال اللّه الطیب منها بالخبیث، و انصرف الطاغیهٔ إلی بلاده، و کان السلطان أبو الحسن لما أجاز إلی سبتهٔ أخذ نفسه بالعود إلی الجهاد، لرجع الکرهٔ، فأرسل فی المدائن حاشرین، و أرسل قواده إلی سواحل المغرب، لتجهیز الأساطیل، فتکامل له منها عدد معتبر، ثم ارتحل إلی سبتهٔ لمشارفهٔ ثغور الأندلس، و قدم عساکره إلیها مع وزیره عسکر ابن تاحضریت، و عقد علی الجزیرهٔ الخضراء لمحمد ابن العباس بن تاحضریت، من قرابهٔ الوزیر، و بعث إلیها مددا من العسکر مع موسی ابن ابراهیم الیرینانی من المرشحین للوزارهٔ نیابهٔ، و بلغ الطاغیهٔ خبره، فجهّز اسطوله، و أجراه إلی بحر الزقاق لمدافعته، و تلاقت الاساطیل، و محّص اللّه المسلمین، و استشهد منهم أعداد، و تغلب أسطول الطاغیهٔ علی بحر الزقاق فملکه دون المسلمین، و أقبل الطاغیهٔ من اشبیلیهٔ فی عساکر النصرانیهٔ، حتی أناخ بها علی الجزیرهٔ الخضراء، مرفأ أساطیل المسلمین، و فرضهٔ المجاز، و رجا أن ینظمها فی مملکته مع جارتها طریف، و حشر الفعلهٔ و الصناع للآلات، و جمع الأیدی علیها و طاولها الحصار، و اتخذ أهل المعسکر بیوتا من الخشب للمطاولهٔ، و جاء السلطان أبو الحجاج ابن الاحمر بعساکر الاندلس، فنزل قبالهٔ الطاغیهٔ، بظاهر جبل الفتح، فی سبیل

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۲۰

الممانعهٔ و أقام السلطان أبو الحسن بمکانه من سبتهٔ یسرّب إلی أهل الجزیرهٔ المدد من الفرسان و المال و القوت، فی أوقات الغفلهٔ من أساطیل العدو، و تحت جناح اللیل و أصیب کثیر من المسلمین فی ذلک، و لم یغن عن أهل الجزیرهٔ ذلک المدد شیئا، و اشتد علیهم الحصار، و أصابهم الجهد، و أجاز السلطان أبو الحجاج إلی السلطان أبی الحسن یفاوضه فی شأن السلم مع الطاغیهٔ بعد أن أذن الطاغیهٔ له فی الاجازهٔ مکرا به، و أرصد له بعض الاساطیل فی طریقه فصدقهم المسلمون القتال، و خلصوا إلی الساحل بعد غص الریق. و ضاقت أحوال أهل الجزیرهٔ و من کان بها من عسکر السلطان، فسألوا الطاغیهٔ الأمان، علی أن ینزلوا له عن البلد، فبذله لهم، و خرجوا فوفی لهم و أجازوا إلی المغرب سنهٔ ۷۴۳، فأنزلهم السلطان ببلاده علی خیر نزل، و لقّاهم من المبرّهٔ و الکرامهٔ ما عوضهم بما فاتهم، و خلع علیهم، و حملهم، و وصلهم بما تحدث الناس به، و تقبض علی وزیره عسکر بن تاحضریت، عقوبهٔ له علی تقصیره فی المدافعهٔ، مع تمکنه منها، و انکفأ السلطان أبو الحسن راجعا إلی حضرته موقنا بظهور أمر اللّه، و إنجاز وعده، و اللّه متم نوره و لو کره الکافرون. اه

*** و هذا کتاب آخر وجد تحت رقم ۲۸ من المجموعهٔ البرشلونیهٔ:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا محمد و علی آله و سلم تسلیما.

السلطان الأجل المرفع، المکرم المبرور، الأوفی المشکور، الأخلص دون الفنشه، سلطان أراغون و بلنسیهٔ و قرسغهٔ و قمط برجلونهٔ و صاحب سردانیهٔ، وصل اللّه کرامته بتقواه. و أسعده بطاعته و رضاه. حافظ عهده، و شاکر مذهبه فی المصادقهٔ و قصده. مکرم مملکته. و شاکر قصده فی خلوص مودته. الحافظ لعهده و صحبته الامیر عبد اللّه محمد ابن أمیر المسلمین أبی الولید اسماعیل بن فرج بن نصر. أیده اللّه و نصره. أما بعد. فانا کتبناه الیکم من حمراء غرناطهٔ. حرسها اللّه. عن الخیر الأکمل و الیسر الاشمل. و الحمد للّه کثیرا. و جانبکم مبرور. و قصدکم فی الصحبهٔ مشکور،

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۲۱

و محلکم فی سلاطین النصرانیهٔ معروف مشهور. و إلی هذا فانه توجه فی هذه الأیام خمسهٔ أشخاص من التجار من أهل بلادنا ثقهٔ بعهدکم. و رکونا إلی صحبتنا معکم.

فتعرفنا أن النائب عنکم فی قربلیان ثقفهم، و ثقف أموالهم. فخاطبناکم فی شأنهم.

و قصدنا منکم تسریحهم و تسریح أموالهم. و أن تنفذوا أمرکم بذلک لمن ینوب عنکم تحفظوا بذلک عهدنا، و تقضوا لنا فی ذلک .... نشکرکم علیها و هذا قصدنا منکم فعسی أن تعملوا فیه ما هو المعلوم منکم، و المضمون عنکم، و اللّه یصل کرامتکم بتقواه و یسعدکم بطاعته و رضاه. و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا، کتب فی الموفی ثلاثین لجمادی الأولی من عام ثمانیهٔ و عشرین و سبعمائهٔ. (صح هذا).

هذا الملک المکتوب إلیه هنا هو الفونس الرابع الأراغونی، تولی أراغون و ملحقاتها بعد جقمی الثانی من سنهٔ ۱۳۲۷ إلی سنهٔ ۱۳۳۶.

و تحت رقم ۳۲ من هذه المجموعهٔ کتاب من أبی النعیم رضوان وزیر ابن الاحمر إلی هذا الملک نفسه و هو ما یلی:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسوله الکریم و علی آله و صحبه و سلم تسلیما.

مولای السلطان الأجل الأکرم، الأوفی المعظم، المشکور الأخلص، ذون الفنشه، ملک أراغون، و بلنسیهٔ، و سردانیهٔ، و قرسغهٔ، و قمط برجلونه. و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعهٔ اللّه و رضاه، خدیمه موفی واجب البر بجانبه، و مکمل الثناء علی مقاصده فی الوفاء و

مـذاهبه، رضوان بن عبد اللّه، وزير السـلطان، ملک غرناطهٔ و مالقهٔ، و المریهٔ، و وادی آش، و ما إلی ذلک. کتبه إلیکم من باب مولاه، أیده اللّه و نصره، بحمراء غرناطهٔ حرسـها اللّه، و لیس بفضل اللّه سبحانه، ثم بنعمهٔ مولای أبقی اللّه إحسانه، إلا الخیر الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا، و عن العلم بمحلکم فی السلاطین الأوفیاء، و الشکر لما لکم فی الوفاء من المقاصد (۲۱- ج ثانی)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۲۲

و الانحاء، و إلی هـذا فموجبه الیکم، هو أن الزعیم المکرم، جقمی شارقهٔ، قریبکم، اجتمع فی محلهٔ جبل الفتح ببعض ناس هذه الدار النصـریهٔ، و عرفهم بمـا عنـدکم من القصـد الجمیـل فی الصـلح معهـا، و انه لو خـاطبکم مولای فی ذلک لعملتم فیه ما یعود بتجـدید الصـحبهٔ و المدهٔ، و توکید العهد، و قد کتب الیکم فی ذلک مولای الکتاب الذی یصـلکم، و وجّهه مع خدیمه التاجر المکرم بشـقلین سریجهٔ، و هو یصـلکم بکتـابه، و إن کان لکم غرض فی هـذه الحال فعرفونی، و أعمل فیها ما یکون فیه الخیر للفریقین إن شاء اللّه، و اللّه سـبحانه یصل عزتکم بتقواه، و یسـعدکم بطاعته و رضاه، و السـلام یراجع سـلامکم کثیرا أثیرا، و کتب فی الیوم الثامن عشـر لشهر المحرم مفتتح عام اربعهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ اه.

و هذا کتاب آخر تحت رقم ۳۳ من المجموعهٔ البرشلونیهٔ من الوزیر أبی النعیم رضوان نفسه إلی الملک الفونس نفسه.

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا محمد و علی آله و صحبه و سلم تسلیما

مولای السـلطان الأجل، المعظم المرفع الموقر، المبرور المشکور الشهیر الأوفی، ذون الهنشهٔ، ملک أراغون. و بلنسیهٔ و سردانیهٔ. و قمط برجلونهٔ، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسـعده بطاعهٔ اللّه و رضاه، معظم سلطانه، و موقر مکانه، وزیر السلطان أیده اللّه و نصره، رضوان بن عبـد اللّه. کتبه إلیکم من باب مولاه بحمراء غرناطـهٔ، حرسـها اللّه، و لا زائد بفضل اللّه، ثم ببرکهٔ أیام مولانا أدام اللّه إحسانه، إلا الخیر الأکمـل و الیسـر الأشـمل، و الحمـد للّه. و عن التعظیم لسـلطانکم، و التوقیر لمملکتکم و مکـانتکم. و إلی هـذا فقـد وصـلنی کتـابکم المعظم صـحبهٔ رسول مولانا أیـده اللّه إلیکم القائـد الأجل. أبی الحسن بن کماشهٔ. أعزه اللّه، تقررون معتقدکم الجمیل. و قد شـکرت ذلک أبلغ الشـکر. و عرفت ما عنـدکم من القبول و العنایـهٔ و الکرامـهٔ. و قابلت ذلک بما یجب من الثناء علیکم. و اعلموا أننی لا أزال أؤکد العهد بین مولای و بینکم و أثبت الود و أعمل فی ذلک ما أوفی به حق خدمته و کرامتکم حسب الواجب علی.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۲۳

و قد ألقی إلیّ القائد أبو الحسن أعزه اللّه فی ذلک ما وافق مقتضـی کتابکم و وصل صـحبته رسولکم الحظی لدیکم. المکرم المبرور المشکور رمون بیل. و حضر بین یدی مولای. أیده اللّه. و أوصل هدیتکم إلی مولای. و وقف علیها و استحسنها. و وقعت عنده أحسن موقع، و شـکر قصدکم فی ذلک، و کذلک وصل ما تفضلتم الی معظم مجدکم، فقابلت سلطانکم بالشکر الجزیل، و الثناء الجمیل، و سرتنی عنایتکم، و حسن اعتقادکم، و ما معظّمکم الا علی ما یرضیکم، من الاعتقاد فیکم، فکونوا من ذلک علی یقین. و قد ألقیت فی ذلـک الی رسولکم المـذکور، مـا یلقیه الیکم فی هـذا المعنی، و اللّه تعـالی یصل عزتکم بتقواه، و یسـعد سـلطانکم بطاعته، و السـلام یراجع سـلامکم کثیرا أثیرا. کتب فی السابع و العشـرین لـذی قعـدهٔ من عام خمسـهٔ و ثلاثین و سـبعمائهٔ عرفنا اللّه برکـهٔ اختتامه بمنه و کرمه. اه

و تحت رقم المجموعهٔ ۳۴ الکتاب الآتی:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد و علی آله

مولای الأفنت الکبیر، الأعز المرفع، المبرور المشـکور، ذن بذره، ادام اللّه لنا أیامکم، و وصل هدایتکم و اکرامکم، یسـلم علیکم مقبل یدیکم و خدیمکم، علی بن کماشه، من باب مولانا، أیده اللّه و نصره، و لیس بفضل اللّه سبحانه، ثم ببرکهٔ ایام مولانا، ادامها اللّه، الا الخیر و الیسـر، و الحمد للّه کثیرا. و الذی وجب به تعریفکم انه وصل خدیمکم رمون بویل، و قضـی رسالته کما یجب، و عمل اعمال الفرنسـان الجیـاد، و ادخلنی فی محبتکم و خـدمتکم، و انا یا مولای عملت فی خـدمتکم ما یعرفکم به خـدیمکم رمون بویل، و تکلم أیضا رمون بویل مع مولانا، نصره اللّه، و فی حق ان تلک لدار، و هذه الدار واحدهٔ، فتری یصـلکم کتاب مولانا السـلطان، و هو کتاب محبهٔ و صحبهٔ، و تری یصلکم یا مولای قوس افرنجی، و کذلک یا مولای نقبّل بید مولای الإفنت أخیکم، ذن جیمیه، و کذلک یصل له قوس افرنجی، و ذلک یا مولای فی حقکم. و معاد السـلام علیکم و رحمـهٔ اللّه و هـدایته، و کتب بتاریـخ الخامس عشـر لشـهر ذی حجّهٔ من عام خمسهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ اه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۲۴

*** و أردف ذلک الحاج محمـد بنونه بقوله: ابن کماشهٔ هذا اظن اننی رأیت الکلام علیه فی أحد کتب ابن الخطیب، إما فی اللمحهٔ البدریهٔ، و إما فی الاحاطهٔ. اما بذره (أو بتره کما تری اسـمه مکتوبا فی رسائل أخری ستصلکم بعده) فهو الذی توج ملکا علی أراغون باسم بتره الرابع من سنهٔ ۱۳۳۶ إلی سنهٔ ۱۳۸۷

*** کتاب آخر من سلطان غرناطهٔ الی ملک أراغون تحت رقم ۳۳ فی المجموعهٔ:

بسم اللّه الرحمن الرحیم صلی اللّه علی سیدنا و مولانا محمد رسوله الکریم و علی آله و صحبه و سلم تسلیما

السـلطان الأجل الأکرم، الأوفی المعظم، المبرور المشـکور، الأخلص دون الفنشه، ملک أراغون و بلنسـیهٔ و سـردانیهٔ و قرسـغهٔ، و قمط برجلونهٔ، و صل اللّه عزته بتقواه، و أسعده بطاعهٔ اللّه و رضاه، شاکر البر بجانبه، المثنی علی مقاصده فی الوفاء و مذاهبه، الأمیر عبد اللّه یوسف بن أمیر المسـلمین أبی الولیـد اسـماعیل بن فرج بن نصـر أما بعـد، فانّا کتبناه إلیکم من حمراء غرناطـهٔ، حرسـها اللّه، عن الخیر

الأکمل، و الیسر الأشمل، و الحمد للّه کثیرا، و جانبکم مبرور، و قصدکم فی الصحبة مشکور، و منصبکم فی بیت المملکة معلوم مشهور، و إلی هذا فموجبه إلیکم، هو أنه ما زالت الصحبة من دار غرناطة تتجدد بین أسلافنا، و انّا وقفنا الآن فی العقد الذی کان قد أخذ فیه مع ملک قشتلّة علی إشارة إلی صلحکم، فرأینا أن وجهنا کتابنا هذا إلیکم، فی شأن هذه القضیة، فان کان لکم فی الصحبة و المصادقة غرض، فنحن نغتبط بذلک، و عندنا من المساعدة لکم علیه کل ما یرضیکم، فعرفونا بما عندکم فی ذلک، و یصلکم بکتابنا هذا التاجر المکرم بشقلین شریجه خدیمنا أکرمه اللّه بتقواه، و قد ألقینا إلیه فی توکید المودة ما یلقیه إلیکم، و ینصه علیکم. فاعلموا ذلک

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۲۵

و اللّه سبحانه یصل عزتکم بتقواه، و یسعدکم بطاعته و رضاه، و السلام یراجع سلامکم کثیرا أثیرا، و کتب فی یوم الأربعاء الثامن عشر لشهر المحرم مفتتح عام أربعة و ثلاثین و سبعمائة، عرف اللّه تعالی خیره و برکته (صح هذا)

*** [تراجم سلاطین غرناطة اللتی صدرت عنهم تلک المکاتیب إلی ملوک أرغوان]

لا بأس بأن نترجم هنا سلاطین غرناطة الذین صدرت عنهم هذه المکاتیب إلی ملوک أراغون، و قد اخترنا لهذه التراجم لسان الدین بن الخطیب، أعلم الناس بهم، و أقربهم إلیهم. قال فی اللمحة البدریة:

اسماعیل بن فرج بن اسماعیل بن یوسف بن محمد بن احمد بن محمد بن خمیس، ابن نصر بن قیس الأنصاری الخزرجی، أمیر المسلمین بالأندلس، یکنی أبا الولید.

کان رحمه اللّه کریم الخلق، حسن الرواء، رجل جد، سلیم الصدر، کثیر الحیاء، صحیح العقد، ثبتا فی المواقف، عفیف الإزار، ناشئا فی حجر الطهارة، بعیدا من الصبوة، بریئا من المعاقرة، نشأ مشتغلا بشأنه، متبنکا بنعمة أبیه، مختصا بایثار السلطان، جده أبی أمه، و ابن عم والده، منقطعا إلی الصید، مصروف اللذة إلی استجادة سلاحه، و انتقاء مراکبه، و استفراه جوارحه، إلی أن قضی إلیه الأمر و ساعدته الایام، و خدمه الجد، و انتقل به إلی بیت الملک، و ثوی فی عقبه الذکر؛ فبذل العدل فی رعیته؛ و اقتصد فی جبایته؛ و اجتهد فی مدافعة عدو اللّه و عدوه، و سد ثلم ثغره، و کان غرة فی قومه، و درة فی بیته، و حسنة من حسنات دهره.

تخلف من الولد أربعة: أکبرهم محمد ولی عهده، و الأمیر من بعده. و فرج شقیقه التالی له، المنصرف عن الأندلس بعد مهلک أخیه، المتقلب أخیرا فی الایالات المتوفی معتقلا بالمریة، عام أحد و خمسین و سبعمائة، مظنونا به الاغتیال. ثم أمیر المسلمین أخوه أبو الحجاج، تغمده اللّه برحمته، أقعد القوم فی الملک، و أبعدهم أمدا فی السعادة ثم اسماعیل أصغرهم، المبتلی زمن شبیبته بالاعتقال المخیف مدة أخیه المستقر بالمغرب.

وزراؤه:

وزیره أول أمره القائد أبو عبد اللّه محمد بن أبی الفتح، نصیر بن ابراهیم بن محمد

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۲۶

ابن نصیر بن أبی الفتح الفهری، و بیت هؤلاء القواد شهیر، و مکانتهم من الملوک النصریین مکینة، ثم أشرک معه فی الوزارة الوزیر أبا الحسن علی بن مسعود بن علی ابن مسعود المحاربی، من أعیان الحضرة، و ذوی النباهة؛ فجاذب رفیقه حبل الخطة و نازعه لباس الحظوة؛ حتی ذهب باسمها و مسماها؛ و هلک القائد أبو عبد اللّه ابن أبی الفتح فخلص إلیه شربها.

کتّابه:

کتب عنه لأول أمره بمالقة، ثم بطریقه إلی غرناطة، و أیاما یسیرة بها، الفقیه الکاتب أبو جعفر بن صفوان المالقی. ثم ألقی المقادة إلی کاتب الدولة قبل شیخنا أبی الحسن بن جیّاب فاضل الخطة، و بارع القوس، و اقتصر علیه إلی آخر أیامه.

قضاته:

استقضی أخا وزیره الشیخ الفقیه أبا بکر یحیی بن مسعود بن علی، رجل الجزالة و فیصل الحکم. فاشتد فی إقامة الحق، و غلظ بالشرع، و استعان بالجاه، فخیفت سطوته، و استمر قاضیا إلی آخر أیامه.

رئیس جنده المغربی:

و من أول هذه الدولة نبهت هذه الرتبة، و استحقت أفرادنا إیاها.

الشیخ البهمة، لباب قومه، و کبیر بیته، أبو سعید عثمان بن أبی العلاء ادریس ابن عبد اللّه بن یعقوب بن عبد الحق، مشارکا له فی النعمة، ضاربا بسهم فی المنحة کثیر التجنی و الدالة، إلی أن هلک المخلوع، و خلا الجو، فکان منه بعض الاقصار.

الملوک علی عهده: الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة ؛ ج۲ ؛ ص۳۲۶

أولا بالمغرب ثم بفاس: السلطان الشهیر، جواد الملوک، الرحب الجناب، الکثیر الأمل، خدن العافیة، و محالف الترفیه، و متبحبح النعیم، السعید علی خاصته و عامته أبو سعید عثمان ابن السلطان الکبیر، المجاهد الصالح، المرابط أبی یوسف یعقوب بن عبد الحق. و جرت بینهما المراسلات، و اتصلت أیامه بالمغرب بعد مهلکه

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۲۷

و صدرا من أیام ولده الأمیر أبی عبد اللّه، حسب ما یمر عند ذکره

و بتلمسان: الأمیر أبو حمو موسی بن عثمان بن یغمراسن بن زیان. ثم توفی قتیلا بأمر ولده علی عهده سادس عشر جمادی الثانیهٔ من عام ثمانیهٔ عشر و سبعمائهٔ

و ولّی الأمر مغتاله ولده المذکور أبو تاشفین عبد الرحمن بن موسی، و استمرت أیامه بعد مهلک السلطان المذکور، و استغرقت أیام ولده الوالی بعده، إلی أن هلک فی صدر أیام السلطان أبی الحجاج، و جرت بینه و بین السلطان أبی الولید مراسلات و مهاداهٔ

و بمدینهٔ تونس: الشیخ الملقب بامرهٔ المؤمنین، أبو یحیی زکریا ابن أبی العباس ابن أبی حفص، المدعو باللحیانی، المتوثب بها علی الأمیر أبی البقاء خالد بن ابی زکریاء ابن أبی اسحق بن أبی حفص، و هو کبیر آل حفص سنا و قدرا. تملک تونس تاسع جمادی الآخرهٔ من عام أحد عشر و سبعمائهٔ و تم له الأمر

و اعتقل أبا البقاء بعد خلعه، ثم اغتاله، فی شهر شوال عام ثلاثهٔ عشر و سبعمائهٔ.

ثم رحل عن تونس لما ظهر له من اضطراب أمره بها، و توجه إلی أطرابلس فی وسط عام خمسهٔ عشر و سبعمائهٔ، و استناب صهره الشیخ أبا عبد اللّه بن أبی عمران، و لم یعد إلیها بعد ذلک

ثم اضطرب أمر أفریقیهٔ، و تناوبه عدهٔ من الملوک الحفصیین، منهم الأمیر أبو عبد اللّه ابن أبی عمران المذکور، و أبو عبد اللّه اللحیانی، و السلطان أبو بکر ابن الأمیر أبی زکریا بن الأمیر أبی اسحق، لبنهٔ تمامهم، و آخر رجالهم. و استمرّت أیامه إلی مدهٔ ولده الأمیر بالأندلس، ثم معظم أیام ولدیه. رحم اللّه الجمیع.

و من ملوک الروم أولا- بقشتالهٔ: کان کل عهده، و بالزمن القریب من ولایته وفاهٔ الطاغیهٔ هرانده بن شانجه بن الفونش بن هرانده (المجتمع له ملک لیون و قشتالّه و هو المتغلب علی قرطبهٔ و اشبیلیهٔ و مرسیهٔ و جیان) ابن الهونش (الجاریهٔ له و علیه وقعتا الأرک و العقاب) ابن شانجه (المسمی انبرذور و هو الذی أفرد صهره زوج بنته بملک برتقال) إلی أجداد یخرجنا تقصّی ذکرهم عن الغرض

و من ملوک رغون بشرق الأندلس: الطاغیهٔ جایمش ابن بیطره بن جایمش (الذی تغلب علی بلنسیهٔ) ابن بیطره بن الهونش، إلی أجداد عدهٔ کذلک. ثم هلک فی أخریات أیامه، فولی ملک رغون بعده الهونش بن جایمش إلی آخر أیامه

و ببرتقال: الهونش بن ذونیش بن الهونش بن شانجه بن الهونش بن شانجه بن الهونش، و تسمی أولا دوقا

بعض الأحداث و بدایهٔ أمره:

و لما تصیر الأمر إلی السلطان نصر، مدبّر الوثوب بأخیه، تنازعت بطانته، و ساءت سیرهٔ ملکه، فأغری بالرئیس الکبیر صاحب مالقهٔ، و بیده الجزیرهٔ و سبتهٔ و یعقّب علیه کثیر من التصرف فیما بیده، ثم لما وصل إلی الحضرهٔ مبایعا، داخله بعضهم محذرا و مشیرا بالامتناع. فاستعجل الانصراف. و أظهر الاستبداد فی رمضان سابع عشر منه. و أقام رسم الملک بولده السلطان أبی الولید هذا. و تحرک فنازل الحصون المجاورهٔ لمالقهٔ و استولی علیها

و فی أول شهر محرم من عام اثنی عشر و سبعمائهٔ تحرک فنزل بقریهٔ العطشاء من مرجها. و برز السلطان نصر إلیه، فی جیش اخشن. مستجاد العدهٔ وافر الرّجل فکان اللقاء ثالث عشر الشهر. فأظهر اللّه أقل الطائفتین. و انجرت علی الجیش الغرناطی الهزیمهٔ. و کبا بالسلطان نصر فرسه فی مجری سقی لبعض الفدن. فنجا بعد لأی و دخل البلد مغلولا. و انصرف الجیش المالقی ظاهرا إلی بلده ثم وقعت المهادنهٔ فی ربیع الاول من هذا العام. و عادت الفتنهٔ جذعهٔ فی العام بعده

و کانت فی رمضان منه ثورهٔ الأشیاخ بغرناطهٔ، و دعاؤهم بخلعان السلطان، و دعوهٔ مخلوعه المعتقل، طالبین منه اسلام وزیره خدن الروم، المتهم علی الاسلام، محمد بن الحاج. ثم لحق الاشیاخ المذکورون فارین بمالقهٔ، عند اختلال ما أبرموه.

و کانت الحرکهٔ الثانیهٔ الی غرناطهٔ، بعد أمور اختصرتها من استبداد السلطان

أبی الولید بنفسه، و الانحطاط فی القبض علی أبیه الی هوی جنده، و التصمیم فی طلب حقه، فاتصل سیره، و احتل ببلدنا لوشهٔ سرار شوال فتملکها. ثم قصد غرناطهٔ، و برز إلیه جیشها، و ابلی فی الدفاع، فکادت تقع به الدبرهٔ، لولا ثبوت السلطان و اسلفهم الحملهٔ، فولوا منهزمین، و تبعهم الی سور المدینهٔ. و قد خف اللفیف و الغوغاء، و الناعقون بالخلعان، الشرهون الی تبدیل الدعوات، الی تسنم المآذن و المناره و الربی.

و برز أهل ربض البیازین الهافون الی مثل هذه البوارق، الی شرف بیوتهم کلّ یشیر مستدعیا مستقدما، اعلانا بسوء الجوار، و ملال الایالات، و الانحطاط فی وهد التقلب و التلوّن، و سآمهٔ العافیهٔ: شنشنهٔ معروفهٔ، و خلیقهٔ فی الخلیقه مألوفهٔ.

و بودر غلق باب البیرهٔ فنقض قفله، و دخلت المدینهٔ، و لجأ السلطان الی معقل الحمراء، و دخله بأهله و ذخیرته و خاصته، و نزل الدائل بالقصبهٔ القدمی تجاهها، ینفذ الصکوک، و یتألف الشارد، و یذیع العفو، و ضعفت بصائر المحصورین و فشلوا- علی وجود الطعمهٔ، و تمکن المنعهٔ، و وفور المال- فالتمسوا لأنفسهم و لسلطانهم عهدا و نزلوا منتقلین الی مدینهٔ وادی آش، فی سبیل العوض بمال معروف، و ذخیرهٔ، فتم ذلک، و خرج السلطان نابیا به قرار جده و أبیه، جانیا علی ملکه الاخابث الاغمار، لیلهٔ الثامن و العشرین لشوال عام ثلاثهٔ عشر و سبعمائهٔ، الی ان هلک حسب ما تقدم ذکره، و خلا للسلطان أبی الولید الجوّ، و ضربت الیه المقادهٔ، و أطاعه القاصی والدان، و لم مختلف علیه اثنان

مناقبه:

اشتد علی أهل البدع، و قصر الخوض علی ما تضطر الیه الملّهٔ. و لقد تذوکر یوما بین یدیه أصول الدین فقال: أصول الدین عندی: (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) (السورهٔ) و هذا (و أشار الی سیفه)

و اعتنی بأهل بیت رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم، فبذل فی فداء بعض أعلامهم

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۳۰

ما یعز بذله، و نقل منهم بعضا من حرف خبیثهٔ، فزعموا انه رأی رسول اللّه صلی اللّه علیه و سلم یشکر له ذلک

و اشتد فی اقامهٔ الحدود، و اراقهٔ المسکرات

و أخذ یهود الذمهٔ بالتزام سمهٔ تشهرهم، و شارهٔ تمیزهم، لیوفوا حقهم، من المعاملهٔ التی أمر بها الشارع فی الطرق و الخطاب

جهاده و بعض الاحداث فی مدته:

التاثت أموره لأول مدته، فجرت علیه الهزیمهٔ الشنیعهٔ بوادی فرتونهٔ. أوقع بجیشه الطاغیهٔ بمظاهرهٔ السلطان المخلوع، ففشا فی الاعلام یومئذ القتل فی صفر من عام ستهٔ عشر و سبعمائهٔ، و ظهر العدو بعدها علی حصن قنبل، و حصن متمانس، و حصن نجیح و حصن تشکر، و حصن روط، ثم صرفت المطامع عزمه إلی الحضرهٔ، فقصد مرجها و کف اللّه عادیته، و قمعه، و نصر الاسلام علیه، و دالت للدین الهزیمهٔ العظمی بالمرج علی برید منها. و استولی علی محلاته النهب، و علی فرسانه و رجاله القتل و الإسار، و عظم الفتح، و بهر الصنع، و طار الذکر، و ثاب السعد، و استقامت الأیام.

و هلک المخلوع، فصفا الجو، و اتحدت الکلمهٔ، و أمکن الجهاد، فتحرک فی رجب من عام أربعهٔ و عشرین و سبعمایهٔ، و أعمل الحرکهٔ إلی بلاد العدو، و نازل اشکر الشجی المتعرض فی حلق مدینهٔ بسطهٔ- فأخذ بمخنقها، و نشر الحرب علیها و رمی بالآلهٔ العظمی، المتخذهٔ بالنفط، کرهٔ محماهٔ، طاقهٔ البرج المنیع من معقله، فعاثت عیاث الصواعق السماویهٔ، فنزل أهلها قسرا علی حکمه للرابع و العشرین من الشهر، و فی ذلک یقول شیخنا الحکیم أبو زکریاء بن هذیل رحمه اللّه من قصیدهٔ أولها:

بحیث البنود الحمر و الأسد الوردکتائب سکان السماء لها جند

و فی وصف آلهٔ النفط:

و ظنوا بأن الرعد و الصعق فی السمافحاق بهم من دونها الصعق و الرعد

غرائب أشکال سماهرمس بهامهندمهٔ تأتی الجبال فتنهدّ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۳۱ ألا إنها الدنیا تریک عجائباو ما فی القوی منها فلا بد أن یبدو

و أقام رحمه اللّه بظاهرها فصیرها دار جهاده، و عمل فی خندقها بیده، و فی ذلک یقول شیخنا کاتب سره، نسیج وحده أبو الحسن بن الجیاب، رحمه اللّه، من قصیدهٔ أولها:

أمّا مداک فغایهٔ لم تسبقأعیت علی غرّ الجیاد السّبق

فاشرح بسعدک کلّ معنی مشکلو افتح بسیفک کلّ باب مغلق

فی وصف عمله فی خندق الحصن:

للّه منک مشاهد مشکورهٔعند الآله بمثلها لم تسبق

مثل الحفیر بها الذی باشرتهفعل الرسول و صحبه فی الخندق

و فی العاشر لرجب من عام خمسهٔ و عشرین و سبعمائهٔ تحرک إلی الغزو، و أخذ الأهبهٔ، و استکثر من الآلهٔ، و احتشاد المطوعهٔ، و قصد مدینهٔ مرتش العظیمهٔ الساحهٔ الطیبهٔ البقعهٔ، فأضرب بها المحلات، و کان قصده إجمام الناس إلی الغد، فصرفت الحشود وجوهها إلی ما بها من شجر الکروم الملتفات، و أدواح الاشجار، فأمعنوا فی افسادها، و برز حامیتها، فناشبت الناس القتال فحمیت النفوس، و أرید منع الناس فأعیا أمرهم، و سال منهم البحر، فتعلقوا بالاسوار، و قیل للسلطان: بادر الرکوب، فقد دخل البلد، فرکب و وقف بأزائه، فدخل الحصن عنوهٔ، و اعتصم أهله بالقصبهٔ فدخلت أیضا عنوهٔ، و انطلقت أیدی الغوغاء علی من بها من ذکر و أنثی، صغیر أو کبیر، فساءت القتلهٔ، و قبحت الاحدوثهٔ، و رفعت من الغدآ کام من الجثث، صعدت ذراها المؤذنون، و قفل إلی غرناطهٔ بنصر لا کفاء له. و کان دخوله من هذه الغزاهٔ فی الرابع و العشرین لرجب المذکور.

وفاته:

و لما فضل من مرتش، نقم علی أحد الرؤساء من قرابته، و هو ابن عمه محمد بن اسماعیلی المعروف بصاحب الجزیرهٔ، أمرا فقرّعه علیه، و بالغ فی تأنیبه، و توعّده بما

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۳۲

أثار حفیظته، فأقدم علیه بالفتکهٔ الشنعاء، التی ارتکبها منه بباب قصره، بین عبیده آمن ما کان سربا، و أعز نفرا، و أمکن امتناعا، غدوهٔ یوم الاثنین الثالث من یوم دخوله، بعد أن عاهد فی الأمر جملهٔ من القرابهٔ و الخدام، و وثب به و هو مجتاز بین السماطین من ناسه، إلی مجلس العقود الخاص، فاعتنقه، و سل خنجرا ملصقا بذراعه فأصابه بجراحات ثلاث: إحداهن بأعلی ترقوته، فرت ودجه، فخرّ صریعا و صاح فکرّ الوزیر، فعمّمته سیوف الحاضرین من أصحاب الفاتک، و وقعت الرجهٔ، و سلت السیوف، و تشاغل کلّ بمن یلیه، و أستخلص السلطان من بین یدیه، و حیل بینه و بینه، فرفع و ظنت نجاته، فوقع البهت، و بادر الفرار، و قد سدّت المذاهب فقتلوا حیث و جدوا.

و أخذت الظنّهٔ قوما من أبریائهم، فاستحلفوا و نهبت الغوغاء دورهم و علقت بالجدران أشلاؤهم، و احتمل السلطان إلی بعض دوره و به رمق، للزوق العمامهٔ بفوهٔ و دجه المبتور، ففاض لحینه رحمه اللّه. و دفن غلس لیلهٔ یوم الثلثاء ثانی یوم وفاته، بروضهٔ الجنان من قصر إلی جانب جده، و تنوهی فی احتفال قبره نقشا و تنجیدا و احکاما و حلیا و تمویها، بما یشذ عن الوصف، و کتب علی قبره نقشا فی الرخام:

«هذا قبر السلطان الشهید، فتّاح الأمصار، و ناصر ملهٔ المصطفی المختار، و محیی سبیل آبائه الأنصار، الامام العادل، الهمام الباسل، صاحب الحرب و المحراب، الطاهر الأنساب و الأثواب، أسعد الملوک دولهٔ، و أمضاهم فی ذات اللّه صولهٔ، سیف الجهاد، و نور البلاد، الحسام المسلول فی نصرهٔ الایمان، و الفؤاد المعمور بخشیهٔ الرحمن، المجاهد فی سبیل اللّه، المنصور بفضل اللّه، أمیر المسلمین أبی الولید اسماعیل بن الهمام الأعلی، الطاهر الذات و النجار، الکریم المآثر و الآثار، کبیر الامامهٔ النصریهٔ، و عماد الدولهٔ الغالبیهٔ، المقدس المرحوم أبی سعید فرج بن علم الاعلام، و حامی حمی الاسلام، صنو الامام الغالب، و ظهیره العلیّ المراتب، المقدس المرحوم أبی الولید اسماعیل بن نصر، قدس اللّه روحه الطیّب، و أفاض علیه غیث رحمته الصّیب،

و نفعه بالجهاد و الشهادهٔ، و حباه بالحسنی و الزیادهٔ، و صنع له فی فتح البلاد، و قتل کبار ملوک الأعاد، ما یجده مذخورا یوم التناد، إلی أن قضی اللّه بحضور أجله، فختم عمره بخیر عمله، و قبضه إلی ما أعد له من کرامته و ثوابه، و غبار الجهاد طی أثوابه* استشهد رحمه اللّه غدرهٔ أثبتت له فی الشهداء من الملوک قدما، و رفعت له فی أعلام السعادهٔ علما* ولد رضی اللّه عنه فی الساعهٔ المبارکهٔ بین یدی الصبح من یوم الجمعهٔ، سابع عشر شهر شوال عام سبعهٔ و سبعین و ستمائهٔ، و بویع یوم الخمیس السابع و عشرین لشوال عام ثلاثهٔ عشر و سبعمائهٔ، و استشهد فی یوم الاثنین السادس و العشرین لشهر رجب الفرد عام خمسهٔ و عشرین و سبعمائهٔ* فسبحان الملک الحق، الباقی بعد فناء الخلق».

و بعده من جههٔ أخری:

تخصّ قبرک یا خیر السلاطین تحیهٔ کالصّبا مرّت بدارین

قبر به من بنی نصر إمام هدیعالی المراتب فی الدنیا و فی الدین

أبو الولید! و ما أدراک من ملک!مستنصر واثق باللّه مأمون

سلطان عدل و بأس غالب و ندیو فضل تقوی و أخلاق میامین

للّه ما قد طواه الموت من شرفو سرّ مجد بهذا اللّحد مدفون

و من لسان بذکر اللّه منطلقو من فؤاد بحبّ اللّه مسکون

أمّا الجهاد فقد أحیی معالمهو قام منه بمفروض و مسنون

فکم فتوح له تزهی المنابر منعجب بهنّ و أوراق الدواوین

مجاهد نال من فضل الشهادهٔ مایجبی علیه بأجر غیر ممنون

قضی کعثمان فی الشهر الحرام ضحیوفاهٔ مستشهد فی الدار مطعون

فی عارضیه غبار الغزو تمسحهفی جنهٔ الخلد أیدی حورها العین

یسقی بها عین تنسیم و قاتلهمردّد بین زقّوم و غسلین

تبکی البلاد علیه و العباد معافالخلق ما بین إخوان أفانین

لکنه حکم رب لا مردّ لهفأمره الجزم بین الکاف و النون

فرحمهٔ اللّه رب العالمین علیسلطان عدل بهذا القبر مدفون

و عظمت فیه فجیعهٔ المسلمین، لما ثکلوا من جهاده و عزمه، و بلوه من سعده و عزهٔ نصره. فکثرت فیه المرائی، و تراهقت فی شجوه القرائح، و بکاه الغادی و الرائح. فمن المراثی التی أنشدت علی قبره قول کاتبه شیخنا أبی الحسن ابن الجیاب:

أیا عبرهٔ العین امزجی الدمع بالدمو یا زفرهٔ الحزن احکمی و تحکّمی

و یا قلب ذب وجدا و غما و لوعهٔفان الأسی فرض علی کل مسلم

و قول کاتبه الوزیر الأدیب أبی عبد اللّه بن اللوشیّ:

برّد بنار الشوق منک غلیلافالمجد أضحی شاکیا و علیلا

منها- و هو غرض حسن-:

قلّدت سیف الوجد فارس لوعتیأسفا و أجریت الدموع خیولا

و بنیت أبیات الرثاء و قد رأتعینی بیوت المکرمات طلولا

و قول کاتبه الفقیه القاضی أبی بکر بن شیرین:

عزّ العزاء فما الذی نبدیهفی الحزن الا بعض ما نخفیه

یا أیها الغادی یحثّ قلوصهإیه عن الخبر المرجّم إیه

أودی أمیر المسلمین فکیف لانأسی علیه، و کیف لا نبکیه؟!

قد کان للاسلام عین بصیرهٔفأصابت الاسلام عین فیه

السلطان

محمد بن اسماعیل بن فرج بن اسماعیل بن یوسف بن محمد بن أحمد بن محمد بن خمیس بن نصر بن قیس الخزرجی أمیر المسلمین بالأندلس بعد أبیه- یکنی أبا عبد اللّه

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۳۵

حاله:

کان معدودا من نبلاء الملوک و أبناء الملوک صرامهٔ، و عزهٔ، و شهامهٔ، و جمالا، و خصلا، عذب الشمائل، حلوا، لبقا، لوذعیا هشا، سخیا. المثل المضروب فی الشجاعهٔ المقتحمهٔ حدّ التهوّر، حلس ظهور الخیل، افرس من جال علی صهوهٔ، لا تقع العین- و ان غصت المیادین- علی أدرب برکض الجیاد منه، مغرما بالصید، عارفا بسمات الشفار، و شیات الخیل، یحب الأدب، و یرتاح الی الشعر، و ینبه علی العیون، و یلمّ بالنادرهٔ الحارهٔ

أخذت له البیعهٔ یوم مهلک أبیه، یوم الثلثاء السابع و العشرین لرجب عام خمسهٔ و عشرین و سبعمائهٔ، و ناله الحجب، و اشتملت علیه الکفالهٔ إلی أن شدا و ظهر، و شب عن الطوق. و فتک بوزیره المتغلب علی ملکه و هو غلام، لم یبقل خده، فهیب شباه، و رهبت سطوته، و برز لمباشرهٔ المیادین، و ارتیاد المطارد، و اجتلاء الوجوه، فکان ملء العیون و الصدور.

ذکاؤه:

حدثنی ابن وزیر جده، القائم أبو القاسم بن محمد بن عیسی قال: تذوکر یوما بحضرته تباین قول المتنبی:

أیا خدّد اللّه ورد الخدودو قدّ قدود الحسان القدود

و قول امری القیس:

و إن کنت قد ساءتک منی خلیقهٔفسلّی ثیابی من ثیابک تنسل

و قول ابراهیم بن سهل:

إنی له عن دمی المسفوک معتذرأقول حمّلته من سفکه تعبا

فقال رحمه اللّه بدیها- علی حداثته-: «بینهم ما بین نفس ملک عربی، و شاعر عربی، و نفس یهودی تحت الذمهٔ، و إنما تتنفس النفوس بقدر هممها»، أو ما معناه هذا.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۳۶

همته:-

لما نازل مدینهٔ قبره، و دخلها عنوهٔ، و هی ماهی عند المسلمین و النصاری من الشهرهٔ و الجلالهٔ، بادرنا نهنئه بما تسنّی له. فزوی عنا وجهه قائلا: «و ماذا تهنونی به کأنکم رأیتم تلک الخرقهٔ الکذا- یعنی العلم الکبیر- فی منار إشبیلیهٔ!» فعجبنا من بعد همته. و مرمی أمله.

الشجاعهٔ:

أقسم أن یغیر علی باب مدینهٔ بیانه فی عدهٔ یسیرهٔ من الفرسان. عینتها الیمین فوقع البهت، و توقعت الفاقرهٔ. لقرب الصریخ و منعهٔ الحوزهٔ. و کثرهٔ الحامیهٔ. و وفور الفرسان، و تنخل أهل الحفاظ، و هجم علیها فانتهی إلی بابها و حمل علی أضعافه من الحامیهٔ فألجأهم إلی المدینهٔ، و رمی یومئذ أحد النصاری بمزراق محلی السنان، رفیع القیمهٔ فأثبته، و تحامل الطعین یرید الباب، فمنع من الاجهاز علیه، و انتزاع الرمح الذی کان یجره خلفه و قال: «اترکوه یعالج به جرحه، إن أخطأته المنیهٔ» فکان کما قال الشاعر فی مثله- أنشدناه أبو عبد اللّه بن الکاتب:-

و من جوده یرمی العداهٔ بأسهممن الذهب الابریز صیغت نصولها

یداوی بها المجروح منها جراحهو یتخذ الأکفان منها قتیلها

جهاده و مناقبه:

نازل حصن قشرهٔ لأول أمره، و هد سوره، و کاد یتغلب علیه، لو لا مدد دخله فارتحل و قد دوّخ الصقع

و نازل قبره و افتتحها، و هزم جیش العدو الذی بیّت محلته بظاهرها. و تخلص جبل الفتح. و هی أعظم مناقبه، و قد نازله الطاغیهٔ، و أناخ علیه بکلکله. و هدّ بالمجانیق أسواره، فداری الطاغیهٔ، و استنزل عزمه، و تاحفه، إلی أن صرفه عنه، ففازت به قداح الاسلام.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۳۷

بعض الاحداث:

و فی شهر محرم من عام سبعهٔ و عشرین و سبعمائهٔ نشأت الوحشهٔ بین وزیره المتغلّب علی أمره محمد بن احمد المحروق، و بین شیخ الغزاهٔ عثمان بن أبی العلی، فصبّت علی المسلمین شؤبوب فتنهٔ، عظم فیهم أثرها، فخرج مغاضبا، و همّ للانصراف عن الاندلس، و لحق بساحل المریهٔ، ثم داخل أهل حصن اندرش، فدخل فی طاعته، و استضاف إلیه ما یجاوره، فأعضل الداء، و غامت سماء المحنهٔ، و استلحق المذکور عم السلطان من تلمسان محمد بن فرج بن اسماعیل، فلحق به، و قام بدعوته فی أخریات صفر من عام سبعهٔ و عشرین و سبعمائهٔ، و کانت بینهم و بین جیش الحضرهٔ وقعات تناصفوا فیها الظفر. و اغتنم الطاغیهٔ فتنهٔ المسلمین، فخرج غرهٔ شعبان من

العام و نازل ثغر و برة ركاب الجهاد، فتغلب عليه، و استولى على جملة من الحصون التى تجاوره فاتسع نطاق الضّرر، و أعياداء الشر، و صرفت إلى نظر السلطان ملك الغرب فى أخريات العام رندة، و مربلّة، و ما إليهما، و أجلت الحال عن مهادنة عثمان بن أبى العلى.

و صرف المستدعى لدعوته إلى العدوة، و عبر هذا الأمير رحمه اللّه البحر بنفسه مستصرخا و مستدعيا للجهاد، فى الرابع و العشرين من شهر ذى حجة عام اثنين و ثلاثين و سبعمائة و وفد على ملكه السلطان الشهير أبى الحسن على بن عثمان بن يعقوب بن عبد الحق مستصرخا إياه، فأعظم وفادته، و أكرم نزله، و أصحبه إلى الاندلس ولده، و حباه بما لم يحب به ملك تقدّمه، من مقربات الخيل، و خطير الذخيرة، و مستجاد العدة، و نازل على أثره جبل الفتح، و هيأ اللّه فتحه، ثم استنقاذه بلحاق السلطان، و محاولة أمره، فتم ذلك فى يوم الثلاثاء الثانى عشر من شهر ذى حجة عام ثلاثة و ثلاثين و سبعمائة.

وزراء دولته:

وزر له وزير أبيه أبو الحسن بن مسعود. و أخذ له البيعة. و هو مثخن بما أصابه (۲۲- ج ثانى)

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۳۸

من الجراحات يوم الفتك بأبيه. و لم ينشب أن أجهزت عليه عدواها.

و تولى له الوزارة بعده وكيل أبيه محمد بن احمد بن محمد بن المحروق. من أهل غرناطة. يوم الاثنين غرة شهر رمضان عام خمسة و عشرين و سبعمائة. ثم قتل بأمره ثانى يوم من محرم فاتح عام تسعة و عشرين و سبعمائة.

ثم وزر له القائد محمد بن أبى بكر بن يحيى بن مول، المعروف بالقيجاطى، من وجوه الدولة، إلى سابع عشر من شهر رجب من العام. ثم صرف الى العدوة.

و أقام رسم الوزارة و الحجابة و النيابة مولى أبيه القائد أبو النعيم رضوان الشهير الديانة و السعادة إلى آخر مدته بعد أن التاث أمره لديه. وزاحمه بأحد المماليك يسمى عصاما أياما يسيرة بين يدى وفاته.

كتّابه:

كتب عنه كاتب أبيه و أخيه شيخنا الامام العلامة الصالح أبو الحسن بن الجيّاب رحمه اللّه إلى آخر مدته

قضاته:

استمرت الاحكام لقاضى أبيه و أخى وزيره الشيخ الفقيه أبى بكر يحيى ابن مسعود المحاربى. رحمه اللّه. إلى عام سبعة و عشرين و سبعمائة. فتوجه رسولا إلى ملك المغرب. و أدركته الوفاة بمدينة سلا. فدفن بها بمقبرة شالّة.

و تخلّف ولده أبا يحيى مسعودا. نائبا عنه. فاستمرت له الاحكام، و استقل بعده إلى أن صرف عن القضاء يوم عاشوراء من عام أحد و ثلاثين و سبعمائة.

و تولى الاحكام الشرعية شيخنا الامام العلم الأوحد. خاتمة الفقهاء. و صدر القضاة العلماء. أبو عبد اللّه محمد بن يحيى بن بكر الاشعرى المالقى. فاستمر له الحكم إلى تمام مدته. و صدرا من أيام أخيه بعده.

من كان على عهده من الملوك:

و أولا بالمغرب: السلطان الشهير الكبير الجواد. ولى العافية. و حليف السعادة

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۳۹

أبو سعيد عثمان بن يعقوب بن عبد الحق إلى أن توفى يوم الجمعة الخامس و العشرين من شهر ذى قعدة عام أحد و ثلاثين و سبعمائة ثم صار الأمر إلى ولده السلطان المقتفى سننه فى المجد و الفضل و ضخامة السلطان مبرّا عليه بالبأس المرهوب، و العزم الغالب، و الجد الذى لا يشوبه هذل، و الاجتهاد الذى لا تتخلّله راحة أبو الحسن، إلى آخر مدته، ثم مدة أيام أخيه بعده

و بتلمسان: الأمير عبد الرحمن بن موسى أبو تاشفين، مشيّد القصور، و مروّض الفروس، و متبنّك الترف، إلى تمام مدته، و صدرا من مدة أخيه بعده

و بتونس: الأمير أبو يحيى أبو بكر ابن الأمير أبى زكريا ابن الأمير أبى اسحق، لبنة تمام القوم، و صقر جوارح متأخريهم، إلى تمام مدته، و صدرا كبيرا من دولة أخيه

و من ملوك النصارى* و أولا بقشتالة: الفونش بن هرانده بن شانجة ابن الفونش ابن هرانده، الذى ملك على عهده الجفرتين القنيطية و التاكرونية و اتصلت أيامه إلى أخريات أيام أخيه

و برغون: الفونش بن جايمش بن الفونش بن بيطره ابن الفونش بن بيطره بن جايمش، المستولى على بلنسية إلى آخر مدته، و صدرا من مدة أخيه

وفاته:

و توغّرت عليه صدور رؤساء جنده المغاربة، إذ كان شرها، لسانه غير جزوع و لا هيابة، فربما تكلم بملء فيه من الوعيد الذى لا يخفى عن المعتمد به. و فى ثانى يوم من اقلاع الطاغية عن جبل الفتح بسعيه و حسن محاولته- و هو يوم الأربعاء ثالث عشر من شهر ذى الحجة، و قد عزم على ركوب البحر من ساحل منزله، بموقع وادى السقايين- تماروا فى ظاهر الجبل تخفيفا للمؤنة، و استعجالا للصدر، و قد أخذت على حركته المراصد. فلما توسط كمين القوم ثاروا إليه و هو راكب بغلا، أثابه به ملك الروم، فشرعوا فى عتبه بكلام غليظ، و تأنيب قبيح، و بدأوا بوكيله فقتلوه، و عجل بعضهم فطعنه، و ترامى عليه مملوك من مماليك أبيه زنمة من أخابث

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۰

المعلوجاء ، اسمه زیان، صونع علی مباشرهٔ الاجهاز علیه، فقضی لحینه، فی سفح الربوهٔ الماثلهٔ، یسرهٔ العابر للوادی، ممن یقصد الجبل، و ترکوه بالعراء مسلوب الساتر، سیء المصرع، قد عدت علیه نعمه، و أوبقه سلاحه، و أسلمه أنصاره و حماته

و لما فرغ القوم من مبایعهٔ أخیه السلطان یوسف، صرفت الوجوه إلی دار الملک و نقل القتیل إلی مالقهٔ، فدفن علی حاله تلک، بریاض تجاور منیهٔ السید فکانت وفاته ضحوهٔ یوم الأربعاء الثالث عشر من ذی حجهٔ عام ثلاثهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ. و أقیمت علیه بعید زمان قبّهٔ، و نوّه بقبره، و هو الآن ماثل بها رهن وحدهٔ، و مستدعی عبرهٔ، و علیه مکتوب:

هذا قبر السلطان الأجل، الملک الهمام، الأمضی الباسل، الجواد، ذی المجد الأثیل، و الملک الأصیل، المقدس المرحوم، أبی عبد اللّه، محمد ابن السلطان الجلیل الکبیر الرفیع، الأوحد المجاهد الهمام، صاحب الفتوح المستورهٔ، و المغازی المشهورهٔ، سلالهٔ أنصار النبی صلی اللّه علیه و سلم، أمیر المسلمین، و ناصر الدین الشهید المقدس، المرحوم أبی الولید بن فرج بن نصر، قدس اللّه روحه، و برّد ضریحه. کان مولده فی الثامن لمحرم عام خمسهٔ عشر و سبعمائهٔ، و بویع فی الیوم الذی استشهد فیه والده، رضی اللّه عنه السادس و العشرین لرجب عام خمسهٔ و عشرین و سبعمائهٔ، و توفی فی الثالث عشر لذی حجهٔ من عام ثلاثهٔ و ثلاثین و سبعمائهٔ، فسبحان من لا یموت

یا قبر سلطان الشجاعهٔ و النّدیفرع الملوک الصیّد أعلام الهدی

و سلالهٔ السّلف الذی آثارهوضّاحهٔ لمن اقتدی و من اهتدی

سلف الأنصار النّبیّ نجارهقد حلّ منه فی المکارم محتدا

متوسط البیت الذی قد أسستهسادهٔ الأملاک أوحد أوحدا

بیت بنوه محمّدون ثلاثهمن آل نصر أورثوه محمّدا

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۱ أودعت وجها قد تهلّل حسنهبدرا بآفاق الجلالهٔ قد بدا

و ندی یسحّ علی العفاهٔ مواهبامثنی الأیادی السابغات و موحدا

یبکیک مذعور، بک استعدی علیأعدائه فسقیتهم کأس الرّدی

یبکیک محتاج أتاک مؤملافغدا و قد شفعت یداک له الیدا

أمّا سماحک فهو أهمی دیمهٔأمّا جلالک فهو أسمی مصعدا

جادت ثراک من الاله سحائبلرضاه عنک تجود هذا المعهدا

و تبعت هذا السلطان نفوس أولی الحریهٔ، ممن له طبع رقیق، و حس لطیف و وفاء کریم، فصدر فیه من التأبین أقاویل للشجون مهیجهٔ. فمن ذلک ما نظمه الشیخ القاضی أبو بکر بن شیرین، و کان علی ظرفه و حسن روائه غراب ندبهٔ، و نائحهٔ مأتم، یرثیه، و یعرّض ببعض من حمل علیه من خدّامه:

استقلّا و دعانیطائفا بین المغانی

و انعما بالصبر إنیلا أری ما تریان

قضی الأمر الذی فیشأنه تستفتیان

و مضی حکم إلهما له فی الملک ثان

مات یوم السلم قعصامدره الحرب العوان

و استبیح الملک ابن الملکالحرّ الهجان

یا خلیلیّ أعینانی علی شجو عنانی

و اذکرا سابغهٔ النعمهٔفیما تذکران

و إذا صلّیتما یوما علیه أذّنان

ما علمنا غیر خیرفاقضیا ما تقضیان

لا نبالی ما سمعنامن فلان و فلان

غیر ما قالوا اعتقدناو علینا شاهدان

و غدا یجمعنا الموقف من قاص و دان

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۲ و رضی اللّه هو المطلوبفی کل أوان

و أخو الصدق لعمریذو مقامات حسان

و هوی النفس عناءحائل دون المعانی

و علی البغضاء یطویودّ إخوان الخوان

بابی و اللّه أشلاعلی الرمل حوان

بفتی ما کان بالوانی و لا بالمتوانی

یمزج الماء نجیعاو ینادی: علّلانی!

لیس بالهیّابهٔ النکس‌و لا الغمر الهدان

أبیض الوجه تراه‌و الرّدی أحمر قان

أیّ سیف لضراب‌أی رمح لطعان

ذو نجار خزرجیّ‌المنتمی سامی المکان

ذکره قد شاع فی الأرض إلی أقصی عمان

لا تراه الدهر إلاحلف سرج أو عنان

عن صهیل الخیل لایلهیه تعزاف القیان

إن ألمّت هیعهٔ طار الیها غیر وان

یصدع اللیل بقلب‌لیس بالقلب الجبان

یا لها من نصبهٔ لولا نحوس فی القران

و شباب عاجلوه‌بالردی فی العنفوان

لم یجاوز من سنیه‌العشر إلا بثمان

دوّخ الاقطار غزوامن هضاب و محان

حکّموا فیه الظّبی‌أسرع من لمح العیان

إن یکونوا غادروه‌فی الثری ملقی الجران

تشرب الارض دمامنه تهاداه الغوانی

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۳ و تحیّیه بتسلیم‌ثغور الأقحوان

فالمعالی أودعته‌بین سحر و لبان

و غوادی المزن یرضعن‌ثراه بلبان

ضاع صرح الثغر لماأغمد السیف الیمانی

و أعیر الأسد الورد القمیص الأرجوانی

عاطیانی أکؤس الحزن علیه عاطیانی

حمله دون صلاةللثری مما شجانی

أو ما کانوا له یدعون أعقاب الأذان

لا تهینوه فما کان بأهل للهوان

عجبی و اللّه من‌إبطان هذا الشنآن

أنا مذ غاب فبالسالی فؤادا ما أرانی

و بحسبی دعوات‌أنا فیها ذو افتتان

بتّ أهدیها الیه‌بعد ترتیل المثانی

ذاک جهدی، إنّ إحسان أبیه قد غذانی

فأنا الشیعهٔ حقابفؤادی و لسانی

أفأنسی ذلک العهدو لیس الغدر شانی

و یقال الرشح موجود قدیما فی الاوانی

و عهود الناس شتی‌من عجاف و سمان

و هی النعمهٔ حقاشکرها فی کل آن

اتئد یا فارس الخیل‌فغیر اللّه فان

و المعالی تطلب الثأر و تأتی بالأمانی

و هی الأرحام لا تنسی‌و لو بعد زمان

أنت من رحمهٔ غفّار الخطایا فی ضمان

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۴ و هو یوفی الخصم إن شاء وزانا بوزان

و الذی أفشی قبیحاحظه عضّ البنان

سلّم اللّه علی من‌فیه ذو جهل لحانی

و جزاه بجهادجاء منه ببیان

ربنا أنت خبیربخفیات الجنان

و یداک الدهر فینابالندی مبسوطتان

و مجال العفو رحب‌و الرضی غضّ المجانی

فتغمّدنا برحمی‌و قبول و أمان

و اجمع الشمل علی‌أفضل حال فی الجنان

و اقتضت آراء القوم القائلهٔ استرعاء عقد یتضمن ألفاظا کانت تصدر عن السلطان قادحهٔ فی العقد جاؤا بها إفکا و زورا، ستکتب شهادتهم و یسألون.

و من المعانی البدیعهٔ فی عکس الاغراض قوله:

عین بکی لمّیت غادروهفی ثراه ملقی و قد غدروه

دفنوه و لم یصلّ علیه‌أحد منهم و لا غسلوه

انما مات حین مات شهیدافأقاموا رسما و لم یقصدوه

و سنترجم إن شاء اللّه هؤلاء الملوک و وزراءهم بأوسع من هذا عند الوصول إلی الکلام علی غرناطهٔ.

(تم الجزء الثانی و الحمد للّه)

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۵

فهرس مواضیع الجزء الثانی من کتاب الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ

من صفحهٔ الی صفحهٔ

۲- ۴۲ تراجم من نبغ من أهل العلم فی مدینهٔ طلیطلهٔ مع ذکر القبور التی وجدت لبعضهم و ما علیها من الکتابات

۴۳- ۴۵ ذکر طلبیرهٔ من کورهٔ طلیطلهٔ و العلماء الذین خرجوا منها

۴۵- ۴۸ ذکر قشبرهٔ من کورهٔ طلیطلهٔ ثم ذکر اقلیش و من انتسب الیهما من العلماء

۴۸ ذکر مدینهٔ قونکهٔ و من انتسب إلیها من العلماء و ذکر بلدهٔ البسیطهٔ

۴۹- ۵۰ ذکر شنتجالهٔ و من انتسب إلیها من أهل العلم

۵۰- ۵۱ الکلام علی مدینهٔ مکادهٔ و قلعهٔ عبد السلام و من نبغ فیهما من أهل العلم

۵۱ ذکر بالنسیهٔ و لیون من قشتالهٔ

۵۱- ۵۵ ذکر طلمنکهٔ من قشتالهٔ و مدرستها الجامعهٔ الشهیرهٔ فی القرون الوسطی و ذکر من کان نبغ فیها من العلماء فی أیام وجود العرب فیها. و ذکر آخر معقل بقی للاسبانیول بعد فتح العرب لاسبانیهٔ و هو صخرهٔ بیلای التی التجا الیها فلّ الاسبانیول و لم یبق منهم سوی ثلاثین علجا

۵۵- ۵۷ ذکر قلعهٔ زمورهٔ و الوقائع التی صارت علیها و بیان أسباب تقلص الاسلام عن تلک الدیار الشمالیهٔ بسبب الفتنهٔ بین العرب و البربر

۵۸- ۵۹ ذکر اشتوریش و جلیقیهٔ

۵۹- ۶۱ ذکر مدینهٔ کورونیهٔ و غزوات المنصور بن أبی عامر، برمند بن ارزون أمیر غلیسیهٔ یبعث ابنته إلی المنصور جاریهٔ له فیعتقها و یتزوجها

۶۱- ۶۷ الکلام علی شنت یاقب أقدس حرم عند الاسبان بسبب دفن یعقوب ابن زبدهٔ حواری المسیح فیه، و کیفیهٔ غزو المنصور بن أبی عامر لتلک البلدهٔ التی لم یکن وصل الیها المسلمون من قبل، و هدم المنصور لکنیستها

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۶

من صفحهٔ الی صفحهٔ

و أسوارها. أبو جعفر الوقشی البلنسی یحث السلطان یوسف بن عبد المؤمن لغزو الاسبان و الأخذ بثأر المسلمین بقصیدهٔ دالیهٔ.

۶۶- ۶۹ الکلام علی مملکتی أراغون و نبارهٔ

۶۹- ۷۱ ذکر مدینهٔ وادی الحجارهٔ

۷۱- ۸۱ ذکر من انتسب من العلماء إلی وادی الحجارهٔ فی أیام العرب و ذکر المستشرق الاسبانیولی العربی الأصل قدیره

۸۱- ۸۷ ذکر مدینهٔ سالم و الکلام علی غالب بن عبد الرحمن أشهر قائد للثغور فی زمان بنی أمیهٔ و ذکر غزاهٔ قنالش و الدیر آخر غزوات المنصور التی بلغت علی الارجح ستا و خمسین غزوهٔ لم تنکسر له فیها رایهٔ و ذکر خروجه لغزاهٔ قنالش فی محفهٔ محمولا علی أیدی الرجال و وفاته فی أثناء هذه الغزاهٔ و دفنه فی مدینهٔ سالم

۸۷- ۹۰ ذکر من انتسب من علماء العرب إلی مدینهٔ سالم

۹۰- ۹۳ ذکر حمهٔ أراغون و الکلام علی حمات الاندلس و حمات بلاد العرب

۹۳- ۹۴ ذکر قلعهٔ أیوب و دروقهٔ

۹۵- ۹۸ ذکر من نبغ من أهل العلم من قلعهٔ أیوب

۹۸- ۱۰۰ ذکر من نبغ من أهل العلم من دروقهٔ

۱۰۰ ذکر ترول

۱۰۰- ۱۰۴ ذکر شنتمریهٔ ابن رزین و الکلام علی أمراء بنی رزین من البربر

۱۰۴- ۱۰۸ ذکر علماء العرب الذین ظهروا فی شنتمریهٔ ابن رزین و وصف هذیل ابن رزین الذی کانت ستارته أرفع ستائر الملوک بالاندلس لکثرهٔ ما کان عنده من الجواری و ذکر جاریهٔ ابن عبد اللّه المتطبب التی لم یکن أخف منها روحا و لا أطیب غناء و لا أجود کتابهٔ مع المشارکهٔ فی الطب و التشریح و علم الطبیعهٔ و المعرفهٔ بالثقاف و المجاولهٔ و السیف و الترس

۱۰۸- ۱۱۳ الکلام علی سلسلهٔ جبال البرانس و طبقاتها و قممها الشاهقهٔ و القری التی فی خلالها و أبراج العرب فیها و ذکر فلّ الاراغونیین الذین التجأوا إلی هذه الجبال و مقدامهم غرسی شیمینیس الذی جمع فلول الاسبان فاستولی علی بلدهٔ جاقه ثم بایعه هؤلاء ملکا باسم ملک سوبراربهٔ

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۷

من صفحهٔ الی صفحهٔ

۱۱۴- ۱۳۶ ذکر سرقسطهٔ أو الثغر الأعلی و بنبلونهٔ و خلاصهٔ غزوات بنی أمیهٔ فی تلک الدیار لأوائل الفتح. ما ذکره الأستاذ أحمد زکی باشا المصری رحمه اللّه عن بنبلونه و سرقسطهٔ بعد قفوله من المؤتمر العلمی الشرقی سنهٔ ۱۸۹۲. حنش بن عبد اللّه الصغانی أحد التابعین هو بانی مسجد سرقسطهٔ توفی سنهٔ ۱۰۰ و دفن بإزاء محراب المسجد و هو الذی قلبه الاسبانیول کنیسهٔ باسم کنیسهٔ سیو و هی البیعهٔ العظمی هناک. ذکر السمور الذی یعمل من وبره الفراء الرفیعهٔ و کانت سرقسطهٔ مشهورهٔ بهذه الفراء. حصار شارلمان امبراطور الغرب لسرقسطهٔ و امتناعها علیه و إیقاع البشکنس لساقهٔ جیشه و هم عابرون باب الشزری من البرانس. ذکر بنی تجیب أمراء سرقسطهٔ. ذکر بنی قصی الذین أصلهم اسبانیولی و دانو بالاسلام و ولوا أمر سرقسطهٔ و تطیلهٔ و وشقهٔ. ذکر بنی هود الجذامیین ملوک سرقسطهٔ و منهم یوسف المؤتمن صاحب الید الطولی فی العلوم الریاضیهٔ و له فیها المؤلفات. ذکر قصر الجعفریهٔ بسرقسطهٔ. قضیهٔ سلیمان الاعرابی عامل برشلونهٔ و تحالفه مع شارلمان ضد بنی أمیهٔ. اشتهار سرقسطهٔ بشدهٔ الدفاع و أخذ الفرنسیس لها سنهٔ ۱۸۰۹ بعد حصار نادر المثال. ذکر القری التی من عمل سرقسطهٔ

۱۳۷- ۱۶۷ ذکر من انتسب إلی سرقسطهٔ من أهل العلم فی زمان العرب. ذکر إخراج الموریسک أی العرب المکرهین علی التنصر و ذلک سنهٔ ۱۶۱۰ من سرقسطهٔ و غیرها

۱۶۸- ۱۶۹ ذکر مدینهٔ تطیلهٔ من عمل سرقطه. المرأهٔ التی لها لحیهٔ کالرجال

۱۶۹- ۱۷۲ ترجمهٔ أهل العلم المنسوبین إلی تطیلهٔ و ذکر بعض المدن التی سکنها العرب من تلک الکورهٔ.

۱۷۲- ۱۷۶ ذکر مدینهٔ طرسونهٔ و مدینهٔ قلصادهٔ. ترجمهٔ الامام أبی الحسن علی القلصادی صاحب التآلیف التی لا تحصی المتوفی بباجهٔ افریقیهٔ سنهٔ ۸۹۱ و منشؤه فی غرناطهٔ

۱۷۶- ۱۷۸ ذکر کلهرهٔ و لو کرونی و أرمیط و ناجرهٔ و وشقهٔ

۱۷۶- ۱۸۳ تراجم أهل العلم من أهل وشقهٔ.

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۸

من صفحهٔ الی صفحهٔ

۱۸۳- ۱۹۵ ذکر بربشتر و الکلام علی أخذ الاسبان لها فی فاجعهٔ لم یسبق علی المسلمین نظیرها. ذکر استرجاع بنی هود لبربشتر و أخذهم بثأر المسلمین. نقل ما قاله ابن حیان عن فساد أخلاق الأمراء و مواطآت العلماء و ما کان لذلک من الأثر فی تغلب الاسبانیول علی المسلمین

۱۹۶- ۱۹۹ ذکر بریطانیهٔ التی یقول لها الاسبانیول بلطانیهٔ. و ذکر شبرانه و قشب و غیرهما من المدن التی إلی الشرق من سرقسطهٔ و کذلک ذکر قلنه و المنیهٔ و ملندهٔ و شلوقهٔ و غیرهما من البلاد العربیهٔ فی کورهٔ سرقسطهٔ و ذکر من انتسب إلیها من أهل العلم

۱۹۹- ۲۲۸ ذکر مملکهٔ کتلونیهٔ و تقسیماتها. کتلونیهٔ أرقی اسبانیهٔ فی الصناعهٔ.

الفینیقیون عمروا کتلونیهٔ مدهٔ طویلهٔ ثم جاء الیونانیون فزاحموهم علیها. الحرب بین القرطاجنیین و الرومانیین فی کتلونیهٔ. القبائل التی هی أصول الأمهٔ الکتلونیهٔ. موسی بن نصیر هو الذی فتح کتلونیهٔ.

هشام بن عبد الرحمن الداخل فتح أربونهٔ من جنوبی فرنسهٔ. نقلنا ما ک؟؟؟ ا ذکرناه عن فتوحات العرب فی جنوب فرنسهٔ و ذلک عن کتابنا «غزوات العرب فی أوربهٔ». ذکر استرجاع الافرنج لکتلونیهٔ بسبب انشقاق العرب و الحرب بین الحکم الأموی و أعمامه. ذکر حصار الافرنج لبرشلونهٔ و أخذهم إیاها سنهٔ ۸۰۱ للمسیح بعد أن بقیت تسعین سنهٔ فی أیدی العرب و کان حصارها من أعظم ما رواه التاریخ.

الحدود بین المسلمین و النصاری فی زمن المسعودی أی فی الثلث الأول من القرن الرابع للهجرهٔ طرطوشهٔ إلی إفراغهٔ. غزاهٔ المظفر بن المنصور ابن أبی عامر إلی برشلونهٔ و ما استولی علیه من حصونها.

قول المستشرق دوزی إن والده المنصور کان استولی علی برشلونهٔ سنهٔ ۳۷۸. واقعهٔ عقبهٔ البقر بقرب قرطبهٔ و انتهاء الدولهٔ العامریهٔ بها. خلاصهٔ تاریخ أقماط برشلونهٔ. اللغهٔ الکتلونیهٔ و الأدب الکتلانی. کثرهٔ النحت عند الکتلان و کذلک عند إخواننا المغاربهٔ

۲۲۹- ۲۴۴ نقل مراسلات سلطانیهٔ من سلاطین غرناطهٔ إلی أقماط برجلونهٔ ملوک أراغون

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۴۹

من صفحهٔ الی صفحهٔ
۲۴۵- ۲۴۸ معلومات عن ملوک أراغون و ذکر فتحهم لمیورقهٔ
۲۴۸- ۲۵۳ ذکر تراجم الملوک الاراغونیین الذین خاطبهم سلاطین بنی الأحمر بتلک المراسلات
۲۵۳- ۲۵۵ تراجم بعض سلاطین بنی الأحمر أصحاب هذه الرسائل
۲۵۵- ۲۵۸ ذکر تقسمات کتلونیهٔ الاداریهٔ
۲۵۶- ۲۶۰ ذکر مدینهٔ لاردهٔ من کتلونیهٔ و تراجم من نبغ من علماء العرب فی لاردهٔ
۲۶۰- ۲۶۱ ذکر مدینهٔ بلغی من کتلونیهٔ و العلماء الذین انتسبوا الیها من العرب
۲۶۱- ۲۶۲ ذکر مونت شون
۲۶۲- ۲۶۳ ذکر جمهوریهٔ اندور فی البرانس و ذکر جبل مونت شرات المقدس
۲۶۳- ۲۷۱ ذکر مدینهٔ طرکونهٔ و آثارها الرومانیهٔ العظیمهٔ
۲۷۲- ۲۸۰ الکلام علی برشلونهٔ
۲۸۰- ۲۸۵ الکلام علی جیروندهٔ
۲۸۵- ۳۲۰ تتمهٔ المراسلات التی وقعت بین سلاطین غرناطهٔ و بین ملوک أراغون نقلا عن مجموعهٔ لم یسبق نشرها من قبل مصورهٔ بالفوتوغرافیهٔ کانت اهدتها حکومهٔ برشلونهٔ سنهٔ ۱۹۲۹ إلی فقید المغرب الحاج عبد السلام بنونه رحمه اللّه
۳۲۵- ۳۴۴ تراجم سلاطین غرناطهٔ التی صدرت عنهم تلک المکاتیب الی ملوک أراغون عن اللمحهٔ البدریهٔ للسان الدین بن الخطیب. اسماعیل بن فرج ابو الولید. اولاده. وزراؤه. کتابه. قضاته. رئیس جنده. الملوک علی عهده بالبلاد المجاورهٔ له. بعض الاحداث فی أیامه. مناقبه. جهاده وفاته. رثاؤه محمد ابنه الذی تولی بعده. حاله. ذکاؤه. همته. بعض الاحداث. وزراؤه. کتابه. قضاته. الملوک علی عهده. وفاته. رثاؤه.
اخوه یوسف.
تم فهرس مواضیع الجزء الثانی
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۵۰

فهرس الاعلام الواردهٔ فی الجزء الثانی من کتاب الحلل السندسیهٔ فی الاخبار و الآثار الاندلسیهٔ رتبها الفقیر الیه تعالی عثمان خلیل

[(أ)]

ابراهیم بن اسحاق ابن أبی زرد ۶
ابراهیم بن ثابت بن أخطل الاقلیشی ۴۸
ابراهیم بن حفص الحجاری ۷۴- ۷۵
ابراهیم بن دخنیل ابو اسحاق المقری ۱۸۳
ابراهیم بن سعید الاصطرلابی ۳۹
ابراهیم بن سعید القلعی ۵۰
ابراهیم بن سهل (الشاعر) ۳۳۵
ابراهیم بن عبد البر (وزیر غرناطهٔ) ۲۵۴
ابراهیم بن عبد ربه القیسی ۴۳
ابراهیم بن عجیس بن اسباط الزیادی الوشقی ۱۷۸
ابراهیم بن أبی غالب المصری ابو اسحاق ۹۷
ابراهیم بن لب القویدس ۳۹
ابراهیم بن محمد ابو اسحاق ۶
ابراهیم بن محمد بن أشبح الفهمی ۶
ابراهیم بن محمد الاقلیشی ۴۷
ابراهیم بن محمد القونکی ۴۸
ابراهیم بن محمد المجنقونی ۳۸
ابراهیم بن محمد بن مفرج بن همشک (ابو اسحاق الرئیس) ۱۶۱- ۱۶۳- ۱۶۴
ابراهیم بن محمد بن وثیق ابو اسحاق ۶- ۷
ابراهیم النحاس المقری ۳۴
ابراهیم بن نصر السرقسطی ۱۴۴- ۱۵۷

ابراهیم بن هارون بن سهل ۱۵۷
ابراهیم بن یحیی ابن الامین ۱۰
ابراهیم بن یحیی التفاشی (ولد الزرقیال) ۳۹
ابراهیم بن یعقوب الجوزجانی ۷۲
احمد بن ابراهیم التمیمی ۳
احمد بن ابراهیم الدورقی ۹۹
احمد بن ابراهیم بن عجیس الوشقی ۱۷۸
احمد بن ابراهیم بن قزمان ۶
احمد بن بدر ۷۸
احمد بن برد (کاتب الرسائل) ۲۱۶
احمد بن مبشر الأموی ۵
احمد بن بقاء بن مروان بن نمیل الیحصبی ۱۰۴
احمد بن ثابت التغلبی ۷۳- ۷۸
احمد بن حفصون (الفیلسوف) ۱۶۶
احمد بن حماد بن سفیان (القاضی) ۷۲
احمد بن حنبل ۹۵
احمد بن حیهٔ ۳
احمد بن خلف بن فرتون (المدیونی) ۷۶- ۷۷
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۵۱
احمد بن خلف بن القلاباجه ۳
احمد بن خمیس بن منیح ۳۸
احمد بن رضا بن احمد بن محمد ۳۳
احمد بن سعید بن الحدیدی ۴- ۱۳
احمد بن سعید بن کوثر ۳
احمد بن سعید بن اللورنکی ۵- ۳۶
احمد بن سعید بن مسعده ۸۰
احمد بن سلیمان بن محمد (القاصی) ۱۸۲
احمد بن سلیمان بن هود ۱۸۴
احمد بن سهل بن الحداد ۲- ۳۱
احمد بن سیف الدولهٔ ۱۲۹
احمد بن صارم الباجی أبو عمر ۱۳۸
احمد بن عبد الحق الخزرجی (أبو جعفر) ۱۶۱
احمد بن عبد الرحمن التغلبی ۴
احمد بن عبد الرحمن بن محمد الأنصاری (أبو العباس) ۱۵۰
احمد بن عبد اللّه بن ابراهیم الحجاری ۸۰
احمد بن عبد اللّه بن شاکر ۳
احمد بن عبد اللّه بن المشاط ۴
احمد العثمانی (السلطان) ۳۱۱
احمد بن علی بن عبد الرحمن الجیرندی (أبو العباس) ۲۰۴
احمد بن علی بن غزلون (أبو جعفر الأموی) ۱۷۰
احمد بن علی الکسالی ۱۸
احمد بن أبی عمر المقری (أبو العباس) ۱۶۹
احمد بن عمر المعافری ابن إفرند ۴۴
احمد بن عمرو بن السرح ۱۵۷
احمد بن القاسم الاقلیشی اللخمی ۴۵- ۴۷
احمد بن محمد ابن أبی جنادهٔ ۴

احمد بن محمد التجیبی ۲
احمد بن محمد ابن الحاج الاشبیلی ۱۷۹
احمد بن محمد الصدفی ۴
احمد بن محمد الطرسوسی ۷۶
احمد بن محمد الطلیطلی ۳۸
احمد بن محمد بن عدل ۵
احمد بن محمد بن فتحون ۳
احمد بن محمد المعافری ۲
احمد المستعین الثانی ۱۲۴- ۱۲۸- ۱۲۹ ۱۳۱- ۱۶۶
احمد بن معد بن عیسی الدانی الاقلیشی ۴۷
احمد بن معروف الاقلیشی ۴۵
احمد المقتدر بن سلیمان بن هود ۱۲۹- ۲۵۷- ۲۵۸
احمد المقتدر بن المستعین (أبو جعفر سیف الدولة) ۱۲۴- ۱۲۸
احمد بن موسی (أبو بکر) ۷۷
احمد بن موسی ابن ینق ۷۶
احمد بن یحیی البلاذری ۷
احمد بن یحیی بن حارث ۳
احمد بن یعلی ۷۰
احمد بن یوسف بن أصبغ ۵
احمد بن یوسف التهلاکی ۳۹
احمد بن یوسف بن حماد الصدفی (أبو بکر ابن العواد) ۴- ۲۴- ۳۴
احمد بن یوسف بن عباس ۹۵
إدریس بن عبد الحق المرینی ۳۰۳
الادریسی ۷۷- ۱۲۱
أذفونش بن أردن (ابن البربریة) ۲۱۳
الأذفونش الأول ۶۱- ۹۳- ۹۴- ۱۳۴
الأذفونش التاسع ۵۲- ۶۲
الأذفونش الثالث ۶۰
الأذفونش الثامن ۴۸
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۵۲
الأذفونش الثانی (ریموند) ۵۸- ۲۲۰
الاذفونش السابع (ملک قشتالة) ۲۲۰
الاذفونش السادس ۵۲- ۶۲- ۷۱- ۱۰۳
الأذفونش الطاغیة ۱۲۹
الأذفونش (ملک جلیقیة و أستوریة) ۲۰۸- ۲۰۹
الاردملیش ۱۸۸
أرسطاطالیس ۴۰
استراما (شاعر کتلونی) ۲۲۸
اسحاق بن ابراهیم بن مسرة ۳۱
اسحاق بن ذقابا (القاضی) ۳۱
اسحاق بن محمد الفهری ۷
اسدروبال برقة (قائد قرطاجنة) ۱۹۷، ۲۰۰
اسماعیل بن ابراهیم بن أبی الحارث ۷
اسماعیل بن أحمد الحجاری ۷۴
اسماعیل بن أمیة ۳۱
اسماعیل بن أبی الفتح أبو القاسم المقری ۹۷

اسماعیل بن بدر ۷۷
اسماعیل بن ذی النون (الظافر) ۳۷- ۴۰- ۱۰۵- ۱۰۶
اسماعیل بن عبد اللّه الیحصبی أبو عبد اللّه التطیلی ۱۶۹
اسماعیل بن عیسی بن بقی الحجاری ۷۴- ۷۵
اسماعیل بن فرج بن اسماعیل (أبو الولید الأنصاری ملک غرناطة) ۲۹۱- ۲۹۲- ۲۹۴- ۲۹۸- ۳۰۰- ۳۰۳- ۳۰۴- ۳۰۶- ۳۰۸- ۳۱۰- ۳۱۴- ۳۲۵- ۳۲۷ ۳۲۸- ۳۲۹- ۳۳۲- ۳۳۳
اسماعیل بن یوسف بن اسماعیل (سلطان غرناطة) ۲۵۳
اسماعیل بن یونس المروی (ابو القاسم المقری) ۹۷
أشهب بن عبد العزیز ۳۲
أصبغ بن الفرج ۱۵۸
أغسطس قیصر (الدون) ۱۲۱- ۱۳۶- ۲۶۵- ۲۷۸
أو غسطین أوره (شاعر کتلونی) ۲۲۷
أو غسطین کابانیا (شاعر) ۴۲
أغلب بن عبد اللّه المقری ۷
أغناطیوس لویولا (القدیس) ۱۷۶
أقین (سفیر سلطان غرناطة) ۲۳۰
الیصابات (قدیسة) ۱۱۸
امرؤ القیس ۳۳۵
أنیدی فبرر (مترجم دانتی) ۲۲۶
أنلیزه (شاعر کتلونی) ۲۲۶
أنیبال القرطاجنی ۵۲- ۲۰۱- ۲۸۲- ۲۸۵
أورس (رئیس أکادیمیة الآداب) ۲۲۸
أورنه الأول (ملک لیون) ۱۲۳
الأوزتاتی (شعب) ۲۰۱
أوزیاس مارک ۲۲۵
أولالیة (القدیسة) ۲۷۴
أولر (کاتب قصصی) ۲۲۸
إیزابلا امرأة فردیناند (ملکة قشتالة) ۶۹- ۱۱۷- ۲۵۲
إیزیدور الباجی ۱۲۲
الایلارجیت (شعب) ۲۰۱
الایندیجیت (شعب) ۲۰۱
إینقواریسته ۱۲۳
إینیاسیو فربره (شاعر کتلونی) ۲۲۷
أیوب بن حبیب اللخمی ۹۳
أیوب بن حسین (قاضی مدینة الفرج) ۷۶- ۷۸
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۵۳
أیوب بن الحسین بن الطویل ۷۰
أیوب بن محمد بن وهب بن نوح القاضی ۱۴۸
أیوب بن نوح أبو محمد ۱۴۳- ۱۴۹
إینیقولوبیس ریکالد ۱۷۶

(ب)

البابا أوربان السادس ۲۵۱
البابا کلیمان السابع ۲۵۱
بادرو غونزالز دومندونا (کردینال) ۴۲- ۶۹
بادریس (شاعر کتلونی) ۲۲۸

باهالوک (أمیر وشقة) ۲۰۸

ببین القصیر ۲۰۴- ۲۰۵

بترة الثالث فیره بن جقوم الأول (ملک أراغون) ۲۲۵- ۲۷۱

بـترة الرابع الخنجری بن الفونش الرابع (ملـک أراغون) ۲۲۶- ۲۲۹- ۲۳۰- ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۳۵- ۲۴۲- ۲۴۳- ۲۴۸- ۲۴۹- ۲۵۰- ۲۵۱ ۲۵۳- ۲۵۵

بترورویز (الصخرة) ۱۰۱

بترونیله (الأمیرة) ۲۲۰

بدیع الزمان الهمذانی ۱۰۲

بدیکر ۵۲- ۶۱- ۱۱۷- ۱۱۸

البراذعی ۱۷۰

برکدان (شاعر کتلونی) ۲۲۵

برمند بن أردون ۶۶

برناردو موغوده (شاعر کتلونی) ۲۲۵

برناط شرمی (سفیر أراغون) ۲۴۰

برنفیل أرتوه (أسیر نصرانی) ۲۹۳

بریماط اسبانیة (أسقف طرکونة) ۲۶۳

بشقلین شبریجه (سفیر ملک أراغون) ۲۳۰ ۲۴۲- ۲۴۴- ۳۲۲- ۳۲۴

بشیر (قائد لملک أراغون و سفیره) ۲۳۰

بطره شارققة ۲۳۱

بطرس الغاشم ۶۲

بطره القشتالی ۲۵۰

البطیین (قائد للروم) ۱۸۶

البکری ۱۸۷

بلافوکس ۱۳۴

بلانش دانجو (الملکه) ۲۷۱

بلتزار بورتلس (شاعر کتلونی) ۲۲۶

بلیور (شاعر کتلونی) ۲۲۵

بهلول بن فتح الاقلیشی ۴۷

بهلول بن مخلوق (من عمال قرطبه) ۲۰۸- ۲۰۹

بوریل الثانی (الکونت) ۲۱۷- ۲۱۸

بوریل ریموند (الثالث) ۲۱۸- ۲۱۹

بوفارول (شاعر کتلونی) ۲۱۷- ۲۲۸

بوکه (الدون) ۲۰۶- ۲۰۸

بونیفا سیوفرار ۲۲۶

بیلبش بن خلف الأنصاری ۹۰

بیتره سیرافی (شاعر کتلونی) ۲۲۷

بیترة طویش (کاتب کتلونی) ۲۲۶

بیتره کاربونیل (شاعر کتلونی) ۲۲۷

بیرنجه ریموند الأول (الشیخ) ۲۱۹

بیرنجه ریموند الثانی ۲۱۹

بیره جیل قرالط (سلطان أراغون) ۳۰۵

بیلای (الأمیر) ۵۸

(ت)

تافیرة (الکردینال) ۴۲

تاشفین (ابن السلطان أبی الحسن) ۳۱۵- ۳۱۸

التبریزی ۱۷- ۴۴
(۲۳- ج ثانی)
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۵۴
التجیبیون ۱۲۳- ۱۲۴
تدمیر الامیری (مطران) ۶۱
تمام بن عفیف الصدفی ۴- ۷
تمیم بن محمد ۲۲
توده (کاتب قصصی) ۲۲۸
تورنیدهٔ (شاعر کتلونی) ۲۲۶
تینوریو (کاردینال) ۴۲

(ث)

ثابت بن حزم العوفی ۱۳۷
ثابت بن عبد اللّه بن ثابت العوفی (أبو القاسم القاضی) ۱۵۲
ثابت بن قاسم بن ثابت ۱۳۷
ثعلبهٔ بن عبد ۱۳۱- ۲۰۵- ۲۰۶

(ج)

جاقمی ملک أراغون (الدون) ۲۹۰- ۲۹۱- ۲۹۲- ۲۹۴- ۲۹۸- ۲۹۹- ۳۰۰- ۳۰۶- ۳۰۸- ۳۱۰- ۳۲۱
جالینوس (الحکیم) ۴۰- ۴۱
جایمش بن بیطره بن جایمش بن بیطرهٔ ابن الهونش (ملک أراغون) ۳۲۸
جاییم مارک ۲۲۶
جبرائیل تورل (مؤرخ الکونتات) ۲۲۶
جبلهٔ بن الأیهم الغسانی ۲۴۶
الجرجانی ۱۷۰
جریر بن غالب الرعینی (قاضی) ۳۳
جعفر بن عبد اللّه التجیبی ۷
جقمی شارقه (سفیر ملک أراغون) ۳۰۷- ۳۲۲
جقوم الأول الفاتح (الدون) ۲۲۴- ۲۲۵- ۲۴۵- ۲۴۸
جقوم الأول (ملک أراغون) ۱۰۰
جقوم بن الفونش الرابع (أخو بطره ملک أراغون) ۲۴۸- ۲۴۹- ۲۵۰
جقوم رواغ (شاعر کتلونی) ۲۲۶
جقوم غازول (شاعر کتلونی) ۲۲۶
جقوم فبرر (شاعر کتلونی) ۲۲۵
جقوم ملک صقلیهٔ ۲۴۹
جماهر بن عبد الرحمن (ابو بکر) ۷- ۱۶ ۲۴- ۲۵- ۳۰- ۳۲- ۳۷
جوان آتارس ۱۱۳
جوان انریق (سفیر ملک أراغون) ۳۰۷ ۳۰۸- ۳۱۰
جوان الاول بن بطره ۲۵۱- ۲۵۲
جوان بن جقوم (مطران طلیطله) ۲۴۹
جوان ماتارو (شاعر کتلونی) ۲۲۷
جوان روفائیل مواکس (طبیب) ۲۲۷
جوان فوغاسو (شاعر کتلونی) ۲۲۶
جوان مانسو (کاتب کتلونی) ۲۲۶
جوان (ملک أراغون و نباره) ۲۵۲
جوان مورتوریل (شاعر قصصی) ۲۲۶

جوان ایبور (العم) ۱۳۴
جودی بن عثمان النحوی ۳۳
جوردی دلرای (شاعر کتلونی) ۲۲۵
جیبرغا (شاعر کتلونی) ۲۲۷
جیمس الثانی (ملک أراغون) ۲۷۱

(ح)

حاتم بن محمد ۱۶
الحارث بن مسکین ۱۴۴
حامد بن سمحون الطبیب ۱۲۰- ۱۲۱
الحجاری ۷۱- ۱۲۰
الحریری (صاحب المقامات) ۴۳
حریز بن سلمهٔ الانصاری ۳۳
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۵۵
حسان بن عبد السلام السلمی ۱۵۷
حسدای بن یوسف بن حسدای (ابو الفضل) ۱۶۵
الحسن بن ابی الحسن ۱۸۲
الحسن بن رشیق المصری ۲۲- ۳۴- ۵۰- ۷۳- ۷۴- ۷۶- ۷۷- ۷۸- ۸۸- ۱۴۰- ۱۷۸
الحسن بن الخضر ۷۷
الحسن بن سعد ۷۲
الحسن بن محمد بن هالس الازدی (ابو علی) ۱۴۱
حسن الفران سفیر ملک غرناطهٔ (ابو علی) ۲۹۰
حسن بن واجب (القاضی) ۱۴۷
حسین بن اسماعیل بن حسن الغفاری ۱۴۲
حسین بن أبی العافیهٔ الججیالی ۸
حسین بن علی مرضی اللّه ۱۴۶- ۱۴۷
الحسین بن محمد بن فیره (ابو علی بن سکره) ۱۲۸
حسین بن معافی ۸
حسین بن یحیی الانصاری (من ذریهٔ سعد بن عبادهٔ) ۱۳۱- ۱۳۲- ۲۰۵- ۲۰۶
الحسین بن یحیی بن سعید الانصاری ۱۵۲
الحسین بن یحیی بن سعید الخزرجی (أمیر سرقسطهٔ) ۱۲۲- ۱۵۸
حسین الصدفی (ابو علی) ۹۸
الحصری ۱۶۹
حفص بن سلیمان ۱۵۲
حفص بن عبد السلام السلمی ۱۵۷
حکم بن ابراهیم المرادی (ابو الفضل) ۱۷۰- ۱۸۱
حکم بن محمد القیسی السالمی ۸۸- ۱۸۱
الحکم بن هشام بن عبد الرحمن بن معاویهٔ (الامیر الأموی) ۳۳- ۱۶۸- ۱۷۹- ۲۰۷- ۲۰۸- ۲۰۹- ۲۱۲
الحکم المستنصر (أمیر المؤمنین) بن عبد الرحمن الناصر ۷- ۵۷- ۷۰- ۷۳- ۸۱- ۹۵- ۱۲۴- ۱۳۷- ۱۳۸
حلالهٔ بن حسن الفهری (ذو الوزارتین) ۴۸
حماد الزاهد ۱۸
حمزهٔ بن محمد (أبو القاسم) ۱۴۰
حمو بن عبد الحق بن رحو ۳۰۳
الحمیدی (ابو عبد اللّه) ۱۷- ۴۵- ۴۷- ۷۹- ۱۴۴- ۱۴۹- ۱۷۹- ۲۶۰
الحنبلی (صاحب شذرات الذهب) ۴۷
حنش بن عبد اللّه الصنعانی ۱۱۷- ۱۲۶- ۱۵۸

حوشب بن سلمة ۱۷۰

حیان بن خلف ۲۱۵

حیون بن خطاب بن محمد (ابو الولید) ۱۷۰- ۱۸۲

(خ)

خالد بن ابی زکریا بن ابی اسحاق بن ابی حفص (سلطان تونس) ۳۲۷

خالد بن احمد بن ابی زید الرصافی ۸۹

خالد بن ایوب (ابو عبد السلام) ۱۷۸

خدیجة بنت عبد اللّه الشنجالی ۴۹

خطاب بن سلمة بن بتری ۳۲

الخصیب بن محمد بن خصیب الخزاعی (ابو الربیع) ۱۵۹

خلف بن ابراهیم المقری ۸

خلف بن ابی درهم (ابو الحزم) ۱۴۲

خلف بن احمد الرحوی ۸- ۳۴

خلف بن اسحاق ۸

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۵۶

خلف بن أفلح الاموی (ابو القاسم) ۱۷۹

خلف بن بقی التجیبی ۸

خلف بن تمام (ابو بکر) ۳۳- ۵۰

خلف بن خلف بن الانقر (ابو القاسم) ۱۴۲

خلف بن سعید الزاهد ۹

خلف بن سید ۱۵۹- ۱۶۰

خلف بن صالح بن عمران التمیمی ۸

خلف بن عباس الزهراوی ۳۶

خلف العبدری (ابو الحزم) ۱۴۴

خلف بن عثمان بن مفرج (ابو عثمان) ۱۴۱

خلف بن عیسی (ابو القاسم) ۱۶۱

خلف بن قاسم ۱۴- ۱۷

خلف بن محمد بن خلف العبدری (القرودی القاضی) ۱۴۲- ۱۸۱

خلف بن محمد بن خلف المقری ۸۹

خلف بن مسعود بن ابی سرور ۴۷

خلف بن مسعود بن موسی (ابن الجلاد الوشقی ابو الحزم) ۱۵۱- ۱۸۱

خلف المقری (مولی جعفر الفتی) ۴۴

خلف بن مسلمة (القاضی) ۴۶

خلف بن موسی بن فتوح المقری (ابو القاسم الاشبری) ۱۶۱

خلف بن هاشم (ابو الحزم) ۱۵۲ الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة ؛ ج۲ ؛ ص۳۵۶

ف بن هاشم بن العبدری (ابو الولید) ۱۵۳

خلف بن هشام العبدری ۲۰

خلف بن یامین ۸۹

خلف بن یحیی الفهری ۱۰

خلف بن یوسف المقری (ابو القاسم البربشتری) ۱۸۵

خلف بن یوسف المغیلی ۴۵

خلیفه بن ابراهیم (ابو بکر) ۳۳

الخلیل بن احمد الفراهیدی ۱۳۷

(د)

داود بن اسماعیل المکتب (ابو الحسن) ۱۷۰
الداوودی ۱۷۰
دربی (الکونت الانجلیزی) ۳۱۵
دسکولت (محرر تاریخ أراغون) ۲۲۵
دوزی (مستشرق) ۲۱۷
دوسای جوردی (شاعر کتلونی) ۲۲۶
دیوسفو ریدوس ۴۰

(ذ)

ذن بذرهٔ (الأفنت الکبیر) بتره الرابع ملک أراغون ۳۲۳- ۳۲۴
ذن جیمیهٔ ۳۲۳
ذیال بن عبد الرحمن الشریونی (أبو الحسن الثغری) ۱۴۳- ۱۵۹

(ر)

رافائیل بلستر ۱۹۵
رافع بن نصر ۱۴۶
رامون بیرانجه ۲۶۷- ۲۷۱- ۲۷۶
رامون بیل (سفیر سلطان أراغون) ۲۳۹- ۲۴۰- ۲۴۱- ۳۲۳
رامون مونتانیر (شاعر کتلونی) ۲۲۶
رامون و غیلریو مونکادا ۲۷۱
رامیرو الاول ۱۸۳
رامیر الثانی (ملک أراغون) ۲۲۰
الرامی (مهندس عربی) ۱۱۷
رایق الصقلی ۹۶
ربیع بن زید (الأسقف الفیلسوف) ۱۶۶
الربیع بن سلیمان (صاحب الامام الشافعی) ۱۴۴
رحوان بن عبد اللّه بن عبد الحق المرینی ۳۰۳
رزق البرانسی ۱۳۲
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۵۷
رزین بن معاویهٔ ۱۵۷- ۱۶۰
رشید رضا (صاحب المنار) ۱۹۵
رضوان بن عبد اللّه (ابو النعیم وزیر ملک غرناطهٔ) ۳۲۱- ۳۲۲
رضوان بن عبد اللّه النصری (الحاجب وزیر غرناطهٔ) ۲۳۶- ۲۴۳- ۳۳۸
الرمون برنفیل (ابن ملک أراغون) ۲۹۳
روجیر لوریا (أمیر الاسطول) ۲۷۱
رودریقو (کاردینال) ۴۲
روسل (الکونت السائح) ۱۱۲
روکه (لفوی) ۲۲۷
رولان (صاحب الانشودهٔ) ۱۲۲
رومیروه الثانی (ملک لیون) ۱۲۴
ریحانهٔ (جاریهٔ الطبیب ابی عبد اللّه الکتانی) ۱۰۱
ریکار (شاعر کتلونی) ۲۲۸
ریموند بیرانجه الثالث ۲۱۹
ریموند بیرانجه الثانی ۲۱۹
ریموند بیرانجه الرابع (أمیر برشلونه) ۱۹۶- ۲۲۰
رینو (مستشرق فرنسی) ۲۰۴- ۲۰۵- ۲۰۶- ۲۰۷- ۲۰۸- ۲۰۹

(ز)

زاتون (أمیر برشلونة) ۲۱۰
الزبیر بن بکار ۱۷۰
زکریا بن ابی العباس بن ابی حفص (ابو یحیی أمیر المؤمنین بتونس) ۳۲۷
زکریا بن حیون ۱۸۱
زکریا بن الخطاب بن اسماعیل الکلبی (محدث) ۱۷۰
زکریا بن عیسی بن عبد الواحد ۳۱
زکریا بن النداف ۱۶۰- ۱۸۱
زیاد بن الصفار (ابو عمرو) ۱۴۳- ۲۵۹
زیاد بن عبد الرحمن القیروانی ۳۴
زیان بن محمد بن عبد القوی ۳۰۳
زیان (مملوک ملک غرناطة) ۳۴۰
زید بن فرحون (قائد البحر) ۳۱۴- ۳۱۷

(س)

سالسبوری (الکونت الانجلیزی) ۳۱۵
سرطوریوس ۱۷۷
سرفنتس (صاحب دون کیشوط) ۶۹
سرفنتس (کاتب اسبانیا) ۲۲۶
سرواس بن حمود الصنهاجی ۱۱
سعد بن عبادة الانصاری ۱۳۱
سعد بن علی الزنجانی ۸
سعید بن احمد بن کوثر ۹
سعید بن احمد التجیبی ۱۰
سعید بن أحمد الحجام (من اهل المریة) ۲۳۳
سعید بن حسین بن یحیی الانصاری ۱۳۲
سعید بن رزین ابن دحیة ۹
سعید بن أبی زاهر (ابو زاهر) ۱۶۱
سعید بن سالم المجریطی ۴۷
سعید بن سعید الشنتجالی ۴۹
سعید بن سعید بن کثیر المرادی (ابو عثمان) ۱۷۸
سعید بن عثمان (ابو عثمان المکاوی).
سعید بن عثمان البنا ۳۰
سعید بن علی بن یعیش ۷۱
سعید بن عمر الحجاری ۷۵- ۸۰
سعید بن عیسی بن لب الأصفر ۱۱- ۳۷
سعید بن فتح الأنصاری (أبو الطیب) ۹۶
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۵۸
سعید بن فتحون (أبو عثمان الحمار) ۱۵۷- ۱۶۶
سعید بن محمد الأموی ۱۰
سعید بن محمد ابن البغونش ۳۷- ۳۹- ۴۱
سعید بن محمد الجمحی (ابن قوطة) ۷۵
سعید بن مسعدة الحجاری ۷۶
سعید بن معاذ ۲۱۵
سعید بن هارون بن عفان الیحصبی (محدث) ۱۷۱

سعید بن أبی هند ۳۱
سعید بن یحیی بن الحدیدی ۱۱
سعید بن یحیی الخشاب ۱۸۳
سعید بن یمن بن عدل المرادی ۵۰
سعید بن یوسف بن یونس الأموی (أبو عثمان) ۹۷
السفاقسی ۴۴
سلاطین آل عثمان ۲۹۸
سلم بن الفضل ۲۳
سلمة بن سلیمان المکتب ۱۱
سلیمان بن ابراهیم ۲۴
سلیمان بن ابراهیم التجیبی ۹
سلیمان بن ابراهیم القیسی ۹
سلیمان الأعرابی الکلبی (أمیر برشلونه) ۱۳۱- ۱۳۲- ۲۰۴- ۲۰۵- ۲۰۶
سلیمان بن جلجل ۳۷- ۳۹
سلیمان بن حارث بن هارون (أبو الربیع الفهمی) ۱۵۷
سلیمان بن خلف الباجی (أبو الولید) ۱۷۰
سلیمان بن خلف الطحان ۷۵
سلیمان بن الحکم بن الناصر لدین اللّه ۴۱- ۱۰۵- ۲۱۸
سلیمان (عم الحکم بن هشام) ۲۰۸- ۲۱۲- ۲۱۸
سلیمان بن عمر بن صهبیة ۹
سلیمان بن محمد بن الشیخ ۹
سلیمان بن محمد بن هود (أبو أیوب المستعین) ۱۲۴- ۲۵۸
سلیمان بن مهران السرقسطی ۱۵۷
سلیمان بن هارون الرعینی ۳۱
السمعانی ۱۵۹
سنت یاغوس (قسیس) ۱۳۴
سهل بن ابراهیم الاستجی ۱۷۰
سیبون (القائد الرومانی) ۸۰- ۸۱- ۲۰۱- ۲۶۵
سیبویه (النحوی) ۷۴
سیبیلیه فورسیه (امرأة الدون بطرة) ۲۵۱
السیرتانی (شعب) ۲۰۱
السیسیتان (قبیلة) ۲۶۵

(ش)

شارل دانجو (أخولویس ملک فرانسا) ۲۴۸
شارل اوفلو (ابن فیلیب الجریء) ۲۴۸
شارل دونابل ۲۴۹
شارلکان (الأمبراطور) ۵۱- ۱۱۹- ۲۲۱- ۲۲۷
شارل مارتل ۲۰۵
شارل النبیل ۲۵۲
شارلمان قارله ۱۱۵- ۱۲۲- ۱۳۱- ۱۳۲- ۱۳۳- ۱۳۴- ۱۷۳- ۱۷۶- ۲۰۴- ۲۰۵- ۲۰۶- ۲۰۸- ۲۰۹- ۲۱۰- ۲۱۱- ۲۷۶- ۲۸۲
شانجة رامیریس (ملک أراغون) ۱۱۳
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۵۹
شانجة بن رویذ (ملک البشکنس) ۲۱۲- ۲۱۸
شانجة بن غرسیة بن فردیناند (صاحب قشتیلة و ألبة) ۲۱۴- ۲۱۸
الشبرانی (أدیب) ۱۹۷

شجاع (مولی المستعین) ۸۴
شریح بن محمد ۳۵
شمن بن طوبینة (سفیر ملک أراغون) ۲۹۰- ۲۹۴- ۲۹۹
شولتنی (مستکشف) ۸۰- ۸۱
شیلدبرت ۱۳۴
شیمیناس (کردینال) ۶۹
شیمینیس و سیزناردوس (کردینال) ۴۲

ص

صاعد بن أحمد التغلبی (القاضی) ۱۱- ۲۸- ۳۸- ۳۹- ۴۰- ۴۱
صادق بن خلف بن کتیل ۱۲
صالح بن محمد المرادی (أبو محمد بن الورکانی) ۱۷۸
الصمیل بن حاتم ۱۲۲

ض

***ط

طارق بن زیاد- ۷۱- ۸۴- ۲۰۲
طاهر بن أحمد بن عطیة المری (القاضی) ۷۹
طاهر بن محمد بن طاهر الزهری ۱۴۴

ظ

الظهیر البربری ۲۸۶

ع

عاصم بن أبی النجود القاریء ۱۵۲
عامر بن ابراهیم بن عمروس الحجری ۲۰
عامر بن ادریس المرینی ۳۰۳
عامر بن مندیل بن عبد الرحمن ۳۰۳
عامر بن نومل بن اسماعیل الیحصبی (أبو مروان) ۱۷۱
عائشة (بنت عم أبی بکر بن یعقوب سلطان المغرب) ۳۱۴- ۳۱۸
عائلة الجیروندی بفاس ۲۰۴- ۲۸۲
العباس بن عمرو الوراق ۱۳۷
عبد الأعلی بن اللیث (أبو وهب) ۱۵۸
عبد الباقی بن محمد الحجاری (ابن فریال) ۲۹- ۷۳- ۷۵- ۷۶- ۷۹
عبد الجبار بن أحمد (أبو القاسم الطرسوسی) ۱۴۱
عبد الجبار بن خلف بن لب اللاری (أبو محمد) ۲۵۹
عبد الجبار بن عبد الرحمن بن ورهون (أبو الولید) ۱۰۴
عبد الجبار بن عمر ۱۷۹
عبد الجبار بن قیس الباهلی ۷۳
عبد الجبار بن مفرج بن عبد اللّه الأنصاری (أبو محمد) ۲۵۹
عبد الحق بن عبد الرحمن الاشبیلی ۸۰
عبد الحق بن هارون الصقلی ۱۸
عبد الدائم القیروانی ۱۴۹
عبد ربه بن جهور القیسی ۴۳
عبد الرحمن بن ابراهیم بن عنجس الزیادی ۱۷۹

عبد الرحمن بن احمد ابن الحوت ۱۷
عبد الرحمن بن أحمد بن زاها ۱۷
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۶۰
عبد الرحمن بن أحمد بن قاسم التجیبی (أبو القاسم) ۱۸۰
عبد الرحمن بن أحمد بن المشاط ۱۹
عبد الرحمن بن أحمد بن یحیی الثقفی (أبو بکر) ۱۵۵
عبد الرحمن بن اسماعیل بن أبی جوشن ۱۷
عبد الرحمن بن أبی بکر بن مغیث (أبو الحسن) ۵- ۳۶
عبد الرحمن الثالث (الناصر) ۲۶۷- ۳۰۲
عبد الرحمن الثانی ۱۲۳- ۲۰۶
عبد الرحمن بن جحاف ۲۰
عبد الرحمن بن حبیب الفهری (السقلابی) ۲۰۵
عبد الرحمن بن الحسین ۱۶۹
عبد الرحمن بن الحکم الأموی ۱۱۳- ۲۰۸
عبد الرحمن بن خلف التجیبی ۴۷- ۱۲۳
عبد الرحمن بن خلف بن عساکر ۴۱
عبد الرحمن الداخل ۵۷- ۱۲۲- ۱۳۱- ۲۰۴- ۲۰۵
عبد الرحمن بن سعید الأنصاری ۳۷
عبد الرحمن بن شماخ ۴۳
عبد الرحمن بن شاطر (أبو زید) ۱۳۹
عبد الرحمن بن عبد اللّه الجهنی ۱۹
عبد الرحمن بن عبد اللّه بن خالص ۱۶
عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عیاض الیحصبی المکتب ۱۵۴
عبد الرحمن بن عبد اللّه العدل ۲۱
عبد الرحمن بن عبد اللّه بن میسرة ۱۵۴
عبد الرحمن بن عثمان الصدفی ۱۶
عبد الرحمن بن عیسی ۵۰
عبد الرحمن بن القاسم العتقی ۳۲
عبد الرحمن بن لب بن ذی النون ۱۸
عبد الرحمن بن محمد بن أسد ۱۶
عبد الرحمن بن محمد الأنصاری ۱۸
عبد الرحمن بن محمد بن الصراف (أبو زید البزاز) ۱۵۴
عبد الرحمن بن محمد بن الحشا ۱۸
عبد الرحمن بن محمد بن الحصار ۱۶
عبد الرحمن بن محمد بن عباس ۳۲
عبد الرحمن بن محمد (ابن فرتش ابو المطرف) ۱۳۸
عبد الرحمن بن محمد اللخمی (الوزیر) ۳۶- ۴۰
عبد الرحمن بن محمد بن واقد اللخمی (ابو المطرف) ۱۶۵
عبد الرحمن بن مطرف بن محمد التجیبی ۱۲۴
عبد الرحمن بن معاویة (أمیر الاندلس) ۳۲
عبد الرحمن بن منتیل الانصاری (ابو زید) ۱۳۹
عبد الرحمن بن منخل ۱۶
عبد الرحمن بن المنصور بن ابی عامر (شنجول) ۲۱۸
عبد الرحمن بن موسی بن عثمان (أبو تاشفین سلطان تلمسان) ۲۵۴- ۳۲۷ ۳۳۹
عبد الرحمن بن موسی الکلبی (أبو زید) ۱۳۸
عبد الرحمن بن موسی بن میسرة ۱۵۵

عبد الرحمن الناصر الأموی ۴۳- ۵۷- ۸۷ ۱۰۰- ۱۲۴- ۱۴۴- ۱۵۱- ۲۱۲
عبد الرحمن بن هند الاصبحی ۳۲
عبد الرحمن بن یحیی بن عبد اللّه فورتش (ابو القاسم) ۱۵۴
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۶۱
عبد الرحیم بن قاسم بن محمد النحوی ۷۵- ۷۸
عبد الرحیم بن عبد الجبار (ابو محمد الشعنتی) ۹۷
عبد الرؤف بن عمر بن عبد العزیز (ابو عبد العزیز) ۱۵۸- ۲۵۹
عبد السلام بنونه (الحاج) ۲۸۵
عبد السلام بن ولید (محدث) ۱۷۹
عبد الصمد بن سعدون الرکانی ۹- ۱۹
عبد العزیز بن احمد بن لب الانصاری ۷۶
عبد العزیز بن جوشن ۱۵۵
عبد العزیز بن خیر ۳۶۸
عبد العزیز بن ابی رجال ۳۷۳
عبد العزیز بن زکریا بن حیون (أبو یونس) ۱۸۱
عبد العزیز بن ابی عامر ۳۶
عبد العزیز بن عبد اللّه العبدی القلعی (ابو یونس) ۹۷
عبد العزیز بن عمر بن حبنون (أبو یونس) ۱۶۰- ۲۵۹
عبد العزیز بن عمر بن غرسیة ۷۶
عبد العزیز بن محمد الدروقی (ابو محمد الأطروش) ۹۸- ۹۹
عبد العزیز بن محمد الانصاری ۹۸
عبد العزیز بن محمد البلشیدی (ابو الاصبغ) ۲۵۹
عبد العزیز بن محمد بن عبد العزیز (ابو الاصبغ) ۱۶۰
عبد العزیز بن موسی بن نصیر ۲۰۳
عبد الغنی بن سعید الحافظ ۷۸
عبد اللّه الاموی (الامیر) ۱۲۳
عبد اللّه بن ابراهیم الحجاری (المؤرخ) ۸۰
عبد اللّه بن ابراهیم بن العوام البلغی ۲۶۱
عبد اللّه بن احمد بن حنبل ۷۲
عبد اللّه بن احمد بن عبد السلام الخفاف ۷۲
عبد اللّه بن احمد بن فتری (أبو مهدی) ۱۷۹
عبد اللّه بن إدریس بن سهل (ابو محمد المقری) ۱۵۵
عبد اللّه بن بسام ۱۴۴- ۱۷۰
عبد اللّه بن بکر القضاعی ۱۴
عبد اللّه بن ثابت بن سعید العوفی (أبو محمد) ۱۵۲
عبد اللّه بن جوشن الدورقی (أبو محمد المقری) ۹۹
عبد اللّه بن حسن بن السندی ۱۷۸- ۱۸۱
عبد اللّه بن الحکم ۱۲۴
عبد اللّه بن حکیم التجیبی ۲۵۷
عبد اللّه بن خلف الاستجی ۳۹
عبد اللّه بن سعید بن رافع ۳۴
عبد اللّه بن سعید الرباحی ۱۴
عبد اللّه بن سعید بن أبی عون ۳
عبد اللّه بن سعید بن لباج ۴۹
عبد اللّه بن سعید بن عبد اللّه اللخمی ۱۵۲- ۲۵۹
عبد اللّه بن سعدون بن مجیب (أبو محمد الضریر) ۱۷۹

عبد اللّه بن سلیمان بن المؤذن ۱۵
عبد اللّه بن سماحة ۱۴۲
عبد اللّه بن طاهر بن أحمد المری ۸۰
عبد اللّه بن عبد اللّه الصدفی ۱۴
عبد اللّه بن عبد اللّه الأموی ۱۲
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۶۲
عبد اللّه بن عبد اللّه البطروری (أبو بکر) ۹۸
عبد اللّه بن عبد اللّه بن عبد اللّه القلعی (أبو محمد) ۹۷
عبد اللّه بن عبد الوارث ۳۲
عبد اللّه بن العسال الطلیطلی ۳۸
عبد اللّه بن علی بن أبی الأزهر ۱۵
عبد اللّه بن علی الأنصاری (أبو محمد) ۱۵۲
عبد اللّه بن علی بن المنذر الکنانی ۷۴- ۷۸
(عبد اللّه عم الحکم بن هشام) ۲۰۸- ۲۱۲
عبد اللّه بن أبی عمر أحمد الطلمنکی ۵۴
عبد اللّه بن عیسی الشیبانی (أبو محمد القلعی) ۱۹۸
عبد اللّه بن عیشون ۱۴
عبد اللّه بن فرج بن العمال ۱۵
عبد اللّه بن فرج الیحصبی ۲۱
عبد اللّه بن قاسم (أبو محمد) ۹۶
عبد اللّه بن قاسم بن محمد القلعی ۷۶
عبد اللّه بن القاسم بن مسعدة ۷۶
عبد اللّه بن کرج ۴۸
عبد اللّه بن ماطور ۲۱
عبد اللّه بن محمد بن الأثرم ۷۴
عبد اللّه بن محمد بن الأدیب ۱۵
عبد اللّه بن محمد بن الأسلمی النحوی ۷۴
عبد اللّه بن محمد بن اسماعیل (أبو محمد القاضی) ۹۹
عبد اللّه بن محمد بن الأشهب ۳۵
عبد اللّه بن محمد الأموی (ابن الأحمر) ۳۲- ۱۵۸- ۱۷۱- ۲۸۶
عبد اللّه بن محمد بن بیبر ۷۳
عبد اللّه بن محمد التمیمی ۱۲- ۱۳
عبد اللّه بن محمد الثغری ۹۵- ۹۷
عبد اللّه بن محمد بن جماهر (أبو محمد) ۱۵
عبد اللّه بن محمد الجهینی ۱۲
عبد اللّه بن محمد الحجری ۳۵
عبد اللّه بن محمد بن زرقون السرقسطی ۱۵۸
عبد اللّه بن محمد بن طریف (أبو محمد) ۱۵۹
عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه التجیبی (أبو محمد) ۱۵۲
عبد اللّه بن محمد بن غالب الوشقی (أبو محمد القاصی) ۱۷۹
عبد اللّه بن محمد بن فتح الحجاری ۷۳
عبد اللّه بن محمد الفهری ۱۶۹
عبد اللّه بن محمد بن لب الحجاری (الریولة) ۷۳
عبد اللّه بن محمد (أبو محمد القاضی) ۱۴۸
عبد اللّه بن محمد بن مطروح (أبو محمد التجیبی) ۱۵۳
عبد اللّه بن محمد بن یحیی (ابن الحراز) ۱۶۹

عبد اللّه بن مروان ابن حفصيل (أبو الحسين) ۱۵۲
عبد اللّه بن المعلم الطليطلى ۳۸
عبد اللّه بن مفرج (القاضى) ۷۴
عبد اللّه بن موسى بن ثابت (أبو محمد) ۱۵۲
عبد اللّه بن موسى الشارقى ۱۴
عبد اللّه بن أبى النعمان (القاضى) ۱۵۸
عبد اللّه بن نوح ۱۵۳
الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۶۳
عبد اللّه بن هارون الأصبحى (أبو محمد) ۲۵۸
عبد اللّه بن هذيل القلعى (أبو يونس) ۹۷- ۱۵۲
عبد اللّه بن وهب الوشقى ۱۷۸
عبد اللّه بن يحيى بن عمر الثقفى (أبو بكر) ۱۵۲- ۱۵۵
عبد اللّه بن يحيى بن محمد بن بهلول (أبو محمد) ۱۵۹
عبد اللّه بن يحيى الاقليشى (ابن الوحشى) ۱۵- ۴۶- ۴۷
عبد اللّه بن يونس (أبو محمد) ۳۵
عبد الملك بن احمد بن نذير الفهرى (أبو مروان بن مدير) ۱۰۴
عبد الملك بن حبيب ۲۶۰
عبد الملك بن خلف بن لب بن رزين (أبو مروان أمير شنتمرية) ۱۰۰
عبد الملك بن خلف الخولانى (ابو مروان المكتب) ۹۰
عبد الملك بن سلمة بن عبد الملك (أبو مروان الأموى) ۱۸۰
عبد الملك بن عبد العزيز بن فيروه (أبو مروان) ۱۰۴
عبد الملك بن عبد الواحد بن مغيث ۲۰۳
عبد الملك بن أحمد المستعين بن هود (أبو جعفر عماد الدولة) ۱۲۴ ۱۲۹- ۱۴۴
عبد الملك بن غصن الخشنى (الشاعر) ۷۸
عبد الملك بن قطن (سلطان الأندلس) ۲۹۲
عبد الملك القمى ۱۸
عبد الملك المروانى (القاضى) ۷۷
عبد الملك بن مسرة بن فرج اليحصبى (أبو مروان) ۱۰۴
عبد الملك بن المنصور بن أبى عامر (أبو مروان المظفر الحاجب) ۳۶ ۱۵۷- ۲۱۳- ۲۱۴- ۲۱۵- ۲۱۶
عبد الملك بن نمير الفارسى ۲۵۹
عبد الملك بن هذيل بن رزين (أبو مروان حسام الدولة) ۱۰۱- ۱۰۲- ۱۰۵ ۱۰۷
عبد الملك بن هشام (أبو مروان التجيبى) ۱۴۶- ۱۵۵
عبد الملك يغمراسن بن زيان ۳۰۳
عبد الوارث بن سفيان ۲۷
عبد الوهاب بن محمد بن حكم الأنصارى (أبو جعفر الوشقى) ۱۵۵- ۱۷۹
عبدوس بن محمد (ابو الفرج) ۳- ۷- ۹- ۱۴- ۱۵- ۱۷- ۲۲- ۲۷- ۳۵- ۴۴- ۱۴۱
عبدون تراداس (صحفى كتلونى) ۲۲۸
عبيد اللّه بن خلف (ابو مروان) ۴۱
عبيد اللّه بن عثمان ۱۲۲
عبيد اللّه بن على بن غلنده (ابو الحكم) ۱۵۳
عبيد بن محمد الكشورى ۷۲
عبيد اللّه بن هاشم بن خلف العبدرى (ابو مروان) ۱۵۳
عتيق بن ابراهيم ۱۷۹
عتيق بن على (ابو بكر القاضى) ۱۵۳
عثمان بن عبد الحق بن عثمان ۳۰۳
عثمان بن عبد الرحمن ۱۵۷

عثمان بن عثمان ۳۳۳
عثمان بن ابی العلاء ادریس (ابو سعید
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۶۴
رئیس الجند و شیخ زناته) ۲۹۹- ۳۰۰- ۳۰۳- ۳۰۴- ۳۲۶- ۳۳۷
عثمان بن فرج بن خلف العبدری (ابو عمر) ۱۵۵
عثمان بن محمد بن الحوت ۲۰
عثمان بن محمد (ابو عثمان) ۱۷۹
عثمان بن یعقوب بن عبد الحق (أبو سعید سلطان المغرب) ۳۲۶- ۳۳۹
عثمان بن یوسف بن ابی بکر الانصاری (ابو عمرو البلجیطی) ۱۵۶
العذراء (السیدهٔ) ۱۱۹
عسکر بن تاحضریت (وزیر السلطان أبی الحسن) ۳۱۹- ۳۲۰
عسلون بن احمد بن عسلون (أبو الاصبغ) ۲۱- ۳۳
عصام (مملوک ملک غرناطهٔ) ۳۳۸
علی بن ابراهیم بن فتح (ابن الامام) ۸۸
علی بن ابراهیم بن یوسف السرقسطی ۱۳۷
علی بن احمد بن حنین ۳۷
علی بن احمد العائذی (ابو الحسن) ۲۵۸
علی بن احمد المقری (ابو الحسن) ۱۳۸
علی بن الاحمر (ابو الحسن سلطان غرناطهٔ) ۲۲۹
علی بن اسماعیل بن سعید بن احمد الخزرجی ۱۹۸
علی بن بکرون الصائغ (من أهل المریهٔ) ۲۲۳
علی البیهقی (ابو الحسن الزاهد) ۱۵۵
علی بن الحسن (ابو الحسن) ۱۰۴
علی بن خلف بن احمر ۳۹
علی بن سعید بن الحدیدی ۲۰
علی بن عبد الرحمن (بن اللونقه) ۳۷
علی بن عبد العزیز ۷۲
علی بن عبد اللّه بن موسی البرجی (ابو الحسن) ۱۵۶
علی بن عثمان بن یعقوب (ابو الحسن سلطان العدوه) ۲۳۵- ۲۵۴- ۳۳۷
علی بن عیسی بن عبید ۳۲
علی بن غالب بن محمد بن غالب (ابو الحسن) ۱۸۳
علی بن فرجون الانصاری ۲۰
علی بن ابی القاسم المقری ۲۰
علی بن کماشه (أبو الحسن سفیر سلطان غرناطهٔ) ۲۳۵- ۲۳۹- ۲۴۱
علی بن مجاهد العامری (ملک دانیهٔ) ۲۱۷
علی بن محمد القشیری ۴۵
علی بن محمد بن مغاور ۳۲
علی بن محمد بن یحیی الدروقی (أبو الحسن) ۹۹
علی بن مسعود بن علی المحاربی (أبو الحسن وزیر غرناطهٔ) ۳۲۶
علی بن معاویهٔ بن مصلح ۷۶- ۷۷
علی بن المنذر بن المنذر الکنانی (أبو الحسن) ۷۵- ۷۸
علی بن موسی بن حزب اللّه ۴۴
علی بن موسی بن النقرات ۸۸
علی بن مول بن یحیی بن مول (وزیر غرناطهٔ) ۲۵۴
علی بن یونس (ابن الامام أبو الحسن) ۱۵۶
علی بن یوسف بن تاشفین ۱۲۶- ۱۵۶

علی بن یوسف العیسی السالمی ۸۸
العماد الأصبهانی ۱۵۹
عمر بن أحمد الجحمی ۷۷
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۶۵
عمر بطره أغرو ۳۰۷
عمر بن سهل بن مسعود اللخمی ۱۹
عمر بن کریت ۱۴۱
عمر بن عمر بن کریب الأصبحی ۲۰
عمر بن علی الحجاری ۷۴- ۷۹
عمر بن محمد بن احمد البیرانی (أبو حفص) ۹۹
عمر بن محمد بن اسماعیل الزاهد (أبو حفص الترنی) ۱۶۹
عمر بن محمد بن الشرانی ۱۹
عمر بن مصعب بن أبی عزیر العبادی ۱۶۴
عمر بن المؤمل ۵۰
عمر بن یوسف بن موسی بن فهد (ابن الامام) ۱۷۰
عمر بن یونس بن احمد الحرانی ۱۶۶
عمروس ۲۰۹
عیاض (القاضی) ۱۴۲
عیسون بن سلیمان الأعرابی ۲۰۶
عیسی بن احمد بن العالم ۳۹
عیسی بن حجاج بن فرقد ۲۰
عیسی بن دینار بن وافد الغافقی ۳۲
عیسی بن سعید (أبو الأصبغ الوزیر) ۱۵۷
عیسی بن عبد الرحمن الأموی المقری ۸۸
عیسی بن علی بن سعید الأموی ۲۰
عیسی بن فرج المغامی ۲۰
عیسی بن محمد بن دینار ۳۲
عیسی بن موسی (ابن الامام) ۱۵۹- ۱۶۰
عیسی بن أبی یونس اللخمی ۸۸

(غ)

غاسطون (کونت دفوا) ۳۱۵
غالب بن عبد الرحمن (القائد) ۸۱- ۸۷- ۸۹
غالب بن عبد اللّه الثغری ۱۶۱
غالب بن عطیة (أبو بکر) ۱۵۰
غالب بن یوسف السالمی ۹۰
غالب (مولی الحکم المستنصر) ۲۱۲
غرسی شیمینیس ۱۱۳
غریغا بیلوس ۲۱۷
غلیوم (کونت طلوزه) ۲۱۰- ۲۱۱

ف

فادویک (الدون بن مارتین ملک صقلیة) ۲۵۲
فاطمة بنت السلطان أبی بکر بن حفص (صاحب أفریقیة) ۳۱۵- ۳۱۸
فاطمة بنت یحیی بن یوسف المغامی ۳۰
فتح بن ابراهیم الأموی ابن القشاری (أبو النصر) ۲۱

الفتح بن خاقان ۱۰۳
الفتح بن القاسم ۱۱
الفتح بن يوسف بن الريول ۷۸
فتحون بن عبد الرحمن القيسى ۲۲
فتحون بن محمد التجيبى ۲۱
فتحون بن عبد الرحمن الأنصارى ۴۴
الفراء ۳۳
فرج بن اسماعيل بن فرج (ولى عهد غرناطة) ۳۲۵- ۳۲۷
فرج أبو سعيد (مولى الغافقى) ۲۱
فرج بن أبى الحكم اليحصبى ۲۱
فرج بن غزلون بن خالد الأنصارى ۲۱
فرج بن غزلون بن العسال اليحصبى ۱۵- ۲۱
فرج بن أبى الفرج التجيبى ۲۱
فرج بن كنانة (القاضى) ۳۳
فردريک ملک (صقلية) ۲۴۹- ۲۵۱
الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۶۶
فرديناند الثانى ۶۲
فرديناند القشتالى ۷۱- ۲۵۲
فرديناند الكاثوليكى ۱۱۷- ۲۲۱- ۲۵۲
فرويله بن اذفونش بن بطرة ۵۷
فرويله الأول (الملک) ۵۸
فرنسيسكو بارترينه (شاعر كتلونى) ۲۲۸
فرنسيسكو بن بالار (شاعر كتلونى) ۲۲۷
فرنسيسكو بن روجاس زورلا ۲۲
فرنسيسكو بن طرفه (جغرافى) ۲۲۷
فرنسيسكو بن سولسونه (قانونى) ۲۲۷
فرنسيسكو بن كالسه (شاعر كتلونى) ۲۲۷
فرنندو (حفيد فرديناند) ۱۱۷
الفونس بن بطره (ملک أراغون) ۲۴۹
الفونس بن جايمش بن الفونس (سلطان بلنسية) ۳۳۹
الفونس الرابع بن جقوم الثانى (ملک أراغون) ۲۳۵- ۲۳۹- ۲۴۲- ۲۴۳- ۲۴۹- ۲۵۳- ۳۲۱- ۳۲۲- ۳۲۴
الفونس الحادى عشر (ملک قشتاله) ۳۱۲ ۳۱۳- ۳۱۵
الفونس الخامس (فاتح نابولى) ۲۵۲
الفونس بن هرانده بن شانجه (ملک قشتاله) ۲۵۴
فونتانلس (كاتب قصصى) ۲۲۸
فونسيكا (كاردينال) ۴۲
فونسيكا (مطران) ۶۱
فيد بن نجم (أبو القاسم) ۱۶۶
فيره بن خلف بن فيره (أبو جديده) ۲۲
فيكتور بلاغر (شاعر كتلونى) ۲۲۸
فيليب الثانى (ملک اسبانيا) ۵۴- ۶۰- ۹۶- ۱۶۶- ۳۱۱
فيليب الجرىء (ملک فرانسه) ۲۴۸- ۲۴۹
فيليب الخامس (ملک اسبانيا) ۲۲۱- ۲۲۷
فيليب الرابع (ملک اسبانيا) ۲۲۱
فيولنته (الدونة امرأة جوان الأول) ۲۵۱- ۲۵۲

(ق)

القابسی ۱۷۰
القادر باللّه بن ذی النون ۲۹
القادری ۲۰۴
قارله- (الأمبراطور شارلمان) قاسم بن أصبغ ۱۲
قاسم بن ثابت بن حزم (أبو محمد العوفی) ۱۳۷- ۱۵۲
قاسم الخارجی ۱۰
قاسم بن عبد اللّه بن ینج ۲۲ الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ ؛ ج۲ ؛ ص۳۶۶
سم بن الفتح ابن الریول (أبو محمد) ۷۴- ۷۸- ۷۹
قاسم بن محمد بن طال لیله ۲۲
قاسم بن محمد الشیبانسی ۱۶۵
قاسم بن محمد الهلالی ۲۲
قاسم بن هلال (أبو محمد) ۲۴- ۲۵- ۱۴۱
قدیرهٔ (مستشرق) ۷۱- ۱۲۸- ۱۷۷- ۲۰۴
القرطاجنیون ۱۹۷
القلصاوی (الامام) ۱۷۷
القمبیدور (السید) ۷۱- ۹۳- ۱۰۱
قمط برجلونهٔ ۲۲۹- ۲۳۰- ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۳۴- ۲۳۵- ۲۳۹- ۲۴۲- ۲۴۳- ۲۴۶- ۲۹۰- ۲۹۲- ۲۹۳- ۲۹۴- ۲۹۹- ۳۰۶- ۳۰۸- ۳۱۲-
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۶۷
۳۲۰- ۳۲۱- ۳۲۲- ۳۲۴
القنطری ۹۶
قوطی ألانی (شعب) ۲۰۲
قیس بن یوسف بن اسماعیل (سلطان غرناطهٔ) ۲۵۴

(ک)

کارلس الثالث ۱۷۶
کارلس الثانی ۳۳۳- ۳۵۹
کاروزه (الدونهٔ حظیهٔ جوان الأول) ۲۵۱
الکاستلانی (شعب) ۲۰۱- ۲۰۲
کثیر بن خلف بن کثیر الوشقی ۱۸۲
الکروخی ۴۷
کریمهٔ المروزیهٔ ۷- ۲۴- ۴۷
الکسائی ۳۳
کلثوم بن أبیض المرادی (ابو عون) ۱۵۸
کلوثار الثانی ۱۳۴
کلیب بن محمد بن عبد الکریم ۳۲
کند برجلونهٔ (دون حایم) ۲۸۶- ۲۸۷
الکوزتانی (شعب) ۲۰۱
کونت أو رجل ۲۵۲
کونت دو؟؟؟ یارن ۳۱۶
کوندی (المؤرخ الاسبانی) ۲۰۹

(ل)

لان (المارشال الفرنسی) ۱۳۵
لاوی بروفنسال (مستشرق) ۱۰۱- ۱۲۶
لب بن سلیمان بن محمد بن هود ۲۵۸

لب بن عبد الجبار ابن ورهزن (ابو عیسی) ۱۰۴
لب بن عبد اللّه (ابو محمد) ۱۵۸
لب بن عبد الملک بن احمد الفهری (ابو عیسی) ۱۰۴- ۱۰۵
لب بن هود بن لب الجذامی ۱۸۲
لذریق بن قارله ۲۰۸
لذریق (ملک القوط) ۱۱۳
لسان الدین الخطیب ۱۴۰- ۱۶۱- ۱۶۲ ۱۶۳- ۲۱۷- ۲۵۳- ۲۵۴- ۳۰۰ ۳۰۲- ۳۲۴- ۳۲۵
لغفر (المارشال) ۱۳۵
اللالتانی (شعب) ۲۰۱
اللایستانی (شعب) ۲۰۱
لورانزانه (کاردینال) ۴۲
لویس آفیرسو ۲۲۶
لویس الثالث عشر (ملک فرنسا) ۲۲۱ ۲۴۸
لویس الحلیم (ملک فرانسا) ۲۵۷- ۲۸۰
لویس الرابع عشر ۱۰۸
لویس بن شارلمان (ملک أکیطانیه) ۲۰۸ ۲۰۹- ۲۱۰- ۲۱۱- ۲۱۶- ۲۶۷
لویس الکنیس (کاتب کتلونی) ۲۲۷
لیونوره أخت ملک صقلیهٔ ۲۵۱- ۲۵۲
لیونوره القشتالیهٔ (ابنهٔ ملک البرتغال) ۲۴۹- ۲۵۱

(م)

مارتوریل بینیه (تاجر) ۲۷۸
مارتین (الدون ابن أخی جوان الأول) ۲۵۱- ۲۵۲
ماریهٔ (الدونهٔ امرأهٔ الدون مارتین) ۲۵۱- ۲۵۲
ماریا ستوارت ۶۰
ماریاتو سیریزو ۱۳۴
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۶۸
مارین (الفلاح) ۱۳۴
مالک بن أنس ۳- ۳۱- ۳۲- ۱۵۷ ۱۵۸- ۱۷۰
مالک بن معروف (أبو عبد اللّه اللاردی) ۲۶۰
المأمون یحیی بن ذی النون ۴- ۵- ۶- ۱۱- ۱۸- ۲۵- ۲۹- ۳۶- ۳۷- ۴۰- ۷۸
ماملکار بارسا (قائد قرطاجنی) ۲۷۸
الماوردی (القاضی) ۲۰
المبارک بن عبد الجبار ۱۴۸- ۱۴۹
المتنبی (الشاعر احمد بن الحسین) ۳۳۵
محب بن حسین ۱۴۷
محبوب بن محبوب بن محمد الخشنی ۲۶
محسن بن یوسف (أبو القاسم) ۲۶
محمد بن ابراهیم بن اسحاق الحجاری ۷۳
محمد بن ابراهیم البکری ۲۴
محمد بن ابراهیم بن حیون الحجاری ۷۲
محمد بن ابراهیم الخشنی ۳- ۹- ۱۰- ۱۵- ۱۷- ۲۰- ۲۶- ۲۷- ۳۹
محمد بن ابراهیم الدیبلی المکی ۷۷
محمد بن ابراهیم بن زریاب (ابو عبد اللّه) ۹۸
محمد بن ابراهیم بن سعید ابن نعم الخلف الرعینی (أبو عبد اللّه) ۱۶۹
محمد بن ابراهیم بن شاس ۹۰

محمد بن ابراهیم بن عبد السلام الحافظ (أبو عبد اللّه) ۲۲- ۴۳- ۴۴- ۷۶- ۷۸- ۹۶- ۹۷- ۱۴۵- ۱۵۹
محمد بن ابراهیم (أبو عبد اللّه القاضی) ۱۶۶
محمد بن ابراهیم المعافری ۲۳
محمد بن احمد بن اسماعیل (القاضی) ۲۵
محمد بن احمد بن باق (ذی الوزارتین) ۸۹- ۱۴۹
محمد بن احمد البلخی ۷۶
محمد بن احمد التجیبی القلعی البیرانی ۹۶
محمد بن احمد بن حزم الأنصاری ۲۳
محمد بن احمد بن سعدون ۳۴
محمد بن احمد بن طاهر (أبو عبد الرحمن) ۱۵۰
محمد بن احمد بن عامر البلوی ۸۸- ۸۹
محمد بن احمد بن عبد الرحمن (أبو عبد اللّه ابن الصقر) ۱۵۰
محمد بن احمد بن عبد الرحمن بن صمادح التجیبی ۱۴۵
محمد بن احمد العتبی ۳۲- ۱۵۶
محمد بن احمد بن عدل ۳۰
محمد بن احمد العذری (ابن فرتش) ۱۴۴
محمد بن احمد بن عمار التجیبی (أبو عبد اللّه) ۲۵۹
محمد بن احمد بن مزاحم (ابو حاتم) ۱۴۹
محمد بن احمد بن الفرا ۸۸
محمد بن احمد بن فرقاقش ۳۴
محمد بن احمد بن مجبر التجیبی (ابو عبد اللّه) ۱۵۰
محمد بن احمد بن مطرف البکری (أبو عبد اللّه) ۱۶۹
محمد بن احمد بن محمد الأنصاری (أبو عبد اللّه) ۱۴۷
محمد بن احمد بن محمد الأوسی (ابن الخراز) ۱۴۸
محمد بن احمد بن محمد بن غالب ۳۰
محمد بن احمد ابن الموره ۷۴
محمد بن احمد الکفیف (ابن الحاج) ۹۶
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۶۹
محمد بن احمد بن نادر ۹۵
محمد بن احمد النقاش ۳۸
محمد بن الأحمر (السلطان) ۲۱۰- ۳۰۴
محمد بن أسلم اللاردی ۲۶۰
محمد بن اسماعیل الترمذی ۱۴۴
محمد بن اسماعیل بن فرج (سلطان غرناطهٔ ابو عبد اللّه) ۳۱۳- ۳۱۴- ۳۲۰- ۳۲۵ ۳۳۴- ۳۳۷
محمد بن اسماعیل بن محمد القاضی ۱۴۴- ۱۴۹
محمد بن اسماعیل بن محمد (أبو عبد اللّه ابن الأبار الوشقی) ۱۸۱
محمد بن اسماعیل بن محمد العذری (أبو بکر ابن فرتش) ۱۴۸
محمد بن اسماعیل بن محمد ۱۴۵
محمد بن أیوب الصموت ۷۲
محمد بن أیوب بن غالب بن حمان ۱۶۲
محمد بن بسام بن خلف بن عقبهٔ (أبو عبد اللّه الکلبی) ۱۴۴- ۱۵۷
محمد بن بکیر (القاضی) ۳۰
محمد بن أبی بکر بن یحیی بن مولی القیجاطی (وزیر غرناطهٔ) ۳۳۸
محمد بن تمام بن عبد اللّه ۲- ۲۲
محمد بن جعفر الکتانی ۲۰۴
محمد بن جعفر الهمذانی (أبو عبد اللّه الشرقی) ۱۵۹

محمد بن الحاج (وزیر غرناطهٔ) ۳۲۸
محمد بن حارث الخشنی ۳۱- ۱۵۱- ۱۵۷- ۱۵۸- ۱۷۱
محمد بن حارث بن منیوه (أبو عبد اللّه النحوی) ۱۳۸
محمد بن حزم التنوخی (ابن المدینی) ۳۳
محمد بن الحسن ساسی ۲۸۶
محمد بن الحسن المذحجی ۱۵۷
محمد بن الحسین بن الکتانی (أبو عبد اللّه الطبیب) ۱۶۵
محمد بن حکم بن محمد بن باق (أبو جعفر) ۱۴۹
محمد بن خلف بن السقاط (قاضی) ۴۷
محمد بن خلف الفهری ۱۰
محمد بن خلیفهٔ البلوی ۳۲
محمد بن خلیل بن یوسف بن نظیر (أبو عبد اللّه) ۱۴۹
محمد بن خیرهٔ العطار ۳۸
محمد بن رافع بن غربیب الأموی ۱۴۶
محمد بن رضا بن أحمد بن محمد ۳۳
محمد بن زید الکرانی ۴۵
محمد بن سعدون القروی ۱۴۰
محمد بن أبی سعید الفرج البزاز (أبو عبد اللّه) ۱۴۹
محمد بن سعید بن بنان ۴۹
محمد بن سعید بن ثابت العبدری (أبو عبد اللّه) ۱۶۱
محمد بن سلیمان التجیبی (أبو عبد اللّه) ۱۵۰
محمد بن سلیمان بن تلید (القاضی) ۱۵۶ ۱۸۳
محمد بن سلیمان بن سیدرای الکلابی (أبو عبد اللّه الوراق القلعی) ۹۰- ۹۶
محمد بن سلیمان بن هود ۲۵۸
محمد بن سمعان الثغری ۱۷۰
محمد بن سهلان (أبو عبد اللّه الواسطی) ۱۷۹
محمد بن شداد بن الحداد ۳۴
(۲۴- ج ثانی)
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۷۰
محمد بن العباس بن تاحضریت (قائد) ۳۱۹
محمد بن عبد الجبار الطلیطلی ۳۴
محمد بن عبد الرحمن الأنصاری المقری ۳۷
محمد بن عبد الرحمن التجیبی الأنقر ۱۲۳
محمد بن عبد الرحمن بن الحکم بن هشام ۵۴- ۵۹- ۱۱۷- ۱۷۰
محمد بن عبد الرحمن الزیادی ۷۶
محمد بن عبد الرحمن بن عبد اللّه السرقسطی المقری ۱۵۷
محمد بن عبد الرحمن بن محمد الرعینی (أبو عبد اللّه الرکن) ۱۵۰
محمد بن عبد الرحمن المقری (أبو عبد اللّه) ۱۳۸
محمد بن عبد الرحیم الحجاری ۷۱
محمد بن عبد العزیز بن أبی الخیر (أبو عبد اللّه) ۱۳۹
محمد بن عبد العزیز بن محمد الدروقی ۹۸
محمد بن عبد العزیز بن محمد (أبو القاسم الانصاری) ۹۸- ۱۴۸
محمد بن عبد اللّه بن ابراهیم الحجاری ۸۰
محمد بن عبد اللّه بن احمد بن الأنصاری ۱۴۵
محمد بن عبد اللّه بن جوشن المقری ۹۹
محمد بن عبد اللّه الخولانی ۱۲- ۱۳- ۵۴- ۷۶- ۷۹

محمد بن عبد اللّه بن عباس بن المواق (أبو عبد اللّه) ۱۴۷
محمد بن عبد اللّه بن عبد الحکم ۱۵۷- ۱۷۹
محمد بن عبد اللّه بن عیسی القبریری ۹۶
محمد بن عبد اللّه بن عیسی بن محمد ۹۶
محمد بن عبد اللّه بن فرتون (القاضی) ۱۴۲- ۱۴۵- ۱۴۶- ۱۵۲
محمد بن عبد اللّه بن محمد الخطیب (أبو عبد اللّه) ۱۵۴
محمد بن عبد الملک التجیبی المقری ۱۴۷
محمد بن عبد الملک الطویل (أمیر وشقه) ۱۷۷
محمد بن عبد الواحد البغدادی ۲۵
محمد بن عبدون الجیلی ۳۹- ۱۶۶
محمد بن العتبی ۱۸۳
محمد بن عثمان بن حسن الحجاری ۷۵
محمد بن عذرهٔ الحجاری ۷۱
محمد العربی بنونهٔ (الحاج التطوانی) ۲۲۹- ۲۴۴- ۲۸۵- ۲۸۹- ۲۹۱ ۲۹۴- ۲۹۶- ۳۰۰- ۳۰۵- ۳۱۰ ۳۱۳- ۳۲۲
محمد بن عریب بن عبد الرحمن العبسی (أبو الولید) ۱۵۰
محمد بن العزقی (قائد) ۳۱۴- ۳۱۷
محمد بن عقال المقری (أبو عبد اللّه) ۱۴۸
محمد بن علی بن شبل القیسی ۱۷۱
محمد بن علی الصائغ ۷۲
محمد بن علی بن صخر ۱۸
محمد بن علی اللاردی (أبو عبد اللّه) ۱۶۰
محمد بن علی بن محمد الدیوطی ۲۴
محمد بن علی بن موسی (أمیر میورقهٔ) ۲۴۵
محمد بن علی الواسطی (أبو العلاء القاضی) ۱۴۱
محمد بن علی الشرانی ۲۳
محمد بن عمر بن عبد العزیز (أبو بکر) ۱۷۸
محمد بن عیسی بن بقاء الأنصاری ۷۵
محمد بن عیسی بن بقاء البلغی (أبو عبد اللّه) ۱۵۵- ۲۶۱
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۷۱
محمد بن عیسی (أبو عبد اللّه ابن البریلی القاضی) ۱۶۹
محمد بن عیسی بن القاسم الصدفی (أبو عبد اللّه) ۱۶۹
محمد بن عیشون بن السلاخ ۳۱
محمد الفاسی الفهری ۲۰۴
محمد بن فتح الأنصاری الامام (أبو عبد اللّه الثغری) ۱۶۱
محمد بن فتح الحجاری ۲۷- ۷۳- ۷۶
محمد بن فتوح الأنصاری ۴۴
محمد بن فرج بن جعفر بن خلف (ابن أبی سمرهٔ) ۱۶۱
محمد بن الفرج بن عبد الولی ۳۱
محمد بن الفضل بن نظیف ۱۴۱
محمد بن القاسم أسکنهاده ۷۲
محمد بن قاسم بن خرّه (أبو عبد اللّه) ۹۵
محمد بن القاسم بن مسعدهٔ الحجاری ۵۱- ۷۲- ۷۷
محمد بن قاسم بن مسعود القیسی ۲۳
محمد بن قاسم بن هلال القیسی ۲۳
محمد القسطلی (أبو عبد اللّه) ۱۵۵
محمد بن لب بن قصی ۱۲۳

محمد بن اللباد ۹۵- ۱۴۴
محمد بن مردنیش ۱۶۲- ۱۶۳- ۱۶۴
محمد بن مسعود بن خلف العبدری (أبو عبد اللّه) ۱۰۴
محمد بن مسعود (أبو عبد اللّه النجائی) ۱۶۶
محمد بن مسعود بن عثمان العبدری ۱۰۴
محمد بن مفرج (قائد الخیالهٔ) ۲۰۹
محمد بن معذر (أبو بکر) ۹۸
محمد بن مکی الأزدی ۴۷
محمد بن موسی الأنصاری المقری ۹۰
محمد بن موسی بن خلف الوشقی ۱۸۲
محمد بن موسی بن مغلس ۳۱
محمد بن میمون القرشی الحسینی (أبو عبد اللّه) ۱۴۶
محمد بن میمون مرکوس ۱۶۶
محمد بن نصر الثغری (أبو عبد اللّه) ۹۵
محمد بن نصر الجهنی ۱۴۴
محمد بن نوح ۱۵۲
محمد بن هاشم التجیبی ۱۲۴- ۱۵۱
محمد بن هشام المهدی ۱۶۹- ۲۱۸
محمد بن وضاح ۷۱- ۷۲- ۷۷
محمد بن وهب بن نذیر الفهری (أبو عبد اللّه) ۱۰۵
محمد بن وهب بن محمد بن وهب الغافقی (أبو عبد اللّه) ۱۴۶- ۱۴۷- ۱۴۸
محمد بن یحیی بن آدم التنوخی ۳۳
محمد بن یحیی بن بکر الأشعری (قاضی غرناطهٔ) ۳۳۸
محمد بن یحیی بن سعید الأنصاری اللاردی ۲۵۹
محمد بن یحیی بن سعید بن سماعهٔ ۱۳۸
محمد بن یحیی بن فرتش (أبو عبد اللّه القاضی) ۱۳۸- ۱۳۹- ۱۴۳- ۱۵۴
محمد بن یحیی بن محمد التجیبی ۱۴۶
محمد بن یحیی بن مزاحم الأنصاری ۲۴
محمد بن یحیی بن هاشم (أبو عبد اللّه الهاشمی) ۱۳۸- ۱۴۹
محمد بن یبقی الصیدلانی ۲۳
محمد بن یمن بن عدل ۵۰
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۷۲
محمد بن یوسف بن اسماعیل (سلطان غرناطهٔ) ۲۵۳
محمد بن یوسف بن سعید الکتانی ۳۴
محمد بن یوسف بن سلیمان القیسی (أبو بکر ابن الجزار) ۱۵۰
محمد بن یوسف بن عبد اللّه التمیمی ۱۴۰
محمد بن یوسف بن عبد اللّه بن یوسف ۱۶۰
محمد بن یوسف بن مرونجوش (أبو مروان) ۱۵۹
محمد بن یوسف بن مطروح الربعی ۱۵۶ ۱۷۸- ۱۸۳
محمد بن یوسف الوراق التاریخی الحجاری ۷۳
محمد بن یونس الحجاری ۷۱
المدجنین- المسلمین ۲۹۶- ۲۹۷- ۲۹۸ ۲۹۹- ۳۰۹- ۳۱۰- ۳۱۱
مرزوق بن فتح بن صالح القیسی ۴۳- ۴۴
مرسین غرسیه (شاعر کتلونی) ۲۲۶
مرکه الکرمنی (أسیر نصرانی) ۲۹۳
مروان بن عبد اللّه بن البالیه ۲۶

مریانو کسترو (قائد جیرنده) ۲۸۲
مزاحم بن عیسی (أبو عبد اللّه) ۱۴۰ المزنی ۱۴۴
المستعین بن المؤتمن بن هود (أبو جعفر) ۸۴- ۱۱۸- ۱۴۲- ۱۵۱- ۱۵۹
المستنصر باللّه بن الناصر (الخلیفهٔ) ۱۳۱ ۱۳۷- ۱۴۴- ۲۱۲
مسعود بن سعید (أبو سعید السرقسطی) ۱۵۱- ۱۸۱
مسعود بن عبد الرحمن الحنتمی (أبو سعید الثغری) ۵۱- ۱۵۱
مسعود بن عثمان بن خلف العبدری (أبو الخیار) ۱۰۴
مسعود بن علی بن آدم (أبو القاسم) ۱۴۰
مسعود بن یحیی بن مسعود (أبو یحیی قاضی غرناطهٔ) ۳۳۸
المسعودی ۲۱۲
مسلم بن الحجاج ۳۰- ۳۵- ۱۵۲
مسلمهٔ بن احمد المجریطی ۳۹- ۴۱- ۱۶۶
المسیح (علیه السلام) ۵۲- ۵۸- ۶۱ ۸۱- ۱۸۴- ۱۷۷- ۲۰۱- ۲۰۲ ۲۵۶
مطران أو رجل ۲۶۳
المظفر بن الأفطس ۷۱
مظفر الکاتب السرقسطی (أبو الفرج) ۱۶۵
المظفر بن المنذر التجیبی ۱۲۴
المظفر بن المنصور بن أبی عامر ۱۶۵
معاویهٔ بن منتیل بن معاویهٔ ۲۶
معد بن عیسی النجیبی ۴۷- ۷۸
المعز بن بادیس ۲۵
معمر بن عبد اللّه بن معذل الباهلی الحجاری (أبو العیش) ۷۴- ۷۵- ۷۸
معن بن عبد العزیز التجیبی (أبو الأحوص) ۵۷
معن بن عبد الرحمن (أبو الأحوص بن صمادح و الی المریهٔ) ۱۴۵- ۱۸۲
معن بن معن بن معن الأنصاری (أبو الأحوص) ۱۵۱
المغاراتوس ۵۹
المغامی (أبو عبد اللّه المقری) محمد بن عیسی بن فرج ۹- ۱۵- ۲۰- ۲۳ ۳۴- ۳۷- ۴۳- ۴۶- ۹۰- ۱۵۵
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۷۳
مفرج الخراز (أبو الخلیل) ۲۶
مفرج بن خلف بن الحصار ۲۶
مفرج بن فیرهٔ الشنجالی ۴۹
مفرج بن محمد الصدفی (أبو القاسم) ۱۳۸- ۱۴۰
مفرج بن یونس بن مفرج الحجاری ۷۲
مقاتل (أحد موالی العامریین) ۱۳۱
المقتدر باللّه احمد بن هود ۱۱۸- ۱۳۸ ۱۵۱- ۱۵۶- ۱۸۷- ۱۹۲- ۱۹۳ ۱۹۴
المقری (صاحب نفح الطیب) ۳۷- ۶۲ ۸۴- ۱۸۸- ۱۹۱- ۱۹۳- ۲۱۲
مکی بن أبی طالب المقری ۲۴
مکی بن عیسون (أبو محمد) ۱۷۹
المکی الناصری ۲۹۷
منجی بن موسی (أبو الفوارس) ۱۵۵
المنذر الثانی (معز الدولهٔ) ۱۲۴
المنذر بن رضا (أبو الحکم السرقسطی) ۱۶۵
منذر بن سعید (القاضی) ۱۲
المنذر بن سلیمان بن محمد بن هود ۲۵۸
المنذر بن المنذر (ابو الحکم الحجاری) ۷۳- ۷۴- ۷۶- ۷۷
منذر بن یحیی (أمیر سرقسطهٔ) ۲۵۷

منذر بن یحیی الحاجب ۱۰۵
منذر بن یحیی بن مطرف التجیبی (المنصور) ۱۲۴- ۱۲۹- ۱۴۵
المنصور بن أبی عامر (محمد) ۲۱- ۳۵ ۵۷- ۶۱- ۶۲- ۶۳- ۶۴- ۶۵- ۶۷- ۸۲ ۸۳- ۸۴- ۸۵- ۸۶- ۸۹- ۱۲۴- ۱۶۵ ۲۱۷- ۲۱۸
المؤتمن بن المقتدر بن هود ۹۰- ۱۵۶
موزن توریل (شاعر کتلونی) ۲۲۶
موزن زالیا (شاعر کتلونی) ۲۲۶
موسی بن ابراهیم البرینانی ۳۱۹
موسی بن خلف (أبو هارون) ۱۴۲
موسی بن خلف (بن أبی درهم) ۱۴۱
موسی بن عبد الرحمن (ابن جوشن) ۲۶
موسی بن عبد الرحمن الزاهد ۲۶
موسی بن علی بن رباح ۱۵۸
موسی بن فورتونیو ۱۲۳
موسی بن قاسم بن خضر ۲۶
موسی بن موسی بن قصی الثانی (والی تطیلهٔ) ۱۲۳- ۲۰۶- ۲۰۷
موسی بن نصیر ۷۱- ۹۳- ۱۱۹- ۱۲۲ ۲۰۲- ۲۰۳- ۲۱۶
مونتایز (مؤرخ) ۲۲۵
میهٔ (جاریهٔ ابن میمون الحسینی) ۱۴۶ ۱۴۷
میکال بیریز (کاتب کتلونی) ۲۲۷
میکال فرر (شاعر کتلونی) ۲۲۷
میمون بن بدر القروی ۲۶

(ن)

نابلیون بونابرت ۴۳- ۵۴- ۲۲۱
الناصر (سلطان الموحدین) ۱۷۶
الناصری (احمد بن خالد السلاوی صاحب الاستقصاء) ۳۱۳- ۳۱۶
نافع (أحد القراء السبعهٔ) ۱۵۶
نام بن محمد بن دیسم بن نام (أبو العلاء) ۱۵۱
ناهض بن عریب (أبو جدیدهٔ) ۱۶۰
نبیل العامری ۱۳۱
نجدهٔ بن سلیم الفهری ۳۵
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۷۴
نرسیزو فینیولاس (شاعر کتلونی) ۲۲۶
النسائی (صاحب السنن) أبو عبد الرحمن ۷۷- ۷۸
نصر بن ابراهیم المقدسی ۱۲
نصر (السلطان) ۳۲۸
نصر بن سید بونه بن خلف ۳۴
نصر بن عامر الأنصاری ۴۴
نصر بن عیسی بن سحابه ۹۰- ۱۵۱
نصر المصحفی النقاط ۳۴
نعم الخلف بن أبی الخصیب (أبو القاسم) ۱۷۰
نعم الخلف بن یوسف ۲۷
نفیس بن عبد الخالق (أبو الحسن القشبی المقری) ۱۶۷- ۱۹۷

(ه)

هارون الرشید (الخلیفهٔ) ۱۶۰

هبهٔ اللّه بن الأکفانی ۱۴۹
هذیل بن هذیل بن خلف بن رزین (أبو محمد) ۱۰۰
هراندهٔ بن شانجهٔ بن الفونس (ملک لیون و قشتالهٔ) ۲۲۷
هرمس (الحکیم) ۳۳۰
هشام بن ابراهیم التمیمی ۲۷
هشام بن احمد الکتانی الوقشی ۲۸
هشام بن احمد بن هشام (القاضی) ۳۹
هشام الأموی ۸۲- ۱۰۵- ۱۲۲- ۱۲۳ ۱۲۴
هشام بن حسین ۳۲
هشام بن سعید الخیر بن فتحون (أبو الولید) ۱۷۸- ۱۷۹
هشام بن سلمان المقری ۴۷
هشام بن سلیمان بن الناصر ۲۱۸
هشام بن عبد الجبار بن الناصر المهدی ۲۱۸- ۲۱۹
هشام بن عبد الرحمن الداخل ۳۷- ۳۰۲
هشام بن عمر (ابن الحنشی) ۲۷
هشام بن قاسم الأموی ۲۸
هشام بن محمد الأنصاری ۲۸
هشام بن محمد السایح ۲۷
هشام بن محمد بن الشرانی ۲۷
هشام بن محمد الفهری ۲۸
هشام المؤید باللّه (الخلیفهٔ) ۲۱۶- ۲۱۸
همام بن یحیی بن همام (أبو العلاء السرقسطی) ۱۵۶
هنری الرابع (ملک فرانسا) ۳۱۱
هود الداخل ۱۲۹
الهونش بن ذونیش بن الهونش بن شانجهٔ (ملک البرتغال) ۳۲۸

(و)

واضح (مولی عبد الملک المظفر) ۲۱۴
واضح (والی طلیطلهٔ) ۳
وضاح بن محمد السرقسطی ۸۸- ۱۴۱
وضاح بن محمد (أبو محمد الرعینی) ۱۴۱
ولد منول ۳۰۵
الولید بن بکر بن مخلد العمری (أبو العباس) ۱۴۰
ولید بن خطاب بن محمد ۱۷۰
الولید بن عبد الخالق بن عبد الجبار الباهلی (القاضی) ۱۵۸
الولید بن عبد الملک ۲۰۳
ولید بن محمد الانصاری ۴۴
وهب بن ابراقیم القیسی ۲۷
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۷۵
وهب بن لیب بن عبد الملک (ابو العطاء الفهری) ۱۰۴- ۱۰۵
وهب بن مسرهٔ ۵۰- ۷۵- ۷۶- ۷۷- ۷۸- ۹۵- ۱۵۹

(ی)

یاقوت الحموی ۴۳- ۴۵- ۴۷- ۴۸- ۴۹- ۵۰ ۵۴- ۵۸- ۷۰- ۸۴- ۸۷- ۹۵- ۹۸- ۹۹ ۱۰۷- ۱۱۹- ۱۲۱- ۱۳۷- ۱۶۰- ۱۶۷- ۱۶۸- ۱۷۲- ۱۷۶- ۱۷۷- ۱۸۵- ۱۹۷- ۱۹۸- ۲۵۷- ۲۶۸
یحیی بن ابراهیم البسار (ابو الحسن القرطبی) ۹۹

يحيى بن ابراهيم بن محارب (ابو محمد) ۱۴۱
يحيى بن احمد بن الخياط ۳۸- ۴۱
يحيى بن ذى النون المأمون (صاحب طليطلة) ۲۵۷
يحيى بن زكريا بن محمد الزهرى (ابو بكر القرشى) ۱۷۰
يحيى بن سعيد بن الحديدى ۸- ۱۲- ۱۷- ۲۹
يحيى بن سليمان بن حسين بن يوسف الانصارى (قاضى لاردة) ۲۶۰
يحيى بن سليمان (ابو زكريا) ۳۸
يحيى بن سليمان بن هلال بن بطره (ابو زكريا) ۱۷۸
يحيى بن عبد اللّه بن خيرة (ابو زكريا الدروقى المقرى) ۹۸- ۹۹
يحيى بن عبد اللّه بن ابى عيسى (ابو عيسى) ۱۷۸
يحيى بن عبد اللّه الفهرى ۲۹
يحيى بن عبد الملك بن هذيل بن رزين (حصام الدولة) ۱۰۳
يحيى بن عمر ۱۵۷- ۳۰۴
يحيى بن غالية (والى قرطبة) ۱۶۲
يحيى بن الفتح بن حنش الحجارى ۷۱- ۱۵۴
يحيى بن فرج بن يوسف (ابو الحسن ابن المصرى) ۱۴۱
يحيى بن محمد التجيبى (صاحب سرقسطة) ۱۲۴- ۲۱۲
يحيى بن محمد الاموى ۲۹- ۲۶۰
يحيى بن محمد بن حسان القلعى (ابو محمد) ۹۷- ۱۵۵- ۱۵۶
يحيى بن محمد بن وهب بن مسرة ۷۸
يحيى بن مسعود بن على القاضى (أبو بكر) ۳۲۶- ۳۳۸
يحيى بن المنذر المظفر ۱۲۹
يحيى بن منذر بن يحيى التجيبى ۲۵۷
يحيى بن موسى (ابو بكر) ۱۵۵
يحيى بن نجاح (ابو الحسين) ۴۹
يحيى بن همام بن يحيى بن أرزاق (أبو بكر) ۱۵۶
يحيى بن يحيى (راوى الموطأ) ۱۷۸
يعقوب بن زبدة (الحوارى) ۶۱- ۶۲ ۶۶- ۶۷- ۱۱۹
يعقوب بن عبد الحق المرينى (أبو يوسف) ۳۰۳- ۳۱۴
اليعقوبى ۷۱
يعلى العامرى ۱۳۱
يعيش بن محمد بن فتحون (أبو محمد) ۱۵۹
يعيش بن محمد بن يعيش الأسدى ۳- ۳۰
يوسف بن ابراهيم العبدرى (أبو الحجاج الثغرى) ۱۶۰- ۲۶۱
يوسف بن اسماعيل بن فرج بن نصر ۳۴۰
يوسف بن اسماعيل بن فرج ابن الأحمر
الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۷۶
سلطان غرناطة) ۲۲۹- ۲۳۰- ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۳۴- ۲۴۲- ۲۴۳- ۲۵۳- ۲۵۴- ۳۱۲- ۳۱۸- ۳۱۹- ۳۲۴
يوسف بن أصبغ بن خضر ۲۸- ۲۹
يوسف بن تاشفين ۱۵۶- ۳۰۲
يوسف بن سليمان المستعين باللّه بن هود (حسام الدولة) ۱۸۸- ۱۹۳- ۲۵۷- ۲۵۸
يوسف بن عبد الرحمن الفهرى (أمير الأندلس) ۱۲۲
يوسف بن عبد الملك (أبو عمر المقرى) ۱۵۹
يوسف بن عمر بن أيوب البربشترى (أبو عمرو) ۱۸۵
يوسف بن عمر بن أيوب التجيبى ۱۸۵
يوسف بن عمر بن أبى ثلة ۳۰

یوسف بن عمر بن یوسف بن الفخار (أبو عمر) ۵۱
یوسف بن فرج (أبو الحجاج سفیر سلطان غرناطة) ۲۲۳
یوسف المؤتمن بن هود ۱۲۴- ۱۲۸- ۱۲۹- ۱۵۱- ۱۵۲
یوسف بن محمد السرقسطی (أبو الحجاج) ۱۵۸
یوسف بن محمد الکنانی ۳۰
یوسف بن مروان بن عیشون (أبو عمرو المعافری) ۱۷۹
یوسف المظفر بن سلیمان ۱۲۹
یوسف بن موسی بن البابش ۳۰
یوسف بن موسی الکلبی (أبو الحجاج الضریر) ۱۴۱
یوسف بن یحیی المغامی ۳۰- ۳۲
یوسف بن یزید القراطیسی ۳۳
یوسف بن یونس (أبو عمر الموری) ۹۶
یونس بن احمد بن شوقة ۳۰
یونس بن أبی سهوله ابن ینج ۴۹
یونس بن عبد الأعلی ۱۴۴- ۱۷۸- ۲۶۰
یونس بن عبد اللّه (قاضی قرطبة) ۱۴- ۱۸- ۲۲- ۲۷
یونس بن عیسی بن خلف ۸۹
یونس بن محمد بن تمام الأنصاری ۳۰
یونس بن محمد (أبو الولید) ۳۰

(ابن)

ابن الأبار ۳۳- ۳۴- ۳۵- ۳۶- ۳۷- ۳۸- ۴۷- ۷۴- ۷۵- ۸۸- ۸۹- ۹۰- ۹۶- ۹۷- ۹۸- ۹۹- ۱۰۴ ۱۰۵- ۱۲۸- ۱۴۱- ۱۴۲- ۱۴۳ ۱۴۴- ۱۴۵- ۱۴۶- ۱۴۷- ۱۴۸ ۱۴۹- ۱۵۰- ۱۵۱- ۱۵۲- ۱۵۳ ۱۵۴- ۱۵۵- ۱۵۶- ۱۵۸- ۱۵۹ ۱۶۰- ۱۶۱- ۱۶۵- ۱۶۹- ۱۷۰ ۱۷۹- ۱۸۰- ۱۸۱- ۱۸۲- ۲۵۹ ۲۶۰- ۲۶۱
ابن أبی أحد عشر (أبو عبد اللّه) ۳۵- ۳۶
ابن أبی أصیبعة ۱۶۵- ۱۶۶
ابن أبی تلید (أبو عمران) ۱۴۰
ابن أبی الخصال (أبو عبد اللّه) ۱۴۵- ۱۵۵
ابن أبی درهم (أبو الحزم) خلف بن عیسی بن سعید الخیر القاضی ۱۳۸- ۱۵۳- ۱۶۱- ۱۷۸- ۱۷۹- ۱۸۲
ابن أبی درهم (أبو المطرف) عبد الرحمن ابن موسی بن خلف بن عیسی ۱۸۰
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۷۷
ابن أبی درهم (أبو هارون) موسی ابن هارون ابن خلف ۱۷۹- ۱۸۱- ۱۸۲
ابن أبی درهم (أبو عبد اللّه) یحیی بن عیسی ابن خلف بن عیسی ۱۷۸- ۱۸۳
ابن أبیض (أبو محمد) عبد اللّه بن محمد ۱۳- ۷۱- ۷۷
ابن أبیض (أبو بکر) ۹
ابن أبی عمران (أبو عبد اللّه) صهر سلطان تونس ۳۲۷
ابن الأحمر (أبو بکر) ۷۶- ۱۶۲
ابن الأخضر (أبو الحسن) ۱۸۱
ابن ارفع راسه (احمد بن قاسم) ۴
ابن ارفع راسه (عثمان بن عیسی) ۱۵- ۲۰- ۱۷۰
ابن الأسلمی (أبو محمد) ۷۱
ابن الأعرابی ۷۲
ابن أفلح (أبو الحسن النحوی) ۱۵۶
ابن الأکفانی (أبو محمد) ۱۴۷
ابن الألبیری (أبو الحسن) ۶- ۱۶- ۱۸- ۲۰- ۲۴- ۳۴- ۳۷
ابن أمینة الحجاری ۷۵

ابن الأنقر (أبو القاسم السرقسطی) ۱۴۳- ۱۴۶
ابن الباذش (أبو جعفر) ۱۴۸
ابن الباذش (أبو الحسن) ۱۵۰
ابن باق (أبو جعفر) ۹۹
ابن برطیر البلغی (أبو محمد) عبد الحمید ۲۶۱
ابن بسام (أبو الولید اللاردی) ۱۸۰
ابن بشکوال ۲- ۴- ۵- ۶- ۷- ۹- ۱۰- ۱۸- ۱۹- ۲۰- ۲۱- ۲۴- ۲۵- ۲۶- ۲۹- ۳۶- ۳۸- ۴۴- ۴۵- ۴۸- ۴۹- ۵۰- ۷۶- ۷۸- ۷۹- ۸۰- ۸۸- ۹۰- ۹۷- ۹۹- ۱۰۴- ۱۳۸- ۱۳۹- ۱۴۰- ۱۴۱ ۱۴۹- ۱۶۹- ۱۷۰- ۱۸۲- ۱۸۳ ۱۸۵- ۱۹۸- ۲۵۸- ۲۶۱
ابن بقی (أبو القاسم) ۳۵
ابن بکلارش (طبیب یهودی) ۱۶۹
ابن بلاسکوط ۱۳۲
ابن بنکلش (محمد الاسدی) ۳۳
ابن بونهٔ (ابو محمد) ۱۴۹
ابن البیاز ۹۶
ابن البیروله (عبد الرحمن بن محمد) ۱۷ ۱۹- ۲۱
ابن الجد (ابو بکر) ۱۵۳
ابن جماهر (ابو بکر الحجری) محمد بن محمد ۱۵- ۲۴
ابن جندی (قائد) ۲۹۳
ابن جهضم (ابو الحسن) ۲۷
ابن جیاب (أبو الحسن الکاتب) ۲۵۴- ۳۲۶- ۳۳۱- ۳۳۴- ۳۳۸
ابن حارث ۱۸۱
ابن حبیش (ابو القاسم) ۳۶- ۸۹- ۹۹- ۱۴۴- ۱۴۷- ۱۴۹- ۱۵۲- ۱۵۳ ۱۶۱- ۱۶۹- ۱۸۰
ابن الحذاء (ابو عمر) ۴- ۱۲- ۱۳- ۲۸- ۱۵۳- ۲۵۹
ابن الحذاء (ابو عبد اللّه القاضی الأقطع) ۱۲- ۱۳- ۲۰- ۹۷- ۱۴۱
ابن حزم (ابو محمد) ۱۱- ۷۳- ۷۴- ۷۵- ۱۵۷ الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ ؛ ج۲ ؛ ص۳۷۷
ن الحسین (صاحب الشینی) ۲۴۱
ابن الحضرمی (ابو عبد اللّه) ۱۵۳
ابن حفصیل (ابو الحسین الصیقلی) ۹۷
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۷۸
ابن حمید (ابو عبد اللّه) ۱۶۱
ابن حنیف (أبو موسی) ۱۴۱
ابن الحواص ۱۷۹
ابن حوط اللّه (ابو سلیمان) ۱۵۰
ابن حوط اللّه (ابو الربیع) ۱۸۰
ابن حوقل ۷۰
ابن حیات (ابو زید) عبد الرحمن بن محمد المقری ۱۵۶- ۱۸۰
ابن حیان ۳- ۱۳- ۳۰- ۳۴- ۱۰۱- ۱۰۲- ۱۰۳- ۱۰۵- ۱۰۶- ۱۴۵- ۱۸۸- ۱۸۹- ۱۹۱- ۱۹۲- ۱۹۳- ۱۹۴- ۲۱۳
ابن خروف (ابو الحسن) ۱۵۰
ابن خروف (ابو بکر) ۲۳
ابن خزرج (ابو محمد) ۴۴
ابن خلدون (عبد الرحمن) ۸۲- ۸۴- ۲۰۲ ۲۰۳- ۲۱۲- ۲۵۰
ابن خلصهٔ (ابو عبد اللّه المعافری) ۴۹- ۱۵۰- ۲۵۹
ابن خیثمهٔ ۱۴۱
ابن خیرهٔ (ابو الولید) ۱۵۶
ابن خیرون (ابو الفضل) ۱۴۸- ۱۴۹- ۱۵۵
ابن الدباغ (ابو الولید) محمد ۴۷- ۷۴- ۹۸- ۱۴۸- ۱۵۹- ۱۶۱

ابن دخنیل (ابو اسحاق) ۱۸۰
ابن الدخیل (ابو یعقوب) ۲۷
ابن دراج القسطلی ۱۲۴
ابن الدوش (ابو الحسن) ۹۶- ۱۸۰
ابن ذکوان (القاضی) ۱۳
ابن ذنین (ابو محمد) عبد الرحمن ۱۷- ۲۷- ۲۹- ۳۳- ۵۰- ۵۱- ۷۴- ۷۶- ۷۷
ابن رودمیر (الطاغیهٔ) ۱۹۳- ۲۵۸
ابن رزق ۱۴۶
ابن رزقون (ابو عبد اللّه) ۱۵۳
ابن رزین (هذیل بن خلف بن لب بن الاصلع) امیر شنتمریهٔ ۱۰۰- ۱۰۵ ۱۰۶
ابن رشد (أبو الولید) ۱۰۴- ۱۶۰- ۱۸۱
ابن الریول (أبو محمد بن الفتح) ۷۸
ابن زغیبهٔ (أبو عبد اللّه) ۳۵
ابن زهر (ابو بکر) ۱۷- ۱۸- ۲۰- ۲۳ ۱۴۱- ۱۴۵
ابن زیاد اللؤلؤی ۲۲
ابن سائق ۲۲
ابن سبیطهٔ (أبو الحسن الدانی) ۴۶
ابن سعادهٔ (أبو عبد اللّه) ۱۵۶
ابن سعدون القروی ۱۴۷
ابن سعدون الوشقی (أبو محمد الضریر) ۱۵۵
ابن سعید ۸۴- ۸۶- ۱۲۱- ۱۲۸
ابن سفیان (مؤلف الهادی فی القراآت) ۱۴۷
ابن السقاط (ابو عبد اللّه) محمد بن خلف القاضی ۴۸- ۸۸- ۸۹
ابن سکرهٔ (أبو علی الصدفی) ۲۲- ۹۸- ۱۰۴- ۱۳۸- ۱۳۹- ۱۴۰- ۱۴۸ ۱۵۰- ۱۵۱- ۱۵۲- ۱۵۴- ۱۶۹- ۱۸۱- ۱۸۲- ۱۸۳- ۲۵۹- ۲۶۱
ابن سماعهٔ (أبو عبد اللّه) سلیمان ۱۰- ۱۴۷
ابن سمیق (أبو عمر القاضی) ۴- ۱۴-
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۷۹
۱۶- ۱۷- ۳۰- ۴۴
ابن السید (أبو محمد البطلیوسی) ۴۶- ۱۴۰- ۱۵۰- ۱۸۱
ابن سیده (أبو الحسن) ۹۰
ابن سیری (أبو حفص) ۲۴۵- ۲۴۶- ۲۴۸
ابن شبل ۹۵
ابن شریح (أبو عبد اللّه) ۱۳۸
ابن شفیع (أبو الحسن) ۱۸۰
ابن الشناعهٔ ۳۹
ابن شق اللیل (أبو عبد اللّه) محمد بن ابراهیم بن موسی بن عبد السلام الحافظ ۱۵- ۳۴- ۳۸- ۷۴
ابن شق اللیل (عبد الملک بن محمد) ۱۹
ابن شنطیر (أبو اسحاق) ابراهیم بن محمد ۲- ۶- ۷- ۹- ۱۰- ۱۲- ۱۳- ۱۵- ۱۷- ۱۹- ۲۰- ۲۱- ۲۲- ۲۶- ۲۷- ۳۳- ۳۴- ۳۸- ۴۵- ۵۱- ۷۴- ۷۶- ۷۷- ۷۸- ۸۸- ۹۶- ۹۷- ۱۴۱- ۱۴۴- ۱۵۷- ۱۵۹- ۱۷۰- ۱۸۵
ابن الشوله (أبو عبد اللّه بن خلف) ۷۴
ابن شیرون (أبو عامر) ۱۵۵
ابن شیرین (أبو بکر الکاتب) ۳۳۴- ۳۴۱
ابن صاعد (أبو القاسم) ۷۹- ۱۶۵
ابن صاعد (أبو الولید) ۱۸
ابن الصائغ (أبو عبد اللّه) ۳۵

ابن صخر ۱۵۵
ابن الصراف (أبو عبد اللّه) ۱۴۲
ابن الصفار (أبو عبد اللّه) ۱۵۳
ابن صفوان (أبو جعفر المالقی الکاتب) ۳۲۶
ابن الصقلی (أبو القاسم) ۱۶۹
ابن الصیقل- (أبو مروان الوشقی)
ابن طراوة المالقی ۱۹۸
ابن الطویل (القائد ببرشتر) ۱۸۷
ابن عباس الخطیب (أبو محمد) ۷- ۱۸- ۲۸- ۴۴
ابن عبد الجبار ۱۰۱
ابن عبید اللّه ۱۴۵
ابن عتاب (ابو محمد) ۱۸۱
ابن عذاری (أبو العباس المراکشی) ۱۰۰- ۱۰۱- ۱۰۵- ۱۰۶- ۱۸۵- ۱۸۸- ۱۹۳- ۱۹۴- ۲۱۳- ۲۱۶
ابن العربی (أبو بکر) ۳۵- ۹۶- ۹۸- ۱۰۴- ۱۳۸- ۱۵۰- ۱۵۷- ۱۸۱
ابن عریب (ابو علی) ۱۵۶
ابن عزیر ۷۴- ۷۵
ابن عساکر (مؤرخ دمشق) ۷۵- ۱۴۷ ۲۶۱
ابن العطار (ابو عبد اللّه) ۲۲- ۲۷- ۴۷- ۱۷۰
ابن عطیة الغرناطی ۱۹۸
ابن عفیف (ابو الحسن) عبد الرحمن بن عبد اللّه ۱۹- ۳۲- ۳۵
ابن عمیرة المخزومی (المؤرخ) ۳۱- ۳۲- ۷۶- ۸۹- ۱۵۷- ۱۵۸- ۱۵۹- ۱۶۰- ۱۶۱- ۱۶۵- ۱۷۱- ۱۷۸- ۱۷۹- ۲۴۵- ۲۴۶- ۲۵۸- ۲۵۹
ابن عون اللّه (ابو جعفر) ۱۲- ۱۴- ۷۴- ۷۹
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۸۰
ابن عیاد (أبو عبد اللّه) ۱۸۰- ۱۸۱
ابن عیاد (ابو عمر) ۱۸۱- ۲۵۹- ۲۶۰
ابن عیاش الانصاری ۱۷۹
ابن عیاض (الامیر) ۹۷- ۱۶۲
ابن عیسی (القاضی ببرشتر) ۱۸۸
ابن عیشون (أبو عبد اللّه) تمام ۲۳- ۲۷- ۴۵- ۱۸۲
ابن غالب ۱۲۰- ۱۲۱
ابن غرسیه (أبو عامر) ۱۴۸
ابن غشلیان (أبو الحکم) عبد الرحمن بن عبد الملک ۱۴۲- ۱۵۵- ۱۵۸
ابن غلبون المقری (أبو الطیب) ۱۶- ۴۵
ابن الفحام ۲۸۲
ابن الفخار (أبو عبد اللّه) ۱۵- ۲۳- ۲۸- ۹۶- ۱۵۳
ابن الفرار (أبو عبد اللّه الجیالی) ۱۴۲
ابن فرتش (أبو عبد اللّه) محمد بن اسماعیل القاضی ۱۳۹- ۱۴۱- ۱۴۵- ۱۴۷ ۱۵۳
ابن الفرضی (أبو الولید) ۱۲- ۲۲- ۷۰- ۹۵- ۱۴۴- ۱۵۰- ۱۵۱- ۱۷۸- ۱۸۱- ۲۵۷
ابن فضیل الطلیطلی ۳۳
ابن فطرة (أبو زکریا) ۱۸۵
ابن الفوال (الطبیب الفیلسوف) ۱۶۵
ابن فورکة ۱۶- ۴۶
ابن قتیبة ۷۲
ابن القشاری (عبد اللّه بن أحمد) ۱۳- ۲۳
ابن قوطة (أبو الحسن الحجاری) ۸۹

ابن القوطیة ۲۰۶
ابن کرز (أبو الحسن) ۱۶۱
ابن کماشة (أبو الحسن علی) سفیر ملک غرناطة ۳۱۲- ۳۲۲- ۳۲۳- ۳۲۴
ابن کوثر (أبو الحسن) ۱۵۳
ابن اللوشی (أبو عبد اللّه) وزیر غرناطة ۳۳۴
ابن ما شاء اللّه (عبد الرحمن بن قاسم) ۱۸- ۲۴
ابن المبارک عبد اللّه) ۷۷
ابن مبشر (أبو بکر) ۸۰
ابن المبشر (أبو علی السرقسطی) ۱۶۱- ۱۶۹
ابن محارم ۱۷۸
ابن المحروق (محمد بن أحمد) الوزیر ۳۰۴- ۳۳۷- ۳۳۸
ابن مدراج (أبو المطرف) عبد الرحمن ابن عیسی ۱۶- ۲۷- ۴۴- ۴۹- ۵۱- ۷۷
ابن مدیر ۱۸- ۲۶- ۸۸
ابن مسرة (أبو مروان) ۱۵۵
ابن مسرة (أبو زکریا) محمد بن عبد اللّه ۱۳- ۱۴- ۳۳- ۷۲
ابن المشاط الطلیطلی (أبو القاسم) عبد الرحمن ۲۶۰
ابن مطاهر (أحمد بن عبد الرحمن) ۱۰- ۱۱- ۲۴- ۲۶- ۳۰
ابن مغیث (أبو جعفر) محمد ۱۹- ۲۲- ۲۳- ۳۰- ۴۴
ابن مغیث (أبو الحسن) ۳۵- ۱۵۵- ۱۶۰
ابن مفرج (أبو عبد اللّه) ۱۲- ۱۴- ۴۹- ۷۹
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۸۱
ابن الملحوم ۱۶۹
ابن منتیال الخطیب (أبو زید) ۱۴۳
ابن منسع (أبو عبد اللّه) ۱۵۳
ابن منظور (أبو عبد اللّه) ۳۵
ابن مهلب (أبو عبد اللّه) ۱۳۸
ابن الموارة (أبو عبد اللّه الحجاری) ۷۵
ابن موهب (أبو بکر القبری) ۱۵۴
ابن میمون (أبو جعفر) احمد بن محمد ۲- ۶- ۷- ۹- ۱۰- ۱۲- ۱۳- ۱۵- ۱۷- ۱۹- ۲۰- ۲۱- ۲۲- ۲۶- ۲۷- ۳۳- ۳۴- ۳۸ ۴۵- ۵۱- ۷۶- ۷۷- ۸۸- ۹۶- ۹۷- ۱۴۱- ۱۴۴- ۱۵۷- ۱۵۹- ۱۷۰- ۱۸۵
ابن الناهض (أبو سلمة بن عبد الرحمن) ۱۴۴
ابن نبات (محمد) ۱۷- ۲۲- ۲۷
ابن نذیر (أبو العطاء) ۱۸۰
ابن النداف (زکریا بن یحیی بن سعید) اللاردی ۲۵۷
ابن نصرون (ابو جعفر) ۱۸۱
ابن النعمة ۳۲
ابن نفیس (أبو العباس) ۱۳۸
ابن نماره (أبو بکر) ۱۴۳- ۲۵۱
ابن نوح (أبو عبد اللّه) ۱۴۶- ۱۵۸ ۱۸۱
ابن الهندی (أبو عمر) ۲۲- ۲۷- ۴۶- ۱۶۱- ۱۷۰
ابن واجب (أبو الحسن) القاضی ۹۶ ۱۴۳
ابن واجب (أبو الخطاب) ۱۴۶- ۱۵۳
ابن الوراق (أبو زید) ۹۹- ۱۵۶
ابن الوراق (ابو المطرف) ۱۴۹- ۱۷۹ ۱۸۰
ابن ورد (أبو القاسم) ۳۵- ۱۵۰
ابن الورد (أبو محمد) ۷۷

ابن وهب ۱۵۸
ابن یسعون (أبو الحجاج) ۳۵
ابن یعلی ۲۱۲
ابن یعیش (محمد) ۹- ۱۹- ۲۲- ۲۷- ۲۸
ابن ینق (أبو بکر) ۱۴- ۷۴
ابن یونس ۱۶۵- ۱۷۸- ۱۷۹

بنو

بنو الأحمر ۲۳۵- ۲۴۸- ۲۸۵
بنو أمیهٔ ۱۳- ۴۱- ۴۳- ۸۱- ۱۰۰- ۱۲۹ ۱۳۴- ۲۱۸- ۳۰۱
بنو ذی النون ۳۵- ۸۱
بنو رزین (بنو الأصلع) ۸۱- ۱۰۱- ۱۰۶
بنو العباس ۵۵
بنو عبد المؤمن ۳۰۲- ۳۰۳
بنو فرج ۷۱
بنو قصی (قسی) ۸۱- ۱۲۲- ۱۲۳
بنو لمتونهٔ ۳۰۲
بنو مرین (ملوک المغرب) ۲۸۵- ۲۸۶ ۳۰۳- ۳۱۴- ۳۱۸
بنو المؤذن ۱۷۹
بنو هود ۸۱- ۱۲۴- ۱۲۶- ۱۲۸- ۱۲۹- ۱۳۵- ۱۵۸- ۱۶۵- ۱۶۶- ۱۹۳ ۲۵۶- ۲۵۷

(أبو)

أبو أحمد بن جحاف الأخیف ۳۴
أبو اسحاق التمار ۱۶
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۸۲
أبو اسحاق الحبال ۴۷
أبو اسحاق الدیبلی ۷۷
أبو اسحاق بن شعبان ۱۴۰
أبو اسحاق الشیرازی ۱۴
أبو اسحاق الغرناطی ۳۴
أبو اسحاق بن یعلی الطرسونی ۱۷۴
أبو الأصبغ بن عیسی (القاضی) ۱۴۹
أبو الأصبغ المنزلی ۹۶
أبو بحر الأسدی ۱۵۲- ۱۸۱
أبو بحر الشیرازی ۷۳
أبو بکر الآجری ۷۷- ۹۶- ۱۵۱
أبو بکر بن أسد (القاضی) ۱۵۲
أبو بکر بن الأسفراینی ۱۷۹
أبو بکر البزار ۱۴۸
أبو بکر البلجانی ۷۵
أبو بکر التجیبی ۱۷۰
أبو بکر الجزار السرقسطی ۲۵۹- ۲۶۰
أبو بکر الحافظ ۱۶۰
أبو بکر بن الحسن الصقلی ۱۷۹
أبو بکر بن حمدان ۹۵
أبو بکر بن الخطیب ۱۵۵

أبو بکر بن الخلوف ۳۷- ۹۰
أبو بکر الرازی ۱۵۵
أبو بکر بن رزق ۱۴۳
أبو بکر بن سلیمان بن الناصر ۲۱۸
أبو بکر الطرسوسی ۷۸
أبو بکر بن عبد اللّه بن طلحهٔ الیابری ۱۵۵
أبو بکر بن علی بن یوسف بن تاشفین ۱۰۴
أبو بکر بن عمار الدمیاطی ۹۷
أبو بکر بن الغراب ۶
أبو بکر القرشی ۷۷
أبو بکر المرادی ۱۴۱
أبو بکر المصحفی (محمد بن هشام) ۴۵ ۱۶۵- ۱۸۲
أبو بکر المطوغی ۱۵- ۱۷
أبو بکر بن موسی ۷۶- ۲۶۰
أبو بکر بن هذیل ۱۸۱
أبو البقاء الرندی (شاعر) ۳۰۲
أبو تمام القطینی ۱۸۰
أبو الثناء الحرانی ۱۵۳
أبو جعفر (احمد) ۱۱۸
أبو جعفر بن جراح ۱۴۹
أبو جعفر بن الحکم ۹۷- ۹۹
أبو جعفر بن حمدین ۲۵
أبو جعفر بن دحمون ۱۶
أبو جعفر بن شریح ۱۵۶
أبو الجیوش (السلطان) ۳۰۳
أبو الحاتم الحجاری ۷۴
أبو الحارث (الأسقف) ۱۶۶
أبو حامد الغزالی ۳۷
أبو الحجاج بن أیوب ۱۵۳
أبو الحجاج بن زیاد المیورقی ۱۵۵
أبو حذیفهٔ الجذامی ۱۲۹
أبو الحسن بن بندار القزوینی ۱۷۹
أبو الحسن بن ثابت ۹۰
أبو الحسن الحصری ۱۴۹
أبو حسن الخلبی ۱۴۰
أبو الحسن الخزاعی ۷۷
أبو الحسن- ابن رشیق
أبو الحسن الزهراوی ۳۷

أبو الحسن بن صخر ۲۰
أبو الحسن بن طاهر ۱۵۶
أبو الحسن العبسی المقری ۲۴
أبو الحسن بن فرجان ۳۳
أبو الحسن القابسی ۲۷- ۷۶
أبو الحسن اللواتی ۱۴۹
أبو الحسن المرینی (سلطان المغرب) ۲۴۹ ۳۱۲- ۳۱۳- ۳۱۴- ۳۱۵- ۳۱۶ ۳۱۷- ۳۱۹- ۳۳۰

أبو الحسن بن مسعود (وزير غرناطة) ۳۳۷
أبو الحسن بن معاوية بن مصلح ۷۴
أبو الحسن النيسابورى ۷۷
أبو الحسن بن هذيل المقرى ۳۴- ۱۵۶
أبو الحسن بن القاضى أبى الوليد الباجى ۱۳۸
أبو حفص بن برد ۲۱۸
أبو حفص الجرجيرى ۷۷
أبو حفص بن عراق ۹۶
أبو حفص بن كريب ۴۴- ۹۷
أبو الخطاب العلاء بن حزم ۱۲
أبو داود المقرى ۹۶- ۱۴۰- ۱۴۳- ۱۶۰- ۱۸۰- ۱۸۲- ۲۵۹
أبو داود المؤيدى ۹۰
أبو داود بن نجاح ۷۵
أبو الدرداء (رضى اللّه عنه) ۷۵
أبو ذر الأموى ۱۹
أبو ذر الخشنى ۱۵۳
أبو ذر الهروى (عبد اللّه بن احمد الحافظ) ۱۵- ۱۸- ۲۰- ۲۱- ۲۲- ۳۴- ۳۵- ۴۴- ۴۹- ۱۴۰- ۱۵۴
أبو الربيع بن سالم ۱۵۶
أبو زكريا بن أبى حفص ۳۰۳
أبو زكريا التبريزى ۱۴۹
أبو زكريا بن هذيل ۳۳۰
أبو زيد الحشا ۵
أبو زيد العطار ۱۷- ۲۰
أبو سعد المالينى ۱۷۰
أبو سعد المالينى ۱۷۰
أبو سعد الواعظ ۴۹
أبو سعيد السجزى ۴۹- ۱۵۸
أبو سعيد (السيد والى غرناطة) ۱۶۳- ۱۶۴
أبو سعيد السيرافى ۱۴۹
أبو سعيد المرينى (السلطان) ۳۱۳- ۳۱۷
أبو سعيد بن يونس ۲۵۹
أبو صخر ۱۸۵
أبو طالب التنوخى ۱۵۳
أبو الطاهر الاشتركونى ۱۶۰- ۱۸۰
أبو الطاهر التميمى ۱۴۸
أبو طاهر السلفى (احمد بن سلفة) ۴۵- ۱۸۵- ۱۹۷- ۱۹۸- ۲۶۱
أبو الطاهر العجيفى ۱۶- ۱۵۹
أبو الطاهر بن عوف ۱۵۳
أبو الطيب الحريرى ۷۸
أبو عامر بن اسماعيل (القاضى) ۳۴
أبو العباس بن بندار الرازى ۱۷۹
أبو العباس بن تميم ۱۶
أبو العباس بن سهل العطار ۷۷
أبو العباس العذرى ۲۵- ۳۷- ۱۳۹- ۱۴۸ ۱۵۲- ۱۵۹- ۲۵۹
أبو العباس بن فتوح ۴۴
أبو العباس بن منير ۱۷۹

أبو العباس بن هاشم المقری ۸۸
أبو عبد اللّه بن إدریس المخزومی ۱۴۸
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۸۴
أبو عبد اللّه الأسدی ۱۴۹
أبو عبد اللّه الألشی ۱۵۶
أبو عبد اللّه بن أوس الحجاری ۱۴۸
أبو عبد اللّه بن الحاج (القاضی) ۱۹- ۱۴۰ ۱۸۰- ۱۸۱
أبو عبد اللّه الخشنی ۷۲
أبو عبد اللّه الخولانی ۹۸- ۱۵۰
أبو عبد اللّه بن سعادهٔ المعمر ۳۲- ۱۵۰
أبو عبد اللّه الطرابلسی المقری ۹۷
أبو عبد اللّه بن عابد ۲۲
أبو عبد اللّه بن عقال المقری ۱۴۸
أبو عبد اللّه بن فرج المکناسی المقری ۹۷ ۱۵۰
أبو عبد اللّه القضاعی ۸- ۲۴
أبو عبد اللّه بن الکاتب ۳۳۶
أبو عبد اللّه الکتانی ۱۰۱
أبو عبد اللّه بن مسعدهٔ ۷۴
أبو عبد اللّه بن مکی ۱۵۵
أبو عبد اللّه المورووری ۱۸۱
أبو عبد اللّه بن میمون الحسینی ۱۴۳
أبو عبد اللّه النمیری ۱۴۹- ۱۵۰
أبو عبد اللّه بن هاشم ۱۴۲
أبو عبد الملک البونی ۱۸۱
أبو عبید البکری ۱۴۹- ۱۶۸
أبو عثمان نافع ۳۷
أبو العطاء بن نذیر ۱۵۳
أبو علی الأفیوطی ۷۷
أبو علی الجیانی ۱۴۱
أبو علی الصدفی- ابن سکرهٔ
أبو علی الصواف ۹۵
أبو علی العسالی ۴۸
أبو علی الغسالی الحافظ ۱۰- ۱۴۰
أبو علی الفارسی ۱۴۹
أبو علی القالی ۱۳۷
أبو علی بن معافی ۲۴
أبو عمران الفاسی ۱۸- ۲۷- ۷۸- ۱۴۱- ۱۴۵- ۱۷۹- ۱۸۱
أبو عمر الزاهد ۱۴
أبو عمر الطلمنکی (احمد بن محمد بن لب) ۱۴- ۱۸- ۲۰- ۲۲- ۲۳- ۲۸ ۴۴- ۵۴- ۷۱- ۷۴- ۷۵- ۷۶ ۷۷- ۷۸- ۱۳۸- ۱۴۱- ۱۴۲- ۱۴۴- ۱۴۵- ۱۴۶- ۱۵۲- ۱۵۵ ۱۵۹
أبو عمر بن عبد البر ۱۲- ۱۸- ۲۴- ۲۶- ۳۰- ۳۶- ۳۷- ۴۴- ۷۵- ۸۸ ۱۴۳- ۱۴۷- ۱۵۹- ۲۵۹
أبو عمر بن عمران الفخار ۷۴
أبو عمر القسطلی ۱۴۶- ۱۶۵
أبو عمر المدیونی ۴۴- ۷۴
أبو عمر المليحی ۱۴۰- ۱۷۰
أبو عمرو عثمان البلجیطی مقری ۹۷- ۱۵۲ ۱۸۰

أبو عمرو السفاقسی ۶- ۲۸- ۱۵۴- ۱۸۱
أبو عمر المقری ۸- ۲۳- ۳۵- ۳۸- ۴۴ ۸۹- ۹۰- ۹۶- ۹۷- ۱۴۰- ۱۴۱ ۱۴۷- ۱۵۴- ۱۶۱- ۱۸۵
أبو عیسی اللینی ۷۳
أبو غالب بن تمام ۳۲
أبو الفتح بن جنی ۱۴۹
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۸۵
أبو الفتح السمرقندی ۱۶۹
أبو الفتوح بن محمود العجلی ۴۵
أبو الفدا ۸۷- ۲۱۲
أبو الفرج بن فتح السلمی ۷۳
أبو الفرج الصوفی ۳۸
أبو الفضل بن عیاض ۱۴۸
أبو الفوارس بن عاصم الزینبی ۱۴۸- ۱۴۹
أبو القاسم بن ثابت (قاضی) ۱۴۳- ۱۸۱
أبو القاسم بن الحسن التنوخی ۱۴۰
أبو القاسم بن حمیدین (القاضی) ۹
أبو القاسم الجوهری ۱۴۰- ۱۵۹
أبو القاسم السقطی ۱۶- ۲۷- ۱۴۱
أبو القاسم السهیلی ۹۹
أبو القاسم الطحان ۳۸
أبو القاسم بن عبد الرحمن بن الحسن الشافعی ۱۸۲
أبو القاسم بن محمد بن عیسی القائم (وزیر غرناطهٔ) ۳۳۵
أبو القاسم بن النحاس ۱۶۱
أبو القلعی کامل السالمی (الحکم) ۹۰
أبو مالک بن أبی الحسن (السلطان المرینی) ۳۱۴- ۳۱۶
أبو محمد الأصیلی ۱۵۴
أبو محمد بن أبی جعفر ۱۵۰
أبو محمد بن أبی زید ۱۶- ۳۱- ۴۴- ۵۰- ۷۶
أبو محمد البطلیوسی- (ابن السید) أبو محمد بن ثابت ۱۴۰
أبو محمد الثغری (القاضی) ۱۴۱
أبو محمد بن رحمان ۱۴۹
أبو محمد الرشاطی ۳۵
أبو محمد الرکلی ۱۴۳- ۱۴۶- ۱۸۱
أبو محمد الریولی ۲۹
أبو محمد بن سمحون ۱۴۹
أبو محمد بن سهل المنقودی ۱۵۵
أبو محمد الشنتجالی ۷- ۱۴- ۲۸- ۳۱- ۴۴- ۴۵- ۷۴- ۷۸- ۱۸۲
أبو محمد بن عاشر ۱۵۲
أبو محمد بن عباس الطلیطلی ۳۵
أبو محمد بن عتاب ۹۶- ۱۵۰
أبو محمد المالقی (عبد الوهاب المنشی) ۱۹۲- ۱۹۳
أبو محمد بن عبدون الحلی ۳۷
أبو محمد بن عبید اللّه ۱۸۲
أبو محمد بن فراس الاطروش ۱۷۹
أبو محمد بن قاسم ۷۴
أبو محمد القلعی (القاضی) ۹۸

أبو محمد القلنی ۴۶- ۱۴۸
أبو محمد بن محمد بن عبد اللّه ۳۴
أبو محمد بن النحاس ۳۸- ۹۷
أبو محمد بن نوح ۱۵۲- ۱۵۴
أبو محمد بن هلال ۳۰
ابو مروان بن الانصاری (السرقسطی) ۱۵۸
ابو مروان بن سراج ۱۴۱
ابو مروان (ابن الصیقل الوشقی) ۹۷- ۱۴۳- ۱۴۷- ۱۴۹- ۱۷۹- ۱۸۰
ابو مرین البجائی ۱۶۶
ابو مسلم الکشی ۷۲
(۲۵- ج ثانی)
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۸۶
أبو المصعب الزهری ۱۷۰
ابو المطرف بن سلمهٔ (القاضی) ۳۳
ابو المطرف التجیبی (والی لاردهٔ) ۲۵۷
ابو المطرف بن فطیس ۱۲
ابو مطرف القنازعی ۱۷- ۱۸
ابو المطرف بن واقد ۳۷
ابو معشر الطبری ۲۴- ۱۶۹
ابو میمونهٔ ۷۶
ابو نصر الشیرازی ۲۴- ۴۷
ابو النعیم الحاجب (وزیر غرناطهٔ) ۲۵۴
ابو نعیم الحافظ ۱۵۲
ابو هریرهٔ (رضی اللّه عنه) ۳۳
ابو الوشاء ۹۶
ابو الولید الباجی ۸- ۲۵- ۷۵- ۸۸- ۹۷- ۱۳۹- ۱۴۳- ۱۴۷- ۱۴۸- ۱۴۹- ۱۵۳- ۱۵۹- ۱۶۰- ۱۶۹- ۱۸۲- ۱۸۳- ۲۵۹
ابو الولید بن خیرهٔ ۱۴۹
ابو الولید هشام الکنانی ۷۶
ابو الولید الوقشی ۱۱- ۱۵- ۱۶- ۲۵- ۴۹- ۷۵- ۱۴۷- ۱۴۸- ۱۵۶
ابو یحیی بن ابی زکریا بن ابی اسحاق (سلطان تونس) ۲۵۴- ۳۳۹
ابو یعقوب الدبری ۷۲
ابو یعقوب (السید) ۱۶۴
ابو یوسف بن سلیمان ۱۶۴
ابو یوسف (القاضی) ۱۶۰
(تم فهرس الأعلام)
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۸۷

فهرس الاماکن و البلاد الواردهٔ فی الجزء الثانی من کتاب الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ رتبها الفقیر إلیه تعالی عثمان خلیل

(أ)

ابره ۱۶۸- ۱۷۶
آبله ۵۲
أبها (بلد من عسیر) ۱۱۱
أبیلهٔ ۱۰۷
أراغون ۶۸- ۶۹- ۸۶- ۹۰- ۹۱- ۹۳- ۹۴- ۱۰۰- ۱۰۱- ۱۰۸- ۱۱۰- ۱۱۲- ۱۱۳- ۱۱۴- ۱۱۶- ۱۱۷- ۱۱۸- ۱۲۱- ۱۲۲- ۱۶۶-
۱۷۷- ۱۹۸- ۱۹۹- ۲۰۷- ۲۰۸- ۲۱۱- ۲۱۶- ۲۱۷- ۲۲۰- ۲۲۱- ۲۲۳- ۲۲۵- ۲۲۹- ۲۳۰- ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۳۴- ۲۳۵- ۲۳۹- ۲۴۰-

۲۴۲- ۲۴۳- ۲۴۴- ۲۴۵- ۲۴۶- ۲۴۸- ۲۴۹- ۲۵۰- ۲۵۱- ۲۵۲- ۲۵۳- ۲۵۵- ۲۵۶- ۲۷۶- ۲۸۵- ۲۸۶- ۲۸۷- ۲۹۰- ۲۹۲- ۲۹۳-
۲۹۴- ۲۹۸- ۲۹۹- ۳۰۰- ۳۰۴- ۳۰۵- ۳۰۶- ۳۱۱- ۳۱۲- ۳۲۰- ۳۲۱- ۳۲۲- ۳۲۴- ۳۲۵- ۳۲۸-

أرانجونیس ۴۸

أربونهٔ ۱۳۲- ۲۰۲- ۲۰۳- ۲۰۶

أرقه ۱۷۶

ارکوبریقه ۸۶

أرنیدو (قصبهٔ) ۱۷۶

أرنیس البحر (بلدهٔ) ۲۸۴

أریزا ۸۶- ۹۰- ۲۶۱

أستله (بلدهٔ) ۱۷۷

استورقهٔ ۵۲- ۵۸- ۵۹

اسقاطرون (بلدهٔ) ۱۹۷

اسکندریهٔ ۸- ۲۴- ۳۸- ۴۶- ۷۷- ۹۸- ۹۹- ۱۴۹- ۱۵۷- ۱۶۹- ۱۸۵- ۱۹۷- ۱۹۸- ۲۶۱

أشبرهٔ (قریهٔ بسرقسطهٔ) ۱۶۱

أشبونه ۲۴- ۳۱۴- ۳۱۸

أشبیلیهٔ ۱۹- ۲۴- ۳۵- ۳۸- ۸۷- ۱۳۸- ۱۴۰- ۱۵۴- ۲۸۸- ۲۹۳- ۲۹۸- ۳۱۹- ۳۲۰- ۳۲۷- ۳۳۶

اشتوریش ۵۸

اشتوریهٔ- ۲۰۸- ۲۰۹- ۲۱۱

أشقه ۱۶۸

آغون سیلو (بلدهٔ) ۱۷۶

أغیلار (قریهٔ) ۱۹۷

إفراغه ۲۱۲- ۲۲۰

أفینیون ۲۴۹

إقلیس ۱۵- ۱۶- ۴۵- ۴۶- ۴۷- ۴۸

الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۸۸

إکس لاشابل ۲۰۸

الأغون (بلدهٔ) ۱۶۷

ألبهٔ ۲۰۳- ۲۱۴

ألبیرهٔ ۵۰- ۱۶۷

الش ۱۸۲

أمبرطانیهٔ ۲۰۴

أمبروردانیهٔ (بلدهٔ) ۲۰۷- ۲۸۳

أمبوریاس ۲۱۷

أمبوریون ۲۰۱

امبوسطه (بلدهٔ) ۲۷۰

أمبوله (بلدهٔ) ۲۷۰

أمیتلهٔ (بلدهٔ) ۲۷۰

أنبوریاس (أنبوریون) ۲۰۰

أندهٔ ۱۸۵

أندور ۲۶۳

أندورا لافیجا ۲۶۳

أنسه ۱۱۳

أورزان ۵۹

أورنس ۶۰

أوریوله ۱۶۹- ۲۱۷- ۲۳۱- ۲۵۹- ۳۰۴- ۳۰۵- ۳۰۷

أوفید ۵۸

أوکاتا (بلدة) ۲۸۴

أولوت (بلدة) ۲۸۳

أولیانه ۲۶۱

أولیت (قصبة) ۱۷۴

أیزونه ۲۰۱

أیلیرده ۲۰۱

(ب)

باب البیرة ۳۲۹

باب برطال باره ۲۷۱

الباب البیزنطی (فی طرکونة) ۲۶۹

باب شاقره ۲

باب الشزری ۱۷۶

باب الفتح الشرقی ۲۱۳

باب القبلة ۱۴۰

باب الکحل ۲۴۶

باب کنیسة طرکونة ۲۶۶

باجس ۲۰۰

باجه ۲۴

باراکولوس ۹۴

بارالونة (بلدة) ۲۰۱- ۲۸۴

باربینیان (بلدة) ۱۱۰- ۲۸۲

بارنکو مسکون ۱۱۲

باروشه ۸۴

باستریر (قریة) ۱۹۶

باغنه ۹۴

بالارس ۲۱۷

بالاموس (بلدة) ۱۹۹- ۲۸۵

بالنسیة (فی قشتالة) ۵۱

بجانة ۲۳

بجایة ۲۹۳- ۳۱۴- ۳۱۷

بحیرات ماشیماسة ۱۰۹

بخاری ۴۵

بربشتر (مدینة) ۱۸۳- ۱۸۶- ۱۸۷- ۱۸۸- ۱۸۹- ۱۹۱- ۱۹۲- ۱۹۳- ۱۹۴- ۱۹۵- ۱۹۶- ۲۵۸

بربطانیة ۱۸۴- ۱۸۸- ۱۹۶- ۲۰۳- ۲۰۶- ۲۰۷

برج أبیزنده ۱۱۲

برج أرتازون ۱۱۲

برج استادیلا ۱۱۲

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۸۹

برج أولفینا ۱۱۲

برج بینابار ۱۱۲

برج الساعة ۱۱۷

برج السامورة ۱۱۲

برج سیبون (فی طرکونة) ۲۶۶ الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة ؛ ج۲ ؛ ص۳۸۹

ج کنیسة سان میشال ۱۱۸

برج مدیانو ۱۱۲

البرجو (قرية) ۱۹۶

برجة ۱۵۶- ۱۶۷- ۲۱۷

برجلونة ۲۵۵- ۲۹۲

برسينو ۲۰۱

برشلونة ۱۱۷ - ۱۲۴ - ۱۶۶ - ۱۹۶ - ۱۹۹ - ۲۰۰ - ۲۰۱ - ۲۰۲ - ۲۰۳ ۲۰۴ - ۲۰۵ - ۲۰۸ - ۲۰۹ - ۲۱۰ ۲۱۱ - ۲۱۲ - ۲۱۳ - ۲۱۵ - ۲۱۶ ۲۱۷- ۲۱۸- ۲۱۹- ۲۲۱- ۲۲۲ ۲۲۳- ۲۲۵- ۲۲۷- ۲۲۸- ۲۴۹ ۲۵۰- ۲۵۵- ۲۵۶- ۲۶۵- ۲۶۸ ۲۷۰- ۲۷۱- ۲۷۲- ۲۷۳- ۲۷۴ ۲۷۶- ۲۷۸- ۲۷۹- ۲۸۵

برغش ۱۲- ۵۲- ۱۷۷

بركان إدرى ۲۸۴

بركان بيزاروكاس ۲۸۴

بركان غاريناداً ۲۸۴

بروتو ۱۱۲

بروفنس ۲۲۰

البسيطة ۴۸- ۴۹

بطليوس (مدينة) ۱۰- ۱۸- ۳۳- ۴۳- ۷۱

بغداد ۲۶- ۴۳- ۴۵- ۷۲- ۹۵- ۱۵۵ ۱۵۹- ۱۸۲

بلازنسيا ۱۰۷

بلجيط (قصبة) ۱۹۷

بلشند (بلدة) ۱۶۰- ۱۹۸

بلطش (بلدة) ۱۹۸

بلنبه ۶۴

بلنسية ۳۴- ۳۶- ۵۱- ۷۵- ۷۶- ۷۸ ۹۴- ۹۶- ۹۸- ۱۰۰- ۱۰۱- ۱۰۴- ۱۰۵- ۱۲۹- ۱۴۳- ۱۴۷ ۱۴۸- ۱۴۹- ۱۵۲- ۱۵۳- ۱۶۵ ۱۷۹- ۱۸۰- ۱۸۱- ۱۹۸- ۱۹۹ ۲۰۸- ۲۲۲- ۲۲۵- ۲۲۶- ۲۲۸ ۲۲۹- ۲۳۰- ۲۳۱- ۲۳۲- ۲۳۳ ۲۳۴- ۲۳۵- ۲۳۹- ۲۴۲- ۲۴۳ ۲۴۸- ۲۵۹- ۲۶۰- ۲۶۵- ۲۸۷ ۲۹۰- ۲۹۲- ۲۹۳- ۲۹۴- ۲۹۸ ۲۹۹- ۳۰۶- ۳۰۸- ۳۱۲- ۳۲۰ ۳۲۱- ۳۲۲- ۳۲۴- ۳۳۹

بلیارش ۱۳۲

بنادس ۲۰۰

بناية التلفون (ببرشلونه) ۲۷۳

بنبلونة ۱۱۴- ۱۱۵- ۱۲۳- ۱۳۰- ۱۳۲- ۱۳۴- ۱۳۵- ۱۷۴- ۱۷۵- ۱۷۶- ۲۰۶

بنيولس (بلدة) ۲۸۵

بو (مرسى بحرى) ۱۰۸

بوبيرقة ۹۳

بودا ۲۰۰

بورجاس دلكامبو (بلدة) ۱۹۹- ۲۷۰

بوردو ۲۰۴

بورقندر (بلدة) ۲۸۵

بوعان ۱۱۱

بونانوفا (ضاحية) ۲۷۲

بونت فيدرا ۶۱- ۱۰۴

بويغسرار (بلدة) ۲۶۳

بيت المقدس ۱۲- ۳۷- ۶۲

بيرالدة ۲۱۷

البيرانة ۲۰۴- ۲۰۶- ۲۰۸

بيرة ۲۴۱

بيزة ۲۱۹

بينة (قصبة) ۱۹۷- ۱۹۸

بینیاتلی ۱۱۶

(ت)

تاراسا (بلدة) ۲۷۸

تاردیانته ۶۸- ۱۷۷

تدمیر ۲۰۵- ۲۰۶

ترالبه ۸۰

ترول ۶۹- ۱۰۰

تطیلة ۶۸- ۹۵- ۱۱۹- ۱۲۳- ۱۲۹- ۱۴۴- ۱۵۹- ۱۶۰- ۱۶۱- ۱۶۸ ۱۶۹- ۱۷۰- ۱۷۲- ۲۰۶- ۲۵۸ ۲۹۸

تلا ۱۱۱

تلمسان ۱۴۹- ۲۵۴- ۲۶۱- ۳۲۷- ۳۳۹

تمثال فیلانوفار (کاتب کتلونی) ۲۷۸

تمثال أرینو (الشاعر الکتلونی) ۲۷۸

تمثال کریستوف کولومب (ببرشلونة) ۲۷۸

تمریط (مدینة) ۱۸۳- ۱۹۶- ۲۶۱

تونس ۲۵۴- ۳۰۳- ۳۱۴- ۳۲۷- ۳۳۹

تیبیدابو ۲۷۲- ۲۷۸

تیهرت ۷۳

(ث)

الثغر الاعلی ۲۵۸

(ج)

جاقة (بلدة) ۱۱۳- ۱۱۶- ۱۸۳

جامعة اکسفورد ۵۲

جامعة باریز ۵۲

جامعة برشلونة ۲۲۱- ۲۷۲

جامعة سرقسطة ۱۱۶

جامعة شنت یاقب ۶۱

جامعة طلمنکة ۵۲- ۵۴

جامعة نبارة ۶۹

جبال الألب ۱۱۱

الجبل البارد ۲۱

جبال البرانس ۶۸- ۱۰۸- ۱۰۹- ۱۱۱ ۱۱۴- ۱۷۳- ۱۷۴- ۱۷۶- ۱۹۶ ۱۹۹- ۲۰۰- ۲۰۳- ۲۱۱- ۲۷۸

جبل البرتات ۲۰۳

جبل برشلونة ۲۸۱

جبال البیرانة ۲۴۵

جبال بیکور ۱۰۷

جبل الثلج ۸۹

جبل حملایا ۱۱۰

جبل الصالحیة ۱۰۷

الجبل الضائع ۱۱۰- ۱۱۲- ۱۹۶

جبل طارق ۲۰۲- ۳۱۳- ۳۱۵- ۳۱۶

جبل الفتح ۳۱۹- ۳۲۲- ۳۳۶- ۳۳۷- ۳۳۹

جبل قشتالة ۲۰۳

جبل القلاع ۱۱۹

جبل قنتبریة ۵۸
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۹۱
جبل کانیفو ۱۰۹
جبل کتلونیة ۱۹۸
جبل کورد ۶۸
جبل مالادیتا ۱۱۰
جبل مالاس ۲۷۲
جبل مراسیة ۶۴
الجبل المقدس ۲۵۶
الجبال الملعونة ۱۰۹- ۱۱۰- ۱۱۱
جبل موسی ۲۰۲
جبل مولا ۱۹۹
جبل مونت جویک ۲۷۲
جبل نیفرو ۱۹۹
جربة ۳۱۴
جریقة ۱۰۰
جزر الباليار ۲۲۳- ۲۴۵
جزیرة بریطانیا ۱۲۰
جزیرة بودا ۲۷۰
جزیرة الحجال ۱۰۸
الجزیرة الخضراء ۲۵۰- ۳۱۴- ۳۱۵- ۳۱۶- ۳۱۹
جزیرة شقر ۱۴۷
جزیرة مینورقة ۵۶- ۱۴۵- ۱۴۸- ۱۶۰- ۱۶۳- ۱۶۷- ۲۱۷- ۲۱۹- ۲۲۰- ۲۲۳- ۲۴۵
جزیرة میورقة ۱۵۵- ۲۱۷- ۲۱۹- ۲۲۰- ۲۲۳- ۲۲۵- ۲۳۱- ۲۳۲- ۲۳۴- ۲۴۵- ۲۴۶- ۲۴۷- ۲۴۹- ۲۵۰- ۲۷۱- ۳۰۷
جزیرة بابسة ۲۱۷- ۲۲۳- ۲۴۵
جسر اورنس ۶۰
جسر بوبیرقة ۹۳
جسر ترول ۱۰۰
جسر طلبیرة ۴۳
جسر طلمنکة ۵۳- ۵۵
الجعفریة ۱۲۸
جنادة (بلدة) ۲۷۰
جنرال شانزی (باخرة فرنسیة) ۱۴۵
جلیقیة ۵۸- ۶۱- ۷۰- ۲۰۸- ۲۱۲
جولیا فافنتیا ۲۷۸
جیان ۳۷- ۸۸- ۲۹۸- ۳۲۷
جیجون ۵۸
جیرندة ۲۰۰- ۲۰۱- ۲۰۳- ۲۰۴ ۲۱۷- ۲۵۵- ۲۷۲- ۲۸۰- ۲۸۲ ۲۸۳- ۲۸۴
جیرونة ۱۱۰- ۲۰۴- ۲۰۶- ۲۴۸ ۲۴۹- ۲۵۵- ۲۷۲- ۲۸۰

(ح)

حائط القرمید (بکنیسة شیو) ۱۱۷
حجر ذی رعین ۳۵
حدیقة برشلونة الکبری ۲۷۸
حدیقة مونتو جویک (برشلونة) ۲۷۳ ۲۸۰
حصن أشترکونة ۱۶۰

حصن أغون ۱۷۶
حصن أندرش ۳۳۷
حصن ألباکهٔ ۱۸۵
حصن بنی خطاب ۱۶۰
حصن بیتنزوس ۵۹
حصن بیلقیه ۶۶
حصن تشکر ۳۳۰
حصن جبرهٔ ۱۹۷
حصن روطهٔ ۱۰۷- ۳۳۰
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۳۹۲
حصن سان سابستیان ۶۰
حصن سان فرنندو ۲۸۳
حصن السهله ۱۰۲- ۱۰۳
حصن شعنت ۹۷
حصن شقوبش ۱۶۲
حصن شلوقهٔ ۱۹۸
حصن شمیط ۱۶۷
حصن شنت بیلایه ۶۴
حصن شنتجالهٔ ۴۹
حصن عرماج ۹
حصن قشب ۱۶۷
حصن قشتالهٔ ۲۰۳
حصن قشتلار ۱۶۷
حصن قشرهٔ ۳۳۶
حصن القصر ۱۸۵
حصن قصر منیوش ۱۸۵
حصن قنبل ۳۳۰
حصن قنجایر ۳۵- ۳۶
حصن کارامنسو ۲۸۲
حصن متمانس ۳۳۰
حصن مدنیش ۲۱۴
حصن المدور ۱۷۷
حصن مکادهٔ ۲۱
حصن ملوندهٔ ۱۹۸
حصن ممقصر ۲۱۳- ۲۱۴
حصن منت شون ۱۹۶- ۲۶۱
حصن المنصهٔ ۵۰
حصن نجیح ۳۳۰
حصن وقش ۲۱
حصن ولمش ۱۴
حقل النجمهٔ ۶۱
حلب ۳۸- ۷۲
حمام بانیولاس ۲۸۴
حمامات بانتیو کوزهٔ ۱۰۹
حمام فارنس ۲۸۴
الحمهٔ ۹۰- ۹۱

حمراء غرناطة ۲۳۰- ۲۳۱- ۲۳۲- ۲۳۳ ۲۳۶- ۲۳۹- ۲۴۲- ۲۴۳- ۲۴۴ ۲۹۲- ۳۰۵- ۳۰۶- ۳۲۰- ۳۲۱ ۳۲۲- ۳۲۴- ۳۲۹
حومة المترب ۴

(خ)

خرسونة ۸۱
خزانة أوراق أراغون ۲۷۶
خزانة کتب أوبیط ۵۸
خزانة کتب برشلونة ۲۷۸
خزانة کتب طلمنکة ۵۴
الخضراء ۲۴۹- ۲۵۴
خلیج بسقایة ۵۸
خلیج سان جورج ۲۷۰
خلیج غشقونیة ۱۰۸

(د)

دانیة ۱۸- ۲۹- ۳۴- ۴۷- ۴۹- ۷۲ ۱۲۹- ۱۴۵- ۱۵۳- ۱۸۲- ۲۱۷- ۲۵۹
درطوزة ۲۰۱
دروقة ۱۴۸- ۱۹۸
دمشق ۴- ۷۵- ۱۱۹- ۲۰۲- ۲۶۱
دیر بوبله ۲۶۸- ۲۷۱
دیر ریبول ۲۱۷
دیر سانتا أنفراسیة ۱۳۵
دیر طوریروه ۱۳۵
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۹۳
دیر فالس ۲۷۱
دیر فشان ۶۴
دیر الکبوشیین (بجیرندة) ۲۸۳
دیر یسوع ۱۳۵
دیوان التفتیش ۱۱۸

(ذ)

ذروة الجبل الضائع ۱۰۹
ذروة فینمال ۱۰۹
ذمار (بالیمن) ۱۱۱

(ر)

رأس سربال ۱۰۸
راس سربیرة ۱۹۹
راس شالو ۲۷۰
راس کریوس ۱۰۸
ربض الرصافة ۷- ۹- ۲۲- ۳۱
ربض الطاباس ۱۱۶- ۱۴۴
ربض طلیطلة ۲
رشلیون ۲۳۲
رملات برشلونة ۲۷۴
رملة سان جوان (طرکونة) ۲۶۷

رملة سان کارلوس (طرکونة) ۲۶۷
رندة ۱۹۴- ۳۰۸- ۳۳۷
روضة بارة (قریة) ۲۷۱
روضة الجنان ۱۱۱- ۳۳۲
روضة روزاس ۲۰۰- ۲۰۱
روزاس (مدینة) ۱۹۹
روطة ۱۰۷- ۱۴۷
رومة ۶۲- ۲۱۱- ۲۱۹- ۲۸۲
روث ۱۰۹
رویس (بلدة) ۲۶۸
ریباغورزان ۱۱۰
رینوزة ۶۸
ریوجة ۱۷۷

(ز)

الزائدة (بلدة) ۱۹۷
الزاهرة ۲۱۶
زقاق دحین ۱۳
الزقاق ۳۱۴- ۳۱۵- ۳۱۷- ۳۱۹
زمرمر ۱۱۱
زمورة ۵۵- ۵۷
زویرة (بلدة) ۱۷۷

(س)

سابادل (بلدة) ۲۷۸
ساحة أغسطس (طرکونة) ۲۶۴
ساحة أنجل (برشلونة) ۲۸۰
ساحة ریغومیر (برشلونة) ۲۸۰
ساحة کتلونیة (برشلونة) ۲۷۴- ۷۷
ساحة ماسیا (برشلونة) ۲۷۵
ساحة المرفأ (برشلونة) ۲۷۴
ساریة (بلدة) ۲۸۳
سارینیة (مدینة) ۱۸۳
سان أندری ۲۷۲
سانتو دومنقة قالصادة ۱۷۷
سان جوان موزاریفار ۱۷۷
سان حافازیو (ضاحیة) ۲۷۲
سان سبتسیان ۱۷۶
سان غراو ۱۹۹
سان فلیو (بلدة) ۲۸۵
سان فنسنت کالدرس ۲۷۱
سالدوبة (سرقسطة) ۳۳۶
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۹۴
سالو ۱۹۹
سالیت ۲۰۰
ساللاس ۱۰۷

سان مرتین بروفنسال ۲۷۲

سبتة ۲۵- ۳۶- ۹۰- ۱۵۵- ۳۱۴- ۳۱۵- ۳۱۷- ۳۱۹- ۳۲۸

سوبیرة (بلدة) ۲۸۵

سردانة (بلدة) ۲۶۳

سردانیة ۱۱۰- ۲۹۰- ۲۹۲- ۲۹۳- ۲۹۴- ۲۹۹- ۳۰۸- ۳۱۲- ۳۲۰- ۳۲۱- ۳۲۲- ۳۲۴

سرفیرة ۲۲۱

سرقسطة ۶- ۲۰- ۴۴- ۴۸- ۶۸- ۶۹- ۸۰- ۸۱- ۸۷- ۸۸- ۹۰- ۹۳- ۹۴- ۹۵- ۹۷- ۹۹- ۱۰۷- ۱۰۸- ۱۱۴- ۱۱۵- ۱۱۶- ۱۱۷- ۱۱۸- ۱۱۹- ۱۲۰- ۱۲۱- ۱۲۲- ۱۲۳- ۱۲۴- ۱۲۵- ۱۲۶- ۱۲۷- ۱۲۸- ۱۲۹- ۱۳۱- ۱۳۲- ۱۳۴- ۱۳۵- ۱۳۷- ۱۳۸- ۱۳۹- ۱۴۰- ۱۴۱- ۱۴۲- ۱۴۳- ۱۴۴- ۱۴۵- ۱۴۶- ۱۴۷- ۱۴۸- ۱۴۹- ۱۵۰- ۱۵۱- ۱۵۲- ۱۵۳- ۱۵۴- ۱۵۵- ۱۵۶- ۱۵۷- ۱۶۰- ۱۶۴- ۱۶۵- ۱۶۶- ۱۶۷- ۱۶۸- ۱۶۹- ۱۷۴- ۱۷۶- ۱۷۷- ۱۷۸- ۱۸۰- ۱۸۱- ۱۸۳- ۱۸۸- ۱۹۳- ۱۹۶- ۱۹۷- ۱۹۸- ۲۰۵- ۲۰۶- ۲۱۰- ۲۱۲- ۲۱۴- ۲۲۲- ۲۵۶- ۲۵۷- ۲۵۸- ۲۵۹- ۲۹۸

سجلماسة ۷۳

سلا ۱۶۴

سلبة (بلدة) ۲۶۸

سمرقند ۴۵

سنس (بلدة) ۲۷۲

سهل أمبوردان ۱۱۰- ۲۰۰- ۲۵۶- ۲۸۲

سهلة بنی رزین ۱۰۲- ۱۰۳- ۱۰۵ ۱۰۶- ۱۹۷

سهل جیرندة ۲۵۶

سهل سولانا ۱۷۶

سهل فونتانا ۲۵۶

سهل فیش ۲۵۶

سهل النقیرة ۲۵۶

سهل الهویة ۱۷۷

سوبراریه ۱۸۳

سوق الخمیس ۱۱۱

سولسونة (بلدة) ۲۶۱- ۲۶۲

سیتفس ۲۷۱

سیردانیة ۲۰۰- ۲۲۹- ۲۳۰- ۲۳۲- ۲۳۳ ۲۳۴- ۲۳۵- ۲۳۹- ۲۴۳- ۲۵۲

سیزاریه أوغسطه ۱۲۱

سیفوانة ۸۰

سیقاره ۲۰۱

سیو (بلدة) ۲۶۳

سیو ماذیله (مرسی بحری) ۱۴۵

(ش)

شارات بارسیر ۱۱۲

شارات بانیه ۱۹۶

شارات برادس ۲۷۰

شارات مکناسة ۱۹۸

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۹۵

شارات مولا ۱۰۷

شارات موزیکا ۱۶۷

شارع ابریل (برشلونة) ۲۷۷

شارع آفینو (برشلونة) ۲۸۰

شارع الرملة (برشلونة) ۲۷۳- ۲۷۸

شارع غراسيا (برشلونة) ۲۷۵

شاطبة ۹۹- ۱۰۴- ۱۵۰- ۲۶۰

الشام ۱۳- ۳۸- ۶۲- ۷۲- ۹۵- ۲۰۲

شبام ۱۱۱

شبرانة (شفر) ۱۹۷

شريون (بالثغر الشرقى) ۱۴۳

شعراء القوارير ۷۰

شلال الجمة ۹۲

شلال نيغاره ۱۰۹

شمونت ۸۷

شنت اشتابين ۲۱۲

شنتامريه ۸۶

شنت بريه ۴۵

شنتجالية ۴۹- ۵۰

شنترية ۴۸

شنترين ۳

شنشلة ۴۵

شنت مانكش ۶۵

شنتمرية ابن رزين ۱۰۰- ۱۰۱- ۱۰۳ ۱۰۴- ۱۰۵

شنت ياقب ۶۱- ۶۴- ۶۵- ۶۶- ۶۷ ۱۱۹

شورية ۸۰- ۸۱- ۱۷۲- ۱۷۶

(ص)

صحر؟؟؟ قيولاده ۶۸

صخرة بيلاى ۱۱۲

صخرة كوقادونقه ۱۱۳

صخرة المغربى ۱۹۷

صدف ۱۳۴- ۱۳۵

صعدة ۱۱۱

صقلية ۲۴۸- ۲۴۹- ۲۵۲

صنعاء ۷۲- ۱۱۱

صنم قادس ۲۰۲

صورية ۸۰

(ض)

.....

(ط)

طاحون هواء (فى مبورقة) ۲۴۷

طرابلس الغرب ۳۱۴- ۳۲۷

طرسونة ۷۵- ۱۷۲- ۱۷۴

طرطوشه ۱۸- ۸۹- ۱۳۱- ۱۸۳- ۱۹۷ ۱۹۸- ۲۰۰- ۲۰۶- ۲۰۹- ۲۱۰ ۲۱۲- ۲۱۹- ۲۲۰- ۲۴۵- ۲۵۶ ۲۶۸- ۲۷۰

طركونة ۱۹۹- ۲۰۰- ۲۰۱- ۲۰۸- ۲۰۹ ۲۱۲- ۲۱۹- ۲۵۵- ۲۵۶- ۲۵۷ ۲۶۳- ۲۶۴- ۲۶۵- ۲۶۷- ۲۶۸ ۲۷۰- ۲۷۱- ۲۷۲- ۲۷۸

طريف (مدينة) ۲۵۰- ۲۵۳- ۲۸۸ ۳۱۳- ۳۱۴- ۳۱۶- ۳۱۸- ۳۱۹

طفالة (قصبة) ۱۷۴

طلبيرة ۴- ۱۵- ۲۰- ۲۳- ۳۸- ۴۳ ۴۴- ۴۵

طلمنکة ۵۰- ۵۱- ۵۲- ۵۳- ۵۴- ۵۵- ۶۹

طلوزة ۲۰۸

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۹۶

طلیطلة ۲- ۳- ۴- ۵- ۶- ۷- ۸- ۹ ۱۰- ۱۱- ۱۲- ۱۳- ۱۴- ۱۵ ۱۶- ۱۷- ۱۸- ۱۹- ۲۰- ۲۱ ۲۲- ۲۳- ۲۴- ۲۵- ۲۶- ۲۷ ۲۸- ۲۹- ۳۰- ۳۱- ۳۲- ۳۳ ۳۴- ۳۵- ۳۶- ۳۷- ۳۸- ۳۹ ۴۰- ۴۱- ۴۲- ۴۳- ۴۵- ۴۶ ۴۸- ۵۰- ۵۱- ۵۲- ۵۳- ۶۹ ۷۰- ۷۴- ۷۷- ۷۸- ۸۱- ۸۸ ۱۲۲- ۱۲۴- ۱۵۵- ۲۰۸- ۲۱۳ ۲۱۸- ۲۴۹- ۲۵۷- ۲۹۸

طنجة ۲۰۲

(ظ)

.....

(ع)

عتیقة ۹۳

العدوة ۲۵- ۸۲- ۱۴۱- ۱۶۳- ۱۶۴ ۱۷۰- ۱۹۵- ۲۳۵- ۲۶۱- ۲۸۷ ۳۰۱- ۳۱۶- ۳۳۷- ۳۳۸

العراق ۷۲

العطشاء (قریة) ۳۲۸

عقبة البقر ۱۶۹- ۲۱۸

عمران ۱۱۱

عنق بلیوشتر ۲۸۲

(غ)

غاریقة ۲۰۰

غافارنی ۱۰۹

غامد (من عسیر) ۱۱۱

غراسیة (بلدة) ۲۷۲

غرناطة ۳۴- ۴۲- ۴۴- ۴۸- ۶۹- ۷۸ ۹۰- ۱۱۷- ۱۳۸- ۱۴۸- ۱۵۰ ۱۶۱- ۱۶۳- ۱۶۴- ۱۶۵- ۲۲۹ ۲۳۰- ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۳۴- ۲۴۰ ۲۴۲- ۲۴۴- ۲۴۵- ۲۵۳- ۲۵۵ ۲۶۱- ۲۶۷- ۲۸۵- ۲۸۷- ۲۹۴ ۲۹۷- ۲۹۸- ۲۹۹- ۳۰۰- ۳۰۲ ۳۰۳- ۳۰۴- ۳۰۸- ۳۱۱- ۳۱۲ ۳۱۴- ۳۱۶- ۳۱۹- ۳۲۱- ۳۲۴ ۳۲۵- ۳۲۶- ۳۲۸- ۳۲۹- ۳۳۱ ۳۳۸- ۳۴۴

غشقونیة ۲۱۱

غلیسیا ۶۲- ۶۳

غوطة دمشق ۶۸- ۱۰۷- ۱۱۹

غوطة الشام ۱۱۹

غیزونة ۲۰۱

(ف)

الفارة ۱۷۶

فارو (مرسی بحری) ۱۰۰

فاس ۲۵- ۳۴- ۳۶- ۳۷- ۸۸- ۱۴۹- ۱۵۰ ۱۵۲- ۱۶۹- ۲۰۴- ۲۵۴- ۲۸۲ ۳۱۲- ۳۱۳- ۳۲۶

فالس (بلدة) ۲۷۱

فال فیدر بروه (ضاحیة) ۲۷۸

فحص طرطوشه ۲۰

فرطارس ۶۴

الفرول ۶۰

فستفالیة ۲۰۶

فلورست (بلدة) ۲۷۰

فلتیرة ۱۲۴

فنت جلق ۹۴

الفهمیین ۲- ۲۷- ۳۰

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۹۷

الفونت (بلدة) ۱۹۶- ۱۹۷

فون مایور (بلدة) ۱۷۷

فوهات بوفادورس ۲۸۴

فوهة غاریندا ۱۸۴

فیافی بنی أسد ۶۸

فیغراس ۲۸۳

فیغو ۶۰

فیشر ۲۱۷

فیک ۲۰۱

فیلا فلیش ۹۴

فیلا نوفا کلنر (قصبة) ۱۷۷- ۲۷۱

فیلا ملا ۲۸۳

فینکسا (بلدة) ۲۷۰

فیون (بلدة) ۱۹۸

(ق)

قابس ۳۱۴

القاهرة ۱۵۵

قبة الجرس بکنیسة المجدلیة ۱۱۸

قربلیان ۳۲۱

قرطاجنة ۴۹- ۲۰۰

قرطبة ۲- ۳- ۴- ۵- ۶- ۷- ۹- ۱۰- ۱۱- ۱۲ ۱۳- ۱۴- ۱۶- ۱۷- ۱۸- ۱۹- ۲۰- ۲۲ ۲۴- ۲۵- ۲۷- ۲۹- ۳۰- ۳۱- ۳۳- ۳۵ ۳۶- ۳۷- ۳۸- ۳۹- ۴۶- ۴۷- ۴۸- ۴۹ ۵۷- ۶۰- ۶۳- ۶۶- ۷۰- ۷۲- ۷۳- ۷۴ ۷۵- ۷۶- ۷۷- ۷۸- ۹۵- ۹۷- ۹۸ ۱۰۰- ۱۰۴- ۱۰۵- ۱۲۰- ۱۲۲- ۱۲۳ ۱۲۴- ۱۳۹- ۱۴۰- ۱۴۴- ۱۵۱- ۱۵۲ ۱۵۴- ۱۵۵- ۱۵۸- ۱۵۹- ۱۶۰- ۱۶۲ ۱۶۸- ۱۶۹- ۱۸۵- ۱۹۱- ۱۹۲- ۱۹۴ ۲۰۳- ۲۰۵- ۲۰۶- ۲۰۷- ۲۰۸- ۲۰۹ ۲۱۰- ۲۱۲- ۲۱۶- ۲۱۸- ۲۱۹- ۲۵۷ ۲۶۰- ۲۶۱- ۲۶۷- ۲۷۶- ۲۹۸- ۳۲۷

قرصفة ۲۲۹- ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۳۴- ۲۴۲ ۲۴۳- ۲۹۰- ۲۹۲- ۲۹۳- ۲۹۴- ۲۹۹ ۳۰۶- ۳۰۸- ۳۲۰- ۳۲۱- ۳۲۴

قرقشونة ۲۰۴- ۲۲۰

قسطنطینیة ۱۸۴- ۲۰۲

قشبرة ۴۵

قشتالة ۵۱- ۸۱- ۱۲۴- ۱۶۱- ۱۶۶ ۱۷۶- ۱۹۹- ۲۲۱- ۲۲۹- ۲۴۹ ۲۵۰- ۲۵۱- ۲۵۲- ۲۵۴- ۲۸۷ ۲۸۸- ۳۰۵- ۳۱۲- ۳۱۵- ۳۲۴ ۳۲۷- ۳۳۹

قشتیلة ۲۱۴

قصبة أنسة ۱۱۳

قصبة المدور ۱۷۷

قصیر عطیة ۳۷

قصر أبی دانس ۶۳

قصر أقماط برشلونة ۲۷۶

قصر البلدة ۳۳- ۱۱۲

قصر الجعفریة ۱۱۸- ۱۴۲- ۱۵۱

قصر الذهب ۱۲۸

قصر السرور ۱۲۸- ۱۲۹

قصر العدلیة (برشلونة) ۲۷۸

القلزم ۲

قلسه (بلدة) ۱۹۷

قلنة (بلدة) ۱۹۸

قليزة ۱۳۲

قليوشة ۲۶۱

الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۳۹۸

قلعة أيوب ۳۰- ۳۹- ۷۴- ۹۳- ۹۴ ۹۵- ۹۶- ۹۷- ۱۰۰- ۱۰۷- ۱۲۴ ۲۵۸- ۲۹۸- ۳۰۷

قلعة بنى سعيد ۳۱۵- ۳۱۹

قلعة دورقة ۹۴

قلعة رباح ۳- ۱۴- ۳۰- ۳۵

قلعة زمورة ۵۶

قلعة عبد السلام ۳۳- ۵۰- ۷۴

قلعة عتيقة ۹۳

قلعة هينارس ۶۹

قمة أنيتو ۱۹۰- ۱۱۲

قمة آنى ۱۰۹

قمة أوساو ۱۰۹

قمة بلايطس ۱۰۹

قمة كارليت ۲۵۶

قمة كانيجو ۲۵۶

قمة ماربحس ۲۵۶

قمة مونت شيرات ۲۵۶

قمة مونت صانت ۲۵۶

القناة الأمبراطورية ۱۱۹- ۱۹۶

القناة السلطانية ۱۱۶

قناة لوزويا ۳۵۲

القناة المعلقة (بترول) ۱۰۰

القناة المعلقة (بطركونه) ۲۶۴- ۲۶۷

فنة ألب ۱۱۲

قنة بورانس ۱۰۹

قنة روسل ۱۱۲

قنة مالديتا ۱۱۲

القنت ۳۱- ۴۲- ۴۸- ۷۶- ۱۰۹ ۱۱۲- ۲۰۶- ۲۲۳

قنتى جبل ميورقة ۲۷۸

قنطرة طليطلة ۴۲

قورية ۶۳

قوس بارا (فى طركونة) ۲۶۹

قوس النصر (برشلونة) ۲۸۱

قونكة ۴۲- ۴۸- ۳۱۰

قويمرة ۸۱

القينت (بلدة) ۱۹۷

القيروان ۱۰- ۱۴- ۱۶- ۱۸- ۲۰ ۲۵- ۲۷- ۳۰- ۳۳- ۳۴- ۷۳ ۷۶- ۹۵- ۱۴۱- ۱۴۵- ۱۷۹ ۱۸۱- ۲۰۲- ۲۰۳

(ک)

كابسير ۱۱۰

كاداكيس ۱۹۹

كارنينا (بلدة) ۱۹۸

کازتباس ۱۰۸
کاستلنو (بلدة) ۲۶۱
کالاتوراو ۱۰۷
کالداس ۲۰۰
کالدیتاس (بلدة) ۲۸۴
کالهوة ۸۱
کامالیرة (بلدة) ۲۸۳
کامبریلس (بلدة) ۲۷۰
کامیزال ۹۴
کامینو سولیداد ۹۳
کانیت البحر (بلدة) ۲۸۴
کبلة ۱۱
کتلونیة ۶۸- ۱۱۰- ۱۱۴- ۱۹۷- ۱۹۸- ۱۹۹- ۲۰۰- ۲۰۱- ۲۰۲- ۲۰۳- ۲۰۴-
الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۳۹۹
۲۰۷- ۲۱۲- ۲۱۶- ۲۱۷- ۲۱۹- ۲۲۰- ۲۲۱- ۲۲۹- ۲۴۸- ۲۵۵- ۲۵۶- ۲۷۱- ۲۷۲- ۲۷۶- ۲۸۴- ۲۸۵
کتندة ۹۶- ۱۲۸
کستلفولیت (بلدة) ۲۸۳
کستیجون ۸۱
لکعبة المعظمة ۶۲
کلموشة ۹۴
کلهرة ۱۷۶
کمفرنش (میناء فرنسی) ۱۶۷
کنیسة أوبیط ۵۸
کنیسة بالنسیة ۵۱
کنیسة برشلونة الکبری ۲۷۴
الکنیسة (بلدة) ۸۰
کنیسة بنبلونة الکبری ۱۷۵
کنیسة جاقا ۱۸۳
کنیسة الجامعة (بجیرندة) ۲۸۳
کنیسة سان بابلو ۱۱۹
کنیسة سان بترة ۲۷۸
کنیسة سان بترة غلیکان ۲۸۳
کنیسة سان بدرو ۲۷۱
کنیسة سانتا أغیدا ۲۷۶
کنیسة سانتا حنا ۲۷۶
کنیسة سانتا ماریا دلبنیو ۲۷۶
کنیسة سانتا مریه ۹۳
کنیسة سان لورانسو (بلاردة) ۲۶۰ الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة ؛ ج۲ ؛ ص۳۹۹
یسة سان میشال ۱۱۷
کنیسة سان فلیو (بجیرندة) ۲۸۳
کنیسة سیدة بیلار ۱۱۹
کنیسة سیو ۱۱۶- ۱۱۷- ۱۱۹- ۱۲۶ ۱۲۷
کنیسة شانت یاقب الکبری ۶۱- ۶۲ ۶۳- ۶۴
کنیسة صان جوان ۲۶۱
کنیسة طرکونة ۲۶۶- ۲۶۹
کنیسة القبر المقدس ۹۳

کنیسة قونکة ۴۸

کنیسة لیون ۵۱

کهف المرریة ۹۳

کوثر به ۱۰۹

الکوة الرخامیة بالکنیسة الکبری ۲۶۷

کورینس ۲۱۹

کورونیه ۵۹- ۶۰

الکوفة ۴۵- ۹۵

کوکبان (بلدة بالیمن) ۱۱۱

کولیارا (بلدة) ۲۸۵

کولیه ۱۰۴

کونغسط ۲۱۹

کنیتو (مدینة) ۱۹۷

الکنیز (بلدة) ۱۹۷

(ل)

لاردة ۱۲۴- ۱۲۹- ۱۵۸- ۱۶۰- ۱۸۳ ۱۹۶- ۲۰۰- ۲۱۲- ۲۱۶- ۲۱۹ ۲۲۰- ۲۵۵- ۲۵۶- ۲۵۷- ۲۵۸ ۲۵۹- ۲۶۰- ۲۶۱- ۲۶۲- ۲۷۰ -۲۷۲- ۲۹۸

لاس نافاس (دوطولوزة) ۱۷۶

لانسه (بلدة) ۲۸۲

لبلة ۱۰- ۹۵

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۴۰۰

لریة ۱۵۶

لقنت ۲۳۱

لوروسا (بلدة) ۱۷۶

لوس الفاکیس ۱۹۹

لوشة ۳۲۹

لوشون ۱۱۰

لوغو ۵۹

لوکرونتو (مدینة) ۱۷۶

لوکرونی ۶۸

لیون ۵۱- ۵۲- ۵۷- ۶۲- ۳۱۳- ۳۲۷

(م)

ماردة ۵۲- ۹۳- ۲۶۰

المازان ۸۰

مالقة ۱۹- ۳۵- ۳۶- ۳۷- ۴۴ ۱۵۰- ۱۶۴- ۲۳۰- ۲۳۲- ۲۳۳ ۲۳۴- ۲۴۱- ۲۴۲- ۲۶۰- ۲۸۷ ۲۹۴- ۳۰۳- ۳۰۸- ۳۱۲- ۳۲۱ ۳۲۶- -۳۲۸ ۳۴۰

مالوندة فلیله ۹۴

مافرسه ۲۱۷

متحف الآثار (بطرکونة) ۲۶۷

متحف التاریخ الطبیعی (برشلونة) ۲۷۸

متحف رورینیول ۲۷۱

متحف الصنائع و الصور (برشلونة) ۲۷۸

متحف العادیات (برشلونة) ۲۷۸

مثلجة تایون ۱۱۰

مجریط ۳۰- ۴۳- ۴۸- ۴۹- ۶۹ ۸۰- ۸۷- ۹۳- ۱۰۸- ۱۹۸- ۱۹۹

مجلس الذهب ۱۲۹

مخاضة عیسون ۱۳۲- ۲۰۶

مدرسة الطب (فی شنت یاقب) ۶۵

مدفن الکونت طاندیک ۶۹

المدور ۲۳۱

مدین ۲

المدینة المنورة ۲- ۳۳

مدینة أوریواله ۱۶۰

مدینة بالمه ۲۴۶- ۲۴۷

مدینة بسطة ۳۳۰

مدینة بلغی (شرقی الأندلس) ۷۵- ۱۹۶ ۲۶۰- ۲۶۱

مدینة بیانة ۳۳۶

المدینة البیضاء ۱۲۱

مدینة بیلیبلیس ۹۳

مدینة دروقة ۹۴- ۹۸- ۹۹

مدینة رویس ۲۷۰- ۲۷۱

مدینة ریبول ۲۸۴

مدینة سالم ۷۰- ۷۱- ۸۲- ۸۴- ۸۶- ۸۷- ۸۸- ۸۹- ۹۰- ۱۰۴- ۱۴۹- ۱۵۱- ۲۱۲- ۲۱۳- ۲۱۴- ۲۹۸

مدینة سلا ۲۸۶- ۳۰۷- ۳۳۸

مدینة شقورة ۱۶۲

مدینة الفارة ۱۷۱

مدینة الفرج ۱۴- ۷۰- ۷۱- ۷۶- ۹۵

مدینة فیک ۲۸۴

مدینة قبرة ۳۳۶

مدینة قشب ۱۹۷- ۱۹۸- ۲۲۲

مدینة کشیجون ۱۷۴

مدینة مرتش ۳۳۱

الحلل السندسیة فی الأخبار و الآثار الأندلسیة، ج۲، ص: ۴۰۱

مدینة الیهود (طرکونة) ۲۶۷

مراکش ۹۰- ۱۵۴

مربلة ۳۳۷

مرج الرقاد ۱۶۴

مرسی أمبوریاس ۲۸۵

مرسی بورت بو ۲۸۲

مرسی لوزاس ۲۸۳- ۲۸۵

مرسی سان کارلوس ۲۷۰

مرسی طرکونة ۲۶۵- ۲۶۸

مرسی فلسیت (بلدة) ۱۹۸

مرسی میرامار (برشلونة) ۲۷۹

مرسیة ۳۶- ۴۹- ۸۸- ۹۶- ۹۷- ۹۹ ۱۰۴- ۱۰۵- ۱۵۰- ۱۵۲- ۱۵۶ ۱۶۰- ۲۱۷- ۲۱۹- ۲۵۹- ۲۶۱ ۲۸۳- ۲۸۷- ۲۸۸- ۲۹۸- ۳۲۷

مرفأ برشلونة ۲۷۶

مریة ۱۲- ۱۵- ۱۷- ۲۳- ۳۴- ۳۵ ۳۶- ۳۸- ۷۶- ۱۴۵- ۱۵۰- ۱۶۶ ۱۸۱- ۱۸۲- ۲۲۰- ۲۳۰- ۲۳۲ ۲۳۳- ۲۳۴- ۲۴۱- ۲۴۲- ۲۴۳

۲۹۴- ۳۰۷- ۳۰۸- ۳۱۲- ۳۲۱ ۳۲۵- ۳۳۷

مسجد أم هشام (بقرطبة) ۲۶۰

مسجد الأمیر هشام ۱۳

مسجد برشلونة ۲۷۴
مسجد بلنسیة ۱۸۰
مسجد ابن حیویه ۷۳
مسجد ابن ذنی القاضی ۲۱
مسجد الجامع بجیرندة ۲۸۳
مسجد الجزارین (بسرقسطة) ۱۴۶
مسجد حمزة ۷۴
مسجد الزاهرة ۲۱۳
مسجد سرقسطة ۸۸- ۲۰۶
مسجد سرور ۷۲
مسجد طرفة ۳۸
مسجد طلمنکة ۵۰
مسجد (الجامع) طلیطلة ۱۶- ۲۱- ۲۲ ۳۲
مسجد قرطبة ۱۹- ۱۵۹
مسجد قلیوشه ۱۶۰
مسجد عمرو بن العاص ۳۸
مسجد المریة ۳۶
مسجد مکاره ۵۰
مسجد وادی الحجارة ۷۵
مصر ۱۰- ۱۳- ۱۴- ۱۶- ۲۰- ۲۴ ۳۱- ۳۲- ۳۳- ۳۴- ۳۸- ۴۵- ۴۷ ۴۸- ۷۲- ۷۶- ۷۷- ۸۸- ۹۵- ۱۳۷ ۱۳۸- ۱۴۱- ۱۵۰- ۱۷۸- ۱۷۹ ۱۸۵- ۲۶۱
المصیصة ۷۲
مضیق رولان ۱۱۰
مضیق رونسفو ۱۲۲- ۱۷۶
مطارو (بلدة) ۲۸۴
معبر برتس ۱۱۰- ۲۸۲
معبر البرش ۱۱۰
معبر فینیسک ۱۱۰

معبر مرکادو ۱۰۹
معدن عوام ۱۵۰
مغام ۹
هقابر عائلة البرنس ۴۸
مقبرة أبی الدرداء (بوادی الحجارة) ۷۵
مقبرة أم سلمة ۵
مقبرة باب بیطالة ۱۴۳
مقبرة باب الحنش ۱۵۳
مقبرة باب القبلة ۱۴۲
مقبرة جاک الأول الأرغونی ۲۶۷
مقبرة الربض ۱۴۰
مقبرة السلطان اسماعیل بن فرج ۳۳۲
مقبرة السلطان محمد بن اسماعیل ۳۴۰
مقبرة شاله ۳۳۸
مقبرة الصحابة (بوادی الحجارة) ۷۵
مقبرة عائلة دوق مدینة سالم ۸۶

مقبرة ابن عباس ۱۹
مقبرة عثمان بن أبى العلاء ۳۰۴
مقبرة متعة ۱۳
مقبرة ملوك أراغون ۲۶۸
مكادة ۲- ۵۰
مكة المكرمة ۲- ۷- ۱۰- ۱۳- ۱۴ ۱۶- ۱۹- ۲۰- ۲۴- ۲۷- ۳۰ ۳۲- ۳۳- ۴۴- ۴۶- ۴۷- ۴۹ ۷۲- ۷۷- ۱۳۷- ۱۶۷- ۱۷۰ ۱۷۹- ۱۸۵
مكناسة ۱۶۴- ۱۶۹- ۱۹۷- ۲۲۰ ۲۵۶
ملعب الثيران (فى سرقسطة) ۱۲۵
مناخة ۱۱۱
منارة أمبوسطة ۲۷۰
منارة فنغال ۲۷۰
منارة كورونيه ۶۰
المارة ۳۶
منتشون ۱۶۰- ۱۹۶- ۲۵۷- ۲۵۹ ۲۶۱
المنصة ۵۰
منزلباربا (بلدة) ۱۶۷
المنية ۱۹۸
منية أرملاط ۲۳۱
منية السيد ۳۴۰
المهدية ۹۷
موراتة ۹۴
مورو ۳۳
مونت بلانش (بلدة) ۲۶۸
مونت جويك (ضاحية) ۲۷۸
مون بيليه ۲۵۰
مون شارات ۱۹۹- ۲۷۸
ميدان ميور (بطلمنكة) ۵۵
ميراندة ۶۸
الميرية ۱۶۹

(ن)

نابولى ۲۵۱- ۲۷۱
ناجرة ۲۷۶- ۲۷۷
نبارة ۶۸- ۶۹- ۱۲۴- ۱۶۷- ۱۷۴ ۱۷۶- ۲۱۱- ۲۱۵
الحلل السندسية فى الأخبار و الآثار الأندلسية، ج۲، ص: ۴۰۳
نفق هورنة ۸۰
نكور ۷۳
نهر أبره ۶۸- ۱۱۴- ۱۱۸- ۱۱۹- ۱۲۱- ۱۲۷- ۱۳۵- ۱۷۷- ۱۹۹- ۲۰۰- ۲۰۶- ۲۰۸- ۲۵۶- ۲۶۸- ۲۷۰
نهر آبله ۶۴
نهر آرغه ۱۱۶
نهر أرقا ۱۳۴- ۱۷۴
نهر آرا ۱۱۲- ۲۱۳
نهر أونيار ۲۸۲
نهر بيداسو ۱۰۸
نهر بيبدره ۹۳
نهر تاجة ۴۳

نهر تریه ۱۰۰
نهر تیر ۱۹۹- ۲۸۲- ۲۸۳- ۲۸۴
نهر جلق ۱۱۶- ۱۱۹- ۱۷۷
نهر دوروه ۸۰
نهر دویره ۶۳
نهر ریجه ۹۴
نهر رینوزه ۱۱۴
نهر سرقسطهٔ ۱۰۹
نهر سکر ۱۹۹
نهر سنکهٔ ۱۱۳
نهر سیداکوس ۱۷۶
نهر سینیه ۱۹۹
نهر شلون ۸۶- ۹۱- ۱۰۷
نهر شیفر ۲۰۰- ۲۵۵- ۲۵۶- ۲۵۷- ۲۶۱
نهر طورومس ۵۱- ۵۳
نهر علان ۲۶۸
نهر غالیقو ۱۱۹
نهر فلوفیا ۱۹۹- ۲۸۲- ۲۸۳
نهر کالدارس ۱۰۹
نهر لوبریفات ۱۹۹- ۲۵۵- ۲۷۲- ۲۸۳
نهر المجر ۱۰۰
نهر مینیو ۶۰
نهر نوره ۵۸
نهر هورفه ۱۱۶
نهر هینارس ۶۹- ۸۰
نومنسه ۸۰

(ه)

هاردیتا (بلدهٔ) ۲۶۸
هنجلیرهٔ ۲۹۲- ۲۹۳
هوسبیتالهٔ (بلدهٔ) ۲۷۰
هیجار (بلدهٔ) ۱۹۸

(و)

وادی أبره ۱۹۷
وادی الابیار ۱۰۰
وادی آره ۱۱۳- ۱۹۹
وادی آش ۲۳۰- ۲۳۲- ۲۳۳- ۲۳۴- ۲۴۲- ۳۰۳- ۳۰۸- ۳۱۲- ۳۲۱- ۳۲۹
وادی أنترمون ۱۱۲
وادی أندور ۱۹۹- ۲۶۲
وادی برتو ۱۱۲
وادی بلازیزا ۱۱۲
الحلل السندسیهٔ فی الأخبار و الآثار الأندلسیهٔ، ج۲، ص: ۴۰۴
وادی بیزوس ۱۷۲
وادی جالون ۹۳
وادی جلق ۹۴- ۹۷- ۱۱۳

الوادى الجوفى ۵۵- ۶۸
وادى الحجارة ۵۹- ۶۹- ۷۰- ۷۱- ۷۳- ۷۴- ۷۵- ۷۶- ۷۷- ۷۸- ۸۰- ۲۹۸
وادى ريارغورزانه ۱۱۲
وادى السقائين ۲۵۳- ۳۳۹
وادى سيفر ۲۵۶
وادى شالون ۱۰۷
وادى شقر ۴۸- ۲۶۱
وادى غاية ۲۷۱
وادى غية ۲۶۷
وادى الفرادة ۲۱۲
وادى فرتونة ۳۳۰
وادى فرنكوكى ۲۶۸
وادى القرى ۲
وادى كردونه ۱۹۹
وادى لب ۱۹۷
وادى ماول ۲۸۳
وادى منية ۶۴
وادى موقه ۲۸۳
وادى ميرندة ۱۷۷
وادى نيغرو ۲۶۲
وادى هيجاو ۱۱۴
وادى يانه ۴۳
وبذة ۱۱- ۴۷- ۴۸- ۷۸
وبرة ۳۳۷
وشقة ۶۹- ۱۱۳- ۱۲۳- ۱۴۲- ۱۴۵ ۱۵۵- ۱۵۶- ۱۶۰- ۱۷۷- ۱۷۸ ۱۷۹- ۱۸۰- ۱۸۱- ۱۸۲- ۱۸۳ ۱۹۶- ۲۰۸- ۲۰۹- ۲۲۰- ۲۵۸
۲۹۸
ولمش ۳۰
وهران ۷۳

(ى)

يابسة ۱۴۵
يرول ۹۴
اليمن ۳۳
(تم و الحمد للّه فهرس الأماكن و البلاد)

تعريف مركز القائمية باصفهان للتحريات الكمبيوترية

جاهِدُوا بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ فى سَبيلِ اللَّهِ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (التوبة/۴۱).
قالَ الإمامُ علىّ بْنُ موسَى الرِّضا – علَيهِ السَّلامُ: رَحِمَ اللّهُ عَبْداً أحْيَا أمْرَنَا... َ يَتَعَلَّمُ عُلُومَنَا وَ يُعَلِّمُهَا النَّاسَ؛ فَإِنَّ النَّاسَ لَوْ عَلِمُوا مَحَاسِنَ كَلَامِنَا لَاتَّبَعُونَا... (بَنادِرُ البِحار – فى تلخيص بحار الأنوار، للعلّامة فيض الاسلام، ص ۱۵۹؛ عُيونُ أخبارِ الرِّضا(ع)، الشّيخ الصَّدوق، الباب۲۸، ج۱/ ص۳۰۷).
مؤسّس مُجتمَع "القائميّة" الثّقافيّ بأصبَهانَ – إيرانَ: الشهيد آية الله "الشمس آباذى" – "رَحِمَهُ اللهُ" – كان أحداً من جَهابذة هذه المدينة، الذى قدِ اشتهَرَ بشَغَفِهِ بأهل بَيت النبىّ (صلواتُ اللهِ علَيهِم) و لاسيَّما بحضرة الإمام علىّ بن موسَى الرِّضا (عليه السّلام) و بساحة صاحِب الزّمان (عَجَّلَ اللهُ تعالى فرجَهُ الشَّريفَ)؛ و لهذا أسّس مع نظره و درايته، فى سَنَةِ ۱۳۴۰ الهجريّة الشمسيّة (=۱۳۸۰ الهجريّة القمريّة)، مؤسَّسةً و طريقةً لم يَنطَفِئ مِصباحُها، بل تُتَّبَع بأقوَى و أحسَنِ مَوقِفٍ كلَّ يوم.
مركز "القائمية" للتحرّى الحاسوبىّ – بأصبَهانَ، إيرانَ – قد ابتدَأَ أنشِطتَهُ من سَنَةِ ۱۳۸۵ الهجريّة الشمسيّة (=۱۴۲۷ الهجريّة القمريّة)

تحتَ عنايـة سـماحة آيـة الله الحـاجّ السـيّد حسن الإمـامىّ – دامَ عِزّهُ – و مـع مساعَـدَةِ جمـعٍ من خِرّيجى الحـوزات العلميّـة و طلاب الجوامع، بالليل و النهار، فى مجالاتٍ شتّـى: دينيّة، ثقافيّة و علميّة...

الأهداف: الدّفاع عن ساحة الشـيعة و تبسـيط ثَقافة الثّقَلَـين (كتاب الله و اهل البيت عليهِمُ السَّلامُ) و معارفهما، تعزيز دوافع الشـّباب و عموم النـاس إلى التّحَرّى الأدَقّ للمسائـل الدّينيّة، تخليف المطـالب النّافعـة – مكـانَ البَلاـتيثِ المبتذلـة أو الرّديئـة – فى المحـاميل (=الهواتف المنقولة) و الحواسـيب (=الأجهزة الكمبيوتريّة)، تمهيد أرضيّةٍ واسعةٍ جامعةٍ ثَقافيّةٍ على أساس معارف القرآن و أهل البيت –عليهم السّـلام – بباعث نشـر المعارف، خـدمات للمحققين و الطّلاّب، توسـعة ثقافـة القراءة و إغناء أوقات فراغـة هُواةِ برامِـج العلوم الإسلاميّة، إنالة المنابع اللازمة لتسهيل رفع الإبهام و الشـُّبُهات المنتشرة فى الجامعة، و...

– مِنها العَدالة الاجتماعيّة: التى يُمكِن نشـرها و بثّها بالأجهزة الحديثة متصاعدةً، على أنّـه يُمكِن تسـريعُ إبراز المَرافِق و التسـهيلاتِ– فى آكناف البلد – و نشرِ الثّقافةِ الاسلاميّة و الإيرانيّة – فى أنحاء العالَم – مِن جِهةٍ أُخرَى.

– من الأنشطة الواسعة للمركز:

الف) طبع و نشر عشراتِ عنوانِ كتبٍ، كتيبة، نشرة شهريّة، مع إقامة مسابقات القِراءة

ب) إنتاجُ مئات أجهزةٍ تحقيقيّة و مكتبيّة، قابلة للتشغيل فى الحاسوب و المحمول

ج) إنتاج المَعارض ثّـلاثيّةِ الأبعاد، المنظر الشامل (= بانوراما)، الرّسوم المتحرّكة و... الأماكن الدينيّة، السياحيّة و...

د) إبداع الموقع الانترنتى "القائميّة "www.Ghaemiyeh.com و عدّة مَواقِعَ أُخرَ

ه) إنتاج المُنتَجات العرضيّة، الخَطابات و... للعرض فى القنوات القمريّة

و) الإطلاق و الدَّعم العلمىّ لنظام إجابة الأسئلة الشرعيّة، الاخلاقيّة و الاعتقاديّة (الهاتف: ۰۰۹۸۳۱۱۲۳۵۰۵۲۴)

ز) ترسيم النظام التلقائىّ و اليدوىّ للبلوتوث، ويب كشك، و الرّسائل القصيرة SMS

ح) التعاون الفخرىّ مع عشراتِ مراكزَ طبيعيّة و اعتباريّة، منها بيوت الآيات العِظام، الحوزات العلميّة، الجوامع، الأماكن الدينيّة كمسجد جَمكرانَ و...

ط) إقامة المؤتمَرات، و تنفيذ مشروع "ما قبلَ المدرسة "الخاصّ بالأطفال و الأحداث المُشارِكين فى الجلسة

ى) إقامة دورات تعليميّة عموميّة و دورات تربية المربّى (حضوراً و افتراضاً) طيلة السَّنَة

المكتب الرّئيسىّ: إيران/أصبهان/ شارع"مسجد سيّد/ "ما بينَ شارع"پنج رَمَضان "ومُفترَق"وفائى/"بناية"القائميّة"

تاريخ التأسيس: ۱۳۸۵ الهجريّة الشمسيّة (=۱۴۲۷ الهجرية القمريّة)

رقم التسجيل: ۲۳۷۳

الهويّة الوطنيّة: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

الموقع: www.ghaemiyeh.com

البريد الالكترونى: Info@ghaemiyeh.com

المَتجَر الانترنتى: www.eslamshop.com

الهاتف: ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳- (۰۰۹۸۳۱۱)

الفاكس: ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱)

مكتب طهرانَ ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱)

التّجاريّة و المَبيعات ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور المستخدمين ۲۳۳۳۰۴۵(۰۳۱۱)

ملاحَظة هامّة:

الميزانيّة الحاليّة لهـذا المركز، شـَعبيّة، تبرّعيّة، غير حكوميّة، و غير ربحيّة، اقتُنِيَت باهتمام جمع من الخيّرين؛ لكنّها لا تُوافِى الحجمَ المتزايد و المتّسِعَ للامور الدّينيّة و العلميّة الحاليّة و مشاريع التوسـعة الثّقافيّة؛ لهذا فقد ترجَّى هذا المركزُ صاحِبَ هذا البيتِ (المُسـمَّى بالقائميّة) و مع ذلك، يرجو مِن جانب سـماحة بقيّة الله الأعظم (عَجَّلَ اللهُ تعالى فرَجَهُ الشَّريفَ) أن يُوفّقَ الكلَّ توفيقاً متزائداً لِإعانتهم – فى حدّ التّمكّن لكلّ احدٍ منهم – إيّانا فى هذا الأمر العظيم؛ إن شاءَ اللهُ تعالى؛ و اللهُ وليّ التوفيق.

مرکز القائمیة للبحوث والتخریبات الکمبیوتریة
اصبهان
WWW
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المـركز من فضلـكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاء من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹